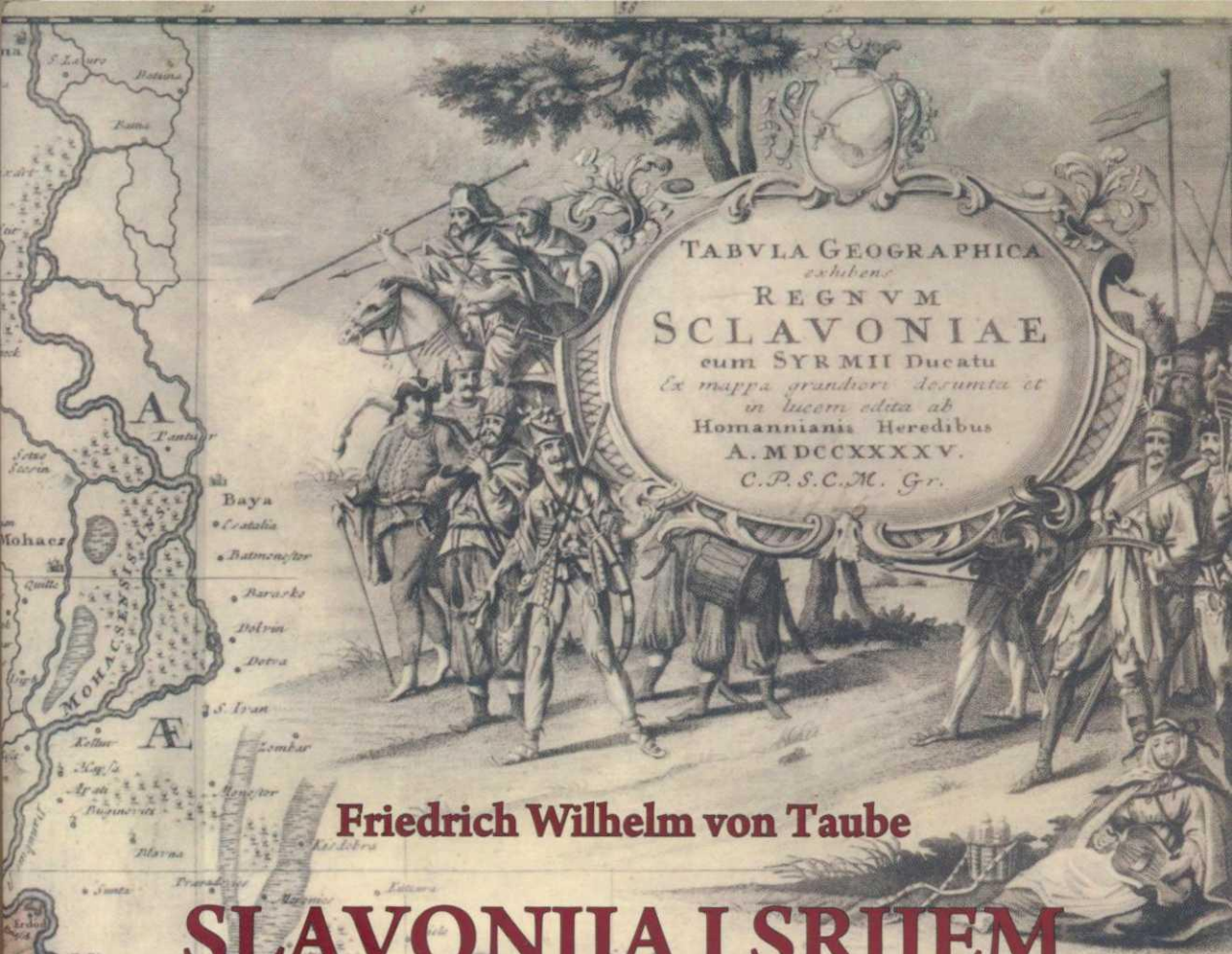


Friedrich Wilhelm von Taube

SLAVONIJA I SRIJEM
1777./1778.

Friedrich Wilhelm von Taube

POVIJESNI I ZEMLJOPISNI OPIS KRALJEVINE SLAVONIJE I VOJVODSTVA SRIJEMA

Leipzig, 1777., 1778.

Preveo s njemačkog i priredio za tisak:
Dr. sc. Stjepan Sršan

Državni arhiv u Osijeku, ožujak 2012.

[Naslov izvornika]:

Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und Herzogthumes Syrmien, sowol nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militarischen Dingen

I. II. III. Bücher

Mit untermischten Nachrichten von den angräntzenden Ländern und von den Illyrien, welche sich in denselben stark ausgebreitet haben,

Aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Friedrich Wilhelm von Taube
Kaiser. Königl. wirkl. Riegierungsrathe

Leipzig, 1777., 1778.

POVIJESNI I ZEMLJOPISNI OPIS KRALJEVINE SLAVONIJE I VOJVODSTVA SRIJEMA

kako prema njihovom prirodnom svojstvu tako i njihovom sadašnjem ustrojstvu i novom uređenju u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima.

I. II. III. knjiga

s umetnutim obavijestima o susjednim zemljama i Ilirima koji su se u njima jako raširili, načinjenih iz vlastitog promatranja i zapažanja u samoj zemlji.

Leipzig, 1777., 1778.

Impressum:

Izdavač: DRŽAVNI ARHIV U OSIJEKU
UDRUGA POVJESNIČARA SLAVONIJE I BARANJE

Za izdavača: DUBRAVKA FARKAŠ

Urednik: STJEPAN SRŠAN

Grafički urednik: MANUELA KOZIĆ

Kompjuterski slog: SNJEŽANA GREBENC

Tisak: ZEBRA, Vinkovci

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 130329003

ISBN 978-953-6446-23-0

Izlaženje ove knjige je financijski omogućilo Ministarstvo kulture RH

Sadržaj:

F. W. von Taube, Povijesni i zemljopisni opis Slavonije i vojvodstva Srijema

Predgovor ____ 9

I. knjiga

§ 1. Ponajbolji zemljovidi Slavonije ____ 15
§ 2. Naziv zemlje i stanovnika ____ 17
§ 3. Granice i rijeke ____ 18
§ 4. Veličina Kraljevine (države) ____ 20
§ 5. Odstupanje magnetske igle u Slavoniji ____ 20
§ 6. Opća svojstva zemlje ____ 20
§ 7. Ceste (putovi) ____ 21
§ 8. Zrak i klima ____ 22
§ 9. Planine ____ 23
§ 10. Toplice ____ 24
§ 11. Drveće, grmlje, trave, bilje i raslinje ____ 24
§ 12. Šume ____ 26
§ 13. Divlje životinje ____ 27
§ 14. Lov na medvjede ____ 27
§ 15. Vukovi, lisice i kune ____ 30
§ 16. Dabar ili kastor ____ 31
§ 17. Risovi, jazavci, puhovi i drugo ____ 32
§ 18. i 19. Pernata divljač ____ 33
§ 20. Suri orao. Bijeli orao ____ 34
§ 21. Pravo lova ____ 35
§ 22. Štetne životinje i kukci ____ 36
§ 23. Pčelarstvo ____ 36
§ 24. Svilarstvo ____ 36
§ 25. Moruna i kako se hvata ____ 37
§ 26. Ostale ribe ____ 39
§ 27. Općenito o stočarstvu ____ 39
§ 28. Goveda ____ 40
§ 29. Volovi ____ 41
§ 30. Svinje ____ 41
§ 31. Ovce ____ 42
§ 32. Konji ____ 43
§ 33. Pitoma živad ____ 43

§ 34. Rudno blago 44
§ 35. Plodnost zemljišta 44
§ 36. Zemljoradnja i njezini nedostatci 45
§ 37. Žitarice koje se siju 46
§ 38. O turskoj pšenici ili kukuruzu 47
§ 39. O običnoj pšenici 47
§ 40. O lanu, konoplji, duhanu i sl. 48
§ 41. Stanje poljoprivrede 48
§ 42. Arhitektura gradova, dvoraca, trgovišta i sela 49
§ 43. O plemićkim posjedima i imanjima 50
§ 44. Slaba naseljenost zemlje i njezini uzroci 51
§ 45. Broj stanovnika 52
§ 46. Kako bi se zemlja mogla bolje napučiti 53
§ 47. Sadašnji stanovnici zemlje 54
§ 48. Njihov jezik 54
§ 49. Njihov tjelesni izgled 56
§ 50. Njihov moralni karakter 57
§ 51. Način života, običaji, navike i sklonosti Ilira u austrijskim i turskim zemljama 58
§ 52. Hrana običnog puka 60
§ 53. Porijeklo kršćanstva 61
§ 54. Dvije vjere u Slavoniji 61
§ 55. Katolička vjera 62
§ 56. O pripadnicima grčke vjere koji su pod određenim uvjetima pristupili katoličkoj crkvi 63
§ 57. O Ilirima koji ne žele da se ujedine s katoličkom crkvom 64
§ 58. Njihovo učenje 65
§ 59. Poboljšanje njihovih crkvenih pitanja po Sv. Sinodu 1776. godine 66
§ 60. O poglavaru grčke crkve koja nije ujedinjena s katoličkom 66
§ 61. Izbor poglavara ili mitropolite 67
§ 62. Episkopi koji se nalaze pod njim 69
§ 63. Prihodi biskupa 69
§ 64. Izbor i prava biskupa 70
§ 65. Ograničenje njihovih prava 71
§ 66. Niže svećenstvo grčke crkve koja je odvojena od katoličke 71
§ 67. O njihovim manastirima 72
§ 68. O njihovim monasima i njihovoj podjeli 73
§ 69. O njihovim redovničkim pravilima, životu i karakteru 74
§ 70. Općenito razmatranje o svećenstvu 75

II. knjiga

Predgovor drugoj knjizi ____ 85

1. § Stanje umjetnosti i znanosti kod Ilira u osmanskim i ugarskim zemljama ____ 89
2. § Školstvo u Slavoniji i Srijemu kod grčkih i katoličkih Ilira ____ 90
3. § Učenost Ilira u ugarskim i osmanskim zemljama ____ 90
4. § Stanje manufakture i mehaničkih vještina kod Ilira ____ 91
5. § Kako da se kod njih potakne marljivost i radinost? ____ 92
6. § Nedostatak obrtnika, umjetnika i tvorničara u Slavoniji ____ 93
7. § Izvješće o postojećim manufakturama ____ 93
8. § Opće izvješće o stanju trgovine u Slavoniji ____ 95
9. § O trgovini žitaricama i stokom za klanje ____ 96
10. § Slavonska trgovina s Njemačkom, Italijom, Ugarskom i Turskom ____ 98
11. § Bilanca uvoza i izvoza ____ 100
12. § Kakav se novac koristi u zemlji? ____ 100
13. § Staro stanje u Slavoniji i pograničnih zemalja ____ 101
14. § Najstarija povijest ilirskih zemalja pod Grcima i Rimljanima ____ 102
15. § Povijest srednjeg vijeka ____ 105
16. § Nova povijest Slavonije i njezina podjela ____ 109
17. § Slavonija pod vlašću starih ugarskih kraljeva ____ 110
18. § Pod vladanjem i dominacijom osmanskih sultana ____ 111
19. § Oslobođenje zemlje carskim oružjem Leopolda Velikog ____ 115
20. § Novo naseljavanje s turskim Ilirima ____ 116
21. § Uređenje triju županije i njihovo sjedinjenje s Ugarskom ____ 117
22. § Zatiranje razbojnika i utvrđivanje javnog mira i sigurnosti ____ 118
23. § Razmatranje o stanovnicima kao građanima države ____ 120
24. § Državni staleži ____ 121
25. § Stanovnici gradova i sela ____ 122
26. § O raboti i podavanjima kmetova u gradovima i selima ____ 123
27. § Kraljevske povlastice ____ 124
28. § Sloboštine državnih staleža ____ 125
29. § Vladarski prihodi ____ 126
30. § Način upravljanja i uređenje zemlje u vojnim ili graničarskim područjima ____ 126
31. § Uprava u provincijalu ili u trima županijama ____ 127
32. § Uređenje pravosuđa ____ 128
33. § Poslovi Ilira zasnovani na povlasticama i darovnicama ____ 130
34. § Stanje redarstva (policije) ____ 131
35. § Javne ustanove za sprečavanje kuge ____ 131

36. § Uređenje vojske na kopnu 134
37. § Ratne lađe ili naoružane galije na Dunavu 135

III. knjiga

Predgovor trećoj knjizi 143
Podjela Kraljevine na Vojnu granicu i na Građansko područje ili 3 županije 149
I. Topografija Virovitičke županije 152
II. Topografija Požeške županije 170
Općenito o Srijemu 190
III. Topografija Srijemske županije 197
Općenito o Vojnoj granici 210
I. Topografija Petrovaradinske pukovnije ili srijemskih graničara 220
Općenito o području slavonske graničarske vojske 239
II. Topografija Brodske pukovnije 240
III. Topografija Gradiške pukovnije 243
Zaključak koji sadrži izvješće o Klementincima, prastarom narodu koji nije s drugima pomiješan 245
Dodatak ili dopune i prilozi opisu Srijema 247

Sažetak:

- na engleskom 251
- na njemačkom 253
- na mađarskom 255

Dr. sc. Stjepan Sršan: Pogovor

a) Friedrich Wilhelm von Taube (London 1728. – Beč 1778.) 257
b) Riječ prevoditelja i urednika hrvatskog izdanja 261
c) Neke opće primjedbe i netočnosti Taubeovog prikazivanja 262

Najobičnije stare mjere 265

Kazalo imena i mjesta 267

Kazalo predmeta i pojmova 279

Hiſtoriſch e und geographiſche

Beſchreibung

des Königreiches

Slavonien

und

des Herzogthumes

Syrmien,

ſowol

nach ihrer natürlichen Beſchaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfaſſung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militariſchen Dingen.

I. Buch.

Mit untermiſchten Nachrichten von den angränzenden Ländern und von den Illyriern, welche ſich in denſelben ſtark ausgebreitet haben.

Aus eigener Beobachtung und im Lande ſelbſt gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Friedrich Wilhelm von Taube,

Kaiſerl. Königl. wirkl. Regierungsrathe.

Leipzig, 1777.

KNJIŽNICA

Naslovna izvorna stranica knjige iz 1777. g.

Historische und geographische Beschreibung des Königreiches SLAVONIEN und Herzogthumes SYRMIEN,

sowol nach ihrer naturlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militarischen Dingen

---

I. Buch

Mit untermischten Nachrichten von den angräntzenden Ländern und von den Illyrien, welche sich in denselben stark ausgebreitet haben,

Aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Friedrich Wilhelm von Taube
Kaiser. Königl. wirkl. Regierungsrathe

Leipzig, 1777.

Povijesni i zemljopisni opis kraljevine SLAVONIJE i vojvodstva SRIJEMA

kako prema njihovom prirodnom svojstvu tako i njihovom sadašnjem ustrojstvu i novom uređenju u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima.

I. Buch

S umetnutim obavijestima o susjednim zemljama i Ilirima koji su se u njima jako raširili,

načinjenih iz vlastitog promatranja i zapažanja u samoj zemlji.

od

Fridrika Vilhelma von Taube,
carsko-kralj. pravog savjetnika

Leipzig, 1777.

Njegovoj ekscelenciji, visokorodnom i blagorodnom gospodinu, gospodinu FRANJI KOLLERU grofu od Nagy-Manya, zapovjedniku Reda sv. Stjepana, pravom tajnom savjetniku obih rimskih carsko-kraljevskih veličanstava, kraljevskom velikom županu ugarske županije Bars i predsjedniku vrlo uvažene car. kralj. Ilirske dvorske deputacije u Beču, svojem milostivom i visoko poštovanom gospodinu, gospodinu.[I)]

VISOKORODNI I BLAGORODNI GROFE, milostivi gospodine

Vaša je grofovska ekscelencija u stvari pravi začetnik ovoga djela. A budući da je Vaš izbor pao na mene, to mi se pružila prilika, da na istraživački način proputujem zemlje koje ću ovdje točno upoznati i opisati. Dakle dužnost i zahvalnost će opravdati moju smjelost, koju sam poduzeo, da ove male listove u poniznosti posvetim Vašoj ekscelenciji.

Ipak ovdje ne mogu propustiti priliku, a da javno ne izrazim iskrenim i prirodnim osjećajima najveću zahvalnost i poštovanje, koje osjećam prema jednom prosvijećenom službeniku, koji je svojim važnim na razne načine učinjenim uslugama prema državi stekao povjerenje tako velike carice i poštovanje svih patriota.

Ukoliko bude takav službenik počastio ove listove svojim odobravanjem, to će biti najveća pohvala ovoj knjizi i najveća nagrada onome koji će se s dubokim poštovanjem do kraja svog života nazivati
najponizniji sluga Vaše grofovske ekscelencije

Fridrik Vilhelm von Taube.[II)]

Beč, 16. srpnja 1777.

Vorrede.

Slavonien und Syrmien haben bisher noch zu den unbekannten Ländern gehöret: da doch beyde ſo viele Merkwürdigkeiten enthalten, daß ſie wohl verdienen, in Deutſchland bekannter zu werden. Allein, ich wage mich in ein Feld, das noch wenig bearbeitet iſt. Eben deswegen möchte ich nicht gern die Gewähr leiſten, daß mein Buch ohne alle Unrichtigkeiten und Fehler ſey. Mein Aufenthalt in dieſen Ländern, die gehabte Gelegenheit, dieſelben genauer, als andere, kennen zu lernen und meine unermüdete Aufmerkſamkeit auf alles, was ihren jetzigen Zuſtand angeht, läßt mich jedoch zuverſichtlich hoffen, daß dieſe gegenwärtige Beſchreibung vor allen übrigen, deren es zwar ſehr wenige giebt, wohl einigen Vorzug verdie-

Izvorni Predgovor knjige iz 1777. g.

PREDGOVOR

Slavonija i Srijem su do sada još spadale među nepoznate zemlje, a budući da ipak obje imaju tako mnogo značajnih stvari, to one zaista zaslužuju, da i u Njemačkoj budu poznatije. Međutim ja dolazim u jedno područje, koje je ipak malo obrađeno. Upravo zbog toga ne bih rado davao jamstvo, da u mojoj knjizi neće biti nikakvih netočnosti ni pogrešaka. Ipak se s pouzdanjem nadam da će ovaj sadašnji opis vjerojatno zaslužiti neku prednost ispred svih drugih, kojih je doduše vrlo malo, baš zbog toga što sam boravio u tim zemljama, što sam imao prilike da ih točnije upoznam nego li drugi i zbog svoje neumorne pozornosti prema svemu što se tiče njihovog sadašnjeg stanja. No o tome treba prosuditi čitatelj a ne ja.

Zapravo ovaj je opis plod jednog putovanja koje sam trebao obaviti po najvišoj zapovijedi 1776. i 1777. godine na tursku granicu. Budući da sam od mladosti navikao da svoje slobodno vrijeme upotrijebim u korisne stvari, to sam zapisao svoja opažanja na samome mjestu, a potom sam ih, nakon svojeg povratka, sredio onako kako se ovdje nalaze.

Sve što se tiče starine i prirodnih zanimljivosti, ovdje se potpuno i iscrpno ne nalazi onako, kako to traži važnost stvari i obilje materije, budući da sam o tome posvetio jedan naročito opširan rad, koji će nositi naslov: *Kritičko izvješće različitih novih otkrića, koje je obavljeno u Slavoniji, Srijemu i pograničnim zemljama 1776. godine i koje se odnosi kako na starine tako i na prirodopis, zajedno s bakrorezima, crtežima i zemljovidima*[1], u velikom formatu 4.[III)]

To kritičko izvješće je već bilo gotovo u travnju, ali još nije izišlo, budući da je nastala neka zbrka oko bakroreza.

[1] *Sadržaj tog djela nalazi se već u Wöchentliche Nachrichten gospodina D. Büschinga u Berlinu u XV. broju od 14. travnja 1777., na 126. str.*

Ovdje nemam više ništa dodati, osim da je ovaj rad podijeljen na II knjige. Prva knjiga, koja ovdje izlazi, sadrži jedan opći opis zemlje i njezinog stanovništva, a druga i posljednja knjiga, koja je već gotova i uskoro će se dati u tisak, sadrži točniji opis kako Kraljevine tako i u njoj postojeće gradove, utvrde, dvorce, plemićka sjedišta, trgovišta i značajna sela.

Beč, 16. srpnja 1777.



I. Knjiga

OPIS SLAVONIJE I SRIJEMA

§ 1. Treba se začuditi da ne postoje dobri **zemljovidi** zemlje koja je tako često bila poprište krvavih ratova. Oni koji postoje obično imaju mnogo pogrešaka. Nešto bolja je velika karta Slavonije i Srijema, koju je 1720. godine nacrtao Josip Gadea po nalogu pokojnog maršala von Khevenhüllera te ju tiskao u Beču Johan Adam Schmutzer u 2 lista. No ona nije razdijeljena na geografske stupljene te ima i drugih nedostataka. Ta na pr. rijeka Ilova izvire na Hrvatskoj granici mnogo bliže Dravi, a Mala Vlaška čak nije ni označena. Osim toga od 1720. g. se mnogo toga promijenilo, a i Srijem je postao veći. Razna plemićka vlastelinstva, na pr. Karlovci, Zemun, Mitrovica i više drugih više ne postoje, nego spadaju graničnim vojnim područjima. Homanovi nasljednici su tu kartu ponovno tiskali 1745., dali stupnjeve i izdali u njezinom običnom formatu, a da nisu ispravili njezine nedostatke. Osim toga vrlo je malo mjesta stavljeno na točnu visinu prema Polu, a da ne ističemo, da je Srijem duži i da za 48 minuta tj. 12 njemačkih milja leži istočnije nego što se nalazi na njegovoj karti.[IV]

Najbolja karta od svih koju imamo je ona koju je priredio car.-kralj. maršal i državni savjetnik gosp. grof von Lacy. Ona ne obuhvaća samo Slavoniju nego i cijelu Kraljevinu Ugarsku, sa svim ostalim ugarskih zem ljama, koju je nacrtao bojnik Müller, dok ju je Winkler vrlo lijepo izdao u

I. Buch.

Beſchreibung von Slavonien und Syrmien.

§. 1.

Man muß ſich verwundern, daß von einem Lande, welches ſo oft der Schauplatz blutiger Kriege geweſen iſt, keine guten Karten vorhanden ſind. Die gemeinen haben viele Fehler. Beſſer iſt die große Karte von Slavonien und Syrmien, welche der ſel. Feldmarſchall von Khevenhüller im J. 1720. durch Joſeph Gabea zeichnen und zu Wien von Joh. Adam Schmutzer in 2 Blättern ſtechen ließ. Allein ſie iſt nicht graduiret; hat auch noch andere Fehler. So entſpringt z. B. der Fluß Illova auf der croatiſchen Grenze, viel näher an der Drave, (Drau) und die kleine Walachey iſt gar nicht angedeutet.

A Ueber-

Preslik I. knjige Taubea

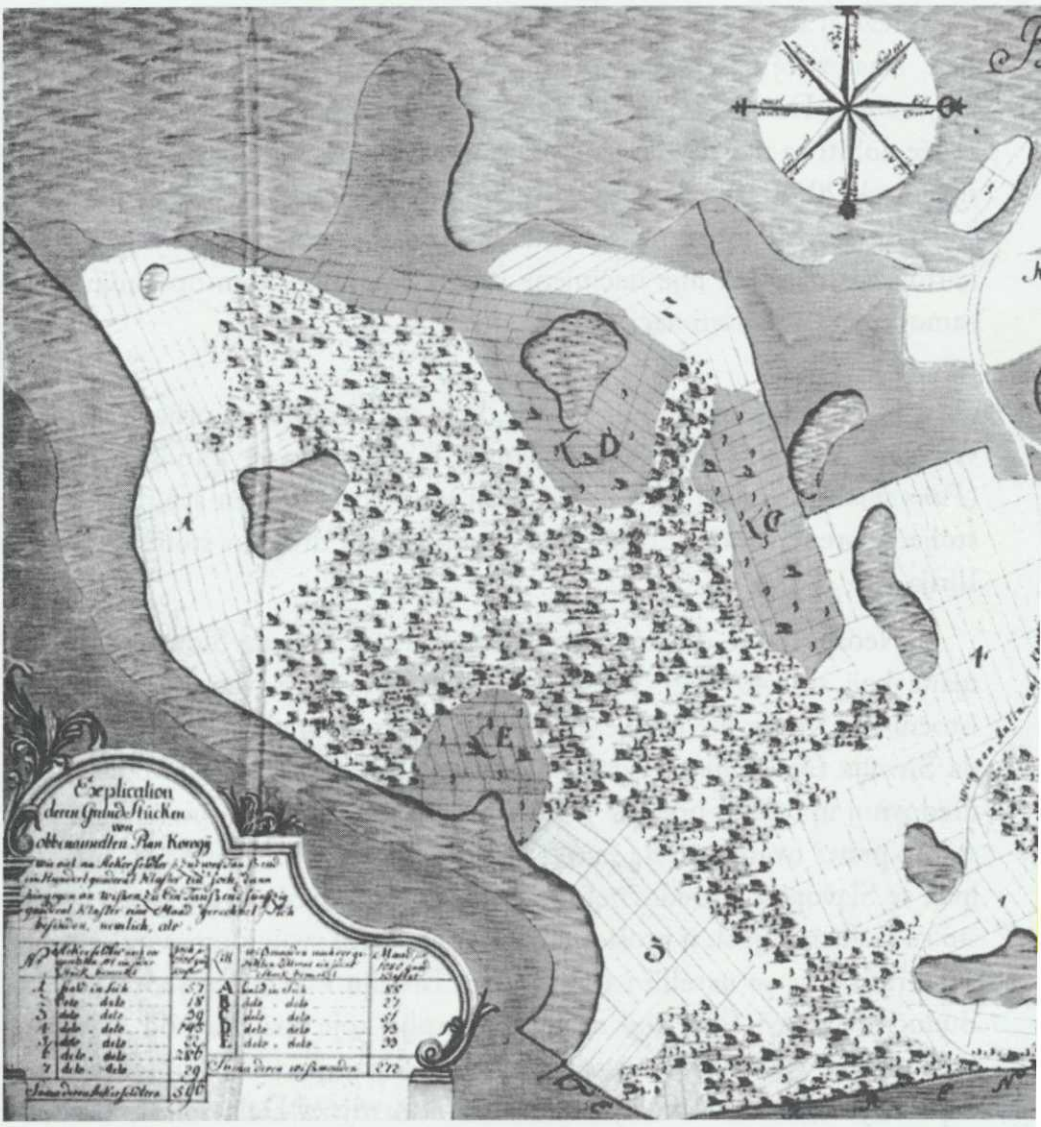
bakrorezu u Beču 1769. godine na 16 velikih listova koji se mogu sastavljati. Naslov joj je: *Hungaria cum provinciis omnibus /Ugarska sa svim pokrajinama/.* Doista se može žaliti, da se ta krasna i dragocjena karta ne može dobiti za novac. Bakrene ploče se brižljivo čuvaju te je od njih načinjeno tek 20 otisaka, koje je gospodin maršal podijelio samo pouzdanim prijateljima. Međutim neki poznavatelji nisu sasvim zadovoljni ni s tom kartom. Istina, ona nije načinjena prema astronomskom opažanju, nego samo prema običnom načinu.[V)]

§ 2. Nakon rimskog osvajanja, koje se dogodilo još prije Cezarovog vremena, dobila je današnja Slavonija i Srijem **naziv** Panonija Valeria (*Pannonia Valeria,* ili *Interamnis*), koji je ostao uobičajen sve do četvrtog stoljeća, prema se čitav ovaj dio Panonije već u drugom stoljeću nazivao Ilirija.[2]

Neosporno je da današnje ime dolazi od Slavena, Slovena ili Slavinjana koji su 640. god. prešli preko Dunava i zaposjeli Iliriju, Srijem, istočni dio Kraljevine koji je dobio ime od čuvenog rimskog glavnog grada Sirmija (*Syrmium*). U današnje dane naziv Ilirija više ne odgovara u uredovnoj upotrebi, premda je većina Slavonaca u prošlome stoljeću /17. st. op. prev./ ovamo prešla iz turske Ilirije te se obično naziva Ilirima. No ipak se Slavonija u uredovnoj upotrebi ne može nazivati Ilirija zbog toga što su se Iliri, koji su u prošlom stoljeću napustili svoju domovinu, mnogo dalje raširili te se naselili i u Ugarskoj, Erdelju i Temišvarskom Banatu. Budući da se svi Iliri, koji nastavaju zemlje koje spadaju pod austrijsku carsku kuću te pripadaju istočnoj crkvi, nalaze pod Ilirskom dvorskom deputacijom, to se Slavonija, Hrvatska i austrijska Dalmacija u uredima više ne nazivaju Ilirijom. Zapravo naziv Ilirija obuhvaća sve narode iz velike Ilirije, bili oni pripadnici latinske ili grčke crkve. Međutim oni koji pripadaju grčkoj crkvi, danas se više ne zovu Iliri, nego Raci (*Raizen oder Raazen).* Za ime Rašani (*Rascier*) oni misle da je slavnije nego ono prvo, ali se u Austriji ne misli da je tako.[VI)]

---

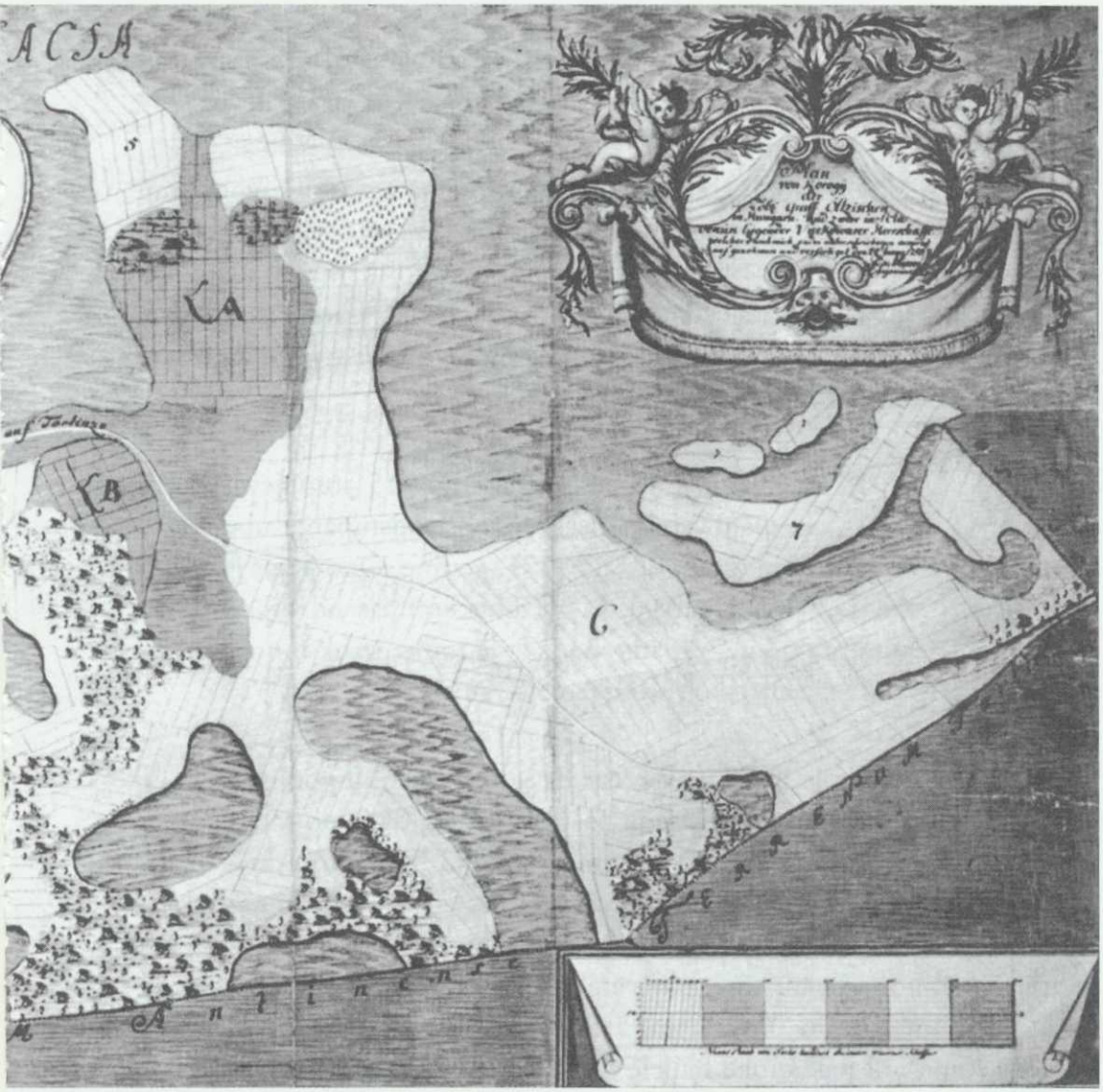
[2] *U 1. stoljeću Ilirija je obuhvaćala samo zemlje uz Jadransko more, tj. Albaniju, Dalmaciju, Istru i mali dio današnje Slavonije te Hrvatske.*



Područje mjesta Korođ i okolnih močvara, 1758.

§ 3. Najznatnije **rijeke** su Drava, Dunav i Sava. Prva se krivo naziva *Drau*, a posljednja pogrešno *Sau*. Dunav se kod Ilira naziva *Dunag*. Te tri jake i plovne rijeke omeđuju Kraljevinu s 3 strane te ju dijele od Ugarske, Srbije i Bosne, dok na zapadnoj strani graniči s Hrvatskom.[3]

[3] *Mala rijeka Ilova bila je inače granica između Slavonije i Hrvatske. Danas je ona granica samo prema Dravi, budući da je vlastelinstvo Kutina pripojeno Slavoniji.*



Preko spomenutih glavnih rijeka, koje sve tri izviru u Njemačkoj, nakon svojeg utoka, nose naziv Dunav te utječu u Crno More, ne postoji nijedan sagrađen most. Prema tome se mora preko njih prelaziti kolima i konjima u plitkim čamcima i skelama, često uz životnu opasnost. Ipak je prijevoz besplatan te ga u većini mjesta obavljaju vojnici brodari ili pontonjerci. No preko zime je zbog leda ponekad prekinut prijevoz na nekoliko dana te se tada mora putnik strpjeti često u nekoj bijednoj seljačkoj kolibi koja ponekad nema ni prozora. Najbolji prijelazi za Ugarsku su od zapada

prema istoku: 1) Barčki kod sela Barcs nedaleko Virovitice; 2) Kod Valpova; 3) U Osijeku; 4) U Iloku; 5) Kod Petrovaradina; 6) Kod Karlovaca i 7) U Slankamenu. Između Zemuna i Beograda nalazi se jaki prijevoz.[VII)]

§ 4. **Dužina** Slavonije od Hrvatske do Srijema iznosi u ravnoj liniji po zraku 18 njemačkih ili geografskih milja, dok je najveća širina od Gradiške do Drave 12 milja. Srijem doduše ima u svojoj najvećoj dužini 16 milja, ali od juga prema sjeveru samo 6 milja širine. Čitava Kraljevina Slavonija, pod kojom ću podrazumijevati i Srijem, dugačka je dakle u ravnoj liniji od zapada prema istoku 34 milja.[VIII)]

§ 5. U cijeloj zemlji odstupa **magnetska igla** 15 stupnjeva prema zapadu. U Pakracu, središtu Male Vlaške, iznosi odstupanje upravo 15 stupnjeva i 18 minuta, kako sam opazio 1777. godine. Ono je još jače čim se prijeđe preko Drave u Ugarsku. U Pečuhu kompas odstupa čak 18 stupnjeva i 15 minuta prema zapadu. Možda je tome uzrok mnogo željeza koje sadrže brda u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj?

§ 6. **Slavonija je zemlja** koja kao da je tek prije 20 godina izišla iz kaosa i kao da se čini da je tek sada nastala, budući da je do sada ljudska marljivost malo pritekla prirodi u pomoć. Koliko je još prirodnog blaga skriveno u mraku ili se pravo ne prerađuje te beskorisno leži neupotrebljivo? Tko proputuje kroz ovu vrlo blagoslovljenu zemlju, taj na sve strane vidi ili neprohodne baruštine, močvare i stajaća jezera, ili pak neprolazna brda s naglim strmim provalijama i dubokim udolinama, ili ogromne i mračne šume[4], ili pak široke i cijele ravne površine, čiji kraj ne može dohvatiti oko. Međutim kao da se ljupka priroda smije: Ona na sve strane pruža najugodnije vidike koji zadivljuju oko. Šume su gotovo 8 mjeseci kroz godinu svježe i zelene, te se čini kao da nije ništa uvenulo, dok se zemlja neprekidno ukrašava novim cvijećem. Brežuljci su pokriveni starim dvorcima ili vinovom lozom, a doline vrtovima koje je sama priroda

[4] *Upravo tako je u starini izgledala Njemačka. Terra in universum aut silvis horrida, aut paludibus foeda. Tacitus de M. G. cap. V. /U cjelini zemlja je strašna šumama ili zagađena močvarama/.*

zasadila. Na jednoj umjerenoj udaljenosti vidi se velika rijeka, dok se u blizini sa stijene strmoglavlja srebreni potok, a zrakom odzvanja njegov žubor ili pjesme ptica. Ukratko, zemlja ima jedan romantički izgled. Kamo god se samo okrene, razveseljavaju se oči novim ugođajima u prekrasnoj raznolikosti čarobnih predmeta.

§ 7. **Zemaljske ceste** su nepotaracane i vrlo loše. Zimi se ne može putovati u planinskom području bez životne opasnosti, pa makar se uzmu i saonice. Istom od vremena kada je slavni Josip II. usrećio ovu zemlju svojom trostrukom prisutnošću, prišlo se poboljšanju zemaljskih cesta, nasipa i malih mostova. U Požeškoj županiji postoje najbolji putovi u cijelom Kraljevstvu[5], ne izuzimajući trgovačku cestu od Petrovaradina prema Zemunu. Prije nekoliko godina izgrađena je nova zemaljska cesta od Pakraca do Hrvatske, sasvim ravna i oivičena voćkama. Sela koja su se na njoj nalazila uklonjena su i na obje strane puta su na određenom odstojanju porazmještene i sagrađene vojničke kuće, kako bi se zaustavili razbojnici.



Osijek-drveni most preko Drave, krajem 19. st.

[5] *To treba pripisati neumornoj brizi rodoljubnog velikog župana gosp. grofa Jankovića Daruvarskog.*

Ako se izuzme Osijek, Petrovaradin i Zemun, onda će ovdje putnik naći isto tako malo gostionica i prenoćišta kao i u Turskoj. Ipak taj nedostatak nadopunjava gostoljubivost grčkih manastira i imućnih stanovnika, koji su radosni kad im dođe društvo i kad od putnika mogu čuti nešto novoga.[6]

§ 8. Ovdje je **klima** drugačija nego u Njemačkoj, jer na ravnici a naročito u Srijemu počinje proljeće već u veljači, no u planinama nešto kasnije. Ljeto je nepodnošljivo toplo te je od njega tijelo neobično malaksalo i tromo[7]. Žetva počinje u Srijemu već u lipnju, a u Slavoniji nešto kasnije. Jesen obično traje do blagdana Svih Svetih, dok je najveća hladnoća oko Božića i Nove godine. Primijetio sam da je zima u planini tako oštra kao i usred Njemačke, ali rijetko traje preko 2 mjeseca. I zrak je vrlo različit. U sredini zemlje između brda je bistar, čist i zdrav, ali duž 3 glavne rijeke je vrlo nezdrav, budući da se te 3 rijeke često nadaleko i naširoko izlijevaju te poplavljuju ravnu zemlju i ostavljaju velike močvare, koje ne samo što pokrivaju 1/8 dio Kraljevine, nego se od pripeke počinju kvariti i zagađuju zrak. Zbog toga nastaju zloćudne groznice koje odnose tako mnogo ljudi, naročito stranaca, da su Osijek i Petrovaradin nazvani grobljе Nijemaca. Jedna druga nevolja ovoga područja, koja nastaje zbog baruština, mnogobrojna je i raznovrsna gamad (bube), koja je ljeti nepodnošljiva.[8]

Najveće dobročinstvo, koje bi se moglo načiniti ovoj zemlji, svakako bi bilo kad bi se isušile močvare[9], koje ne samo što ispunjavaju, kao i egipatske, zrak štetnim isparavanjem, a zemlju otrovnim životinjama, nego svake godine šalju u grob nekoliko tisuća ljudi. Kad bi se od Save, tamo

---

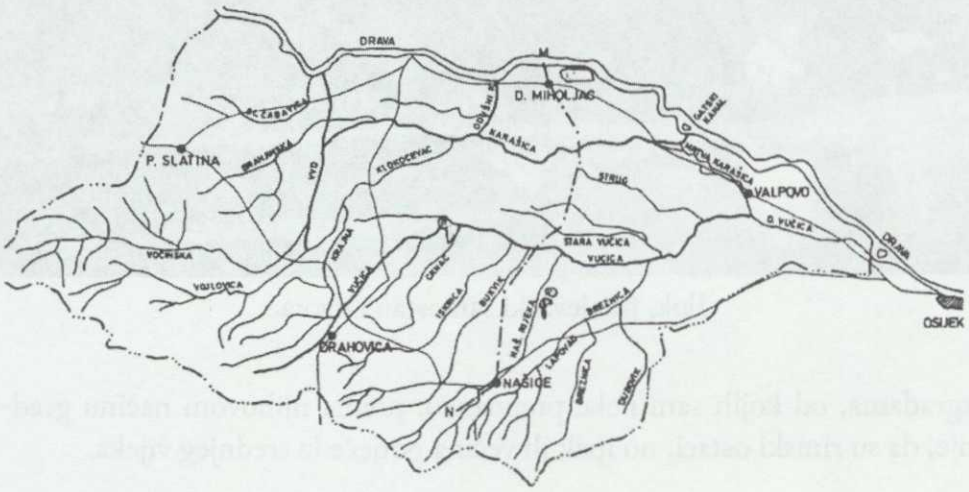
[6] *Jedan stanoviti plemić, čiji se dvorac nalazi na zemaljskoj cesti na jednoj uzvisini, običavao je trubom pozivati putnike, da kod njega mogu svratiti. Stara njemačka gostoljubivost sada prebiva u Slavoniji.*

[7] *Ljetna žega u Portugalu i Španjolskoj je mnogo veća nego u Slavoniji i Srijemu, kako pokazuje termometar, ali usprkos toga žega u onim zemljama ne čini čovjeka tako tromim i lijenim kao u ovima.*

[8] *Komaraca je tako mnogo da katkad u ljetno večer zamrače sunce. Oni su nešto veći nego u Njemačkoj te je njihov ubod bolniji i otrovniji nego onih kod nas. Bez mreže nad krevetom ne bi se uopće moglo spavati.*

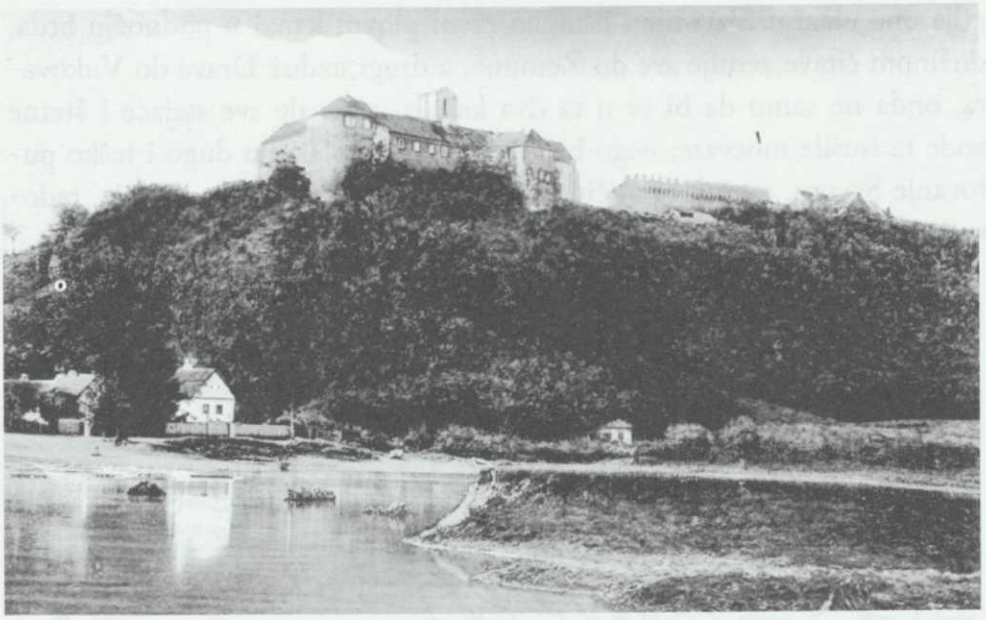
[9] *Protiv toga sam čuo slab prigovor, naime da su močvare neophodne i nužne zbog stočne ispaše.*

gdje ona ulazi u Slavoniju, iskopao ravni plovni kanal u podnožju brda, dužinom čitave zemlje sve do Zemuna, a drugi uzduž Drave do Vukovara, onda ne samo da bi se u ta dva kanala izlijevale sve stajaće i štetne vode te isušile močvare, nego bi se i skratilo te olakšalo dugo i teško putovanje Savom, pa čak bi ta čitava zemlja postala mnogo prijatnija, radosnija i veća.



Pregledna karta područja VP Karašica-Vučica D. Miholjac

§ 9. Kraljevinu po dužini presijeca **lanac visokih brda**. Ta brda počinju na hrvatskoj granici na rijeci Ilovi, odnosno u stvari izlaze iz Hrvatske, protežu se od zapada prema istoku sredinom zemlje, te postaju sve uža i kod Vukovara se približavaju Dunavu, koji ih konačno dodiruje kod Iloka. Odatle idu brda prema južnoj obali rijeke, prolaze kod Petrovaradina i Karlovaca te konačno prestaju 1 sat niže Karlovaca. Ostatak od Srijema do Zemuna, kao i južna obala Drave i sjeverna Save, sastoje se kako od malih brežuljaka tako i od ravnih površina i plodnih ravnica, koje su pomiješane s močvarama. Najviša brda imaju 458 hvati ili 2.748 stopa iznad površina triju glavnih rijeka. No planine se ne sastoje od golih i neplodnih stijena te divljih grebena, nego su dijelom gusto obrasle žbunjem i visokim drvećem, a dijelom su zasađena vinogradima i voćkama. Tu i tamo su urešeni vrhunci starim ruševnim dvorcima i drugim razorenim



Ilok, franjevački samostan i dvorac

zgradama, od kojih sam neke prepoznao, prema njihovom načinu gradnje, da su rimski ostaci, no ipak ih većina potječe iz srednjeg vijeka.

§ 10. Nijedna zemlja nije bogatija **toplim kupkama i izvorima te ljekovitim vodama,** kao što je to planinski dio Slavonije. Male rječice i potoci koji dolaze iz brda imaju toliko toplih izvora koji u njih ulaze, da se ni zimi kod najveće hladnoće, ne smrzavaju.[10]

Najpoznatije kupke nalaze se u **Daruvaru i Pakracu.** U Slavoniji i Srijemu moglo bi se podignuti 50 toplica, što bi se možda i moglo dogoditi kad jednom bude zemlja naseljena kao što treba. No danas se ljudi plaše troškova na koje nitko neće rado odlučiti.

§ 11. Veliko dobročinstvo prirode su dubrave i lijepe šume koje se prvenstveno sastoje od hrasta, zatim bukve, breze, topole, johe, turskog

[10] *Kad sam u siječnju 1777. g. putovao saonicama preko slavonskih planina, stalno je stajao Reaumur-ov termometar* [IX] *nekoliko stupnjeva ispod točke smrzavanja. A ipak sam nailazio na otvorene potoke i vidio ribe, rakove, žabe i zmije kako u njima plivaju.*

lješnjaka, divlje loze i mnogih drugih divljih voćki, ali nema korisnog ariša. U područjima u kojima protječe Drava nalazi se vrlo često i bijela topola (*populus alba*), čija je šupljikava spužvasta kora debela tri palca te može poslužiti kao pluto. Borova i jela ima malo, pa ni vrba nema u dovoljnoj količini.[11] Postoji sladić (*Glyczyrriza ili Liquiritia*) čiji se korijen[12] obilno izvozi i služi za pluto i čepove.

Česte su divlja trešnja, kruška i jabuka.[13] Glede pitomih jabuka i skoro kod svega drugog voća još se osjeća priličan nedostatak, premda dobro uspijevaju u ovim zemljama. Budući da Iliri kojima je u karakteru da se baš ne brinu za potomstvo, do sada se nisu pobrinuli da posade voće te u njihovim plodovima neće uživati oni nego možda tek njihovi unuci. No utoliko je veća njihova marljivost kod sadnje bijelih i plavih šljiva (*Zwetschen- und Pflaumenbaume*), čije se prostrane ograđene šume posvuda nailaze. Poticaj toj neobično marljivosti nalazi se u tome što se od ploda rečenog voća peče proizvod koji se zove rakija ili šljivovica (*Raky oder Schlivavicza*), koja je svakodnevno i omiljeno piće Ilira u turskim i ugarskim zemljama. To piće nije tako žestoko kao šljivova rakija koja se pravi u Ugarskoj i Njemačkoj. Ako seljak ima gnoj, on ga ne vozi na njive, nego u šljivik, da bi što više dobio rakije. Jedna vrsta plave šljive daje tako dobre oljuštene (suhe) šljive kao što su francuske.

Tu i tamo nailazi se na ograđeno područje s pitomim kestenjem, čiji je plod ugodan za jelo. Stabla bijelog duda postoje u čudnovatoj količini zbog unosnog svilarstva te se još uvijek marljivo povećavaju. Nema nedostatka ni kod badema, smokvi i tome slično. S vinovom lozom su zasađeni svi brežuljci i niža brda. Srijem ima najviše i najbolje vinograde, dok tamošnje zagasito crveno vino ne zaostaje za *Montepulcianskim*. Postoji jedna poslovica, koja se temelji na iskustvo, da je *dobra vinorodna godina, bogata žetva grobara*. Jer kad u Srijemu vino dobro rodi, pa je prema tome jeftino, onda umire daleko više ljudi nego kad je vinska godina loša.

---

[11] *Zbog toga treba svaki veliki župan u svojem glavnom godišnjem izvješću navesti, da li je povećan broj vrba novim nasadima.*

[12] *U Njemačkoj najbolji sladić raste u biskupiji Würzburg, ali ipak zaostaje za srijemskim.*

[13] *Jabuke se uvoze iz susjednih zemalja te se prodaju prema težini i to oka tj. dvije funte i četvrt, za 5 do 6 krajcara.*

Cijela zemlja je pokrivena različitim jakim i mirišljavim ljekovitim biljem. Sve bi se ljekarne u Njemačkoj mogle odavde opskrbiti biljem i korijenjem. No upravo se suprotno događa. Skupljanje bilja je za jednog Ilira jako teško, te stoga ljekarnici moraju ono što im je potrebno naručiti iz Njemačke. Postoji obilje pečurki (šampinjona), smrčkova, tartufa (jelengljiva) i tome slično. Ovdje ima i različitog bilja za bojanje, s kojim se može vrlo lijepo, dugotrajno i pouzdano obojiti. To je posebna tajna kod žena. Budući da rado vole šminkati lice, to one znaju načiniti iz korijenja rumenilo (ruž), koje je prirodnije i ljepše od francuskog, a nije ni tako skupo te se čak ni ne može isprati. O kad bi barem to rumenilo ostalo nepoznato u Beču, Parizu i Londonu!

§ 12. Ako se izuzme Srijemsko vojvodstvo koje oskudijeva na drvetu te neke krajeve u Slavoniji, onda je sav preostali dio obuhvaćen ogromnom, skoro neprekidnom **hrastovom šumom**[14], u kojoj se vrlo često može naći izvrsna drvena građa za brodogradnju. Hrastovi imaju neobično lijepi i vitki rast te vrlo zdravo deblo. Oni su često tako visoki i uspravni kao omorike te svjedoče o velikoj plodnosti tla. Ljudi čuvaju u zimi njegovo lišće, koje jedu volovi i njime se hrane kad je zemlja prekrivena snijegom. Kad bi Slavonija ležala uz more, bilo bi u njoj više dukata, nego što se sada u njoj nalazi groša. No ipak šume donose mnogo novca velikašima i plemićima zbog žirenja. Budući da svaki seljak ili trgovac stokom, koji želi tjerati svoje svinje u žir, mora platiti za 2 mjeseca po komadu 4 groša, to na velikim vlastelinstvima godišnje donosi nekoliko tisuća forinti, kad žir dobro urodi. Ako pak ne urodi, tad drveće umjesto žira ima samo pupove ili šiške (krivo zvane šišarke) koje kupuju štavljači kože te koriste za štavljenje kože.[15] No šišarke se ipak malo skupljaju te trunu na zemlji.

Putnik ne može a da se ne ljuti gledajući neopisivu količinu najljepših stabala, koja u šumama leže na zemlji i trune. Kad se ruši građevno drvo, onda se ostavljaju ležati u šumi sva stabla koja nisu sasvim zdrava.

---

[14] *Možeš se cijeli mjesec povlačiti i loviti u šumama od jednog mjesta do drugog, a da se ne susretne nijedno selo. Šume sadrže mnogo izvrsnih tartufa (jelen-gljiva), koje ništa ne zaostaju za piemontskim, ali nisu istražene, budući da za to nema nijednog izvježbanog psa.*

[15] *O šišarkama sam dao opširno izvješće u svojem prikazu engleske trgovine, 111. poglavlje drugog izdanja.*

Pastiri i prijevoznici, koji ljeti i zimi provode noći u šumi, pale vatru na deblu nekog velikog stabla, koje se dosljedno upropasti i padne. I vjetar obara mnoga stara stabla. A ako se put, koji ide kroz šumu, pokvari i istroši, onda se kroz šumu prosiječe novi ili se stari proširi. U oba slučaja posiječe se drveće koje se nalazi na putu te ono ostane ležati i mora istrunuti. Koliko bi se ovdje moglo ispeći potaše te koliko željeza načiniti?

§ 13. Tko vjeruje da su slavonske šume pune **divljih životinja**, taj je u velikoj zabludi. U šumama vrvi od pitomih životinja a ne od divljih. Jelena uopće nema, divlje svinje su vrlo rijetke, premda se one rado zadržavaju u barama i močvarama, dok srna i zečeva nema odviše.[16] Krvožedne divlje životinje nisu blagoslov prirode, već se trebaju iskorijeniti zbog koristi stočarstva, kao što se to dogodilo u Engleskoj. U Slavoniji medvjedi nanose veliku štetu volovima i pčelama, mnoštvo vukova sprečava ovčarstvo, a mnogo lisica, kuna i većinom drugih životinja jako otežavaju zemljoradnike. Međutim lisičje i vučje kože donose u zemlji mnogo novca.



Lisica

§ 14. U Slavoniji, Srbiji i Bosni medvjedi nisu tako veliki kao u Poljskoj, ali nisu ni tako mali kao tzv. zobni medvjedi *(Haberbär)* u Šta-

[16] *Mnoštvo medvjeda, vukova, lisica, orlova, škanjaca, jastreba, sokolova i većina drugih sprečavaju povećanje divljači, koju osim toga dan i noć nečuveno uznemiravaju pitome svinje, od kojih šuma uvijek vrvi. Osim toga nije moguće da se u zemlji, gdje ima previše lovaca a ne postoji lovostaj, razmnožava divljač i perad.*

jerskoj. Njihova boja je tamnosmeđa. Oni olako sami od sebe ne napadaju ljude, ali je tim veća šteta, koju oni nanose volovima i košnicama pčela. Jedan jedini medvjed može nadvladati najjačeg vola. Ta je borba vrlo neobičan prizor, ali se obično zbiva noću, kada ostanu volovi i sva druga stoka ljeti i zimi preko dana i noći na polju. Kad bude vol razderan, tad se ujutro na mjestu borbe nalazi samo krv i dva roga, ostalo medvjed pojede ili pak odvuče u svoju spilju. jer su medvjedi čitavo ljeto upravo tako marljivi kao i mravi. Oni skupljaju divlje voće, volovske kosti i med samotok, čime im njihove spilje budu pune oko blagdana Svih Svetih /1. studenog op./, kada oni zatvore ulaz travom, mahovinom, granjem mladog drveća i tome slično te više ne izlaze u grabež. Postoji priča da zimu provode spavajući te da se hrane tako da liže svoje šape. Ako im skupljene zalihe potraju do proljeća te se ne pokvare od kukaca ili drugih neprilika, što se ipak rijetko događa, onda oni napuštaju svoju zimsku jazbinu tek početkom ožujka, naokolo tumaraju i opet počinju svoje skupljanje za buduću zimu.

U ravnici nema nijednog medvjeda, nego samo u gorju. Najviše ih se nalazi u Bosni i Maloj Vlaškoj, koja počinje na granici Hrvatske i Bosne te se proteže sve do grada Požege. Upravo okolo episkopskog trgovišta Pakraca ima najviše i najvećih medvjeda.



Mrki medvjed, stanovnik Slavonije u 18. st.

Budući da su te grabežljive zvijeri s jedne strane vrlo štetne za stočarstvo, a s druge, kad ih uhvate, donose raznu korist zbog njihove tople bunde, zdravog sala, ukusnih šunki i šapa, to ih love na različite načine, ali pak ne tako jako kako bi se moglo vjerovati. Lov je dvovrstan: redovan i neredovan. Prvi se događa s puškom te se obavlja ljeti ili zimi. Ljeti se po tragu traže mjesta gdje se medvjedi zadržavaju i gdje oni odlaze. Osim toga razni lovci, gospodarski činovnici i drugi ljubitelji lova zajedno polaze u lov, u planini se podijele na parove te svaki traži prikladnu zasjedu (čeku), ali tako da jedan drugom može priskočiti u nevolji u pomoć. Konačno dolazi medvjed koračajući na španjolski način (gegajući), sasvim ozbiljno prolazi te se čini kao da ne vidi opasnost od postojećeg lovca, koga čak i ne gleda, premda ga je već izdaleka nanjušio. Sigurno bi bila najveća neopreznost i ludost, pucati na medvjeda kad on dolazi. Jer ako ne bude pogođen ravno u glavu ili srce, ili ako bude promašen, tad se on u tren oka uspravi te na stražnjim nogama potrči ravno na lovca, koga zgrabi prednjim šapama i ako ga ne uguši, onda ga barem jako razdere te mu češće skine i kožu s glave. Zbog toga se mora čekati, dok medvjed ne prođe te mu onda odostraga prostrijeliti jednim metkom kroz glavu. Bude li promašen ili ne bude li smrtno ranjen, tad on pobjegne a da ne napadne lovca.[17] Zimi traže lovci u špiljama medvjeđe jazbine, postave se ispred ulaza i pucaju u zrak ili seljaci stvore glasnu viku ili pak nekako drugačije načine jaku galamu[18], na što te životinje pune bijesa iskoče napolje te budu ubijene. Ponekad je potrebno 20 pa čak i 30 hitaca na jednog jedinog medvjeda dok ga se ne ubije. Ako bude jako ranjen u trbuh, onda gurne ispala crijeva ponovno natrag u trbuh, brzo zatvori svoju ranu travom ili lišćem te pobjegne.

Neredovni lov na medvjede obavljaju seljaci bez puške i oružja u Slavoniji, Hrvatskoj i Bosni te pokazuje prirodnu hrabrost Ilira. Naime oni idu u lov zbog krzna te nemaju drugog oružja, osim jedne sjekire u

[17] *Stanoviti general, koga ne želim imenovati, došao je pred nekoliko godina u Slavoniju te je jako želio vidjeti lov na medvjede, koji je konačno i priređen u njegovu čast. No kad je vidio medvjeda kako se lagano približava, najednom nestade junaku hrabrosti te on pusti čudovište da mirno pokraj prođe a da nije opalio ni jedan jedini hitac.*

[18] *Nekada se vjerovalo da seljaci u Švedskoj mogu određenim vičućim tonom prisiliti medvjeda da napusti svoju spilju.*

ruci. Kad dođe medvjed, tad se Iliri postave pokraj drveta te na medvjeda bacaju kamenje ili ga na drugi način draže da ih napadne. Razljućeni se medvjed digne i bijesno pođe na onog koji ga ljuti, a ovaj se brzo popne na drvo, te kad se medvjed počne penjati za njim, on mu, smijući se, odsiječe jednu prednju šapu, baš u trenutku kad je sustigao Ilira. Životinja padne s drveta i iskrvari koprcajući se na zemlji. Tada Ilir mirno siđe s drveta i sa svojom sjekirom zada medvjedu posljednji udarac. Na taj način su smjeli seljaci ubili mnogo medvjeda.

§ 15. **Vukova** ima u cijeloj Kraljevini mnogo više nego medvjeda, ali rijetko kad napadaju čovjeka. No utoliko više haraju među ovcama i drugim pitomim životinjama, kao i među divljači. Oni se radije zadržavaju u ravnici nego na brdovitom području, te jako muče Srijem. Tko naiđe na čopor vukova, taj se mora čuvati, da ne puca na onoga prvog. Naime to je obično vučica i ako bude ubijena, tad se svi vukovi zaustave te ju mirno zaokruže i onda postane velika opasnost.



Vuk, stanovnik Slavonije u 18. st.

Lisice su neobično brojne i daleko češće nego vukovi. Općenito plemićki lovci s jednog jedinog vlastelinstva ustrijele svake zime preko 100 lisica. Naime željezne zamke za hvatanje lisica ovdje nisu poznate. S vučjim i lisičjim krznima u ovom se području jako trguje, a Osijek je za njih glavno skladište i najbolja tržnica. Par ponajboljih neobojanih lisičjih krzna može se kupiti iz prve ruke 3 i ¾ forinte. Poneko plemićko vlastelin-

stvo odatle dobije godišnje oko 400 forinti. Obično svako vlastelinstvo preko zime ne ustrijeli više od 1 ili 2 tuceta **kuna.**

§ 16. Raznovrsnost **neštetnih divljih životinja,** čije se oderane kože cijene, u ovoj divljini je vrijedna velikog divljenja. Ukratko ću opisati najplemenitije životinje te započeti s **dabrom** (*Biber ili Castor*), kao najkorisnijim od svih. Moglo bi se misliti, da bi jedna slabo naseljena zemlja, koja je puna močvara, stajaćih voda i jezera i koja se nalazi na istom stupnju geografske širine kao i Kanada, morala vrvjeti od dabrova. No taj zaključak vara. Jer zbog mnogog lova kao i zbog stalnog uznemiravanja svinja, koje stvaraju u močvarama kaljuže, jako su dabrovi prorijeđeni. Ponajviše oni se zadržavaju na obalama Save u uskim kanalima, koji stvaraju mnogobrojne otočiće te su preuski za lađe. Oni su doduše isto tako veliki kao i američki, ali im krzno nije tako debelo s dlakama. Poznato je da se u Sjevernoj Americi udružuje 40, 50 do 100 dabrova, grade od ilovače jazbinu i zajedno stanuju kao u jednoj republici. No u Slavoniji svaka obitelj stanuje sama, te si iskopa rupu na obali ili načini gnijezdo u šašu i trstici.[19] Te se životinje traže da se žive uhvate mrežom, ali ne toliko zbog njihovog krzna, koliko zbog mesa, koje je katolička crkva (ali ne i grčka) dopustila da se jede na posne dane. Zbog toga se dabrovi živi izvoze u Beč i skupo prodaju.



Dabar, stanovnik Slavonije u 18. st.

[19] *Ipak je na udaljenosti jedne milje niže Mitrovice 1776. u Savi na turskoj strani pronađena izgrađena mala glinena jazbina koju su sagradili dabrovi te u kojoj je živjelo 8 dabrova.*

Vidre, čija je količina vrlo velika, sasvim su jednake njemačkim, jedino što lovcima nedostaje marljivost i spretnost da ih ustrijele i ulove.

§ 17. **Slavonski ris** je velik kao jaki mesarski pas. Njega love zbog njegove kože.



Ris, stanovnik Slavonije u 18. st.

Slavonski jazavac razlikuje se od njemačkog svojom veličinom, inače su oba potpuno slična jedan drugome.



Jazavac, stanovnik Slavonije u 18 st

Planinski miševi (*glires*), koji se na iliričkom jeziku naziva **puh**, ovdje su isto tako česti, kao i u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Italiji, ali

imaju drugu boju, nego tamo, naime tamno željezno-sivo[20], te su nešto veći nego oni u Štajerskoj. Preko zime kao da su mrtvi ili bolje reći spavaju, češće se nađu da potpuno ukočeni leže u šupljim stablima. No čim dospiju u toplu sobu ili dođu k vatri, ponovno ožive. U Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Italiji ljudi jedu puhove[21], ali ne u Slavoniji, gdje se hvataju samo zbog krzna, koji daju dobro i lako krzno, ali ipak ne u tako velikoj količini kao u Kranjskoj. Prelazim preko **hrčkova, tvorova i drugih životinja,** koje su u Njemačkoj dovoljno poznate.

§ 18. Pernate divljači i različitih vodenih ptica postoji veliko obilje. K jestivim spadaju **droplja, jarebica kamenjarka, fazan, lještarka i tetrijeb, šljuka, jarebica s crvenim očima, strdanica, divlja guska i patka[22], prepelica, drozd, drozd borovnjak (branjug)[23], divlji golub i grlica, liska, gnjurac itd.**

Droplje se zadržavaju samo u ravnici i to većinom u Srijemu, ali ih je teško ustrijeliti, budući da one tako brzo trče kao što lete te su vrlo plašljive. Njihovo je meso nešto suhije, ali su mlade droplje vrlo ugodno i ukusno jelo. Ta se ptica često nalazi i u ravnicama Kraljevine Ugarske.

§ 19. U pernatu divljač, koja se ne jede, spadaju **orlovi, kao i škanjci svih vrsta, jastrebovi, sve vrste sokolova, kopci, divlji labudovi[24], žune raznih šarenih boja, ždralovi** u neopisivim količinama, **turske čaplje** s lijepom perjanicom na glavi, **vivci[25]**, naročita ptica **nesit** koja je

[20] *Krzno puhova u Štajerskoj i susjednim zemljama je smeđe koje prelazi u zelenkastu, dok je trbuh bijel.*

[21] *Te se životinje hrane bukovim plodom te imaju vrlo ukusno i masno meso. Već su Rimljani držali puhove kao poslasticu te su ih, s velikim troškovima, žive dobavljali u Rim, zbog čega su mnogi pohlepni izjelice dospjeli u dugove.*

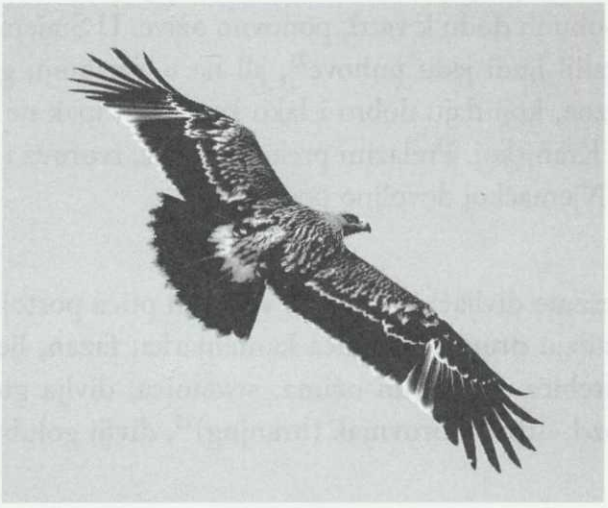
[22] *Divlje patke grade svoja gnijezda na drvetu blizu vode te nose svoje mlade, čim se izlegu iz jajeta, u kljunu na vodu.*

[23] *Premda je Slavonija puna drozda borovnjaka, ipak su tako skupi kao i u Njemačkoj, budući da stanovnici ne znaju loviti tu pticu zamkama ili omčama.*

[24] *Divlji labudovi, koji su slični pitomima, grade svoje gnijezdo iznad močvara s trnjem i stričkom, da bi sačuvali svoja jaja od neprijateljskih životinja i insekata.*

[25] *U Srijemu postoji nebrojena količina vivaka, ali je još ondje nepoznato da su njihova jaja ukusna zdrava hrana.*

zapravo udomaćena u Temišvarskom Banatu, **bukavac, rode**[26] i tome slično.



Orao.

§ 20. Kralj ptica, koji se često nalazi u Srijemu, je **suri orao,** koga i zovu veliki orao ili kameni orao. Češće sam ih vidio po tuce (12 komada op. prev.) da lete okolo sunca kako se činilo, i to na takvoj visini, da su golim okom izgledali samo kao jedna crna točka te ih ne bi moglo pogoditi topovsko zrno. Orao bi se mogao nazvati **srijemskim tlakomjerom.** Naime njihov let pokazuje na svojstvo gornjeg zraka. Što je zrak čišći i vedriji, to gore više leti orao. No ako se sprema oluja, tad se čini, da se nalazi u velikoj tjeskobi i zbunjen je. On divlje okolo lepršа i tako nisko leti, da bi se mogao upucati puščanim zrnom[27]. Naprotiv zimi, kad je zrak oblačan i kišovit, ne vidi se da ijedan orao visoko leti, nego traže svoju hranu na humcima i visovima, ali pobjegnu prije nego što ih se može ustrijeliti. Ljeti se vine orao tako visoko, da pogledom može vidjeti predio zemlje od mnogo milja. Kad mu izdaleka oštro oko ugleda srne, zečeve,

[26] *Rode u Srijemu rado grade svoja gnijezda na dimnjaku prazno stojećih zgrada ili pak gore izvana na otvoru dimnjaka.Često vjetar sruši cijelo gnijezdo sagrađeno od pruća i šipražja na dimnjaku, pa zbog toga ne rijetko zahvati kuću požar.*

[27] *Kod proloma jednog nevremena primijetilo se kod Petrovaradina da je 100 orlova letjelo oko gornje tvrđave.*

janjad, koze, ždralove, droplje, guske, purane i slično, tad se približi onom mjestu visoko leteći, naglo skupi krila te okomito kao komad olova kroz zrak padne na mladu srnu, janje itd., koje zgrabi svojim kandžama te ih kao strijela odnese kroz zrak.[28]

Lešine uginulih volova i konja također služe orlovima kao hrana, te ju često čitavu prekriju. Ako se na uginulom volu nalazi samo jedan jedini orao, ne usudi se prići nijedan škanjac ili druga ptica grabljivica, jer se one jako boje kralja ptica, dok se on isto tako opet plaši čovjeka.[29] Stara i odrasla orlica teška je u Srijemu i Srbiji 20 do 22 funti, dok je mužjak mnogo manji od ženke. Poznato je da je suri orao crn. No prije nekoliko godina otkrili su u Temišvarskom Banatu između strmih i gotovo neprohodnih pećina orlovsko gnijezdo, u kojem su bili bijeli orlovi. Mlade su izvadili te ih brižno othranili. Sljedeće godine nađeni su u istome gnijezdu opet bijeli mladi, koji su opet izvađeni i sretno sačuvani. No treće godine nađeno je gnijezdo prazno i napušteno. Jednoga od tih bijelih orlova sam vidio 1776. u Zemunu i promatrao kao posebnu rijetkost.

§ 21. **Lov** nije regalan, nego pripada magnatima i plemićima, koji svi mogu slobodno i bez smetnji loviti u čitavoj Kraljevini, osim na mjestima gdje je ograđen prostor (branjevina). Budući da se ipak drži za prostakluk, ako susjed s puškom, lovcima i psima stupi na zemljište drugog, već svaki voli da ostane u granicama svojeg vlastitog posjeda, jedino ako bi morao ubiti u susjedstvu kakvog zeca. U vojnim pograničnim područjima imaju viši časnici, ali ne i vojnici, pravo lova. Seljak ne smije nigdje u čitavoj Kraljevini loviti, pa čak ni imati pušku u kući. Usprkos toga potajno idu seljaci u lov i pucaju na sve što im naiđe, naročito lisice. Oni love i kune te potajno prodaju krzno. Ako se otkriju, tad su kažnjeni kao krivolovci od svojeg plemića.

---

[28] *Ukoliko se čovjek nađe u blizini te brzo priskoči kad se orao spušta, tad orao ispusti svoj plijen. Na taj način prištede lijeni lovci trud da ustrijele droplju ili srnu.*

[29] *Vjerojatno iz tog razloga nijedan se orao ne spušta na čovjeka koji visi na vješalama ili nabijenog na kolac ili pak vezanog na točak.*

§ 22. Topla zemlja, čija je osmina često poplavljena i sastoji se od bara, močvara i kopnenih jezera, prirodno mora biti puna različitih otrovnih, štetnih i mučnih životinja. Tu ubrajam **zmije, štakore, poskoke, žabe krastače, kopnene i vodene guštere** koji su dugački preko 3 stope te su slični mladim krokodilima, nadalje **pijavice, polipe (rakovi), štipavce, kornjaše, mrave, crne poljske šturke i sive zrikavce,** koji bi mogli zamoriti, svojom neumornom noćnom pjesmom, i jednog anđela, te mnogovrsne druge štetne gamadi, koje u Njemačkoj još nemaju pravo ime, na pr. **leteće stjenice** koje su ¾ palca duge i pola široke te kad noću lete po sobama stanova, stvaraju šum poput ptice. Jedna posebna vrsta **tvora** tumara u Srijemu na obalama rijeka, jezera i močvara, tražeći jaja, te budući da on jede i jaja zmija i guštera, mogao bi se taj tvor nazvati **srijemska lasica** *(ichneumona)*. Ljeti se preko kreveta mora navući komarnik ili mreža, inače se ne bi moglo spavati. Beskrajno je velika količina prekrasnih **dvokrilaca, leptira, vodenih vila** i tome slično. Ponekad insekti, a naročito **skakavci,** užasno opustoše zemlju. Ako u ljeti dugo puše južni vjetar, tad on sobom donosi iz turskog područja preko Save jedan za drugim nebrojene rojeve skakavaca.

§ 23. Među korisne insekte pripada **pčela i dudov svilac.** Kao što pčelarstvo tako i svilarstvo traže malo rada, a vrlo obilno uzvraćaju seljaku za taj njegov mali trud, stoga su te djelatnosti izvrsno prilagođene prirodnoj lijenosti Ilira. Usprkos toga **pčelarstvo** još izdaleka nije tako važno i jako kao što bi to moglo biti, budući da seljacima manjka poticaja, pouke i vodstva. Osim toga pčele imaju 4 opasna neprijatelja, koje bi trebalo iskorijeniti ili barem smanjiti, naime medvjede, djetliće, laste i stršljene.

§ 24. **Uzgoj svilene bube** je doduše uveden tek 1761. godine, ali se ipak u kratko vrijeme snažno proširio, budući da gajenje dudovog svilca nije nikakav težak posao, te ga mogu obavljati žene i djeca i jedva traje 2 mjeseca. Osim toga je svilarstvo u Slavoniji i Hrvatskoj, putem vladarskih ustanova, premija, plaćanja i s velikim izdacima dugo potpomagano te je upravo time i uzdignuto. Vladar je naime postavio i plaćao jednog iskusnog čovjeka u svilarstvu, koji je putovao po cijeloj Kraljevini Slavoniji i Srijemu i svuda poučavao kako treba saditi bijeli dud i gajiti dudov svilac,

u koju je svrhu besplatno dijelio mlade dudove sadnice i sjeme dudovog svilca. A od vlasnika plemićkih posjeda je traženo, da njihovi činovnici doprinesu uvođenje svilarstva kod naroda. Onim pak vlastelinskim činovnicima koji su se u tome istaknuli, ne samo što je javno pohvaljen njihov trud vladarevim dvorskim otpisom, nego su i nagrađeni pozlaćenim lancem i novčanom nagradom. K tome je i bečka Komercijalna blagajna u početku kupovala čahure (*Galetten*) ili neodmotana i u krušnoj peći osušene čahure svilene bube, bez razlike na njihovo svojstvo, s 45 krajcara, tj. za funtu po pola carskog talira, samo da bi stanovnicima bilo draže. I to plaćanje se još i sada obavlja na račun Komore, ali samo po 35 do 40 krajc. za funtu prema razlici čahura. Na taj način je svilarstvo tako sretno uznapredovalo i danas cvjeta osobito u Srijemu. Godine 1769. dobiveno je već 17 centa čahura, a 1774. čak 20., te se još i dalje nastavlja sadnja mladih dudovih sadnica. Oko Osijeka i u cijeloj Požeškoj županiji njihov broj je jako porastao. Tu i tamo sam nailazio na pojedine dudove, koji su tako veliki kao hrastovi te potječu još iz turskih vremena. U Osijeku postoji veliki mlin za odmotavanje čahura, dok su u Vukovaru, Požegi itd. postavljeni manji.

§ 25. Kao što 3 glavne rijeke, koje čine granicu Kraljevine te koje su gore u 3. § prikazane, tako i male rijeke te potoci koji u njoj izviru, neobično bogate **ribom**. **Moruna** je, u Rusiji zvana beluga, kralj svih dunavskih riba te joj je domovina u Crnom moru, zbog čega se ta riba nalazi u svim rijekama koje u nj utječu. Raspravlja se o razlogu, koji ju pokreće da napusti domovinu i nekoliko stotina milja pliva protiv struje uz Dunav. Da se to događa samo zbog mriještenja, tad se ta riba ne bi trebala penjati uz rijeku 500 njemačkih milja[30]. I ne bi u Dunav dolazile nikakve male morune stare nekoliko godina, koje su još premlade za razmnožavanje svoje vrste. Tu sam stvar ispitao i napokon pronašao, da ta riba neprestano pliva protiv struje zbog toga, da bi se oslobodila izvjesnih crva koji ju svrbe. Kad se u veljači povećalom dobro promatraju prve morune koje dolaze u rijeku iz Crnoga mora, upravo prije nego uginu, tad se može vi-

[30] *Moruna uzlazi do Raba (Győr), a ponekad i do Požuna (Bratislave). Kad se izmjere svi zavoji Dunava, tad te ribe načine iz Crnog mora sve do Raba putovanje od 500 milja.*

djeti, da im je čelo debelo pokriveno malim crvima, koji se golim okom jedva mogu vidjeti, te nisu veći od crva u siru (sirni rastoč). Počeše li im se glava, postanu mirne i čini se da osjećaju veliko zadovoljstvo. A da bi se mogla češati, to ta riba pliva usuprot tekućoj vodi da bi se oslobodila tih insekata i neprekidno se penje uz Dunav. Potom se ona opet vraća u more te je više nema u Dunavu. Možda insekti i lososa iz mora tjeraju u rijeke.

Moruna spada u rod jesetri (kečigi), koje imaju pluća i na svakoj strani odušak za zrak. Najveće koje su uhvaćene na srijemskim obalama dugačke su 20 stopa a teške 15 pa čak i 16 centa. Od morune je sve iskoristivo. Njezino je pečeno meso slično teletini i vrlo je ukusna hrana. Iz njezine se ikre pravi **kavijar**[31], koji Iliri u Slavoniji, Srbiji itd. zovu **ajvar** (Heuwar). Iz njezinog mjehura se pravi riblje ljepilo koje je poznato pod imenom **riblja klija** (Hausenblase). A od kičme i ostalih kosti te hrskavice znaju Iliri načiniti raznovrsne sitnice.

Moruna je glupa riba koja ne zna za svoju vlastitu snagu te se lako dadne uhvatiti. Najbolje vrijeme za to je od ožujka do listopada. Pred blagdan Svih Svetih /1. studeni op. prev./ nestanu morune. Kad ribari idu u ribolov, bace svoje mreže, koje nisu jače od onih s kojima se hvataju šarani i štuke. Čim primijete da je velika moruna u njoj, traže pravo mjesto njezinog zadržavanja te ju opkole drugom mrežom, koja je jača, jer je načinjena od tanke užadi i špage. Potom se u malim čamcima približe ribi, češkaju ju po glavi i zakvače joj za peraje nekoliko jakih željeznih kuka, koje su učvršćene na isto tako mnogo užeta, te se tad obično sasvim mirno dadne izvući na obalu. Ponekad se brani, porazbija čamce i povrijedi ribare. Kada su sada tako morunu napola milom, napola silom dovukli na obalu, tad ju ribari obaviju jakim užadima te nastoje da joj barem glavu dovuku na zemlju, odmah ju udare s drvenom toljagom, nakon čega izvuku cijelu ribu na suhu zemlju i sijeku ju.

Na taj se način lovi u Srijemu, naročito tamo gdje se Drava, Tisa i Sava ulijevaju u Dunav, bezbroj malih i velikih morunа od 5, 6 do 10

[31] *Njezina jajašca se ostružu iz ikre drvenim noževima te se postave na kosu postavljenu dasku, tako da može voda otjecati, a potom se kavijar jako posoli te se zatvori u malu burad. Nakon nekoliko mjeseci pocrni poput smole. Taj kavijar se češće i lažno pravi od ikre drugih velikih riba.*

centa te se oka (2 i ¼ funte) prodaje bilo svježa po 20 krajc., ili se usoljena šalje u strane zemlje. No sole ih tako loše, da zbog toga postane meso grubo, tvrdo i žilavo[32]. No i sol je, koja dolazi iz Ugarske, u Srijemu preskupa.

§ 26. Osim morune često se u 3 glavne rijeke i u malim rijekama hvataju različite druge dobre ribe na pr. **štuke** teške 20 do 30 funti, **šarani** od 10 do 12 funti, **pastrmke** od 4 do 5 funti i mnoge druge u Njemačkoj nepoznate vrste, za koje ne znam ni njemačko ime. **Kečige** (*Tschicken oder Stierle*) nalaze se vrlo često u Dunavu i imaju gubicu sličnu ptičjem kljunu, no koji se ne otvara, dok se ispod njega nalaze na vratu usta, a kroz sredinu ribe ide po dužinu jedna jaka žila. **Brkice** (*Bisgurnen ili Pisgurnen*) koje, kad se drže u staklenoj posudi s vodom, naznačuju promjenu vremena, tako su česte da se na stol iznose u cijelim zdjelama. U brdima imaju rijeke mnogo **okatica** ili **piškora** (*Lampreten ili Neunaugen*), koji su nešto manji nego obične lamprede, ali su isto tako ukusne. **Jegulja drhtavica,** koja ima svojstvo američkog **torpeda** ili **drhtulje**, također se zadržava i u Dunavu. U Srijemu se prodaju štuke, šarani, kečige itd. za 5 do 6 krajcara, dok obične ribe po 1 krajcar za jednu oku, stoga je riba svakodnevna i glavna hrana običnog pučanstva.

Osim toga imaju ove zemlje izobilje **kornjača, rakova** i drugih **riba ljuskara.** Kornjače su dvovrsne, jedne uvijek ostaju na zemlji i drže se u brdovitim područjima među stijenama, zbog čega se one bez muke hvataju te ih u velikim količinama žive šalju u Beč. One su velike poput tanjura te su ukusna, zdrava i hranjiva hrana. Druga vrsta živi u rijekama i močvarnim područjima, te ju je teško uhvatiti, ali je veća nego kopnena kornjača.

§ 27. Za slabo naseljenu zemlju, čiji stanovnici ne nalaze nikakav poticaj za radinošću, nije ništa bolje nego da se bave **stočarstvom.** Stoga

[32] *Kad bi Iliri i Vlasi u Srijemu kao i u Temišvarskom Banatu znali kako treba loviti, soliti i sušiti ribu, mogle bi morune, kečige i druge dunavske ribe zamijeniti u austrijskim zemljama suhi osoljeni bakalar i druge, za što za njih se svake godine šalju po 100.000 forinti u Nizozemsku i Englesku.*

je ono glavno zanimanje Ilira u Slavoniji, Srbiji, Bosni, Hrvatskoj itd. koji vole, kao i svi prosti narodi dokon pastirski život više od svakog drugog načina života. Najvažnija grana slavonskog gospodarstva sastoji se dakle u stočarstvu, kojim se nigdje više ne bave nego li ovdje, ali koje škodi stanovništvu. Stočarstvo je glavni izvor, iz kojeg poljoprivrednik crpi sredstva za vladarev porez.

Stoka i svinje kao i konji, magarci, ovce itd. ne tjeraju se ni zimi ni ljeti, ni danju ni noći u staje, budući da ih i nema i budući da lijenost te siromaštvo seljaštva ne dopušta da se grade staje. Zbog toga se ne gubi samo gnojivo, nego se značajno sprečava razvoj pitomih životinja zbog zimske hladnoće i vlage, a da se ne govori kako je stoka izložena na milost i nemilost vukovima i medvjedima.

§ 28. **Goveda** su od neizrecive koristi. Volovi se ne koriste samo za obradu polja, nego se i prežu u kola, a kad ostare, ugoji ih zemljoradnik te ih potroši ili pak proda. S volovima seljak ispunjava svoje vlastelinske dužnosti. Zbog tog razloga su pustoši ili široke ravnice, koje se često protežu mnogo milja te se u Ugarskoj zovu **puste**, stalno pokrivene volovima, prvenstveno u Srijemu. Ipak bih volio na pustama umjesto volova vidjeti da se nalaze sela. Tu i tamo su iskopani zdenci iz kojih se u vis vuče voda vjedrima te sipa za napajanje volova u dugački i uski čamac ili korito koji stoji pored đerme.[33]

Većina slavonskih volova sasvim se polagano tjera u Njemačku, zato da ne bi usput smršavjeli. Velika Kaniža i Šopron (Oedenburg) u Ugarskoj su glavni sajmovi za slavonsku stoku za klanje, koju odanle austrijski trgovci stokom neprestano gone u Njemačku[34]. Na jednom tako dugom

[33] *Budući da se na ravnim pustarama u Ugarskoj, Srijemu itd., koje jedva imaju poneku stablo, vide iz daljine đerme poput mitnica, to trgovci stoke samo izbroje bunare te prema njihovom broju proračunaju koliko će volova naći na toj ravnici.*

[34] *Ono što ne nađe kupca u Kaniži, to se goni u Šopron. Na početku 1777. god. stajao je u Šopronu par masno utovljenih volova teških otprilike 7 centa samo 74 forinti, budući da je žito bilo tako jeftino, da ga seljak nije mogao prodati, te stoga nije mogao jesti ni govedine. Većina slavonskih i ugarskih volova, koji su određeni za Njemačku, idu za Beč, gdje se godišnje zakolje 38.000 do 39.000 komada. Mnogo se volova preko Beča dalje tjera. Za svaki par volova zaklan u Beču, iznosi potrošarina (accise) 14 for. i 50 krajc., a da se ne računa i granična carina.*

putu izgube volovi mnogo svoje masnoće i težine, makar dobro bili uhranjeni.

Neshvatljivo je da se na veliku korist koja dolazi od maslaca i sira, i koja u Nizozemskoj, Irskoj, Švicarskoj itd. obogaćuje seljaka, u Slavoniji i graničnim zemljama uopće ne obraća nikakva pozornost. Većinu ženske teladi se zakolje, dok ono malo što se uzgoji, ne navikava se na mužnju pa se zbog toga krave i ne daju musti.

§ 29. **Bivoli** (*Buffel*) su za rad daleko jači nego li obični volovi (*Ochsen*) te se upravo za to i koriste, ali ne i za jelo[35]. Oni se rado zadržavaju u močvarama te tu nalaze ono što vole. Češće sam vidio na tuce bivola kako stoje u rijeci, dok im je iz vode virila samo glava. Nije tome tako dugo otkako su pravi bivoli ovamo dobavljeni iz Turske, pa su zbog toga još skupi te stoje oko 50 forinti komad. Njihovo povećanje donijet će zemlji veliku korist.

§ 30. Nakon goveda prvo mjesto pripada **svinjama.** Njihova količina je začuđujuće velika, ali ih ipak ovamo dolazi otprilike trećina i to većinom mršavih, preko Save iz Srbije i Bosne[36]. Je li to štetno ili korisno, još je sporno. **Štetno** je zato što se kroz to otuđuju ne samo znatne svote novca koje bi mogle ostati u zemlji te prelaze stranim podanicima, nego se i sprečava porast domaćeg stočarstva. **Korisno** je, jer su turske svinje jeftinije od slavonskih i jer trgovci stokom mogu naći sve što traže kod jednog čovjeka u Turskoj, dok u Slavoniji moraju često s mukom obići po 10 sela, prije nego li skupe potreban broj i vrstu.

A da se ne bi sa svinjama prenijela **kuga**, to se ulaz svinja preko Save obavlja pod nadzorom službenika kontumaca (karantene), preko koje

---

[35] *Američki bivoli, koji se nalaze u plemićkim zvjerinjacima u Engleskoj, imaju drugačiji izgled nego turski. Oni se ne koriste za rad, ali se jedu dok su još mladi. Njihovo mi se meso činilo ukusnije i bolje nego govedina. Na poluotoku Krimu često je i dobro za jelo mlijeko od bivolice te ono ne opija kao konjsko.*

[36] *Ako tov u osmanskom carstvu dobro uspije, onda se ovamo dotjeraju debele svinje. Mnogo ih dolazi kao prasci te ih podižu u Slavoniji, jer muhamedancima je prema kuranu zabranjeno uživanje svinjetine. Turske svinje je lako prepoznati, budući da one imaju šiljastu njušku, vrlo debeli vrat te su crnkaste boje kao divlje svinje.*

preplivaju te nakon toga moraju biti u karanteni. Za to vrijeme cijeli se dan tjeraju i preplivaju preko Save. Nakon što prođe vrijeme kontumaca, turske se svinje, ako su utovljene, zajedno tjeraju s domaćim najprije u Veliku Kanižu na prodaju a odanle dalje u Šopron, kamo svake sedmice dođu austrijski trgovci stokom te kupljene svinje tjeraju u Beč, dok ostalo što se nije prodalo ide za Požun itd. Preko polovice svih slavonskih i turskih svinja bit će zaklano i potrošeno u Austriji, dok se ostalo tjera u Bavarsku, Franačku i Sasku. Ta trgovina je od najveće važnosti[37].

Kad šume imaju puno žira, tad se svinje većinom tove hrastovim i bukovim žirom. I tada u šumi sve vrvi od svinja[38]. Mnogo će se utoviti i sa pšenicom, naročito kad je žetva dobra a žirenje loše. U zimsko vrijeme moraju te životinje same tražiti svoju hranu u šumi i na pašnjacima, koja se sastoji od korijenja drveća i biljaka[39]. Često zalutaju u velikim šumama i močvarama te se nikad više ne vrate u krdo. Kod trećeg prašenja postanu one prave divlje svinje, kako su to pokazali pokusi u zvjerinjacima.

§ 31. **Ovčarstvo** je još lošije. Najprije treba bolje poučiti ovčare te iskorijeniti krvne neprijatelje ovaca, naime vukove, kako se to dogodilo u Engleskoj na korist ovčarstva.[40]

Ovce ostaju napolju ljeti i zimi, danju i noću na slobodnom polju te ih čuva jedna vrsta pasa, koji su tako jaki i odvažni, da jedan jedini može odbiti vukove. U Slavoniji se vidi malo stada te se ona većinom sastoje iz vlaških ovaca, koje imaju samo lošu, grubu i dugu vunu, dok aleksandrijske već daju nešto bolju vunu. Načinjeni su pokušaji i s austrijskim ovcama, ali je pronađeno da se one izvrgnu. Konačno je iskustvo poučilo, da se od austrijskog ovna i vlaške ili aleksandrijske ovce dobije dobra janjad,

---

[37] *Par dobrih i masnih svinja stajao je 1777. u Slavoniji prosječno 30 do 34 forinti, dok se u Beču prodavalo za 40 forinti. No i troškovi su kao i opasnosti dok se onamo dotjeraju vrlo veliki. Mnogo svinja usput oboli, osakate ili se provuku te pobjegnu, budući da su napola divlje.*

[38] *U vrijeme žirenja ne smije u šumu doći nijedan pas, jer bi ga svinje razderale. Čak je i opasno putovati kroz šumu sa psom u kolima.*

[39] *Zbog korijena paprati (filix) svinje su ljeti i zimi vrlo lakome te se od toga utove. A u Kranjskoj se tove svinje i volovi s alpskim korijenjem koje se zove islandski lišaj (lichen Islandicum).*

[40] *O primijenjenim sredstvima u Engleskoj da se istrijebe vukovi vidi moj prikaz Engleske trgovine, 111 poglav. o Ovčarstvu, 2. izdanje (Abschilderung der engl. Handlung).*

koja daje dobru vunu. Njezina je cijena 26 do 28 for. za centu, pa se zbog toga vrlo rijetko uzgaja vuna od rečenih turskih ovaca koja u zemlji ne vrijedi više od 18 do 20 forinti.

U Srijemu je ovčarstvo daleko bolje i jače. Češće se vidi stado od 1.000 glava. Tu se dobiva i bolja vuna koja se prodaje za 30 do 32 forinti, te se polovica od toga izvozi iz zemlje kao neprerađena i sirova vuna.

Većina stada u cijeloj Kraljevini pripada magnatima, plemićima i svećenstvu. Seljak nema nikakve naročite volje za njih i drži samo toliko ovaca, koliko vune treba za svoju odjeću. I stvarno se čini, kao da bi se htjelo da mu se ubije volja za njega, budući da on od svojih janjića i jarića mora davati desetinu, dok od ostale stoke ne mora.

Premda je držanje koza zabranjeno, ipak ih se posvuda vrlo mnogo nalazi, koje nanose najveću štetu šumama a naročito bijelom dudu. Te se štetne životinje drže zbog izvrsne kože.

§ 32. **Konji** su domaće bogatstvo ili domaće siromaštvo jedne zemlje. Ovdje nije konjogojstvo baš jako, no moglo bi biti daleko važnije i mnogo bolje. Većina konja je upravo kao i u Ugarskoj male pasmine, tako da za konja visokog 13 šaka[X)] smatraju da je već velik. U Srijemu su najveći, najbrojniji i najbolji. Seljaci puštaju konje danju i noću na pašnjake, a da im ne daju zobi[41]. Stoga je lako razumjeti da konji ne mogu imati snage za jače i duže poslove. Ako se naviknu na suhu krmu, tad lako dobiju srčanu kap i sipnju.

Magarce ne drže mnogo. Na pojedinim plemićkim vlastelinstvima postoji mlinski magarac (*Steinesel*).

§ 33. Što se tiče **pitome peradi** to ne dopušta njihovo proširenje neopisiva količina lisica i velikih ptica. Golubovi se skoro i ne vide, a nema ni mnogo gusaka, te njemačkih i turskih pataka, kokoši i tome sli-

[41] *Pa ni poštanski konji u Mađarskoj i Slavoniji ne dobivaju ništa ili vrlo malo zobi. No ipak putnici moraju platiti istu onakvu poštansku pristojbu kao što plaćaju i u Austriji tj. na svake 2 milje po pola talira po svakom konju.*

čno[42]. No glede pura nema oskudice. Pitoma perad traži svoju hranu u šumama te se pred večer sama vraća kući.

§ 34. Koliko je važno i značajno životinjsko i biljno carstvo, toliko je naprotiv siromašno **mineralno carstvo,** ne zato što nema minerala, nego zato što se ne traže. **Tacit** je rekao o Njemačkoj prije otprilike 1.600 godina: *Sumnjam, da li su bogovi u milosti ili srdžbi uskratili srebro i zlato. Ali ipak neću tvrditi, da u njemačkim planinama uopće nema srebrene ili zlatne žile. Jer tko je to istraživao?*[43]

Isto se tako može s pravom reći i za Slavoniju. U nekim planinama naišao sam na tragove rudače. Najbolji siderit često se nalazi u raznim krajevima. I tko zna kakvo blago polumetala leži skriveno u zemlji, na pr. cinka, antimona, galmeja (tutij) i kobalta kao i žive te sumpora, stipse, salitre itd. Tu i tamo se pokazuje kameni ugljen, mjedeno modrilo, oker, umber, kreda i druga obojana zemlja. I seljaci su u planinama pronalazili sirovo drago kamenje. Također je pronađena prava porculanska zemlja kao i valjača, gips, mramor, alabastar, masnik, tripel i tome slično. Ugarska zbrinjava zemlju solju, koja se ovdje ne proizvodi.

Otvaranje **rudnika** ne bi bilo pametno. Jer rudnici koji su doista izgrađeni u Austrijskom području, u Ugarskoj, Erdelju i u Temišvarskom Banatu, dovoljno su izdašni, te bi mogli od toga trpjeti štetu, a da i ne govorimo o opasnom i sasvim bližem turskom susjedstvu[44]. U međuvremenu ipak bi se trebalo i moglo barem otvoriti rudnike željeza, da se domaćim željezom zaustavi tursko željezo koje se često uvozi iz Bosne.

§ 35. Slavonija i Srijem imaju od Boga i prirode tako blagoslovljeno tlo, da ono daje sve što uvijek može biti potrebno za održavanje

[42] *Postoji jedna vrsta kokoši, čije su kosti presvučene s vrlo nježnom, sasvim tankom i crnom poput smole kožom, te čije je meso ukusno gotovo kao tetrijeba i lještarke.*

[43] *Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere. Quis enim scrutatus est. Tacitus de moribus Germanorum, Cap. V.*

[44] *U austrijskoj Bosni postojali su bogati rudnici, no kad je zemlja 1739. prepuštena Turcima, oni su ih napustili, osim nešto željeznih. A da se u bosanskim planinama nalazi zlato, dokazuje zlatni prah izmiješan s pijeskom onih potoka i rijeka koje ovamo dolaze s brda.*

kao i za udobnost ljudskog života. To i dijelom doista daje bez naročitog truda i rada, ne samo preobilno i bogato, nego i izvrsne vrste i kakvoće, dok bi se dijelom lako moglo ostvariti, samo kad bi ljudska marljivost nešto jače nego što se sada događa, priskočila u pomoć podatljivoj prirodi. No nigdje se ljudi ne koriste slabije darovima prirode nego ovdje.

Ako je zemlja masnija, to se teže ore. Primijetio sam da se u većini mjesta u Ugarskoj ore samo s 2 vola, a u Slavoniji sa 6, dok u Srijemu i Srbiji čak s 8 volova.

Seljak se ovdje ne mora mučiti tako kao u Njemačkoj. On čak nigdje ne radi sam, nego prepušta poljski posao svojoj stoci, pa ipak mu masno tlo neizmjerno bogato uzvraća za njegov neznatni trud. Kad bi se njiva pognojila a vrijeme bilo dobro, tad bi se povećala pšenica za trideset puta, a kukuruz ili turska pšenica *(Kukerucz)* 3.000 puta. Ako njiva nije pognojena a vrijeme je samo osrednje, tad se ipak povećava pšenica preko dvadeset puta a kukuruz preko 2.000 puta.

§ 36. No **zemljoradnja** se obavlja na vrlo pogrešan način. Njiva se uopće ne gnoji, a osim toga se nikada ili vrlo rijetko ostavlja na ugaru te dosljedno tome ne može se ni pravo odmoriti. Požnjeveni usjevi ostaju napolju ležati u hrpama pod vedrim nebom. Ni zimi ih ne vrše drugačije nego li stokom.

Uvijek se vjerovalo, da prirodna masnoća zemlje u ovim zemljama uopće ne zahtijeva nikakvo gnojenje, jer bi od njega usjev postao prebujan i bljutav. No poduzeti pokusi su pokazali suprotno i dovoljno dokazali, da pognojena njiva donosi mnogo bolje žito i mnogo više nego ona nepognojena. Stoga se sada u različitim vlastelinstvima gnoje pojedine table. Ilirski seljak je za to prelijen, nema ni dovoljno gnojiva, budući da stoku ne tjera u staje.

Najgore je što seljaci a i neki plemići uopće nemaju žitnice, gumna, staje i tavan za skinuti usjev, kao ni za slamu, sijeno i otavu. Zbog toga moraju svoj dobiveni blagoslov čuvati pod otvorenim nebom te ga prepuštati na milost i nemilost svinjama i volovima, kao i insektima i silnim ro-

jevima vrabaca[45], vrana, gavranova itd. Osim toga upropaštava vlažna i kišovita jesen neobično mnogo žita, koje proklija. Često se može vidjeti visoko složenih hrpa neovršenih žitarica, koje su tako zeleno obrasle kao da su obložene travom.

Vršidba traži mnogo ruku, vremena i rada, te se mora u tako slabo naseljenoj zemlji kao što je Slavonija, obavljati konjima i volovima[46]. No na taj način se upropasti mnogo žita, budući da konji smrve i zgnječe mnogo zrnja ili ga zabiju u meku zemlju. A i slama se na taj način tako izlomi, da je takva gotovo neprikladna za krmu, zbog čega se stoci mora davati neovršena slama. Doduše svima je županija naredila da postepeno uvedu njemačko mlatilo, jedino što nisam nigdje vidio da se s time počelo[47]. Tko istražuje uzroke loše obrade, taj će vidjeti, da je tome krivica neizmjerna veličina plemićkih posjeda, koju činovnici ne mogu nadzirati, kao i prirodna tromost naroda.

§ 37. Ovdje dobro napreduju i siju se sve vrste žitarica, kao što su pšenica, kukuruz ili turska pšenica, raž (u austrijskim i ugarskim područjima pogrešno nazvana *Korn*), zob, grahorica, slanutak, grah, leća, pir, proso[48] i drugo. Heljde nema, budući da je za nju potrebno pjeskovito tlo. Sadnja kelja i biljki s jestivim korijenjem na pr. krumpira, rotkve i drugih kuhinjski biljaka ovdje je zanemarena. Ipak crvenog luka i češnjaka kao i kupusa ima u obilju, budući da stanovnici svaki dan jedu kiseli kupus.

---

[45] *Premda svaki seljak mora predati određeni broj vrapčjih glava, ipak nije moguće, da im se smanji broj. Oni nanose ratarstvu veliku štetu.*

[46] *Vršidba se u Slavoniji i u svim susjednim zemljama obavlja pomoću stoke, obično konja. Usred gumna stoji stup, za koji je dugačkim konopcem privezano 3, 6 ili 12 konja. Na onome mjestu na kojem je rasprostrto klasje, konji kasaju u jedan neprekinuti krug, čija je sredina onaj stup. Na nekim se mjestima za to koriste volovi. Iliri drže Božju zapovijed: Nemoj zavezati volu gubicu kad vrši.*

[47] *Ni u Ugarskoj se nije moglo mlatilo uvesti, osim u nekim područjima i to naročito oko njemačke granice.*

[48] *Barska ili ptičja trava (Schwaden ili Manna), jedna vrsta prosa, često u Srijemu raste divlja.*

§ 38. Razlozi neobičnog proširenja kukuruza (turske pšenice)[49] je velika korist kako za pečenje kruha tako i za stočnu krmu i što je oslobođen desetine, pa se kukuruz u cijeloj Kraljevini, a naročito u Srijemu, daleko više sije nego sve druge vrste žitarica. Ipak srijemski seljak ne jede kao slavonski pečen kruh od kukuruza, budući da ima u izobilju pšenice.

Kukuruz, koji se sije početkom proljeća, dozrijeva u listopadu, naraste na plodnoj oranici preko 7 stopa u visinu. Da bi se odbili volovi i svinje, kukuruzna se polja s obje strane putova i lenija, koja prolaze kroz njih, ograđuju i okružuju jednom vrstom pira, nazvanog sirak[50]. A kada dođe vrijeme berbe, tad se svi bave, staro i mlado, muškarci, žene i djeca, berbom kukuruza, kidaju sa stabljika klipove, skupljaju ih i voze kući. Često lijeni seljak otjera stoku, koju želi utoviti, na oranicu, kako bi si prištedio trud oko berbe. Nakon berbe ili tek u proljeće, vade se iz zemlje preostale stojeće stabljike kukuruza, a u nekim mjestima u Srijemu, gdje nedostaje drva, koriste se za loženje ili se pak zaoru u zemlju, te su, kad istrunu, izvrsno gnojivo. Kad sada prođe berba kukuruza, tad se rune klipovi te prodaju na vagane, ili se u mlinu samelju za vlastitu potrebu[51], ili se koriste za stočnu krmu, za što je kukuruz izvrstan.

§ 39 **Obična pšenica** ne sije se mnogo drugačije nego u Njemačkoj, osim što seljaci ne gnoje oranicu. Na plemićkim vlastelinstvima pšenica se iz godine u godinu dosijava, a u Italiji samo dok općenito ne nastane loša žetva. No ako se u roku 3 ili 4 godine ona ne zametne ili izvrgne, tad se žitnice tako napune, da se s prekrasnom pšenicom tove svinje, koje se tada prodaju austrijskim trgovcima. Često na jednom jedinom vlastelinstvu leži zaliha pšenice u vrijednosti 20.000 forinti te čeka u Italiji lošu žetvu. U slučaju da se to uopće ne dogodi u cijeloj Italiji, tada tamo ide žito iz

[49] *Često sam u Srijemu nailazio na kukuruz na dobro pognojenim oranicama, čija je stabljika tjerala 5 klipova. Na svakom klipu nabrojao sam 600 do 700 zrna, što je povećanje od 3.000 do 4.000 puta. Klipovi su ponekad duži od jedne stope.*

[50] *Sirak izraste u visinu kao i kukuruz i zakloni ga. Pošto četvoronožna stoka ne voli sirak, on je odbija od kukuruzišta. No živina voli sirak i deblja se njime. Njime se mogu hraniti i konji, ali oni od sirka postaju previše žestoki.*

[51] *Kukuruzno brašno je tako bijelo kao kreda te je zdrava i ukusna hrana, koju Iliri spremaju na različite načine. Urođenici u Sjevernoj Americi uzgajaju tako jako kukuruz kao i Iliri te jedu brašno s kravljim mlijekom bez ikakve pripreme.*

Dalmacije, Kranjske i Štajerske, dok slavonsko ponovno ide u Dalmaciju i unutrašnju Austriju.

§ 40. **Sjetva lana i konoplje** su važna i vrlo korisna grana poljoprivrede, ali je u čitavoj Kraljevini zanemarena, budući da zemljoradnici siju samo grubi i loši lan i to ne više nego što im treba za vlastitu upotrebu. Bio bi spasonosni poduhvat kada bi se ta kultura poboljšala i proširila te grubi lan profinio. To bi se moglo tim lakše ostvariti livonskim (Latvija) lanenim sjemenom budući da su zemljište i tlo uz podneblje vrlo dobri i pogodni za lan.

Naprotiv je **vinogradarstvo** vrlo ugledno. Postoji crveno i bijelo vino. Obje vrste nadilaze sva njemačka vina, te su vrlo jaka i žestoka. Ona ne mogu dugo stajati te se moraju piti mlada. Za izvoz u strane zemlje nema nikakve prilike.

I **sadnja duhana** nalazi se u dobrom stanju te se naročito mnogo njime bave u Požeškoj županiji. Stoga tu raste najbolji duhan, koji čak i ne zaostaje za turskim[52].

Hmelja, šafrana,[53] **broća, sača** (pastelplavilo) i tome slično uopće nema, ali bi izvrsno uspijevali i u ovim zemljama. Budući da su sve zemlje koje leže oko Slavonije i Srijema obilno blagoslovljene žitom i vinom, to za Kraljevinu ne bi bilo ništa korisnije, nego kad bi se uveo uzgoj takvih biljaka i raslinja, koje bi se lako mogle izvoziti i prodavati susjedima bez obzira na to kako je kod njih urodila godina.

§ 41. Na **seoskim imanjima i plemićkim vlastelinstvima** poljoprivreda je sasvim drugačija uređena nego u Njemačkoj. Svako vlastelinstvo ima jednog upravitelja (*provisor*), jednog blagajnika (*exactor*), voditelja suda i kućnog odvjetnika (*fiscal*) te više drugih činovnika. Većinom su to Mađari ili Nijemci. A u svakom većem selu je postavljen vlastelinski nadstojnik (*Ispan*), koji je pod upraviteljem i brine se za gospodarstvo.

[52] *Sjeme duhana je ovamo najprije doneseno iz Albanije. Budući da se ono već izrodilo, to bi trebalo dobaviti svježe sjeme iz Albanije.*

[53] *Okolo Pečuha, starog Peuce u Mađarskoj, gdje je u naše dane iz zemlje iskopano tako mnogo rimskih starina, uvedena je i proširena sadnja šafrana s vrlo velikim uspjehom.*

On ima pod sobom jednog redarstvenika (*pandura*), dok svako vlastelinstvo drži otprilike šest do 12 pandura[54].

Kada treba seljaka plijeniti ili inače silom izvršiti naplatu, tad mu se u kuću pošalje jednog pandura, koji tamo živi na trošak dužnika. Vlastelinske njive i vinograde obrađuju se vlastelinskom rabotom (kuluk), pa čak svaki posao, koji donosi cijela godina, na pr. uređivanje šljivika, obavlja se rabotom. Budući da se na rabotu ne ide konjima nego s volovima, stoga je postavljen jedan poseban činovnik pod imenom volovski kaplar (*Ochsen-Corporal*), koji zapovijeda volarima i kočijašima.

Sve postojeće gostionice na vlastelinstvu ne smiju točiti drugo vino i rakiju, osim ono koje im proda njihov gospodar. To je jedna važna stavka (rubrika), budući da se o izvozu ni ne misli a običan narod voli piće. Kad šljive dobro urode, tad češće jedno jedino vlastelinstvo godišnje ispeče tisuću vjedara šljivovice i rakije[55]. Iz koma i vinskog taloga, koji sjedne na dno vinskog bureta, peče se također u začuđujućoj količini jaka rakija (komovica, vinovica) za običan narod.

§ 42. Nitko ne bi trebao posjećivati ove zemlje iz razloga da bi vidio lijepe gradove, dvorce i trgovišta, budući da je barbarstvo Sarmata i Turaka već odavno uništilo rimski sjaj te je ovdje način građenja upravo tako jadan, kao i u ostalim ugarskim zemljama[56] u kojima se drugo ne susreće nego prljave i jadne gradove koji imaju samo kuće s jednim katom.[XI] Ulice čak nisu ni popločane osim u Petrovaradinu i Osijeku. U gradovima se nalazi malo kamenih kuća, dok ih je većina izgrađena od drveta i blata,

---

[54] *Naoružani plaćenik ili sluga zove se kod Ilira* **pandur**, *a u Ugarskoj hajduk (Heyduck). Pandure drže na plemićkim dvorcima u Slavoniji i zbog sigurnosti te ih koriste i za sve domaće poslove baš kao i sluge. Za to se obično biraju najveći i najugledniji mladi ljudi. Uvijek imaju u svojem pojasu zataknuta 2 nabijena pištolja i 2 turska bodeža ili dugačka noža, pa čak i kad dvore kod stola.*

[55] *Krupne crnkaste šljive daju najbolju i najviše šljivovice ili rakije. Kad se one zdrobe i razgnječe žrvnjem u mlinu, dobije se ugodno i vrlo zdravo piće za vlastitu potrebu. No ako je rakija namijenjena za prodaju, tad se šljive destiliraju bez prethodnog gnječenja. Vjedro najbolje šljivovice stoji u zemlji 8 do 10 forinti. Od srijemske šljivovice se može načiniti mnogo bolji i ugodniji punč, nego od zapadno-indijskog ruma i istočno-indijskog araka (piće).*

[56] *Poneko mjesto ima iz povijesti veliko čuveno ime zbog neke bitke koja se tu odigrala, opsade ili drugog značajnog događaja, koje smo zapamtili još kao djeca. No kad se dođe na lice mjesta, tad se obično ugleda jadni grad, čije su kuće pokrivene slamom ili trskom.*

te su djelomično pokrivene šašem i trskom, budući da su opeke preskupe. Ono što se još može lijepo vidjeti, to su duhovne i vojne zgrade, naročito samostani grčkih kaluđera, franjevaca i bivših Isusovaca kao i vojarne.

Pa i dvorci te plemićka sjedišta gotovo su svi jako jadno izgrađeni. Budući da je plemstvo zbog strašnih i često ponovljenih upada Turaka i Tatara potpuno opustošeno i pretvoreno u pepeo te postalo plašljivo, to mu se čini glupo da bi se u turskom susjedstvu izvodile lijepe i skupe zgrade. Osim toga većina posjednika plemićkih vlastelinstava gotovo je uvijek odsutna budući jer stanuje u drugim zemljama.

Još pred 30 godina nije se moglo naći u cijeloj državi nijednog pravog sela, pošto su sve seljačke kuće ležale razasute. I premda su sad sela nova, to su ipak načinjena po lošem načinu gradnje poput onih u Vestfaliji i Donjoj Saskoj. Neka nizozemska sela bi bila u ugarskim zemljama lijep i krasan grad, budući da su ovdje seljačke kuće jednostavno načinjene kao kolibe od zemlje i pokrivene slamom, šašem, te čak nemaju ni staklene prozore[57] pa su dosljedno tome sličnije svinjcima nego stanovima razumnih stvorova. Iz krova mnogih seljačkih kuća strši u vis dimnjak koji je svojim izgledom sličan crkvenom tornju i koji svakoj kući daje izgled kapele. A Romi (Cigani) čak stanuju ispod zemlje u rupama, iznad kojih grade krov od slame, dok im je kuhinja ispred rupe pod vedrim nebom.

§ 43. Preko polovice Kraljevine sastoji se iz plemićkih vlastelinstava i seoskih imanja koja većinom pripadaju plemstvu. Neka su u posjedu vladara i svećenstva. Doduše vladaru su pripadala neka plemićka vlastelinstva iz isusovačke ostavštine i na drugi način stečena[58], no sad su skoro sva prodana, te je to doprinijelo da je od prije nekoliko godina cijena svih imanja pala. Ona se sada u Slavoniji i Ugarskoj kupuju po 4,5%, a prije po 5%. Od 1739. kad su izgubljene Srbija i Bosna, donose sva dobra u Slavoniji i Srijemu mnogo manje nego prije, jer je od tog vremena ograničena trgovina između te četiri zemlje, a poljoprivrednicima je oduzeta

[57] *Umjesto staklenih okana zamjenjuju platnom. Ako se tu i tamo vidi kuća koja ima jedan stakleni prozor veličine jedne ruke, po tom se može vidjeti da tu stanuje neki bogati ili u najmanju ruku marljiv čovjek.*

[58] *Kad se vlastelinstva konfisciraju zbog nekog zločina njihovog posjednika ili zato što nema zakonitog baštinika, tad ona pripadnu vladaru.*

prilika da u onoj mjeri kao ranije prodaju svoje proizvode u 2 izgubljene Kraljevine. Općenito uzevši imanja iste veličine u Slavoniji ne donose toliko koliko u Ugarskoj[59], premda im je tlo plodnije nego onima.

Plemićka vlastelinstva su neumjereno velika, jedno obično drži 4 do 6 pa i više kvadratnih njemačkih milja. Češće se putuje pola dana po jednom vlastelinstvu. U Njemačkoj postoji manjih državnih kneževina nego neka slavonska imanja. Jedno dobro ispod 10 sela je malo, od 10 do 20 sela samo osrednje, dok se od 20 do 50 sela i preko toga smatra velikim imanjem. Iz te pretjerane veličine imanja nastaje loše obrađivanje, slaba napučenost i druge štetne posljedice. U prosjeku donosi svako selo plemiću godišnje oko 1.000 forinti.

Velika je nesreća za zemlju, što je većina vlasnika posjeda odsutna te redovito imaju svoje sjedište u Ugarskoj, Njemačkoj i Italiji[60]. Ako se i ne uzmu u obzir velike svote novca, koje zbog toga odlaze iz zemlje, to ipak iz te odsutnosti nastaju još i druge štete. Da i ne govorimo, da se zbog toga ne podižu mnoge korisne i na opće dobro usmjerene ustanove. Dobrima odsutnih vlasnika upravljaju ili zakupci ili su ona dana u zakup. U oba slučaja ugnjetava se seljak. Zakup je za nastanjene uvijek štetan. Češka je za to žalostan primjer.

U vojnim područjima uzduž turske granice, uopće nema plemićkih vlastelinstava, već je sve zemljište podijeljeno među nastanjene, koji daju svoje uslužnosti i druga podavanja vladaru, a ne plemićima.

§ 44. Moram požuriti na glavnu stvar i da sada opišem **stanovnike**, koji su glavna svrha svakog državnog obzira. Njihovo mnoštvo i brojnost, njihova revnost i marljivost, njihovo domoljubno raspoloženje i vjernost prema vladaru, treba u svakom slučaju držati kao pravu snagu države i kao kamen-temeljac svakog carstva.

---

[59] *Uzroci koji će se kod toga razvijati su naročiti, budući da jednom seljačkom imanju u Slavoniji pripada daleko više zemljišta nego u Ugarskoj. Tu je i prodaja proizvoda teža nego u Ugarskoj.*

[60] *Loš glas koji pogađa zemlju zbog nezdravog zraka i mnogih močvara, veliki nedostatak razonode i dobrog društva, blizina turskog susjedstva, velika udaljenost od uljuđenog svijeta i tome slično krivi su što plemstvo stanuje izvan zemlje.*

Došlo se do toga, da računajući jedno s drugim, sada dolazi na jednu njemačku ili geografsku kvadratnu milju u Saksoniji 2.325 ljudi, u Šleskoj 1.922, u Branderburgu 1.646, u izbornoj kneževini Hanoveru 1.071, u Latviji 346 itd. A po mojem računu u Slavoniji ne dolazi više nego 203, dok u Srijemu samo 169 ljudi i to uzevši zajedno muškarce, žene i djecu. XII)

Različiti su uzroci što je ova lijepa zemlja, koja je za vrijeme Rimljana bila izvrsno obrađena i jako naseljena a danas leži skoro pusta i prazna, te više služi za nastavanje životinjama nego li ljudima. Jedan od najglavnijih je taj što je ova zemlja bila mnogo godina pod turskom vlašću te poprište neprekidnih ratova i češće do temelja opustošena ognjem i mačem od Turaka i Tatara. Noviji pak uzrok je gubitak Bosne i Srbije. Naime od tog vremena, to jest od 1739., Slavonija se a još više Srijem značajno raselio, dijelom zato što još svježa sjećanja na tursku grozotu plaše narod, a dijelom što je od tog vremena zakočen izvoz domaćih prirodnih dobara za Srbiju i Bosnu. Neki drže da je uzrok raseljavanja i zbog velikog poreza. Sigurno je, da tome značajno doprinose i neumjereno velika plemićka vlastelinstva.

Pa ipak nije ta zemlja tako pusta i prazna, kao što se čini putniku, koji ne zna, da seljaci u svim ugarskim i turskim zemljama drže svoja sela daleko od cesta i putova, kako se ne bi uvijek mučili dajući ratne zaprege i podvoze za vojsku[61].

§ 45. Svi stanovnici (osim magnata i plemića s njihovom družinom) svake se godine popisuju, pa se stoga svake godine moraju slati tabele na Dvor. No kako to brojanje ne ide kako treba, stoga i tabele ispadaju manjkave. Bilo bi bolje narediti župnicima, da svake godine načine pravi popis svih krštenih, umrlih i vjenčanih ili svih ljudi u svojim župama i da ga predaju biskupu, kao što je uobičajeno u austrijskoj Lombardiji.

---

[61] *Ne samo svi časnici i obični vojnici, nego i carsko-kralj. činovnici, ako službeno putuju, imaju pravo zahtijevati zapregu. Činovnici i časnici plaćaju 15 krajcara, a vojnici samo 12 za jednog konja po svakoj postaji, dok se za poštu mora platiti 45 krajcara. Štoviše seoski knez je dužan da tim putnicima besplatno nađe prenoćište i opskrbu.*

Godine 1777. iznosio je broj svih stanovnika 235.000 duša, računajući svećenstvo i slavonske vojnike, ali ne i njemačke te ugarske pukovnije. Zacijelo to je malen broj za tako veliku i plodnu zemlju, koja bi mogla prehranjivati 1 milijun marljivih i radišnih stanovnika, pa čak lako i dva milijuna.

§ 46. Ovdje nastaje pitanje, kako pomoći **manjku stanovnika?** Podroban odgovor na to ovdje bi oduzeo previše prostora. Samo navodim da bi taj manjak ubrzo nestao, kad se ne bi otežavalo iseljavanje Ilira iz turskih područja nego olakšavalo[62] i kad bi se ovamo primali mnogi Nijemci, koji svake godine u gomilama odlaze u Istočnu i Zapadnu Indiju[63]. Istina je da je ovamo došlo i već se naselilo od prije nekoliko godina prilično mnogo Nijemaca, koje bez razlike nazivaju **Švabe**[64] te prilično mnogo Ilira iz mletačke Dalmacije. No njihov je broj ipak premalen za zemlju koja je lišena ljudi. Osim toga Dalmatinci su još ljeniji nego sami Slavonci, te prema tome ne donose zemlji nikakve koristi.

Prema državnim zakonima svi su doseljenici oslobođeni 6 godina vladarskih poreza i podavanja, ali samo 3 godine od vlastelinske rabote i drugih podavanja koja pripadaju plemiću. Da su te oslobođene godine prekratke, to se jasno vidi. Osim toga novi naseljenici ne nalaze ni jednu gotovu kuću, već ih moraju sami izgraditi na vlastiti trošak. Najgore je još to, što mnogi od njih moraju u većini vlastelinstava napustiti svoju slobodu i postati kmetovi[65].

Zar je onda čudo ako mnogi propadaju te nakon što im isteknu slobodne godine prodaju svoju stoku i napuštaju kuću i dvor te se poniženi

---

[62] *Umjesto da se turski Iliri primaju raširenih ruku, oni moraju za svu svoju imovinu platiti vrlo veliku carinu te ih onda odavde šalju od jednog mjesta do drugog, a trebalo bi im naći gotove kuće.*

[63] *Nijemci koji odlaze u druga 3 dijela svijeta radije bi išli u Slavoniju, kad bi poznavali zemlju te bili uvjereni da će u njoj naći ono, što žele tražiti preko jezera s onu stranu svjetskog mora.*

[64] *Mađari zajedno nazivaju sve Nijemce Svabones i taj se neobični naziv konačno proširio i u Slavoniji.*

[65] *Neki plemići, koji žele naseliti svoja imanja, ne traže od Nijemaca da postanu kmetovi, nego s njima zaključuju ugovor na određeni broj godina, a nakon isteka može ići kao slobodan čovjek ili sklopiti novi ugovor.*

vraćaju kući? Razni plemići su zbog toga postali tako nepovjerljivi, da više ne žele ni primati doseljenike.

§ 47. Slavonci se sastoje iz **domaćih stanovnika i doseljenika.** U prve računam ne samo stare stanovnike zemlje, nego i Ilire koji su ovamo došli iz Albanije, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije i drugih predjela te još svaki dan dolaze. Jer svi oni čine jedan narod i imaju istovjetni govor, narav, običaje i navike. Stari stanovnici su se zbog turskog jarma i teških ratova jako smanjili, gotovo da su sasvim izbrisani te se zemlja pretvorila u pustoš, koja je 1690. godine iznova naseljena brojnim Ilirima iz turskih područja. Odanle je k tim Ilirima stizalo u prošlom i sadašnjem stoljeću stalno još više Ilira, koji su se jako proširili i u Kraljevini Ugarskoj i u drugim ugarskim zemljama te ih skoro sasvim potisnuli od sjeverne obale Save i Dunava gore preko Srijema. Osim toga su došli u Slavoniji i mnogi Vlasi koji su se pomiješali s Ilirima i čiji su govor primili.[66] XIII)

U doseljenike spadaju Nijemci, Mađari i Romi (*Cigani*), koji se nisu pomiješali s Ilirima te govore svojim vlastitim jezikom. Doseljenici čine otprilike deseti dio stanovništva, to jest računajući samo doseljenike, a ne i njemačke te mađarske pukovnije, koje ovdje borave. Prije prodora Turaka pripadala je Slavonija Ugarskoj i tada se ovdje naselilo neobično mnogo Mađara, koji su se opet izgubili.XIV) Sada su Nijemci brojniji od njih kao i od Roma. Ti posljednji su u svim mađarskim zemljama dobili naziv **novi seljaci** (*Neubauer*) te su primorani da obrađuju zemlju, plaćaju porez i da postanu seljaci, budući da su Cigani lutalice to se isto tako malo trpe kao i Turci i Židovi. No ako se muslimani pokrste te polože prisegu, tad se mogu za stalno naseliti u zemlji.

§ 48. **Glavni govor** zemlje je ilirski, upravo onaj koji se govori u Albaniji, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i u jednom dijelu Bugarske, kao materinji govor, ali ipak s mnogim narječjima. Između svih tih narječja postoji otprilike takva razlika kao između saksonskog, franačkog, rajn-

[66] *Vlasi koji su krenuli u Erdelj, u Temišvarski Banat i druge ugarske zemlje ostali su nepomiješani te još govore svojim vlastitim jezikom.*

skog, švapskog, bavarskog i austrijskog narječja. Današnji govor Ilira ima 45 slova[67] te je nastao iz jedne mješavine sarmatskog ili slavenskog govora sa starim ilirskim, koji se od današnjeg razlikuje isto tako jako kao današnji njemački od onoga kojim se govorilo u Njemačkoj u vremena Karla Velikog. On je još materinji govor onih hrabrih Arnauta, koji stanuju na planini Ceraunis (*Zeraunis*) u Albaniji. A gdje se najljepše i najčišće govori ilirski jezik, još je sporno, ali ipak većina daje prednost Srijemskom vojvodstvu, u kome se nailazi na najbolje narječje. Međutim se u ilirski govor od 14. stoljeća umiješalo prilično mnogo turskih riječi, zbog čijeg su ispravnog izgovora stvorili Iliri sasvim nova slova.[XV] Osim toga ilirski govor još nije sasvim usavršen, niti su stvorena dobra pravila, premda ne manjkaju gramatike i tiskana upute za njegovo učenje. On je sasvim prikladan za pjesništvo te postoje velike knjige povijesti koje su napisane u poeziji.[68]

Mađarski govor, kojeg postepeno potiskuje njemački te ga iz godine u godinu smanjuje, jedna je neplodna majka bez kćeri, barem u Europi[69]. Tim više je plodniji ilirski jezik, čije su kćerke češki, poljski, ruski i lužičkosrpski (vendski), koji se ovaj posljednji kao materinji govor govori u nekim mađarskim županijama kao i u Kranjskoj, Štajerskoj, Moravskoj, Lužici, Meklenburgu, Pomeraniji i drugdje. Od svih spomenutih govora nijedan nije toliko različit majci kao ruski. Ilir i Rus se međusobno sporazumijevaju s velikom mukom.

Bogoslužni govor katoličkih Ilira je obični narodni jezik, no grčki je glagoljski (*glagolitisch*) u kojem je prevedeno **Sv. Pismo** i tiskane sve pripadajuće knjige za bogoslužje. Taj glagoljski jezik je kod svih slavenskih naroda (*slavischen Völker!*) koji priznaju istočnu crkvu ostao isti u govoru, pisanju i tisku[70], tako da se u Rusiji tiskane knjige mogu koristiti i u crkvi Ilira[71]. [XVI]

---

[67] *Ilirska slova nisu pokvarena kao grčka te su se jako udaljila od vlaških.*

[68] *Ilirske pjesme imaju rimu upravo kao i njemačke.*

[69] *Jezik koji se govori u Laponiji kao i u kod nekih naroda u Aziji, te koji ima sličnosti s ugarskim, ne može se smatrati za njegovu kćerku.*

[70] *U ilirskim crkvama često se može čuti Gospodi pomiluj (Ghospodi pomilui) isto kao i u Rusiji.*

[71] *Budući da su Iliri podložnici Austrijske kuće, to su slali velike novčane svote za tiskanje bogoslužnih knjiga u Rusiju, stoga je 1770. osnovana u Beču ilirska tiskara.*

Između svetog i običnog govora otprilike postoji onakva razlika kao između visokog njemačkog (književnog) i nisko njemačkog (sjeverno-njemačkog narječja). Čini se da je taj sveti govor bliži osnovnom sarmatskom govoru i da nije tako jako izmiješan kao obični sa starim ilirskim, od kojeg se on još više razlikuje nego obični.[XVII)]

Uostalom njemački se govor jako proširio u Slavoniji, pa čak i u svim ugarskim zemljama[72]. U Osijeku i Petrovaradinu gotovo se drugo ne čuje nego njemački. Kao što se tu tako i u Karlovcima, Zemunu itd. naizmjenično propovijeda u katoličkim crkvama njemački i ilirski. U Zemunu i drugim mjestima izvode se njemački kazališni komadi. Kod vojnih vježba svih pukovnija, kako slavonskih tako i njemačkih te ugarskih, stalno se zapovijeda na njemačkom. Isto tako se i u vojnim područjima graničarskih pukovnija, u kojima služe mnogi njemački časnici, obavljaju svi javni poslovi na njemačkom jeziku[73]. Na takav je način postao njemački malo pomalo uobičajeni jezik uljudbenog obrazovanog svijeta. No običan narod kao i grčki popovi te kaluđeri rijetko razumiju njemački.

§ 49. Da Iliri imaju **jako, zdravo i otporno tijelo**, to dolazi kako od odgoja tako i od njihovog jednostavnog i grubog načina života, a možda tome nešto doprinosi zrak i klima ili podneblje. Djecu nimalo ne maze. Ona se po cijeli dan kupa u rijekama te u zimsko vrijeme cijeli dan trči po snijegu i ledu, a da drugo nemaju na tijelu osim jedne košulje. Kad polusmrznuta i ukočena dođu kući, daje im njihova majka popiti gutljaj rakije. Običan narod živi u ravnici i u svim trgovištima u siromaštvu najviše zbog lijenosti a ljudi obično spavaju na zemlji, budući da nemaju kreveta.

---

[72] *Budući da je njemački jezik Dvora. A i plemići kao i drugi rado su se ženili njemačkim djevojkama, koje su odgajale djecu njemački. Mladi plemići su odgajani u Beču u Terezijanskoj vojnoj akademiji ili služe kod Dvora kao mađarska tjelesna garda u kojoj služe i Iliri grčke crkve. Njemačke pukovnije, koje se nalaze u Slavoniji, kao i njemački seljaci te obrtnici te njemački poštari i poštarski sluge i sami unose svoj govor.*

[73] *U trima slavonskim županijama obavljaju se javni poslovi na latinskom jeziku, no koji je u svim ugarskim zemljama tako iskvaren, da bi i Ciceron trebao tumača. Tako se na pr. praedium zove jedno pusto imanje, possessio je obrađeno dobro, a sessio (Meyerhof) je majur ili pustara.*

Usprkos toga su zdravi i jaki ljudi, koji lako podnose sve neprilike[74] te posjeduju takvu snagu da bi mogli svladati i vola[75].

§ 50. Kako je teško točno opisati i dobro pogoditi **moralni karakter** jednog čitavog naroda, znadu svi oni koji su se u tome okušali. Među mnogim poteškoćama, koje stoje na putu takvom moralnom opisivanju, doista je najveća u tome što se, obrativši pozornost na glavne crte, koje su vlastite široj masi, ocrtava samo svjetina, ali ne i najplemenitiji i najobrazovaniji dio naroda. Ipak on ima sličnu narav, ponašanje i način gotovo kao u svim europskim zemljama.

Iliri su pod turskim jarmom podivljali, poprimili opačine svojih vladara, ali ne i njihove vrline. Oni koji stanuju u Srijemu još su najbolji od svih. Može se reći da su oni u odnosu na Hrvate i Dalmatince anđeli. Svi Iliri u austrijskim i turskim zemljama imaju mnoge prepredenosti, lukavi su i znadu se pretvarati, a seljaci nisu tako glupi i prosti te nisu takvi blesani kao u drugim zemljama. U vjeri su revni, pa čak skoro praznovjerni te nemaju samo prema svojim svećenicima najveće strahopoštovanje[76], nego i slijepu poslušnost[77]. Ni pola toliko Ilira koliko Francuza, Talijana i Nijemaca ne otpada od vjere i ne prima turban, jer su oni ipak jači od njih, a k tome su i podsticani. Ništa im teže ne pada nego podnositi nepravdu.

Najstroža kazna neće Ilira rasrditi, ako zna da je kriv, ali će ga i najlakša do krajnosti ogorčiti, ako mu njegova savjest kaže, da je nedužan. Njima ne treba gledati kroz prste, ali sve izbjegavati što izgleda nepravda, to je najsigurniji put da poglavari zadobiju njihovu ljubav i naklonost. Tko ih je zadobio, taj može biti siguran, da će mu njegovi podčinjeni ostati vjerni sve do smrti i da će poći za njega kroz vatru i vodu.

---

[74] *Kad seljaci putuju kolima, volovima i konjima, ne svraćaju ni u jednu gostionicu, već provode noći i usred zime u šumi, zapale vatru i legnu oko nje. Konje i volove isprežu da si sami traže hranu.*

[75] *Kad Ilir vodi vola držeći ga rukom za rogove, a on podivlja i hoće se istrgnuti te ubosti svojega vodiča, Ilir je dovoljno jak, da svojom snagom natjera vola na poslušnost.*

[76] *Kad laik dođe k nekom otmjenom svećeniku, tad se on baci na zemlju, padne ničice i ne ustaje prije nego što mu se to ne kaže.*

[77] *Oni gledaju ne samo u svoja 5 patrijarha nego i svoje episkope kao kraljeve, kojima u duhovnim i svjetovnim stvarima odaju najpotpuniju poslušnost.*

Glavne vrline Ilira su vjernost prema vladaru[78], gostoljubivost, neustrašiva odvažnost i hrabrost, koja ne preže ni pred kakvom opasnosti, sklonost ratu te izvanredna hrabrost u njemu.

A glavne mane Ilira su tromost i lijenost[79], čemu ponešto doprinosi i podneblje, zatim sklonost razbojstvu i pljački[80], nadalje neobuzdani nagon k žestokim pićima[81], sa svim porocima koji iz njega nastaju, kao što su veliko ženskarenje, razuzdanost i povreda bračne vjernosti s obje strane, nečuvena nemarnost za budućnost, preziranje umjetnosti i znanosti i drugo, potom sasvim hladna ljubav prema ljudima, osvetoljubivost koja često traje mnogo godina, nevjerojatno nepoznavanje u osnovama vjere[82] sa svim svojim tužnim posljedicama naime praznovjerjem, sklonosti gatanju, zanemarivanjem bitnih dužnosti itd., kao i prepredenost, spletkarenje, varanje u trgovini i prometu, te vrlo sebičan način mišljenja koji je udaljen kao nebo od plemenitih osjećaja i velikodušnosti te istinitih obilježja velikog duha.[XIX)]

§ 51. Svi su Iliri mnogo poprimili u svoje običaje, navike, način života i govor od Turaka. Kod njih je mnogoženstvo vrlo uobičajeni porok, kao i u ugarskim zemljama. Način gradnje u ravnici je turski. U cijelom Srijemu i jednom dijelu Slavonije još su uobičajene turske mjere. Običan narod sjedi na zemlji prekriženih nogu te pušta rasti bradu, a da ju ne skraćuje. Naprotiv odlični ljudi nose samo brkove, kao grenadiri u Njemačkoj. Odjeća muškaraca je u većini mjesta napola turska, napola ugarska, dok je ženska nošnja bliža turskoj, ali nije posvuda jednaka. Kad se

---

78 *Iliri koji su naseljeni u austrijskim zemljama nemaju nikakav udio u mađarskim bunama, premda su ih na njih poticali velikim obećanjima. Između ostalog pobunjenici su im obećavali, da će ih učiniti slobodnim i nezavisnim narodom, kao što se vidi iz povelja i pisama u Karlovcima.*[XVIII)]

79 *Seljaci imaju običaj da zimi u vatri polože ogradu oko svoje kuće i vrta, kako se ne bi morali mučiti da idu po drva u šumu.*

80 *Ako se Iliru pruži prilika da bez opasnosti i nekažnjeno pljačka, teško da će se oduprijeti iskušenju. Oni su taj porok naslijedili od Turaka.*

81 *Ipak sam susretao prilično Ilira u ravnici kojima je vino i rakija po prirodi odvratno. No ni svećenici ne mogu odoljeti Bakhovom iskušenju. Ipak kad i prinose vinskom bogu žrtvu, to se događa sa svom pristojnošću, ne ljuteći se na laike.*

82 *Kod jedne crkvene vizitacije bilo je od 3.571 parohijana te je samo njih 5 znalo napamet Očenaš i Vjerovanje i točno reklo koliko ima bogova.*

udana žena uresi, tad joj je cijela glava pokrivena bijelim velom, koji joj pada niz leđa. Djevojke iz višeg staleža već su se počele oblačiti prema bečkoj modi.

Kod Ilira su stalna porodična imena upravo tako neobična kao i na Istoku. Svaki nosi ime koje je dobio na krštenju. No ako je otac bio čuveni čovjek, tad sin zadržava njegovo ime, koje on produžuje za jedan slog.[XX)]



Narodna nošnja iz okolice Privlake

Kod običnog naroda djevojka kod udaje ne dobiva nikakvu opremu, miraz ili slično, nego mladoženja mora kupiti zaručnicu od njezinog oca, čije se bogatstvo sastoji od mnogih zgodnih i vještih kćeri. Isto tako taj običaj vlada i kod Vlaha. Ukoliko je djevojka spretnija u obavljanju raznih kućnih poslova, u tkanju, šivanju, pletenju i bojanju, to je tim veća njezina cijena. Nju će otac prodati onome tko nudi najviše i ta trgovina često traje mjesecima. Naposljetku kad je kupovina zaključena, a neki drugi prosac ponudi prije zaruka vjedro rakije više, tad on dobiva zaručnicu. O njihovim zarukama i vjenčanju drže se posebni običaji, koji su slični židovskim.

Za Božić ispeku Iliri cijelu svinju ili kozu i ostave pečenje s bocom rakije preko dana i noći u sobi za stanovanje na stolu. Tko god uđe, taj si odreže jedan komad i pojede ga uz čašu rakije. Kod njihovih pokopa postoji mnogo neobičnih običaja.

Obični ljudi iskazuju otmjenima veliko poštovanje, padnu pred njim ničice i oslove ga naslovom **Gospodar** (ne *Hospodar*). Žene prekriže obje ruke na grudima te se duboko naklone glavom. Svi Iliri još imaju grčki ili stari kalendar.[XXI)]

§ 52. U Slavoniji se narod prehranjuje uglavnom raženim kruhom a u nekim područjima ječmenim kao i kukuruzom, prosom te nešto malo svinjskim mesom. Naprotiv u Srijemu glavna se hrana sastoji od riba, lubenica, pšeničnog kruha i kukuruza, uz što se ponekad dodaje i 1 funta govedine, koja stoji samo 3 krajcara te svinjetina. Na blagdane koji u grčkoj crkvi zauzimaju skoro polovicu godine, ne smiju Iliri jesti ni jaja, ni mlijeko, ni maslac pa čak njihovi svećenici ne smiju jesti ni ribu na 4 godišnja posta, pa se obični ljudi ispomažu lećom i kruhom, ali pri tome ne zaboravljaju rakiju[83].

[83] *Svi austrijski vojnici imaju dopuštenje da na posne dane mogu jesti meso. No lirske pukovnije nisu se htjele okoristiti tim dopuštenjem, jer su za to dobile zapovijed od svojeg metropolite ili patrijarha u Karlovcima. Čak su mnogi vojnici radije pristali na batinanje nego da ih prisile da jedu meso.*

§ 53. Čini se da je izvan svake sumnje da je **kršćanstvo** u tim zemljama zasađeno već u apostolsko vrijeme te da su ga vjerojatno oni sami i uveli[84]. Oko sredine IV. stoljeća već su postojali u Slavoniji i Srijemu biskupi[85]. No za vrijeme provala Huna, Sarmata, Slavena i drugih poganskih naroda, pretrpjelo je kršćanstvo težak udarac. Ipak je kralj Stjepan Sveti započeo širiti kršćanstvo te ga ustalio u slijedeća vremena, kad su Mađari u XI. st. pripojili ove zemlje. [XXII] Međutim prodor Turaka i njihova osvajanja koja su poduzeli u XIV. stoljeću, nanijeli su kršćanskoj vjeri tako loše posljedice, da nije bilo druge razlike između kršćanske i muslimanske religije, osim izvanjskog znaka križa i mjeseca, pa su stoga često dopuštali primjenu turbana[86]. Od 1557. godine proširila se iz Ugarske u Slavoniju i reformirana religija te je zadobila tako mnogo pristalica, da je broj reformiranih župa iznosio u XVII. stoljeću nekoliko stotina. No one su opet nestale, jedino su ostala 3 reformirana sela koja leže u okolici Osijeka.

§ 54. Danas postoje dvije **religije** u Slavoniji i Srijemu, kao i u ugarskoj Hrvatskoj te Dalmaciji[87], naime 1) starovjerska, istočna ili grčka i 2) katolička, zapadna ili latinska crkva.

Obje imaju jednaka prava u svojem javnom vršenju, ali ne i glede nadležnosti njihovih članova kad se promatraju kao građani države. Jer pripadnici istočne crkve nemaju pravo da u Hrvatskoj i u 3 slavonske županije (dok u svim ostalim zemljama imaju) posjeduju plemićka imanja[88] i da obavljaju javne službe i dužnosti, no ipak mogu kao ratnici postići

---

[84] *Sv. Pavao piše Rimljanima, pogl. XV, 1,9, da je on potanko propovijedao kršćanstvo od Jeruzalema sve do Ilirika.*

[85] *Za vrlo čuveni grad u Srijemu znamo da je već početkom IV. st. bio sjedište biskupa. A 335. godine ili u 30-godini Konstantina Velikog, već je podignuta u gradu Osijeku, koji se tada zvao Mursia, biskupija. Tamošnji biskup Valens prešao je na arijansko krivovjerje te je Atanazije u njemu imao zakletog neprijatelja.*

[86] *On je zamijenio znak gorkoga križa sa znakom mladog mjeseca, kako se tada obično govorilo za one koji su se dali obrezati te se pretopili u Turčine.*

[87] *Austrijska Dalmacija gotovo sva ispovijeda katoličku vjeru, ali ne i turska.*

[88] *Taj zakon strašno zvuči, ali nije takav, nego samo hoće, da pripadnici grčke crkve ne mogu posjedovati niti nasljeđivati plemićke posjede kao slobodni zemljoposjednici, dosljedno tome ne mogu biti carski stalež niti odlaziti ili poslani na državni sabor. Inače grčki samostani i biskupi posjeduju značajna imanja. Gotovo polovica seljaka su pripadnici grčke crkve, pa ipak imaju kuću i imanje s istim pravima kao i katolički seljaci.*

najviše položaje pa čak i čin feldmaršala[89]. Uostalom osim toga ne smiju njihovi nameti i podavanja biti veći nego kod katolika. Štoviše grčki episkopi su sasvim oslobođeni od pojedinih davanja, koja katolički moraju svake godine dati vladaru. Pripadnici grčke crkve imaju pravo da u nekim slučajevima bez pitanja i dopuštenja grade nove crkve, dok u drugim slučajevima moraju prvo za to dobiti dopuštenje[90], koje je potrebno u određenim slučajevima i za katolike.

Prema broju članovi obih crkava u Slavoniji i Srijemu su gotovo podjednaki, premda prema običnom, ali pogrešnom mišljenju, katolici čine 2/3 svih stanovnika. Ja procjenjujem da ovih posljednjih, kojima pripadaju i sjedinjeni (Unijati), ima samo 5/9. XXIII)

§ 55. U čitavoj Kraljevini nalazi se samo jedan jedini katolički biskup, koji je 1739. godine otjeran iz Bosne te je svoje sjedište ovamo premjestio[91]. Njemu je doznačeno plemićko vlastelinstvo Đakovo (*Diacowar*) za njegovo uzdržavanje i 1773. godine je bosanska biskupija sjedinjena sa srijemskom. On stanuje u trgovištu Đakovo te godišnje ima 25.000 forinti prihoda, ali mora, kao i svi katolički biskupi u ugarskim zemljama, godišnje dati 25% od svih svojih prihoda za održavanje utvrda, porez od koga je ipak sasvim oslobođeno svi 8 grčkih arhi- i episkopa. Crkveno područje toga katoličkog biskupa pruža se preko čitavog Srijema (osim Vukovara, koji pripada Pečuhu) te preko malog dijela Slavonije, osobito nad Osijekom i okolnim područjem. Preostali dio Slavonije pripada u crkvenu nadležnost Zagrebačkog biskupa u Hrvatskoj. U Đakovu je 8. siječnja 1777. godine svečano uspostavljen kaptol s jednim prepoštom i 4 kanonika. No on do sada ima vrlo slabe prihode[92].

---

[89] *U visokom generalitetu i među stožernim časnicima ima mnogo Ilira grčke crkve, čiji je član i sadašnji zapovjednik grada Kremone.*

[90] *Svi su ti slučajevi jasno i točno određeni u novom ilirskom Pravilniku (Regulament) od 2. siječnja 1777. godine, § LXXXIII, str. 99. Iliri su još nedavno dobili dopuštenje da u Zemunu podignu i drugu grčku parohijalnu crkvu, koja se već počela graditi.*

[91] *Zbog toga se on još uvijek naziva bosanski biskup, ali pogrešni, budući da u Bosni nema više nikakva prava.*

[92] *Prepošt godišnje ima 800 forinti prihoda, najstariji kanonik 600, a ostali samo 500. U Vestfaliji ta gospoda stoje nešto bolje, o kojima je dosjetljiv barun von Bar dao vrijedan Opis u svojim Reviers poetiques, str. 112.*

Iz starih isprava vidi se da su templari bili vrlo moćni u Slavoniji te su posjedovali najbolja imanja, koja su u XIV. stoljeću, kad je taj bogati red ukinut, pripala vladaru. Isusovci su pošli stopama templara te su ovdje stekli značajna vlastelinstva i konačno doživjeli sličnu sudbinu kao i oni. Danas u čitavoj Kraljevini, baš kao i u susjednim turskim zemljama, ne nalaze se nikakvi drugi katolički redovnika, osim franjevaca[93], koji već imaju 15 lijepo izgrađenih samostana, pretrpanih redovnicima. Njih ima preko 1.200 osoba te su nepodnošljivi svojim goropadnim prosjačenjem i neprestanim skupljanjem milodara, što je grčkim samostanima potpuno zabranjeno kao zloporaba uz prijetnju najstrože kazne, a katoličkim siromašnim ljudima je to nepodnošljiv teret[94].



Orahovica, pravoslavni manastir

§ 56. **Sjedinjeni** (*Uniten*) se zovu oni članovi istočne crkve, koji su se sjedinili s katoličkom pod izvjesnim uvjetima i pridržaj[95]. Ostali koji ne

[93] *Ipak postoji jedan jedini kapucinski samostan u cijeloj zemlji. U Požegu je iz ugarske pozvano 6 redovnika Pavlina, da se brinu za školstvo, koje su inače pod sobom imali Isusovci.*

[94] *Što su katolički seljaci siromašniji od grčkih, moglo bi biti da dolazi od tog skupljanja.*

[95] *Unijati napuštaju 3 pravila, koja razlikuju grčku crkvu već 1000 godina od latinske. Oni priznaju: 1) rimskoga papu za poglavara Crkve; 2) čistilište i 3) vjeruju da Duh Sveti izlazi*

žele čuti o nikakvom sjedinjenju, trn su u oku te ih ovi mrze mnogo više nego katolike, štoviše gnušaju se nad njima kao otpadnicima. Poljska je puna tih unijata, u Erdelju, Ugarskoj i u turskim zemljama njihov je broj velik. No u Slavoniji ih je vrlo malo dok u Srijemu nema nijednog. Usprkos toga treba se osnovati u Slavoniji unijatska biskupija. Značajno je da kod Ilira u ugarskim zemljama nije ni jedan grčki biskup niti ijedan samostan redovnika pristupio unijatskoj crkvi[96].

Snagom jedne papine bule ne može nijedan grčki svećenik prihvatiti katoličku vjeru, već je primoran da stupi u unijatsku crkvu. Papa je vjerovao da će time pospješiti ujedinjenje obih crkava. No on se prevario, kako govori iskustvo. Mnogi svećenici kojima je dosadila njihova duga brada ili loša žena ili pak strogi postovi ili koji su se navikli da prezrivim okom gledaju na unijate, plaše se i uzdržavaju ujedinjenja po toj buli.[XXIV)]

§ 57. Oni Iliri koji ostaju odijeljeni, ne mogu se više u ugarskim zemljama nazivati, snagom jedne vladareve odredbe, šizmatici (raskolnici), nego u svako vrijeme **nesjedinjeni.** U javnim vladarevim naredbama, patentima i državnim odredbama nazivaju se: **naš dragi vjerni ilirski narod,** ime koje su sigurno zaslužili.[XXV)]

Ta vjerska strana doduše nije vladajuća crkva osim u ruskom carstvu, ali se u Europi, Aziji i Africi[97] tako jako proširila kao i katolička. Polovica svih podanika velikog sultana priznaje tu crkvu. No njih ugnjetavaju i zlostavljaju, premda svoju vjeru mogu slobodno ispovijedati. U zemljama Austrijske kuće penje se njihov broj gotovo na dva milijuna ljudi te oni slobodno obavljaju svoju vjeru. Njihove crkve imaju zvona i zvone, posjeduju mnogo manastira te javno drže bogoslužne ophode ili procesije[98], njihovi svećenici prate osuđene zločince do stratišta, a kod raznih

od Oca i Sina. Naprotiv su zadržali 1) sv. pričest pod obim prilikama; 2) svećenički brak i 3) sva pravila, crkvene običaje i vanjski red bogoslužja, na pr. stroge postove, odjeću u nošenje brade kod svećenika.

[96] *Doduše u Hrvatskoj je pristupio jedan manastir unijatskoj crkvi, no kaluđeri su bili otjerani zbog sudjelovanja kod nekog javnog ustanka. I sada ga opet posjeduju stari grčki kaluđeri.*

[97] *U čitavoj Americi nema ni jedne jedine grčke crkve.*

[98] *Vidio sam kako svi vojnici, kad prolazi procesija ispred glavne straže, stupe s puškama te njima iskazuju vojnu počast.*

pukovnija postavljen je grčki pop te plaćen iz ratne blagajne, njihovi episkopi uživaju ugled, posjeduju duhovnu sudbenost te održavaju javne crkvene posjete (vizitacije) na području svoje crkve[99], dakle pravo koje u svim drugim zemljama može obavljati samo svećenstvo vladajuće religije, budući da je to pravo biskupske vlasti, koje se kod toga pokazuje u svojem punom sjaju.

§ 58. **Tri vjerska članka i važna učenja** dijele već 1000 godina pripadnike te crkve od katoličke, naime 1) oni vjeruju da Duh Sveti izlazi samo od Oca, 2) oni odbacuju vlast rimskog pape i 3) katoličko čistilište te oslobođenje iz njega za novac, no ipak drže da je korisno moliti za duše pokojnih. Osim toga imaju sv. pričest pod obim prilikama, njihovi popovi ili parosi moraju biti oženjeni ili udovci[100], a njihovi episkopi i redovnici bez žene.

Laici se smiju samo tri puta ženiti, a tko uđe u 4. brak, bude izopćen. A i jako se razlikuju i njihovi postovi te druga crkvena učenja, kao njihov način bogoslužja mise[101] i svi njihovi vanjski običaji u držanju bogoslužja[102] od katoličkih. U svim ostalim točkama oni se slažu s katolicima, naime imaju 7 sakramenata, zazivaju svece a naročito Djevicu Mariju, štuju slike, relikvije, drže hodočašća, tajnu ispovijed, pretvorbu sv. pri-

---

[99] *Kod tih vizitacija besplatno dobiju i episkopi prijevoz. No budući da su u tome pretjerali te su često tražili i 50 konja, a u svim mjestima kroz koja su prolazili kneževski su se častili na račun stanovnika, to odsad prethodno moraju zatražiti vladarevo odobrenje koje im se nikad ne odbija.*

[100] *Popovi se smiju samo jednom ženiti, te ukoliko postanu udovci, moraju poći u manastir. No ovo posljednje je 1776. godine potpuno dokinuto od Sv. Sinoda kao zlouporaba, kako to pokazuje ilirski Regulament od 2. siječnja 1777., § XLVI., str. 46. Vjerojatno će se ta zlouporaba ukinuti i u Turskoj.*

[101] *Laici žrtvuju beskvasni kruh i vino, od čega se toliko uzima za misu, koliko je potrebno. Misa se služi samo nedjeljom i blagdanima i to u svakoj crkvi samo 1 ili 2 puta, kao što je i bio običaj kod starih kršćana. Kada se blagoslovljeni kruh i blagoslovljeno vino podiže da bi se odalo poštovanje, tad sve općinstvo padne ničice na zemlju. Isto to se događa i kad svećenik daje blagoslov.*

[102] *Grci su se uvijek trudili da se, što je manje moguće, udalje od prve crkve, pa se zbog toga kod njih još nailazi na mnoge prastare običaje. Tako na pr. svećenici dijele blagoslov zapaljenim voštanim svijećama. Blagoslovljeno vino se sipa na blagoslovljeni kruh, koji onda svećenik stavlja u usta onima koji se pričešćuju jednom malom žličicom. U crkvama nema sjedala ni klupa, budući da svi stoje. Također je u svakoj crkvi samo jedan jedini oltar, a kor je odijeljen od lađe jednim zidom, čija se 2 vrata za vrijeme mise sad otvaraju sad zatvaraju.*

česti itd. I njihovo vanjsko bogoslužje održava se upravo s tako velikim sjajem kao katoličko.

§ 59. Budući da su u grčkoj crkvi potrebna velika poboljšanja, to se je sastalo 1776. godine svih 7 grčkih nesjedinjenih s katoličkom crkvom episkopa u Karlovcima u Srijemu, koji su sa svojim mitropolitom i arhiepiskopom pod predsjedanjem svjetovnog carsko-kralj. izaslanika te u prisutnosti car.-kralj. zapisničara i jednog tumača kao i ilirskog narodnog tajnika, radili na općem poboljšanju crkvenog života. Sv. Sabor (sinod) je otvoren 21. rujna 1776. s velikim svečanostima te je sretno završio 3. siječnja 1777. godine.[103] XXVI)

Na tom saboru ilirskog svećenstva sasvim su crkvene stvari izmijenjene, stavljene u jedan drugi oblik i na bolji temelj. I za manastire je stvoreno jedno bolje uređenje te potom tiskano u Beču 1777. na njemačkom i ilirskom jeziku. Do tada vrlo zanemareno školstvo također nije zaboravljeno, škole su urednije uređene te su potom tiskane potrebne školske knjige na dva jezika. Od zaključaka toga znamenitog sabora, koje je potvrdio vladar, stvoren je formalni vladarev edikt, koji je vladar potpisao 2. siječnja 1777. te koji je uskoro potom objavljen kao javni državni zakon i tiskan u Beču na njemačkom i ilirskom jeziku[104]. Iz tog državnog zakona može se jednim pogledom obuhvatiti cijelo novo uređenje grčkog crkvenog života.[105]

§ 60. **Poglavar istočne crkve,** čiji su članovi došli iz Turske te su se raširili po svim zemljama koje pripadaju austrijskoj carevini te su dijelom Iliri a dijelom Vlasi, je **mitropolit i arhiepiskop,** koji je 1740. godine premjestio svoje sjedište iz Beograda u Karlovce u Srijemu te se kod svojih

---

[103] *Kod zaključka toga značajnog sabora kome sam i sam prisustvovao, imenovan je mitropolit i arhiepiskop gosp. Vincenz Joanovich Vidak za car.-kralj. tajnog savjetnika dok je episkope vladar bogato obdario.*

[104] *Taj edikt, koji ima naslov Regulament, sastoji se iz 76 §§ te je osim jednog kazala (alfabeta) u folio popraćen s 10 priloga.*

[105] *Donositi ovdje iz njega jedan izvod bilo bi nepotrebno, pošto je čuveni gospodin nadkonzistorijalni savjetnik D. Büsching o tome već načinio jedan točan izvod te ga uklopio u svoja vrijedna čitanja Wöchentlichen Anzeigen. Početak se nalazi u 18. broju od 5. ožujka 1777. a završetak u sljedećem broju od 12. ožujka.*

vjerskih drugova naziva **patrijarh**[106]. Mitropolit je u, duhovnim stvarima poglavar, ali u svjetovnim ne može predstavljati poglavara naroda, niti polagati pravo na ostavinu laika. On ima godišnje otprilike oko 34.000 for. prihoda, što djelomično dolazi od 9.000 forinti plaće koje mu daje Bečki dvor kao obeštećenje zbog smanjenja njegove arhiepiskopije uslijed Beogradskog mira, a dijelom iz dobara Dalja, Neradina i Bankovaca te dijelom od zemljišta, vinograda, kuća, vrtova i drugo koje pripadaju arhiepiskopiji, dijelom od prilično visokih pristojbi koje mu moraju dati episkopi kod njihovog posvećenja te konačno dijelom iz njegovog arhiepiskopskog područja[107], koje je gubitkom Srbije jako smanjeno. Ono se proteže samo na Srijem i grad Osijek sa susjednim područjem. Uostalom mitropolit je jedna velika figura, ima redovan arhiepiskopski konzistorij te ima krasan dvor u Karlovcima.

§ 61. Mitropolita doživotno bira **slobodnim izborom** svećenstvo i laici njegovog naroda između episkopa te je on sretniji od carigradskog patrijarha, koji mora kupiti svoje dostojanstvo od velikog vezira za 90 do 100.000 talira te mora davati svake godine polovicu svih svojih prihoda otomanskoj Porti, pa ipak nakon nekoliko godina mora očekivati da ga smijene i prognaju u bijedu, naime čim dođe jedan drugi i ponudi velikom veziru opet 100.000 talira za mjesto patrijarha.

Kada se smrću isprazni arhiepiskopska stolica, pošalje sav narod 75 opunomoćenih izaslanika u Karlovce[108], koji s velikim svečanostima i s mnogo slavlja[109], nakon zaziva Duha Svetoga, pristupaju izboru. Ipak troškovi svečanosti ne smiju prelaziti 2.000 forinti[110]. Čim je izbor gotov, javi se vladinom izaslaniku, koji potom izbor objavi narodu, te novog mi-

---

[106] *Naslov patrijarh ne daje mu više vladar, ali ga on obično imenuje za tajnog savjetnika, budući da mu pripada naslov ekscelencija. Osim toga postoji u turskom carstvu još 4 druga grčka patrijarha, to jest u Carigradu, Jeruzalemu, Antiohiji i Aleksandriji u Egiptu. Tih 5 patrijarha su između sebe jednaki te nijedan ne ovisi od drugoga, premda carigradski ima najveći ugled i najveće prihode.*

[107] *Ti izvori arhiepiskopskih prihoda određeni su zakonom u ilirskom Regulamentu, § 4, str. 8 i 9. Ali postoji još jedan drugi fond koji mitropolit ne smije dirati.*

[108] *Ilirski Regulament, § 69, str. 95.*

[109] *Sve su te svečanosti zakonom propisane u Regulamentu, prilog F.*

[110] *Na istome mjestu, § 15, str. 18 i 19.*

dem Volke kund machet und den neuen Metropoliten, nach abgelegtem Eide der Treue, in der griechiſchen Domkirche zu Karlowitz unter Abfeurung des kleinen Geſchützes ordentlich inſtalliret *).

§. 62. Unter dem Metropoliten ſtehen itzunder ſieben Biſchöfe **) welche ſind: 1) der Biſchof von Temeswar; 2) von Caranſebes, welcher zu Werſchetz im Banat Temeswar, einen prächtigen Palaſt und in demſelben ſeinen ordentlichen Wohnſitz hat; 3) der Biſchof von Bacs in Hungarn, welcher in der Königl. Freyſtadt Neuſatz am nördlichen Ufer der Donau, gerade gegen Peterwardein über, ſeinen biſchöfl. Sitz

*) Wie die ſchon angeführte Beylage F. des Regulaments umſtändlich ergiebt. Die Eidesformel iſt in der Anlage H. enthalten.

**) Die ſiebenbürgiſche Geiſtlichkeit der griechiſchen Kirche ſteht nicht unter dem Metropoliten, ſondern unter ihrem eigenen Biſchofe, der unmittelbar von der ſiebenbürgiſchen Hofkanzley zu Wien abhängt: ſintemal die dortigen Mitglieder der griechiſchen Kirche an den Privilegien und Vorrechten derer Illyrier, die im J. 1690. aus der Türkey gekommen ſind und welche allein unter dem Metropoliten ſtehen, ganz und gar keinen Antheil haben. In Bukowina oder der öſtreichiſchen Moldau, ſind die griechiſchen Glaubensverwandten zahlreich. Ums J. 1777. zählte man daſelbſt 415 Popen, 96 Diakonen, 466 Mönche, und 88 Nonnen. Alle dieſe haben ihren eigenen Biſchof, der zu Radancz wohnet. Dieſer kann künftig nicht mehr unter dem Patriarchen zu Conſtantinopel ſtehen.

Preslik Taubeove knjige iz 1777. g.

tropolita, nakon što položi prisegu vjernosti, redovito ustoliči u grčkoj stolnoj crkvi u Karlovcima, uz paljbu malog topa[111].

§ 62. Pod mitropolitom sada se nalazi sedam episkopa[112] a to su: 1) Temišvarski episkop, 2) Karansebeški, koji ima u Vršcu u Temišvarskom Banatu prekrasnu palaču u kojoj mu je i njegovo redovito sjedište, 3) Bački episkop u Mađarskoj čije se episkopsko sjedište nalazi u slobodnom i kraljevskom gradu Novom Sadu na sjevernoj obali Dunava, upravo preko Petrovaradina, pa se zbog toga zove i Novosadski episkop, a onaj Vršački, 4) Aradski episkop, 5) Budimski, 6) Pakrački u Slavoniji i konačno 7) Karlovački u Hrvatskoj koji stanuje u Kostajnici. Dakle u Slavoniji se nalazi samo jedan jedini grčki episkop, naime u Pakracu u Maloj Vlaškoj. Njegovo crkveno područje se proteže ne samo u Slavoniji (osim Osijeka, koji pripada srijemskom crkvenom području mitropolije), nego i u Hrvatskom generalatu Varaždinu te vojnom području koje obuhvaća Križevačka i Đurđevačka pukovnija u Hrvatskoj.

Odjeća arhiepiskopa kao i episkopa te ostalog svećenstva sasvim se dobro slaže s njihovim dostojanstvom i njihovim položajem te ih uzdiže u očima naroda. Njihov dugi crni talar koji pokriva cijelo tijelo sve do stopala, njihova dugačka brada i prirodni rast kose ima u stvari nešto muškog, pristojnog i dostojanstvenog. Episkopi nikada ne otkrivaju glavu, već nose visoku crnu kapu.

§ 63. Od svih 7 episkopija nijedna toliko ne donosi kao ona Temišvarska, koja svake godine ima preko 16.000 forinti. Karansebeška episkopija donosi oko 1.000 forinti. Naprotiv Novosadski i Aradski episkopi ne mogu dići svoj godišnji prihod preko 10 do 12.000 forinti Oba episko-

---

[111] *Kako to opširno govori već navedeni prilog F Regulamenta. Formula prisege je sadržana u dodatku H.*

[112] *Erdeljsko svećenstvo grčke crkve se ne nalazi pod mitropolitom, nego ima svojeg vlastitog episkopa, koji neposredno zavisi od Erdeljske dvorske kancelarije u Beču, budući da tamošnji članovi grčke crkve nemaju nikakvog udjela u povlasticama i pravima Ilira koji su 1690. godine došli iz Turske i koji stoje pod mitropolitom. U Bukovini ili austrijskoj Moldaviji grčki vjerski pripadnici su brojni. Oko 1777. godine tamo je bilo 415 popova, 96 đakona, 466 monaha i 88 monahinja. Svi ti imaju svojeg vlastitog episkopa koji stanuje u Radancu. On ubuduće više ne može stajati pod carigradskim patrijarhom.*

pa budimski i pakrački stoje mnogo lošije a karlovački od svih najlošije, budući da njegovi prihodi, zbog velikog siromaštva zemlje, jedva dosižu do 1.000 dukata. Svaka episkopija je podijeljena na protopopijate a ovi opet na parohije[113].

Episkopski prihodi dijelom dolaze iz zemljišta, vinograda, šuma, kuća i vrtova, djelomično iz davanja svećenstva, naročito popova, djelomično iz različitih drugih episkopskih pristojbi[114]. Od ostavštine onih popova, koji nisu ostavili nikakvu djecu ni rodbinu, pripada episkopu 2/3. Za svećeničko posvećenje i ustoličenje arhimandrita, igumana i vikara ubuduće se episkopima više ništa neće plaćati. Također su ukinuta sva podavanja, koja su pripadala episkopskim namjesnicima ili vikarima[115]. Episkopi više nemaju desetine, budući da seljaci grčke vjere, na svoje veliko nezadovoljstvo, moraju davati desetinu žita i stoke katoličkim biskupima, a u 4 plemićka vlastelinstva vladaru.

§ 64. Kad se koja episkopija isprazni, nju ne popunjava vladar nego mitropolit i svi episkopi slobodnim izborom, koji potvrđuje vladar. Sve što se kod toga treba držati, to je propisano zakonom[116]. Većinom se novi episkop bira iz arhimandrita, budući da tu čast može postići samo monah.

Svaki episkop ima konzistorij, čija je sudbenost daleko šira nego ona kod protestantskih konzistorija u Njemačkoj[117]. Tko nije zadovoljan presudom i pravorijekom episkopskog konzistorija, taj može apelirati na arhiepiskopiju u Karlovce.

Mitropolit kao i episkopi mogu polovicu svoga imanja ostaviti i oporučiti kome hoće, a druga polovica pripada Karlovačkoj arhiepiskopiji,

---

[113] *Koliko ima parohija, crkava i filijala u svakoj episkopiji, može se vidjeti iz priloga B iliričkog Regulamenta. Aradska episkopija je od svih najjača jer ima 481 parohiju. Naprotiv Budimska obuhvaća samo 48. Usprkos toga prva ne donosi najviše, dok ova druga nije najslabija.*

[114] *Svi izvori episkopskih prihoda koji proizlaze iz podavanja i daća, točno su određeni u novom Regulamentu, § 22, str. 25 i 26.*

[115] *Na istome mjesto, § 27, str. 28.*

[116] *Na istome mjestu, § 21, str. 22 i 23. Svečanosti s kojom se obavlja episkopski izbor, opisane su u prilogu A i G, a formula prisege novo izabranog nalazi se u prilogu H.*

[117] *Kako je uređen konzistorij i kakav treba biti, opširno je propisano u 8. dijelu Regulamenta, § 51 do 59, str. 12 do 15.*

tj. neprikosnovenom arhiepiskopskom posjedu ili fondu ilirskog naroda, koji ne smije trošiti mitropolit, budući da on pripada cijelom narodu, pa se prema tome treba koristiti za njegovo dobro[118]. Tome pripada i sav novac, koji se može uštedjeti od prihoda za vrijeme ispražnjene arhiepiskopske ili episkopske stolice. No ako umre episkop a da ne ostavi svoju posljednju volju, tad se njegova ostavština dijeli na 2 jednaka dijela, od kojih jedan pripada rečenom neospornom posjedu naroda, a drugi se pripaja karlovačkoj školskoj glavnici[119].

§ 65. **Svim arhiepiskopima i episkopima** zabranjeno je da bez prethodnog znanja vladara nikoga ne smiju izopćiti iz crkve, čije su posljedice u istočnoj crkvi isto tako strašne i opasne kao i u zapadnoj. Također ne smiju zaređenog svećenika svojevoljno kažnjavati batinama, okovima i lancima, kao ni prisilnim radom ili suspenzijom, osim u slučaju ako takav nije osuđen od njihovog konzistorija redovnim sudskim postupkom[120]. Isto tako ubuduće ne može visoko i niže svećenstvo imati vlast kažnjavati laike batinama ni javnom porugom, ni da ih u crkvi isključe od ljubljene slike[121]. No ipak se to još događa, a laici nemaju srca da se zbog toga žale.

§ 66. U **niže svećenstvo** pripadaju proto-prezbiteri ili proto-popovi, koji su jednaki prepoštu ili super-intendantu u Njemačkoj, nadalje prezbiteri ili popovi kao i arhiđakoni, proto-đakoni, đakoni i drugi, isto tako anahoreti ili redovnici u manastirima i pustinjaci. Ovdje nije mjesto da se govori o svim tim ljudima. Ipak ću reći nekoliko riječi o popovima ili parosima, čija služba ima najjači utjecaj u državi. Većinom su to ljudi neznalice, čija se sva učenost sastoji u čitanju, pisanju i pjevanju, te oni rijetko znaju više jezika osim jedino svoj i među njih 100 jedva se nađe jedan, koji je sposoban držati propovijed. I stvarno, oni i ne trebaju mnogo znanja, budući da se bogoslužje u crkvi sastoji od čitanja mise, pjevanja i mo-

[118] *Na istome mjesto, § 8 do 11, str. 10 do 15.*
[119] *Isto tu, § 30, str. 33.*
[120] *Na istome mjestu, § 59, str. 87 i 88.*
[121] *Na istome mjestu, § 61, str. 90.*

litve. Njihovo glavno zanimanje je poljoprivreda te inače izgledaju više kao seljaci nego li dušobrižnici. Ipak mi se čini da oni svojom prirodnom nespretnošću nanose manje štete vjeri nego nepristojna odjeća, sablažnjivo ponašanje i drski stav mladih gizdavih svećenika, koji svi oponašaju novu modu te oltar kojemu služe svakodnevno svojim vladanjem obeščašćuju. Budući da je broj popova neumjereno narastao, to su poduzete različite mjera za njihovo smanjenje[122]. Također se razmišlja da se postepeno izvedu iz grubog neznanja u kojem su ogrezli, te se u tu svrhu treba u Karlovcima osnovati svećeničko sjemenište ili školu za buduće popove. A da ne bi odviše mogli musti laike, to su bez iznimke jasno određene sve pristojbe (štolarine) te tiskom objavljene na znanje i ravnanje laika[123].

Onaj tko traži svećeničko ređenje, taj treba biti star preko 24 godine, treba pred konzistorijem svojega episkopa biti redovno ispitan i ne smije se zarediti u turskom području. A da može držati parohiju, mora biti austrijski podanik. Sve parohije daju arhiepiskop i episkop. Svaki pravi paroh je oslobođen sa svojom obitelji od poreza i ostalih davanja[124].

§ 67. U austrijsko-ugarskim zemljama računa se da ima preko 30 grčkih muških manastira ali nijedan ženski[125]. Oko 1777. godine bilo je u Slavoniji 6, a na srijemskom crkvenom području 12, dakle u cijeloj zemlji 12 manastira, među kojima je nekoliko prekrasnih građevina. Od 23 grčka manastira koji se nalaze u Makedoniji na brdu Atos, obično zvanih Sveta Gora, pripadaju 2 austrijskim Ilirima te prema tome stoje pod Karlovačkim mitropolitom. Značajno je to da se grčki manastiri ne podižu u gradovima i selima kao katolički, nego uvijek u šumama i pustoši, prema primjeru prvih manastira kršćanske crkve, s tim da se monasi koji se kod Ilira zovu kaluđeri a kod Grka anahorete, ne bi uznemiravali u svojoj po-

---

122 *Na istome mjestu, § 37, str. 37.*

123 *Tako je napr. pristojba za vjenčanje jednog bračnog para 1 forinta i 8 krajcara, za jednu misu 17 krajc., za bolesničko pomazanje 17 krajc., za molitvu Majci Božjoj 7 krajc., za godišnjicu misu za pokojnog 1 for. i 12 krajc., za blagoslov vode 7 krajc., za jedan vijenac (sarandar) od 42 mise 10 forinti itd., kao što se opširnije može vidjeti iz priloga C i D ilirskog Regulamenta.*

124 *Sve gornje je opširno propisano u ilirskom Regulamentu, § 34 do 41.*

125 *Kod Grka nema ni izdaleka toliko ženskih samostana kao kod katolika. U Slavoniji i u ostalim ugarskim zemljama svi su oni ukinuti, budući da su se počeli pretvarati u javne kuće (bordele, Hurhauser).*

božnosti i da ih svjetovna vreva ne bi rastresala. Taj obzir koji su imali i prvi osnivači samostana u IV. stoljeću, zacijelo je bogougodan i jako pohvalan. No iz toga nastaje nevolja da kaluđeri u pustoši podivljaju i da se ne mogu držati u stezi, naročito što njihov arhimandrit ili opat, a često i iguman ili gvardijan, ne živi stalno u svojem samostanu[126].

Manastiri su visoka škola za sve svećenike, koji se tamo trebaju poučavati u bogosloviji i drugim naukama, zbog čega se episkopi i popovi uzimaju iz manastira. No premda su manastiri na taj način korisni, to je ipak njihov broj odviše velik te štetan za opći život. I upravo zbog toga se sada radi na tome da se oni smanje. Prema načelu koje je Sv. Sinod 1776. godine prihvatio, trebaju se svi oni manastiri, koji ne mogu prehraniti barem 8 kaluđera zajedno s predstojnikom vlastitim snagama bez novčanih priloga laika, postepeno ugasiti i spojiti s drugima[127]. O kad bi se ta spasonosna uredba protegnula i na katoličke samostane! Sada se prema tome istražuje vlastita imovina manastira. Ona se većinom sastoji od zemljišta i nepokretnosti, a rijetko u novčanim glavnicama.

§ 68. Poznato je da su svi kaluđeri ili anahorete istoga reda, naime reda sv. Bazilija. Pobožni nadbiskup Bazilije je bio prvi koji je redovnicima i redovnicama propisao određena pravila. Budući da se to dogodilo već 300-stote godine, to su njegova pravila najstarija, a možda i najbolji ogled duha pravoga kršćanstva. Svi kaluđeri ili anahorete nose i istu odjeću. Prema novoj uredbi ne može se nitko primiti u manastir prije nego navrši 24 godine da se obuče, a potom tek mora provesti novicijat od 3 godine, u kome još uvijek može napustiti manastir[128], sve dok u svojoj 28.

[126] *Navesti ću nekoliko primjera, koji su se dogodili u Slavoniji prije nekoliko godina. Jedan kaluđer je češće išao u pljačku te mu je naposljetku kao drumskom razbojniku za kaznu javno odsječena glava. U jednom manastiru u Pakracu toliko su se razbjesnili kaluđeri na svojega arhimandrita da su ga ubili željeznim motkama. Na crkvenom području koje pripada unutar Gradiške pukovnije, zatekao je neki vojnik svoju ženu u preljubu s jednim kaluđerom, koji je bio njegov rođeni brat te kojemu je na licu mjesta oduzeo život, zbog čega je vojnik bio samo šiban. Kad su vikara ili predstojnika jednog manastira u Srijemu optužili da je on prisvojio neke manastirske novce, stavio ga je mitropolit 1776. godine u svoju tamnicu ili podrum, naredio da ga skinu do gola i šibaju, a tada su mu našli ispod mošnje privezanu punu kesu dukata.*

[127] *Ilirski regulament, § 47, str. 46 i 47.*

[128] *Na istome mjestu, str. 51, br. 12.*

godini ne položi svečani zavjet, koji je isti kao i kod katoličkih redovnika. U Rusiji je za to propisano 30 godina.

Kaluđeri se dijele u 2 klase: oni su ili hieromonasi (*jeromonach*) ili monasi koji se zovu i đakoni. Prvi su zaređeni svećenici, koji se jedino i samo bave studiranjem, poučavanjem mladih svećenika i čekaju bogoslužje. Oni se ne nalaze pod episkopom, nego pod Karlovačkim mitropolitom. Kad su oni htjeli sasvim isključiti popove od slušanja ispovijedi, izričito je to pravo zadržano i popovima[129]. Naprotiv đakoni su samo laici, koji se bave nekim obrtom te obavljaju sve ručne poslove, no inače ih drže ravnim svećenicima, koje u većini manastira daleko nadmašuju brojem. Ta laička braća neposredno stoje pod episkopom, i kao svećenici, neposredno pod arhimandritom.

Arhimandrite imenuje sam vladar, no igumane episkop i to oba doživotno. Budući da uzdržavanje arhimandrita stvara manastiru velike troškove, to treba biti u svakom episkopskom crkvenom području samo jedan jedini manastir koji ima za poglavara arhimandrita, dok će svima ostalima upravljat iguman. Ipak ta nova uredba još nije zaživjela.

§ 69. Onaj glavni poticaj koji inače tako napučuje manastir te pretrpava s monasima, naime dobro jesti i piti, ne raditi, često provoditi dane u zadovoljstvu i veselju i s vremenom postati opat tj. velik i bogat gospodin, dakle taj poticaj kažem, otpada kod Grka. Naime svi kaluđeri vrlo siromašno žive te provode strog pokajnički život prema konačnoj svrsi duhovnog staleža. Oni trape svoje tijelo, ali ne poput turskih derviša i poganskih brahmana u Indiji, bičem, nego samo tako da muče svoje tijelo zajedno s lošim strastima te se odriču zemaljskih slasti, kako je to sam Otkupitelj propisao svojim učenicima. Kaluđeri ne jedu meso kroz cijelu godinu, niti jaja, ni mlijeko ni maslac. Štoviše, čak im je zabranjena i riba na posne dane. Svu svoju hranu pripremaju s uljem[130]. Njihovo redovno piće je voda. Kod takve hrane moraju jeromonasi neprestano studirati, a monasi naprotiv baviti se od jutra do noći bilo obrtom bilo oranjem, bilo

[129] *Na istome mjestu, § 45, str. 45 i 46.*

[130] *Grčki manastir lakše je naći po mirisu nego ga vidjeti; jer staro ulje koje upotrebljavaju zbog štedljivosti, svim predmetima i zgradi daje neki smrdljivi miris.*

kopanjem bilo obradom vinograda itd.[131]. Na takav način moraju svi kaluđeri u znoju svojeg svoga lica jesti svoj kruh. Tako bi to trebalo biti u svim manastirima! Jer molitva i rad idu zajedno prema Božjoj odredbi, koje se rastroji, kad se jedno od drugog odijeli.

Običan narod pokazuje prema kaluđerima izvanrednu sklonost i slijepo povjerenje, zato što oni žive u strogosti, što su umrli svijetu i što više od svih drugih duhovnika stoje na glasu svetosti i pravovjernog učenja. Narod često hodočasti u manastire, obavlja u njemu svoje pobožnosti i sve im dovlači što samo može.

Uostalom kaluđeri su vrlo gostoljubivi, oni ljubazno primaju putnike bez razlike vjere te im radosna srca daju sve što manastir može, ali za to naprotiv očekuju neki mali poklon. Štoviše njihovo se gostoljublje katkad proteže sve do razbojnika, koje potajno puštaju da kod njih prenoće te im daju utočište, doduše ne po svojoj slobodnoj volji, nego iz straha, da im razbojnici u onoj pustoši ne opljačkaju manastir i da im ne pobiju njihove stanovnike. Zbog toga je vlast već nekoliko manastira u turskim područjima porušila i protjerala kaluđere.

§ 70. Ono što su neki već primijetili, da su duhovnici kod svih naroda i u sva vremena bili i još su uvijek istomišljenici, to se potvrđuje i kod Ilira. Niže svećenstvo (popovi, kaluđeri i svi ostali) znaju izmamiti novac od lakovjernog svijeta na stotinu izmišljenih pobožnosti, čuda i svetih običaja, koji često zavode neuke laike od prave pobožnosti te kod njih stvaraju samo pogrešne pojmove o vječnom beskrajnom biću i o pravom živom Bogu. I na smrtnoj postelji neki ostavljaju duhovne oporuke i pobožne zaklade za crkvu i manastir, koje njihovi potrebni nasljednici moraju bezuspješno oplakivati. Nasuprot tome više svećenstvo zna iznaći tisuću sredstava i putova, da opet otme kesu od nižega i da od njega prigrabi novac. Iz tog razloga stalno traži više svećenstvo, da koliko može poveća broj nižeg svećenstva. A budući da su popovi oslobođeni poreza i drugih podavanja, to svaki seljak koji zna čitati i pisati, nastoji da po-

[131] *Neki arhimandriti tjeraju iz tvrdoglavosti preko mjere svoje monahe na najteži rad te im uskraćuju namirnice koje im pripadaju, samo da bi skupili novac i na taj način prokrčili sebi put do episkopskog dostojanstva. Oni vide kaluđere kao svoje kmetove i okrutno ih drže.*

stane pop. Ispred svih drugih trebaju se manastiri pomiriti da budu upotrijebljeni kao spužva, koju episkop samo cijedi, kad treba novac. Svaki episkop gleda na manastire koji se nalaze na njegovom duhovnom području kao na svoje vlastite zlatne rudnike. A budući da arhimandriti i igumani uvijek teže do postignu episkopiju, koja se dobiva putem slobodnog izbora mitropolita i svih episkopa, to se lako može misliti, kako oni rado i spremno dopuštaju da ih muzu, da bi s nepravednim bogom bogatstva stekli zaštitnike i prijatelje.

Sada su dakako takve zloporabe dokinute novim uređenjem crkvenog života. Sve štolarinske pristojbe koje nova uredba o štolama ne sadrži i ne obuhvaća, zabranjene su[132].

Svećenici nikako ne smiju sastavljati ni pisati oporuke laika[133]. Sva podavanja nižeg svećenstva višem, koja nisu izričito potvrđena i općenito sva skupljanja priloga, darovi, pokloni i tome slično, strogo su zabranjeni arhiepiskopu i episkopima[134]. I konačno bez izuzetka su zabranjena i sva davanja koja su inače morali manastiri davati episkopima te je pritom naređeno da episkopi ne mogu ništa prisvojiti od manastirskih prihoda[135]. Očito sve samo blagoslovljeni zakoni koji imaju pred očima blagostanje ilirskog naroda. No staro ukorijenjeno zlo ne da se brzo izliječiti. Trebat će još za to 50 godina prije nego li se taj narod privikne na pravila i red. No prvo mora niknuti i narasti jedan novi naraštaj.[XVII)]

[132] *Ilrski Regulament, § 39, str. 41.*

[133] *Na istome mjestu, na kraju 44. §, str. 45.*

[134] *Na istome mjestu, § 23, str. 26.*

[135] *Isto tako na kraju § 48, br. 20, str. 54.*

den Klöſtern den Biſchöfen gereichet werden mußten, ohne Ausnahme verboten, und dabey verordnet worden, daß die Biſchöfe ſich nicht das geringſte von den Einkünften der Klöſter zueignen ſollen *). Lauter heilſame Geſetze, welche die Wohlfahrt der illyriſchen Nation zum Augenmerk haben. Allein, ein altes eingewurzeltes Uebel läßt ſich nicht in der Geſchwindigkeit heilen. Es gehören noch 50 Jahre dazu, ehe dieſes Volk ſich an Regeln und Ordnung gewöhnen laſſen wird. Ein neues Geſchlecht muß erſt aufſchießen und nachwachſen.

*) Ebend. am Ende des §. 48. Numer 20. S. 54.

Ende des 1 Buchs.

Preslik I. knjige, Leipzig 1777. g.

Bilješke:

I) Ilirska dvorska deputacija je bila Bečka dvorska ustanova osnovana za vrijeme kraljice M. Terezije 1745. g. pod nazivom *Ilirska dvorska komisija* za pitanja položaja Srba u Habsburškoj Monarhiji. Godine 1747. preimenovana je u *Ilirsku dvorsku deputaciju,* izravno podređenu vladaru. U njezinom je djelokrugu bilo razmatranje svih srpskih problema u Monarhiji. Iako nije imala većih rezultata, Deputacija je započela niz crkvenih, prosvjetnih i političkih reformi. Ukinuta je 1777. godine, te opet obnovljena 1791. kao *Ilirska dvorska kancelarija,* no opet je ukinuta 1792., a njezine poslove je preuzela Ugarska dvorska kancelarija. Hrvatska enciklopedija, svez. 5, Zagreb 2003, str. 55.

II) Taube je posvetio svoju knjigu Franji Kolleru grofu Nagy Many. Koller je potjecao iz ugarske plemićke obitelji te se od mladosti posvetio javnoj službi. Godine 1742. postao je tajnik Ugarske kancelarije, a od 1748. do 1762. djeluje kao savjetnik Kancelarije i izvjestitelj za pitanja Banske Hrvatske, a od 1767. obnaša dužnost predsjednika Ilirskog dvorskog odbora i Sanitarnog odbora. Zbog zasluga u kraljevskoj službi imenovan je 1752. g. barunom a 1760. odlikovan i srednjim križem Reda sv. Stjepana. Inače imao je negativan stav na bečkom dvoru prema hrvatskom banu. Više vidi: Ivana Horbec, Homo principis et homo statuum – Banska služba za vladavine Marije Terezije, Hrvatski institut za povijest, zagreb 2009., str. 307.

III) Valjalo bi objaviti i na hrvatskom jeziku: D. Büsching, Wochentliche Nachrichten, Berlin, br. XV. Od 14. travnja 1777.

IV) O inženjeru Josephu Gadee-u vidi: Mirko Marković, Descriptio Croatiae, Zagreb 1993, str. 246.

V) Karta: Hungaria cum provinciis 1769., feldmaršal Franzu Moritzu von Lacy (crtao Müller), vidi: Ivana Horbec, Homo principis et..., nav. djelo, str. 307, bilj. 97.; i: M. Marković, Descriptio, nav. djelo, str. 298.

VI) Šteta je što Taube u knjizi kasnije nije držao ono što je ovdje naveo.

VII) Ipak su postojale velike carine i skelarine za prijelaz preko rijeke, o čemu govore zapisnici grada Osijeka i drugi dokumenti.

VIII) Milja i ostale stare mjere vidi na kraju knjige kod Starih mjera.

IX) (§ 19.) Reaumur je bio francuski fizičar i zoolog (1683-1757) koji je izumio toplomjer, podijeljen na 80 stupnjeva između ledišta i vrelišta.

X) (§ 32.) Šaka je bila stara mjera, vidi na kraju knjige u Starim mjerama.

XI) (§ 42.) Tadašnji 1. kat danas odgovara prizemlju.

XII) (§ 44.) O broju ljudi: Na drugom mjestu autor Taube iznosi da je Srijem najnapučenije područje u Slavoniji.

XIII) (§ 47.) Autor Taube koristi izraz „Iliri" za sve Slavene koji su živjeli na nekadašnjem području rimske provincije Ilirije tj. na jugoistočnom području Europe. To se ime Ilirije i sam naziv Iliri očuvalo u tradiciji i nakon doseljenja Slavena. Bizantski pisci su počeli u srednjem vijeku nazivati Slavene Ilirima te se potom razvila cijela teorija o Slavenima kao autohtonim stanovnicima Ilira. U 17. i 18. st. govorilo se o „ilirskoj narodnosti" , u Beču je osnovana Ilirska dvorska komisija odnosno deputacija 1745. godine, a 1809. su formirane Napoleonove „Ilirske provincije", dok je Austrija 1816. godine od pokrajina Kranjske, Koruške, Gorice, Gradiške i Istre osnovala Kraljevinu Iliriju i konačno sam hrvatski narodni pokret koji se razvio u prvoj polovici 19. st. nazvan je „Ilirski pokret". A pod Vlasima starim romaniziranim ilirskim narodima, no Taube ih miješa i sa Arbanasima s juga Srbije.

XIV) (§ 47.) Slavonija prije turskog osvajanja nije posebno spadala pod Ugarsku krunu, već se nalazila u sastavu Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pod zajedničkom krunom sv. Stjepana, dakle u personalnoj uniji s Ugarskom. Istina nakon 1102., tj. prihvaćanja hrvatskog sabora da stupi pod krunu Arpadovića, bila je sve veća prisutnost Mađara u Slavoniji, prvenstveno zbog neposredne blizine s Ugarskom. Mađari su na Požunskom saboru 1751. g. prihvatili da su 3 obnovljene slavonske županije dio Ugarske i da svaka šalje na sabor po 2 zastupnika. No na intervenciju hrvatskih poslanika ipak su županije ostale pod upravom hrvatskog bana,n ali su slale saborske poslanika i na Hrvatski i na Ugarski sabor. Više o tome vidi: Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb 1985.

XV) (§ 48.) Jezik je prihvaćen narodni, no autor Taube drži da je to „ilirski", što je u stvari bio slavenski. Za taj „ilirski" jezik Taube navodi da ima razna narječja. No čudno je što Taube navodi da „ilirski" jezik ima 45 slova.

XVI) Isto tako se ovdje autor Taube izdvaja iz svojeg pisanja, kad navodi „slavenski narodi, koje inače stalna naziva „ilirski narod". Dakle znao je da stvarno postoje slavenski narodi, ali se služio tadašnjom terminologijom koja je ušla u opticaj u dvorskoj kancelariji i kod određenih narodnih preporoditelja.

XVII) Tu Taube opet griješi, služeći se vjerojatno i idejom Matije P. Katančića, da su Slaveni autohtoni potomci Ilira, da govore sarmatskim i ilirskim jezikom. Ideja o autohtonosti Slavena bila je tada političke naravi, uperena protiv germanizma i mađarizma, štiteći i braneći slavenski narod preko autohtonosti pravo na državu, jezik, kulturu i slično. No već početkom 19. st., pod jačim utjecajem povijesne znanosti, ta ideja autohtonosti Slavena gubi povijesnu vjerodostojnost.

XVIII) (§ 51., bilješka) I tu autor Taube griješi, budući da je samo jedan dio Raca ili Srba sudjelovao u Bockajevoj, Rakoczijevoj i nekim drugim bunama u Mađarskoj protiv Bečkog dvora, dok je drugi dio ostao vjeran Dvoru i ratovao protiv ustanika.

XIX) (§ 50.) To je autor uglavnom dobro uočio, ali naročito za narod istočne nesjedinjene vjeroispovijesti, pretežito Srbe.

XX) (§ 51.) To je podatak da su već u 2. polovici 18. st. pravoslavna prezimena nastajala od grčkog imena oca, na pr. Marko – Markov -+ić itd.

XXI) Cijeli 51. § gotovo se odnosi na pripadnike istočne nesjedinjene crkve u području Slavonije i Srijema.

XXII) Antičko kršćanstvo je ponovno procvalo u Slavoniji i Srijemu nakon pokrštenja Slavena-Hrvata u 8. i 9. stoljeću, sve do dolaska Mađara a onda još više nakon pokrštenja Mađara od 10. stoljeća sve do osmanskih osvajanja u 16. stoljeću.

XXIII) Na drugom mjestu Taube upravo obratno govori.

XXIV) (§ 56.) Autor glede sjedinjenja (unijatstva) iznosi neke svoje osobne poglede, koji su možda bili dio državnog programa.

XXV) (§ 57.) Opet je čudno, što autor, dosljedno ovome, ne naziva istočne vjernike nesjedinjenim, već pripadnicima grčke ili istočne crkve.

XXVI) (§ 59.) Autor ove knjige Taube bio je carski predstavnik na sv. Sinodu pravoslavne crkve u Srijemskim Karlovcima te je solidno proučio grčku nesjedinjenu crkvu i uputio se u njezine stvari i organizaciju, što se vidi iz cijele knjige. No došao je u nerazmjer kod prikazivanja cjelokupnosti života i organizacije u Slavoniji i Srijemu, zapostavivši proporcionalnost u iznošenju stvari. Tako je zapostavio katoličku vjeroispovijest i hrvatsko stanovništvo, najvjerojatnije što se uglavnom bavio, ex offo - po službenoj dužnosti, grčkom nesjedinjenom crkvom među „ilirskim narodom".

XXVII) Iz posljednjih nekoliko paragrafa ove knjige se vidi, koliko je autor Taube posvetio pozornosti nesjedinjenoj grčkoj crkvi u ovim područjima, a koliko malo katoličkoj. Vjerojatno je, kao carski izaslanik, imao daleko veći izbor izvora i literature kao i kontakata i izvješća srpske provenijencije. Osim toga je kao državni zastupnik iznosio smjernice i uredbe u duhu prosvjetiteljstva za novo ustrojstvo grčke (pravoslavne) crkve, dok to toliko nije trebalo za katoličku crkvu koja je bila državna vjera. No današnji čitatelj stječe nepotpune pa čak i netočne informacije i stanje o katoličkoj crkvi i njezinim pripadnicima. To treba uzeti u obzir i kritički se odnositi prema nekim Taubeovim navodima, prvenstveno kod prikazivanja vjerskih prilika.





Osječka Tvrđa sa župnom crkvom

Hiſtoriſche und geographiſche

Beſchreibung

des Königreiches

Slavonien

und

des Herzogthumes

Syrmien,

ſowol

nach ihrer natürlichen Beſchaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfaſſung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militariſchen Dingen.

II. Buch.

Mit untermiſchten Nachrichten von den angränzenden Ländern und von den Illyriern, welche ſich in denſelben ſtark ausgebreitet haben.

Aus eigener Beobachtung und im Lande ſelbſt gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Friedrich Wilhelm von Taube,
Kaiſerl. Königl. Regierungsrathe.

Leipzig, 1777.

Preslik II. Taubeove knjige iz 1777. g.

Historische und geographische Beschreibung
des Königreiches SLAVONIEN und des Herzogthumes SYRMIEN,

sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militarischen Dingen.

II. Buch

Mit untermischten Nachrichten von den angränzenden Ländern und von den Illyriern, welche sich in denselben stark ausgebreitet haben.

Aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Friedrich Wilhelm von Taube
Kaiser. Königl. Regierungsrathe

Leipzig, 1777.

Povijesni i zemljopisni opis
kraljevine SLAVONIJE i vojvodstva SRIJEMA

kako obzirom na njihova prirodna svojstva tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo i novo uređenje u crkvenim, građanskim i vojnim pitanjima

---

II. knjiga

S umetnutim obavijestima o susjednim zemljama Ilira koji su se u njima jako raširili.

Iz vlastitog promatranja i načinjenih zapažanja u samoj zemlji

od

Fridrika Wilhelma von Taube
carsko-kralj. vladinog savjetnika

Leipzig, 1777.

PREDGOVOR drugoj knjizi

Nekim čitateljima bit će ova II. knjiga značajnija, nego I., jer su u I. opisane samo opća i prirodna svojstva zemlje i stanovnika. Naprotiv ova II. knjiga sadrži posebna i politička svojstva Kraljevine, njezino državno ustrojstvo i način uprave, kraljeve povlastice i državnih staleža kao i bez izuzetaka prava svih stanovnika, isto tako i stanje umjetnosti, znanosti, manufakture i trgovine. Nadalje uređenje pravosuđa kao i vlastitu podjelu Kraljevine, a naročito staru povijest cijele Ilirije i noviju Slavonije te Srijema.

Budući da Slavonija i Srijem čine dio stare Ilirije, to je stara i srednja povijest tih dviju zemalja tako dobro spojena i tako čvrsta povezana s cijelom Ilirijom, da mi je bilo nemoguće raspravljati posebno o njima. Još je potrebno zbog jasnoće spomenuti porijekla i sudbine današnjih stanovnika zemlje prije nego što su zauzeli i zaposjeli Iliriju. No moram priznati, da taj dio povijesti još leži u tami. Sav moj trud, da ga osvijetlim s jednom nesumnjivom sigurnošću, nije imao uspjeha, koji sam želio i nadao se. U grčkim manastirima kaluđera i arhivima grčkog arhiepiskopa i episkopa, nisu se i pored moje nade našle nikakve pouzdane isprave i stari vjerodostojni rukopisi o povijesti starih Ilira i njihovih nasljednika Slavena.[1] Naprotiv sam nešto malo našao u ovdašnjoj carskoj knjižnici, koji su mi dali nešto svjetla, kojih sam se držao radeći povijest zemlje u starom i srednjem vijeku kao i povijest slavenskih naroda prije njihovog doseljenja u Iliriju.

Osim toga nisam iz vida ispustio ni poznata tiskana pomoćna sredstva, naime ukoliko nisu u protivnosti s rečenim netiskanim. Prije drugih uzeo sam sljedeća djela u pomoć: od *Karla du Fresne-a, gospodina du Cange-a, Illyricum vetus et novum ili povijest kraljeva Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bosne, Srbije i Bugarske,* koju je ponovno tiskao učeni grof Josip Keglević Bužinski, Ilir, 1746. godine, s mnogo dodataka i poboljšanja, u

Vorrede des Zweyten Buches.

Unterſchiedlichen Leſern wird dieſes II. Buch merkwürdiger, als das I. vorkommen: weil im I. nur die allgemeine und natürliche Beſchaffenheit des Landes und der Einwohner beſchrieben wird. Hergegen enthält dieſes II. Buch die beſondere und politiſche Beſchaffenheit des Königreiches, die Staatsverfaſſung und Regierungsart deſſelben, die Vorrechte ſowohl des Königes, als auch der Reichsſtände, und

Predgovor II. knjige, 1777. g.

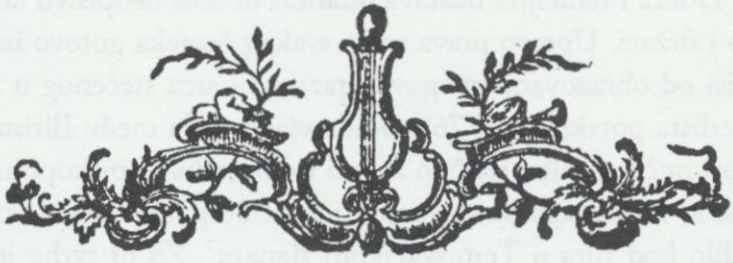
Požunu in folio, zbog čega to izdanje zaslužuje veliku prednost ispred svih ostalih. Nadalje *Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum euxinum, paludem Maeotidem, Caucasum, mare Caspium et inde magis ad septentrionem incolentium, e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae a J. G. Stritterio, tom I,* korisno djelo koje je izišlo 1771. u St. Petersburgu u velikoj četvrtini. No kod toga nisam propustio ni razne rasprave i spise vrlo zaslužnog gosp. profesora Thunmana u Hale-u za slavensku povijest, kao ni povijest Ilira koju je u Osijeku u Slavoniji objavio 1777. godine učeni i iskusni car.-kralj. bojnik barun von Hohenhausen, moj cijenjeni prijatelj. Sve ostalo u ovoj II. knjizi, što se ne tiče povijesti Ilira, to potječe kao i cijela prva knjiga, dijelom iz mojeg vlastitog zapažanja i iskustva, a dijelom i iz usmenog obavještenja razumnih ljudi, s kojima sam bio u društvu u tim zemljama i s kojima još održavam prepisku.[II)]

Mislio sam da cijelo djelo potpuno završim s II. knjigom. No budući da mi je to zbog obilja materije pod perom naraslo, a sajam u Leipzigu je pred vratima, to sam morao prekinuti, a sve što je ostalo i što će biti samo jedan mali sveščić s geografskim opisom gradova i mjesta, neizostavno ću objaviti kao dodatak za sljedeći uskrsni sajam.

Beč, 27. rujna 1777.



Vojna granica 1739.



II. Knjiga

POSEBAN OPIS SLAVONIJE

§1. Tamo gdje glavni ton daju popovi, franjevci i kaluđeri, ne može se očekivati nikakvo cvjetanje umjetnosti i znanosti. Da bi u tome uvjerilo, treba posjetiti zemlje u kojima žive Iliri. Čak nije nastupila ni zora umjetnosti i znanosti. Mrak pokriva zemlju a neznanje je ovdje podiglo svoje prijestolje[1]. Vjernici latinske i grčke crkve su jednaki u neznanju, budući da su njihovi duhovni poglavari, franjevci, kaluđeri i popovi i sami neznalice.[III)]

Na prvi pogled, na sramotu je višem grčkom svećenstvu što ne nastoji da svoje podložne izvuče iz neznanja. Doduše to mu se može oprostiti u osmanskom carstvu, ali ne u ugarskim zemljama, gdje vladar pomaže i sam želi da se ukloni neznanje. No velike poteškoće, možda i koristoljublje[2], ilirska lijenost i tome slično odbijaju episkope. Onaj tko treba malim prstom probiti debeli zid, taj gubi hrabrost i ne usudi se ni započeti.

---

1 *Kad sam 1776. govorio u Karlovcima o ratnim događajima u Sjevernoj Americi, tad me je upitao jedan inače pametan episkop sasvim začuđen, zar je u Americi rat i između kojih kraljeva? Jedan drugi je bio u dvojbi, da li se Sjeverna Amerika nalazi u Istočnoj ili Zapadnoj Indiji. Ipak sam susretao među višim svećenstvom i oštroumne te prosvijetlene glave.*

2 *Vrlo je nejasno, da li bi narod, kad bi bio prosvijećen, još sačuvao slijepu poslušnost te mirno dopustio da ga muze.*

§ 2. Dobra i temeljita **nastava mladeži** donosi neopisivu korist kako crkvi tako i državi. Upravo prava sreća svakog čovjeka gotovo isključivo i jedino ovisi od obrazovanja njegovog razuma i srca stečenog u mladosti. Ta dva gledišta potakla su 1776. godine vladara, da među Ilirima istočne crkve otvori pučke škole i izričito naloži svim grčkim episkopima, da čvrsto nastoje iz svih snaga pomaganje i uvođenje pučkih škola, kako se to već dogodilo kod Ilira u Temišvarskom Banatu[3]. Za tu svrhu je 1776. u Beču tiskan priručnik za učitelje u ilirskom i njemačkom jeziku kao i katekizam na ilirskom, vlaškom i njemačkom jeziku te je podijeljen u svim ugarskim zemljama[4]. Ujedno je naređeno grčkim episkopima, da marljivo nadziru škole i uklanjaju zlouporabe koje se uvuku. Osim toga je 1776. načinjena školska uredba, pregledana na Sinodi te potom podijeljena svakom episkopu, da ju uredi prema posebnim okolnostima na svojoj episkopiji.

O katoličkom školstvu većinom vode brigu franjevci, ali su mu potrebna velika poboljšanja. U kraljevskom slobodnom gradu Požegi bila je inače visoka škola, kojoj je bilo na čelu nekoliko Isusovaca kao javni učitelji. Nakon njihovog dokidanja propalo je sveučilište i konačno pretvoreno 1776. u gimnaziju, koja je povjerena šestorici Pavlina pozvanih iz Ugarske.[IV)]

3. § Jedino mjesto gdje svoju pouku primaju mladi duhovnici istočne crkve, nalazi se u manastirima kaluđera. Samo šteta što se u tim manastirima ne nalazi skoro nikakva druga prava učenost ni pouka osim teologije.

Međutim ipak ne manjka kod Ilira pjesnika i pjevača. (*Dichter und Meistersänger*). Svi Iliri su pjevači (*bardi*) te imaju prirodni dar za pjesništvo, ali on nije izgrađen, premda njihove pjesme melodično zvuče te se dobro primaju slušanjem. Ipak među njima ima i pravih učenjaka, no ko-

---

[3] *Ilirski Regulament od 2. siječnja 1777., § 65, str. 91 i 92. Na tom mjestu stoji, da će se svakom episkopu uračunati u izvanrednu zaslugu, ako pomogne milostivo nastojanje vladara.*

[4] *Priručnik je sastavio školski ravnatelj Janković od Mirijeva u Temišvaru, Ilir. Taj priručnik je popraćen s tabelama i sastoji se iz 2 dijela te nosi naslov: Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der illyrischen nicht unirten Trivial-Sculen in den kais. königl. Erbländen, I. Theil. Wien, 1776., u 8. te stoji 28 krajcara. II. dio stoji 45 krajc. a katekizam ništa, budući da je tiskan o vladarevom trošku. Karlovačka sinoda ga je potvrdila.*

ji, kako se lako razumije, zahvaljuju svoju učenost stranim zemljama i narodima. Ovdje ću samo nekoliko spomenuti. Još živući kanonik u Zagrebu **Baltazar Adam Krčelić Krbavski** napisao je uspjele knjige[5]. **Kazimir Bedeković i Josip Ruđer Bošković** obojica bivši Isusovci su čuveni[6]. Prvi je rođen u Zagrebu, a ovaj drugi u Dubrovniku.

Srijemac **Zaharija Orfelin,** rođen 1726. godine u Vukovaru u Srijemu, učinio je svoje ime poznatim mnogim korisnim djelima, koja su sva napisana ilirskim jezikom i tiskana u Veneciji[7]. On je još živ i nastavlja pisati knjige. Uostalom u Slavoniji čak nema ni jedne ilirske tiskare, ali se nađu njemačke tiskare.

§ 4. Skoro sve **manufakture** od neke važnosti pretpostavljaju određena umijeća i učenost, bez kojih one ne mogu napredovati[8]. Budući da sada kod Ilira u kršćanskim i osmanskim zemljama umjetnost i znanost još leže u povoju ili točnije, još nisu ni rođene, to kod njih ne mogu cvjetati ni važne manufakture. Mora se preobraziti duh naroda, prije nego li se kod njih probudi marljivost i radinost. Prirodna tromost tog naroda, a osobito kod muškaraca, te visoka radna dnevnica koja se mora plaćati radnicima, nesavladive su zapreke manufakturi i tvornicama. Inače se uzima kao pravilo da cijena dnevnice zavisi od cijene živežnih namirnica. No karakter Ilira i slaba naseljenost zemlje, zbog koje nedostaje radnih ruku, ruše to pravilo. Jer koliko god da su živežne namirnice jeftine, toliko je ipak dnevnica skuplja[9], budući da Ilir prije ništa ne radi, dok ga na

---

[5] *Na pr. De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares, Zagreb 1772, in folio. Vrlo korisno i učeno djelo.*

[6] *Bedeković je napisao jednu umnu knjigu De vanitate scientiarum. Djela učenog Boškovića su toliko poznata, a da ih ovdje ne treba navoditi.*

[7] *Orfelinove knjige zovu se na njemačkom: Leben und Thaten Peters I., Venecija 1762. u velikom 8; Slavonisches Magazin, isto ondje 1767, u velikom 8; Cellarii Wörterbuch, Isto ondje 1776, u 8; Slavonische Grammatic, Isto ondje 1776. A u rukopisu leže gotove: Glaubensbekenntniss der griechischen Kirche. Nadalje: Von der Vereinigung der morgenländischen und abendl. Kirche, i druge koje će se uskoro pojaviti u tiskanju.*

[8] *Tako na pr., tkalci svile trebaju dobre crtače i slikare uzoraka. Bojanje se temelji na kemiji, bez koje ono nije ništa. Zlatari i srebrenari, galanterijski radnici, brusači dragog kamenja i slični moraju znati dobro crtati. Bez mehanike ne mogu se praviti strojevi za manufakture i tvornice.*

[9] *U Beču su stanarina i grijanje skuplje nego u Lisabonu, Madridu, Parizu i Londonu. Živežne namirnice su u Beču jedanput skuplje nego u Slavoniji. Tamo stoji na pr. 1 funta govedine 6*

to ne prisili glad[10]. Kako se onda kod takvog naroda može podići manufaktura?

§ 5. Ovdje se pita, kako odvratiti narod od **lijenosti** i potaknuti ga na radinost? To je teško pitanje kad se radi o narodu, koji po prirodi mrzi svaki rad, koji živi u vrlo plodnoj zemlji, koga još nije zarazila raskoš i obijest, kome je za život potrebno samo najneophodnije, što se čak može jeftino nabaviti bez velike muke. Kad bi mladež bila bolje odgojena, postojala bi nada da će konačno doći novi naraštaj i izbjeći poroke svojih starijih. Sadašnja porezna stopa nije isto tako nikakav poticaj za radinost. Jer marljiv mnogo vrijedi a lijeni malo.

Najbrže i najlakše sredstvo da se probudi radišni duh svakako bi bio, kad bi se uveli raskoš i luksuz te kad bi se umnogostručile životne potrebe. No na stranu takva štetna i ružna sredstva koja su lošija od samog zla, koje treba izliječiti. Dobar i poboljšan odgoj djece kao i privlačenje stranih radnika i umjetnika, uvođenje novih manufaktura na državni trošak, daleko su bolja i sigurnija sredstva, koja rijetko zakažu. Umjesto da sada djeca rastu u besposlici i čuvanju stoke[11], trebala bi se na vrijeme naviknuti na rad i naučiti presti, češljati vunu, plesti, vesti čipke i tome slično. I sami stariji bi trebali učiti svoju besposlenu djecu da predu itd. kad bi imali prilike da rad svoje djece prodaju fabrikantima u samoj zemlji. I kao što jedan jedini odvažni i hrabar čovjek u borbi može pretvoriti stotinu plašljivih neodlučnih vojnika u isto toliko hrabrih muževa, tako bi i primjer marljivih stranaca pokrenuo na radišnost tisuću lijenih Slavonaca.

No sve su to sredstva, koja doduše ublažavaju zlo, ali ga ne mogu iz temelja izliječiti. Treba mu zatvoriti izvor, a to je kmetstvo[12]. Građani, seljaci, vojnici, svi su oni kmetovi.

---

krajcara a ovdje samo 3 krajcara. Usprkos toga nadničar prima u Beču dnevno samo 17 krajcara, ali u Slavoniji 20 do 24 ili čak 30 krajcara te još povrh toga jelo i piće.

[10] *Kad na pr. nadničar radi u vinogradu 3 dana, dosljedno zaradi i ima u džepu 1 rajnski talir, onda četvrti dan ne ide u vinograd, nego će 8 dana ostati kod kuće i ljenčariti, naime tako dugo, dok mu traje zarađeni talir. Novi dokaz da visoka nadnica navodi na lijenost.*

[11] *Do sada je svaki domaćin svoju stoku čuvao putem svoje djece, koja je onda rasla u šumama i divljini poput stoke. Konačno se u nekim slavonskim županijama s velikom mukom nadošlo da svako selo postavi vlastitog pastira, s tim da bi djeca mogla ostati kod kuće.*

[12] *Štetnost kmetstva ocrtao sam u svojem djelu Vertheidigung derer Hoheitsrechte, welche auf der Burg zu Wulfen haften, I svezak, § 73, bilješka A, strana 159 drugoga izdanja.*

Lijenost je uvijek vjerno nerazdvojna drugarica kmetstva. Treba uvesti slobodu i vlasništvo. Oboje je povlastica razumnih stvorenja. Takav poklon učinit će Slavonce vrijednim i radišnim a stanovništvo će brže narasti te će zemlja procvjetati.

§ 6. Budući da se u čitavoj Slavoniji osjeća izvanredan nedostatak obrtnika, umjetnika, fabrikanata i manufakturista, stoga je svim trima županijama kao i zapovjednom generalu naređeno, da se trebaju brinuti i nastojati da u zemlju privuku strance te da i domaću djeca izuče za zidare i tesare. Županije moraju godišnje navesti u svojem glavnom izvješću, da li su i na koji način izvršile tu naredbu. Već se priličan velik broj njemačkih obrtnika naselio u Slavoniji i Srijemu te ih svake godine još više dolazi. Ako su vješti, revni i štedljivi te ako se ne odaju pijanstvu zbog slatkog vina, tad imaju prilike da ovdje zasluže svoj kruh mnogo obilnije nego u Njemačkoj i s vremenom steknu imanje, o čemu su mi poznati razni slučajevi. Zidara još jako manjka, zbog čega ovamo mnogo dolazi osmanlijskih zidara iz turskih područja i traže posla[13]. Oni se zovu Cincari (*Cincars*). Oni iz Makedonije posjeduju izvrsnu spretnost u gradnji toplih kupki, od kojih su nekoliko izgradili u Slavoniji s velikom vještinom.

§ 7. Da ova Kraljevina djelomično doista proizvodi sirovine i osnovni materijal za mnoge važne manufakture, a djelomično bi lako mogla proizvoditi, to je već osvijetljeno u I. knjizi ovoga djela. No sve dok narod više voli ljenčariti i životariti, nego li raditi i dobro živjeti, tako dugo se ne može misliti na nijednu značajniju manufakturu. Budući da manjka marljivost i fabrikanata, to se ovdje može naći samo malo manufaktura. Te malobrojne ću ovdje ukratko opisati.

Svilarstvo ne spada u broj manufaktura, budući da ono samo daje materiju za jednu od vrlo važnih manufaktura. Godine 1777. nastupilo je jedno društvo bečkih trgovaca, koje želi u Slavoniji podići s vladarevom potporom svilarsku manufakturu. Da li će taj poduhvat uspjeti, pokazat

[13] *Ti Cincari ni izdaleka ne rade tako dobro kao njemački zidari. Oni u stanovima ne znaju drugo izvoditi osim nadsvođene stropove, zbog čega svaka soba izgleda poput neke kapele.*

će vrijeme. U Stražemanu se već dosta dugo izrađuju svilene maramice i druge sitnice od slavonske svile.

U trgovištu Daruvaru (*Podborje*), koje pripada dvorcu Daruvaru, postoje njemački suknari koji od grube domaće vune prave tursku aba platno, flanele i tome slično za prodaju. No kako nema bojadisara i strižača platna, ta manufakture ne može napredovati. Nedaleko odatle, naime u Pakracu, nalazile su se u prijašnja vremena dobre bojadisaone, no sada tu nema više ni jedne jedine.

Nedaleko od Našica u šumi podigli su fabrikanti stakla staklanu od 8 lonaca. Broj radnika se popeo na 40 glava te prave razno stakleno posuđe i bijela prozorska stakla, ali ona ne mogu zimi izdržati hladnoću te se raspuknu. Nešto od te robe već je izvezeno u Tursku.

Od svih slavonskih manufaktura nijedna nije tako važna kao ona seljačka. Budući da zemljoradnik ili točnije seljakinja[14] sve proizvodi, kako ono što je potrebno za pokrivanje tijela, tako i za pokućstvo cijele obitelji, osim samo crvene kalote ili kape, koju muškarci nose na glavi na turski način, a koja dolazi iz Venecije. Stoga seljaci ne trebaju nikakve strane robe, nego prave za vlastitu upotrebu, a ne za prodaju ili trgovinu, grubo platno, tursku abu[15], ženske marame povezače i kape, ilirske papuče i cipele, koje se zovu opanci i tome slično. Većinu potrebnih sprava i alata za zemljoradnju i vinogradarstvo prave sami seljaci, koji znaju i štaviti kožu. Žene farbaju plavom bojom uštavljene janjeće kožice te ih prodaju[16], budući da su žene čudnovato vješte u bojanju. One znaju obojiti cvijećem i korijenjem sve što se sastoji iz vune, pamuka, svile i lana ne samo lijepo nego i trajno te postojano, ali svoju vještinu jako taje, te ju ne bi odale ni za novac. Budući dakle da te žene Slavonke moraju teško raditi, dok muž sjedi skrštenih ruku, onda nije nikakvo čudo, ako muž

[14] *Rijetko se može naći seljakinja bez preslice, koju ona uvijek nosi uza se, da bi mogla presti i kad ide na polje.*

[15] *To se platno sastoji od slavonske i turske vune te je vrlo grubo. Ono se doduše valja, ali se ne češlja niti boja, već se bijelo nosi. Žene opšivaju svoje sasvim gotove haljine s malim ukrasnim isječenim komadićima od obojenog platna, koje na to pričivaju i tako daju izgled svojoj bijeloj odjeći, kao da su takve šareno izvezene koncem.*

[16] *Jedno takvo krzno stoji samo 8 dukata te dugo ne gubi ništa od ljepote svoje plave boje, koje janjeće kožice dobiju od korijenja i cvijeća nekih divljih biljaka te koja je tako trajna kao i indigo.*

mora kupiti ženu i da ju stoga više ili manje plati prema njezinoj vještini, kako sam već napomenuo u I. knjizi.

Premda blizu Slavonije leže bogata željezom Štajerska i Kranjska, to je ipak jako velika nestašica u ovoj Kraljevini kod naroda željezne i čelične robe[17]. Ništa ne bi moglo biti za zemlju unosnije, nego da se otvore rudnici i da se postave ljevaonice i kožarnice, budući da je pronađeno u velikom obilju izvrsne željezne rudače i gorivo drvo kao i sirove kože od pitomih i divljih životinja te ujedno mljevena hrastova kora i šišarke za štavljenje, zvana *valonia*. Ipak pukovnije kupuju prilično mnogo kože te putem svojih ljudi u zemlji štave za vlastite potrebe.

§ 8. Svi Iliri su vrlo skloni **trgovini** i za to pokazuju sasvim osobitu spretnost, koja pomalo liči na židovsku. Slavonija ima povoljni smještaj za trgovinu, budući da graniči s Turskom i Ugarskom, te se nalazi nedaleko Jadranskog mora i s 3 je strane okružena jakim plovnim rijekama koje se nakon svojeg spajanja ulijevaju u Crno more. No brodarstvo na tim 3 rijekama ima mnogo neprilika[18], te plovidba koja ide Dunavom u Crno more djelomično je zbog čestih zavoja i opasnih mjesta na Dunavu, djelomično zbog muka gramzljivih Turaka vrlo je spora, nesigurna i teška. Štoviše, ta plovidba ide samo niz Dunav, ali ne opet natrag, te još nije pravo uređena, za što bi bilo potrebno mnogo vremena, truda i rada, uz jedan kapital od oko pola milijuna forinti[19], a da ne kažem, da je po Crnom moru slobodno ploviti samo Rusima. Mjenično pravo ne vrijedi ni u Slavoniji ni u ostalim ugarskim zemljama, što je značajna smetnja za trgovinu.

---

[17] *U nekim selima ne može se naći ni jedna jedina sjekira ili pila. Seljačka kola na ravnici kao i određena kola u Srijemu, zvana taljige (tallika), nemaju na sebi ni jednog grama željeza, nego su sva sastavljena iz drveta, bez ijednog jedinog željeznog čavla, budući da su sva sastavljena iz drveta.*

[18] *Tako na pr. plovidbu sprečavaju pličaci i pješčani sprudovi, ležeće drveće u vodi i vodenice, koje često stoje usred rijeke. Umjesto toga lako bi se mogli podići mlinovi na vjetar. Sada postoji u cijeloj Kraljevini jedan jedini mlin na vjetar, koji se nalazi kod Đakova.*

[19] *Jedva je prošlo 20 godina kako je tursko trgovačko društvo u Londonu uvidjelo korist, koju bi imalo, kad bi izbjeglo dugu plovidbu preko Sredozemnog mora te svoju trgovinu vodilo s Turskom preko Beča Dunavom. Ono je dakle predložilo Bečkom dvoru, da o svojem trošku uredi plovidbu od Beča do Crnog mora, no uz uvjet, da tu plovidbu sasvim samo obavlja 25 godina, isključivši sve druge trgovce te dobije dopuštenje da na obali Dunava podiže pristaništa, skladišta i tome slično. No ugarski staleži su loše shvatili njihov prijedlog te nisu htjeli dati svoje odobrenje za taj tako koristan i važan poduhvat.*

Doduše glavna se trgovina austrijskih zemalja vodi s Osmanskim carstvom, u kojoj su svi podanici Austrijske monarhije izjednačeni s prijateljskim narodima, štoviše čak imaju slobodnu trgovinu kroz Tursku za Perziju, s prijevoznom carinom 5%[20]. No glavna slavonska trgovina ide za Njemačku i Italiju, a ne u Tursku. Ni osmanlijskim podanicima u Slavoniji se ne dopušta nikakvo drugo trgovanje osim na javnim sajmovima[21]. A tako se postupa i sa Židovima koji se nigdje ne trpe u čitavoj Slavoniji i Srijemu[22]. No ako bi osmanski podanici doveli svoje obitelji iz Turske u Slavoniju te položili prisegu vjernosti, tad se oni drže kao austrijski podanici te mogu slobodno trgovati i držati javne dućane. Oni pak koji još nemaju obitelj, moraju se oženiti u Slavoniji, dok oni koji su muhamedanci, moraju se prije krstiti i kad polože prisegu vjernosti postaju austrijski podanici.

Najvažnija trgovina koju austrijske zemlje vode s Turskom[23] i koju s njom obavljaju ostale njemačke zemlje preko Beča, doduše ide preko Srijema za Beograd, ali samo u jednom kratkom dijelu od 6 njemačkih milja, naime iz Ugarske kroz Petrovaradin do Zemuna preko Beograda[24]. Zbog toga Srijem nema veliku korist od te vrlo važne trgovine, koju bi jedan bolji trgovački sporazum s Portom mogao učiniti mnogo značajnijom.

§ 9. Već je u I. knjizi primijećeno da se tri slavonske županije sasvim sastoje iz plemićkih vlastelinstava, čije prihode njihovi vlasnici većim dijelom troše u stranim zemljama. Prema jednom vrlo umjerenom proračunu, novčane svote koje tako idu iz zemlje godišnje iznose pola milijuna forinti. A ono što vladar vuče u gotovini iz Kraljevine, godišnje iznosi

---

[20] *Prema sadržaju Beogradskog mira od 18. rujna 1739., u XI. i XII. članku.*

[21] *Zemun je ipak od toga izuzet, gdje osmanlijski podanici smiju cijele godine slobodno trgovati.*

[22] *Židovi su se po čitavoj Turskoj carevini jako proširili te prigrabili trgovinu. Najveći dio trgovine Grka i Armenaca sastoji se samo u mijenjanju novca.*

[23] *Premda austrijske zemlje godišnje gube s turskom trgovinom 2 milijuna forinti, ipak im ona nije štetna, budući da oni tako nabavljaju vunu, pamuk i druge sirovine, koje se u zemlji prerađuju.*

[24] *Ono što tursku trgovinu kroz Srijem jako otežava, nije samo strah od kuge, zbog čega se sve bale trgovaca moraju u Zemunu otvarati, raspakirati, nadimiti i osunčati, nego i nedostatak jednog mosta preko Dunava između Novog Sada u Ugarskoj i Petrovaradina u Srijemu. Stoga se mora sva roba, koja se iz Turske istovara u Petrovaradinu, smjestiti u skladišta te prevoziti preko Dunava čamcima i kompama. Sve to usporava prijevoz robe, naročito zimi te stoji novca, dok brigu nad tim vode zastupnici odsutnih trgovaca. No time roba postaje skuplja.*

najmanje pola milijuna forinti. Stoga se sav iznos penje na oko 1 milijun forinti. A taj se milijun mora godišnje opet steći i vratiti putem trgovine, kako ne bi zemlja kroz nekoliko godina sasvim osiromašila.

Budući da Slavonija nema nikakvih manufaktura od važnosti, to se uglavnom sastoji **izvoz** u prirodnim proizvodima zemlje, poglavito u žitarica i stoci za klanje. No sve zemlje koje graniče sa Slavonijom posjeduju također previše stoke i žitarica. Stoga se to mora teško i s velikim troškovima izvoziti u udaljenije zemlje.

Izvoz žitarica je tek postao važan od 1770. Prije toga Talijani nisu znali da im u njihovom susjedstvu leži zemlja, koja ima blagoslovljeno tlo za žitarice te može snabdijevati sa žitaricama cijelu Italiju. Zbog toga se Italija snabdijevala za vrijeme loše žetve iz Engleske ili Ugarske ili iz Berberije te Egipta. U rečenoj 1770. godini načinjen je prvi pokus sa slavonskim žitom te su Talijani za svoj novac dobili dobru i jeftinu robu. Kroz to je nastala za Slavoniju jedna sasvim nova trgovačka grana, koja je u roku 6 godina iz Italije dovukla u zemlju nekoliko milijuna forinti.

No zaista treba primijetiti, da nema svake godine tog izvoza žitarica, nego samo u vrijeme kad u Italiji, a naročito na Siciliji, nastane loša žetva. Do sada iskustvo uči da se to događa svake 3. ili 4. godine. Čim se pokažu određeni predznaci općenito loše žetve u Italiji, tad putuju prekupci, zastupnici i pisari trgovaca te trgovci žita i počnu obilaziti cijelu Slavoniju, pregledaju hambare žitom, žitnice i skladišta plemića, s kojima sklapaju kupovne ugovore. Kupljenu pšenicu prevoze plemići o svojem trošku, općenito rabotom s volovima na kolima do rijeke Save, gdje kupac preuzima svoje žito, utovaruje ga na brod i vozi uz rijeku sve do Karlovca u Hrvatskoj a odatle kolima i konjima sa samarima Karolinškom cestom do Rijeke na Jadranskom moru. Odatle ide žito za Veneciju, Anconu, Napulj, Livorno, Genuu, Nizzu itd. Računajući iz godine u godinu, taj izvoz donosi Kraljevini godišnje pola milijuna forinti gotovine[25]. Osim toga ide svake godine nešto žita i za Dalmaciju, Hrvatsku te Istru.

---

[25] *U vrijeme izvoza žita u Italiju vrijedi u Slavoniji jedna mjera (vagan) požunske mjere (požunska mjera je nešto veća od austrijske mjere) prosječno 2 for., no inače ne mnogo više od 1 forinte. U 1776. godini i na početku 1777. nije se moglo misliti na prodaju jer je mjera pšenice stajala nešto više od 1 forinte.*

U onih 600.000 mjera koje svake godine Ugarska po vodi šalje za Štajersku, Korušku i Kranjsku, nalazi se mnogo i slavonskog žita.

Druga glavna vrsta izvoza sastoji se u živoj stoci, koja se bez prekida goni kroz Ugarsku za Njemačku. Nešto stoke za klanje ide za Veneciju itd. i kroz Hrvatsku i Dalmaciju preko austrijskih pristaništa na Jadranskom moru. Budući da se sada na mnogim ugarskim vlastelinstvima marljivo smanjuju krda goveda[26], to se iz godine u godinu povećava u Slavoniji izgon ugojenih volova.

§ 10. Sada moram opisati s kojim zemljama i s kojom posebno robom Kraljevina trguje. Počet ću s izvozom kao najvažnijim, ali neću ni kod izvoza ni kod uvoza navesti svu robu koja se proizvodi ili troši u Kraljevini, nego samo onu koja se preko nje prevozi.

Izvoz za Njemačku

Tamo ide neopisiva količina tovljenih volova i svinja, sirova svila, neučinjeno krzno lisica, vukova, medvjeda, kuna, risova, jazavaca, puhova itd. kao i koža nekih pitomih životinja, naročito koza[27], zatim živi dabrovi, vosak i med, žitarice, duhan, usoljena moruna, ajvar ili kavijar, morunin mjehur, šljivovica, šišarke za štavljenje kože ili valonia,[28] korijen sladića (*Glycirrhiza*) i drugo.

U Italiju

Najbolja roba koju Slavonija isporučuje Italiji je pšenica i neke druge žitarice, nadalje nešto tovljenih volova, duhan, usoljene morune, kavijar ili ajvar, morunin mjehur, sirove kozje kože, vosak, šišarke i drugo.

U Tursku

Što se tamo izvozi sastoji se prvenstveno od obične rakije ispečene iz koma i vinskog taloga, šljivovice, staklenog posuđa za piće i prozorskih stakala. Povremeno tamo odlazi i nešto žitarica.

---

[26] *Povod za smanjenje krda je da bi se stvorio prostor za daleko unosnije ovčarstvo, kako sam primijetio u svojem Opisu engleske trgovine na str. 80 novoga izdanja od 1777.*

[27] *Iz Slavonije se dovoze sirove kože u Osijek na prodaju. Naprotiv u Novom Sadu u Ugarskoj nasuprot Petrovaradina u Srijemu nalazi se najbolje tržište sirovim kožama.*

[28] *Ove šišarke se ne smiju pomiješati sa šišarkama na hrastovom listu (Gallapfel). Te sam točno opisao u svojem Opisu engleske trgovine, str. 215 i 216 drugog izdanja I. knjige.*

U Ugarsku[29]

Tamo ne ide skoro ništa osim duhana iz Požege, građevinsko i ogrjevno drvo te sirova koža. Budući da Bačka županija, koja leži nasuprot Srijema, ima malo vinograda, to se onamo preko Dunava izvozi srijemsko vino.

Sada prelazim na uvoz strane robe iz drugih zemalja, koji nije od velike vrijednosti zato što Iliri još nisu razmaženi te su zadovoljni svojom vlastitom robom. Najviše što Slavonija treba iz drugih zemalja dolazi iz austrijskih i čeških zemalja u Njemačkoj.

Uvoz iz Njemačke

Njemačka daje Slavoniji osrednje platno za časnike i građane u gradovima, grubo platno za vojnike pješake i konjanike, čarape, raznu tvorničku robu od željeza, bakra i cinka, neke instrumente za ranarnike, noževe, škare, mačeve, puške, grube topove, barut, šećer i kavu, pojedinu ljekarničku robu, biljke i jednostavne lijekove, bogoslužne i druge knjige, papir, naprstke, igle za šivanje i više sličnih sitnica.

Iz Italije

Ono što se odanle uvozi, to su sve same sitnice te se prvenstveno sastoje od crvenih kapa za seljake, nešto morske soli dolazi preko Rijeke iz Trapanije i Barlete.

Iz Turske

Premda je uvoz turske robe opasan zbog kuge, to ipak Slavonija dosta treba od tamo, naime vlašku i makedonsku vunu, zatim godišnje oko 40.000 svinja koje se tjera u Njemačku, isto tako kožu i željezo[30], pamuk, nešto volova, kave, mirodije, ogrjevno drvo za Srijem i tome slično.

Iz Ugarske

Glavni artikl kojim Ugarska snabdijeva ovu zemlju je sol, dok ostalo

---

[29] *Budući da je Ugarska, obzirom na zemljište koje drže slavonske nacionalne-pukovnije, strana zemlja, stoga ovdje stavljam i Ugarsku.*

[30] *Doduše željezo iz Bosne je loše, ali stoji samo 5 forinti centa te ga stoga u Slavoniji više uzimaju nego štajersko.*

nije od velikog značenja, na pr. tokajsko vino, crvena i crna divljač, povrće i druge sitnice.

§ 11. **Uvoz** strane robe mora naravno bit vrlo mali u jednoj zemlji čiji stanovnici podmiruju sve svoje potrebe pa čak i svoju odjeću samim svojim proizvodima. Predstavite si zemlju koja obilno proizvodi sve potrebe za život, a koju još nije zahvatila raskoš i obijest, u kojoj ne stanuje mnogobrojno plemstvo i gdje su dosljedno luksuz, rasipnost i razuzdanost još nepoznati poroci. Iz tih razloga iznosi godišnji uvoz sve strane robe nešto preko pola milijuna forinti, i to ako se ne računa turska stoka za klanje, koja odlazi za Njemačku. Naprotiv su artikli koji se izvoze u strane zemlje tako važni, da oni svake godine donose Slavoniji najmanje 1,5 milijun forinti stranog novca. I tako račun nije pogrešan, da ova Kraljevina dobije svojom aktivnom trgovinom godišnje najmanje milijun forinti. No na kraju godine ipak zemlja nije bogatija, nego na njezinom početku, budući da vladarska podavanja i prihodi plemićkih imanja, koji idu izvan zemlje, održavaju ravnotežu između dobitka i gubitka.

§ 12. U cijeloj Kraljevini u opticaju je samo austrijski **novac**, osim nizozemskih dukata i njemačkog uobičajenog novca (*Conventionsgeld*). Srebrni i zlatni novac sasvim je jednak, hoću kazati, da 1.000 forinti u srebru nije ni bolje ni lošije od 1.000 for. u zlatu. Jedan carski gulden ili austrijski gulden (što je isto, a označava se kraticom Fl.), upravo isto toliko vrijedi kao i jedan rajnski gulden ili kao dvo-trećinski komad. A taj se sastoji iz 20 carskih groša ili od 60 križara (krajcara) Jedan pak austrijski talir vrijedi 2 forinte isto kao i saksonski i bavarski. Ipak se ne viđa ni austrijski talir, ni gulden[31], ali tim više komadi od 20 krajcara, od kojih 3 čine forintu. Komadi od 17 krajcara (sedamnaestak) drže se u Slavoniji kao najbolji novac te se potajno prenose u Tursku, budući da Osmanlije od njih kuju svoje piastere ili groše u vrijednosti 1 forinte i 7,5 krajcara.

[31] *Od 1741. do 1773., dakle za 32 godine, iskovano je u austrijskim kovnicama cijelih i po pola talira ili guldena najviše za 107 milijuna forinti, ali su svi oni djelomično s javnim putovnicama a djelomično i potajno izneseni u Tursku, gdje često kolaju.*

Zlatni se novac sastoji od zlatnog suverena (*souverain d or*) i dukata. Prvi vrijedi 12 forinti i 40 krajcara, a polovica vrijedi 6 for. i 20 krajcara. Dukati su trovrsni: kremnički od 4 for. i 18 krajc., carski od 4 for. i 16 krajc. i nizozemski od 4 for. i 14 krajcara[32]. Od prve dvije vrste postoje ne samo dvostruki, nego i šesterostruki dukati, koji vrijede šest puta toliko.

Premda je izvoz svakog austrijskog novca zabranjen pod prijetnjom konfiskacije, to se ipak vrlo mnogo potajno prenosi u Tursku. Patentom od 18. travnja 1777. je doduše izvoz svake vrste zlatnog novca za stalno dozvoljen, ali je ostalo zabranjeno za Tursku, da se ne bi dukati koristili za plaćanje gubitka od 2 milijuna for. koje austrijske zemlje godišnje trpe u trgovini s Turskom. Za plaćanje te trgovinske bilance služe austrijski taliri, koji se kuju u Beču.

Budući da je novčarstvo u Osmanskom carstvu povjereno Židovima, lako se može misliti, kako se mora namaknuti turski novac. Stoga je on bez izuzetka, kako u Slavoniji tako i u svim ostalim zemljama Austrijske kuće, sasvim na lošem glasu te zabranjen pod kaznom konfiskacije. I ruske rublje su od 1770. godine na lošem glasu, budući da im je od 1758. pokvaren unutrašnji sadržaj.

§ 13. **Ilirija ili Hilirija,** kod rimskih pisaca *Illyricum ili Hillyricum, a i Illyris ili Illyria,* obuhvaćala je u svojem starom stanju a potom pod vlašću Aleksandra Velikog, ne mnogo više nego istočnu obalu Jadranskog ili Hadrijanskog mora, koja leži nasuprot Italije, pored Korčule (Corcu) i drugih tamošnjih otoka. Prema tome jedan mali komad današnje Albanije sve do rijeke Drine kao i cijelu Delmaciju ili Dalmaciju s jednim dijelom Bosne i Hrvatske kao i Liburniju i Japidiju te istočni dio Istre, tj. onaj dio današnje Hrvatske, koji graniči s Jadranskim morem sve do rijeke Raše (*Arsia*) u Histriji ili Istri. Narodi koji su nastavali tu staru pravu Iliriju, bili su dakle Dalmati, Liburni, Japidi, Istri i Skordisci u današnjoj Bosni i Hrvatskoj uzduž istočne granice Dalmacije.

Čim su Rimljani pokorili Iliriju, raširili su oni svoju vlast sve dalje u unutrašnjost zemlje prema istoku te ono što su osvojili pripojili su Iliriji,

[32] *Naime od povećanja svega zlatnog novca, koje se dogodilo uslijed edikta od 1. svibnja 1771. Od tog 1. svibnja iznosi 32.000 komada dukata sasvim točno 33.000 dukata.*

koja je od vremena do vremena postajala sve veća. Tako su joj već u I. stoljeću pripadala gotovo cijela Hrvatska, Bosna i Slavonija. Prema prilikama proširenja rimskog područja, rasla je i Ilirija, koja je dobila šire granice prema istoku, jugu i zapadu. U IV. stoljeću podijeljena je na zapadnu i istočnu Iliriju. Prvoj su pripali Dalmacija, cijela Panonija i Norik (*Noricum*), a drugoj gotovo cijela Grčka, pa čak i otok Kreta kao i čitava Dacija i Mezija. No kad su u slijedeća stoljeća rimske provincije preplavili Sarmati, tad se podrazumijevalo pod Velikom Ilirijom samo onaj pojas koji leži između Jadranskog i Crnog mora, isto tako između 3 rijeke: Drave, Dunava i Skadra (*Scodrus*) te tračkog brda Velikog Balkana (*Haemus*). Norik, Panonija i Grčka nisu su joj više pripadali. Gospodari Panonije konačno su ostali Ugri, ali ne i današnje Slavonije, koju su već prije zaposjeli Srbi i Hrvati (*Serbier und Croaten*). Zbog toga se u srednjem vijeku samo Slavonija računala u Iliriju, ali ne više i ostatak Panonije.[V]

Danas se ime Ilirije više ne upotrebljava u kancelarijama, jer je to ponešto neodređeno. Općenito se pod tim podrazumijeva Dalmacija, Hrvatska, Bosna, Slavonija i Srbija, sasvim lijepe zemlje, koje su podijeljene između Austrije, Venecije i Otomanske porte. Ta posljednja je ipak zgrabila njezin najbolji komad.[VI]

§ 14. Vlastito i pravo **porijeklo Ilira** izgubilo se u mraku starine, a prvi **početak njihove države** pada u osvit onih vremena o kojima nisu stigle do nas sigurne vijesti. U početku su se međusobno borili, potom s mnogo stranih naroda a ponajviše s Grcima, Rimljanima, Gotima, Hunima i Sarmatima, ispred ostalih 5 neprijateljskih naroda. Širenje njihove vlasti zavisilo je od njihovih pobjeda i poraza, a njihovi zakoni i običaji od mudrosti i nerazboritosti njihovih kneževa, kao što se to događalo i još se događa kod svih naroda zemaljske kugle.[VII]

Da su Feničani, ti odvažni moreplovci starog svijeta, naselili Iliriju jače nego što su to učinili u najstarija vremena preko kopna Celti ili Kelti, utoliko je vjerojatnije zbog njihove jake trgovine u Jadranskom moru i zbog njihovog običaja da na svim morskim obalama do kojih su stizali brodovima, osnivaju kolonije, budući da je **Kadmo** fenički knez iz Tira, koji je bio protjeran sa svojom suprugom Harmonijom od Argivljana iz

Beotije, otišao u Iliriju i tamo podigao državu, koja je ubrzo procvjetala[33]. A od njegovog kneza (princa) Ilira (*Illyrius*) treba potjecati današnje ime.[VIII)]

S vremenom su Iliri, čiji su kraljevi stolovali u Solinu (*Salona*), toliko ojačali uslijed svojeg brodarenja i gusarstva, da su natjerali Makedoniju na plaćanje danka[34], sve dok nije Filip, otac Aleksandra Velikog, na izvjesni način spojio ilirsku državu s makedonskom te pripojio Makedoniji grčku Iliriju ili Albaniju. Aleksandar Veliki je pobjegao u svojoj nježnoj mladosti sa svojom majkom Olimpijom u Iliriju te ondje tražio spasenje[35]. Čim se Aleksandar u sljedećem vremenu popeo na tron svojeg umorenog oca, razvio se u njemu njegov ratnički duh. Prvi vojni pohod koji je on poduzeo, išao je protiv Ilira, koje je u jednoj otvorenoj bitki potpuno podvrgao pod svoju vlast. Ta osvajanja su bila prvijenci njegove pobjede. Aleksandar je u svojim perzijskim vojnim pohodima uza se imao mnogo ilirskih ratnika, koje je visoko cijenio zbog njihove prokušane hrabrosti. No nakon Aleksandrove smrti Iliri su ponovno zbacili grčki jaram, pa su oni osvojili Albaniju, Epir i mnoge tamošnje otoke te ih sjedinili s Ilirijom. Budući da su se od starine prvenstveno oslonili na pomorsko gusarstvo, to su sad počeli svojim gusarskim brodovima krstariti po tamošnjim vodama, da nanesu štetu rimskoj trgovini te da nadaleko i naširoko učine more nesigurnim.

Konačno su Rimljani koji su pokorili gotovo cijelu Italiju, započeli rat s Ilirijom, čiji je ishod bio, da im je ilirska kraljica Teuta morala plaćati danak[36]. Nedugo zatim nastao je novi rat, koji je rimski vojskovođa L. Anicije Gal tako sretno vodio, da je u vrijeme slobodne Republike 597.

---

[33] *Od Karla Fresne, gospodina Cange, Illyricum vetus et novum, II. pogl., § 3 i 13, str. 5 i 7. Jupiter kralj u Kreti, odveo je iz Tira princezu Europu na jednom brodu, koji se zvao bijeli vol ili pak da je na njemu bila slika bijelog vola. Kadmo je htio posjetiti svoju sestru Europu te on 2.553. godine od stvaranja svijeta krene iz Tira s flotom. Konačno je stigao u Beotiju, gdje je izgradio grad Kadmeju ili Tebu te utemeljio državu.*

[34] *Na istome mjesto, § 20, str. 8. i dalje.*

[35] *Kralj Filip je otjerao svoju suprugu Olimpiju zbog preljuba te se oženio s jednom drugom princezom. Mladi Aleksandar nije htio biti kopilan te je stoga tako pao u srdžbu, da je taj vatreni mladić na dan očeva vjenčanja pobjegao s otjeranom Olimpijom.*

[36] *Ibid., § 28, str. 10 i 11. Ratoborna Teuta je na sve strane narušavala i uznemiravala rimsku plovidbu morem.*

godine nakon osnutka grada Rima, za 30 dana osvojio cijelu Dalmaciju s glavnim gradom Delmijem ili Delminijem (*Delmium ili Delminium*) te dobar dio kraljevine pretvorio u provinciju rimskog senata i naroda[37]. Ostali Iliri su doduše zadržali još sjenu svoje stare slobode, ali su postepeno svi oni došli pod rimski jaram, pa je čitava zemlja pretvorena u rimsku provinciju[38]. Uskoro potom je Teutobok (*Teutobochus, Teutski jarac*), taj divovski kralj Cimbra i Teutona ili Nijemaca izveo strašnu provalu u Ilirsku provinciju te kod Noreje u glavu zadao Rimljanima udarac. A kad je ubijen Julije Cezar, zbacili su Iliri po peti put rimsku vlast, sklopili savez sa svojim susjedima u Njemačkoj, Panoniji i Grčkoj te ponovno uspostavili svoju srušenu državu. Zbog toga je cijelim Rimom zavladao strah. Car August je bio tako sretan, da je poslije jednog krvavog rata, u kojem su Rimljani pretrpjeli nekoliko teških poraza, ponovno natjerao Iliriju, Panoniju i ostale pobunjene zemlje, uz pomoć Tiberija svojega nasljednika i Germanika, opet na poslušnost[39]. Solin (*Salona*) koji je tom prilikom bio opustošeni glavni grad države, ponovno je izgrađen te procvao kao rimska kolonija *Martia Julia.*

Od toga vremena rimski carevi su ozbiljno mislili da u Iliriji održe mir i sigurnost, uvedu umijeća i znanost, učine zemlju naprednom a narod uljude te da uopće sirovi duh Ilira bolje odgoje nježnijim običajima. Zbog toga je Hadrijan otišao u Iliriju a Antonin je ondje vidio blage klice umijeća i znanosti. Dioklecijan koji je rođen u Diokleji u Iliriji te je pokazivao naročito ljubav prema svojem zavičaju, odveo je tamo mnogo Rimljana, s kojima je jače naselio zemlju a naročito obalu, osnovao nove gradove, dok je stare proširio i ukrasio lijepim zgradama. I stvarno, kako je cvala Slavonija i Srijem pod krilima rimskog orla, to pokazuju ne samo stari povjesničari nego i mnogi preostali spomenici, ruševine i dijelovi prekrasnih zgrada te divni gradovi. Srijem je čak dao Rimskom carstvu i jednoga cara.

---

[37] *Ibid., § 33, str. 12. Vojskovođa L. Anicius održao je u Rimu trijumf na kome su pobijeđeni ilirski kralj Gentije sa svojom ženom kraljicom, djecom i bratom morali svezani ići ispred trijumfalnih kola.*

[38] *Ibid., § 35, 36 i 37, str. 12 i 13.*

[39] *Ibid., § 50, str. 15 i pogl. III., § I i II, str. 17.*

Narodi koji su naseljavali Slavoniju pod rimskom vlašću zvali su se *Amantini, Segestani, Jasi*[40] *i Colopiani.* Najotmjeniji gradovi, idući od istoka prema zapadu bili su: *Sirmium,* glavni grad Ilirije, *Rittium, Acumincum, Justiniana prima, Budalia, Cornacum, Cuccium, Mursia, Jasora* i drugi. U to vrijeme su Slavonija i Srijem nosili ime *Pannonia Savia* ili *Valeria* ili pak *Interamnis,* zato što se ta zemlja nalazila između 3 rijeke. Ipak je Savska ili Valerijeva Panonija bila nešto veća nego današnja Slavonija, budući da je onoj prvoj pripadao i dio današnje Hrvatske.

A sada moramo pogledati na strahotu pustošenja koju je toj cvatućoj zemlji kao oluja nanijela provala barbarskih naroda, uslijed čega je zauvijek došao kraj rimskom sjaju.

§ 15. Gotovo svi **Sarmati** (Sarmatae ili Sauromatae) napustili su svoju prvotnu postojbinu Kolhidu u Aziji na obalama Crnog mora još prije kršćanske ere te su prešli u Europu, gdje su, poslije toga, dobili ime Vendi, Slaveni[41], Slavini (*Vinidi, Venidi, Slavi, Slavini*). Jedno mnoštvo njih naselilo se u I. stoljeću između karpatskih planina, Dunava i Tise u zemlji Jaziga te su Rimljani morali s oružjem u ruci suzbijati njihove upade u Panoniju[42].

Glavno sarmatsko pleme, koje je od starine nosilo ime Srbi (*Serbier*)[43] prešlo je još prije Kristova rođenja baš iz Azije u Malu i u Veliku Poljsku te se ondje nastanilo. Kad je Srbima njihovo stanište u Poljskoj postalo pretijesno, značajan njihov broj je otišao u Njemačku, čiji su istočni dio, koji je bio bez naroda i stanovnika, zaposjeli i opet napučili Srbi[44]. A oni pak Srbi koji su nastavali brdski dio Bojerske zemlje ili dana-

---

[40] *Točno je doduše da su Amantini i Segastini prvenstveno imali glavno svoje sjedište u Hrvatskoj, no njihovo područje prelazio je i u Slavoniju. Narod Jasi stanovao je na obim obalama Drave.*

[41] *Najstariji stanovnici Panonije već su nosili ime Slaveni.*

[42] *Pod vladanjem cara Tiberija prodrli su Sarmati u Panoniju, koju su ognjem i mačem opustošili. Dok je Kaligula bio zauzet ratom s Nijemcima,ponovno su upali su Sarmati u Panoniju te ju strašno opustošili.*

[43] *Kod starih povjesničara Srbi imaju razna imena. Oni se nazivaju Serpuli, Serblii, Serpilly. Syrbli itd. Vjerojatno ime dolazi od grada Serblia u Sarmatiji.*

[44] *Pohodi njemačkih naroda u Panoniju, Daciju, Meziju, Italiju, Španjolsku, Afriku, Galiju i Britaniju napravili su poljskim Srbima u Njemačkoj mjesta. Oni su zaposjeli ispražnjene zemlje i jako se proširili.*

šnju Češku i Moravsku, bili su nazvani Horvati (*Hrbati*), *Chorbati ili Chrovaten* to jest Brđani (stanovnici brda), od čega je iskovano ime Hrvati (*Croaten*).[IX]

Sarmati koji su se naselili između Dunava, Tise i karpatskih planina i za razliku od Srba zvali su se kod Rimljana *Sarmatae limigantes*, te su postajali sve jači, brojniji i razbojničkiji. Oni su svake godine provaljivali u zemlju Rimljana i jako ju pljačkali, što je potaklo cara Dioklecijana da u uglu između Dunava i Tise koji čine ove dvije rijeke na svojem utoku, podigne jaki i još očuvani nasip, kako bi sarmatskim pohodima postavio zapreku[45]. Kad su sada oni vidjeli da u Panoniji i Iliriji ne mogu osvojiti za sebe sjedište, većina ih je u VII. stoljeću napustila to područje te su se povukli preko karpatskih planina u Poljsku i Njemačku[46]. No oni su se razdvojili sa Srbima i Hrvatima, svojom braćom, koji su, kako je spomenuto, prije toga davno zaposjeli Poljsku, Šlesku, Moravsku, Češku, Lužice, Meissen i druga njemačka područja te su vjerovali da imaju veće pravo nego te novo pridošlice. Posljedice razdora bile su samo to da je u VII. stoljeću vrlo mnogo Srba i Hrvata napustilo svoja stara sjedišta u Poljskoj i Češkoj. Oni su se vratili preko zemlje Jaziga na Dunav. Grčki car Heraklije, koji je u to vrijeme trebao saveznike protiv svojih neprijatelja i koji je uzeo u službu jednu gomilu Turaka[47], uzeo je i Srbe i Hrvate za plaću. Ipak se prvo moramo vratiti u IV. stoljeće.

Kad se Zapadno carstvo počelo bližiti svojoj propasti djelomično zbog svoje prevelike prostranosti, djelomično zbog vrlo loše vlasti raznih careva, a djelomično i zbog drugih razloga, tad je postalo sa svih strana predmet napada, prije svega u Iliriji, od ratobornih, prostih i do tada ma-

---

[45] *Da bi Dioklecijan učinio što jačim svoj kordon, to je izabrao jedno mjesto s one strane Dunava (računajući od Panonije) i to jedno područje koje je prirodno jako te ga na obje strane utvrdio da ga štite dvije jake rijeke. Osim toga dvije su rijeke kod svojega spajanja uvijek branili naoružani brodovi. Sam jarak, koji su ne znajući Ugri nazvali vallum Traiani, ide od Dunava prema sjevero-istoku sve do Tise, te je dugačak 13.000 rajnskih hvati, a širok 3 te visok 2 hvata. Jarak koji se nalazi ispred nasipa, tako je postao plitak, da njegova dubina ne iznosi preko 2 stope.*

[46] *Kad su tada u Češku došli ti Sarmati, tad su prvo dobili ime Lesi (Lechen) i Česi (Tschechen), koje Srbi i Hrvati nisu nikad nosili. Slavonci i sad još nazivaju Čehe a svi Iliri stalno Tschechen.*

[47] *U to se vrijeme po prvi put saznalo za Turke. Oni su bili Tatari i stanovali su između Crnog i Kaspijskog mora.*

lo poznatih naroda te je konačno krajem V. stoljeće potpuno razoreno i upropašteno. Ako se izuzmu samo Huni, Sarmati i Avari[48], skoro svi su ostali narodi prvotno bili porijeklom njemački.

Prvi koji su prodrli u Iliriju bili su Vandali ili Vandeli (*Vandali*). Oni su krajem II. stoljeća oteli Rimljanima komad Ilirije a naročito Panoniju. Kad su u IV. stoljeću pošli u Galiju, tad su u Iliriju upali Geti, Gepidi ili Goti[49] kao i Svevi ili Švabe pod svojim vojskovođom Hunimundom. Uskoro su Švabe potisnuli Goti, koji su održali Iliriju pod svojom vlašću te su pod svojim vođom Teodorikom ili Teuderikom postali gospodari i Italije. No još treba primijetiti, da su Goti dva puta iz Ilirije prodrli u Italiju, prvi put oko 407. godine kad su vladali Arkadije i Honorije[50], a drugi put 490. godine, kad je na istočnom carskom prijestolju sjedio Zenon Izaurijski[51]. No Goti nisu dugo ostali mirni posjednici ilirskih zemalja, koje su početkom V. stoljeća većim dijelom izgubili te morali prepustiti Hunima. Ti Huni, koji su se u Europi silno proširili pod svojim kraljem Atilom, nazivali su se u najstarija vremena, kada su još bili najbliži susjedi Kineza, *Hiong-nu*. Za vrijeme vladanja grčkog cara Teodozija II. ili oko sredine V. stoljeća, bila je cijela Ilirija strašno opustošena od Atile. Osim toga mnogo je Herula i Rugijaca nastojalo da se nastane u Iliriji, pošto su pretrpjeli poraz u borbi protiv Langobarda. Još je veća bila opća zbrka kad su Goti i rimski ratnički narodi pretrpjeli poraz od Bugara, te su Bugari osvojili današnju Slavoniju. Gotovo u isto vrijeme upali su u Panoniju Langobardi te su odatle protjerali još preostale Gote, koji

---

[48] *Kao što su Sarmati tako su i Huni te Avari došli iz Azije, samo što su ovdje Avari nosili ime Geugeni (Geugener).*

[49] *Geti, Gepidi i Goti su tri naziva jednog te istog naroda, koji je bio jedno dačko pleme. Gothi idem qui Daci, piše Tacit. Njihovo je najstarije sjedište bilo u Sarmatiji ili Poljskoj, u podnožju karpatskih planina. Odatle su otišli na poluotok Krim te su nastavali još prije računanja kršćanske ere obale Euksinskog zaljeva. Kad je Ovidije prognan na Tome, tu je naučio njihov govor i pisao gotske pjesme. Konačno su ih potisnuli Huni te su u IV. stoljeću pošli uz Dunav, upali u Iliriju te odatle u Italiju, Galiju i Španjolsku. Zbog toga se južna francuska obala dugo vremena nazivala Gothia. Gotski povjesničar Jornandes, koji je pisao sredinom VI. stoljeća, ne zaslužuje nikakvo povjerenje u stvarima, koje je opisao 700 godina prije svog vremena. On izvješćuje smiješne okolnosti, da su Goti došli iz Skandinavije i Švedske u čamcima i brodovima preko Baltičkog mora.*

[50] *Ti su Goti konačna zadržali kao plijen Kraljevinu Španjolsku te su dobili ime Zapadni Goti.*

[51] *Heruli i Rugi iz Mecklenburga i Pomeranije su oko 476. godine srušili Rimsko carstvo pod svojim kraljem Odoakrom. Ilirski su Goti pošli tamo, protjerali Herule te su nazvani Istočni Goti.*

su se zaputili u Dalmaciju. Alani, Kvadi i Hati također su pomagali da se Ilirija opustoši.

Kad je potom Fl. Anicije Justinijan 527. godine stupio na istočno carsko prijestolje, svladao je preostale Gote i ponovno pripojio Iliriju carstvu, samo na jedno kratko vrijeme, jer su mu Huni ponovno otkinuli Iliriju, koju su kao i Grčku, do temelja opustošili. Čak im je i sam car Justinijan plaćao danak. Nakon toga su ponovno nastupili Sarmati te su prešli preko Dunava, upali u Iliriju te na sve strane strašno opustošili. Sljedeće je godine i Dalmacija doživjela takvo pustošenje od Langobarda.

U međuvremenu su Avari ili Geugeni, azijski narod, sredinom V. stoljeća protjerani od Turaka iz svojih sjedišta u Aziji. Oni su pobjegli djelomično u Kinu, a djelomično u Europu do Dunava, zaposjeli 568. godine napuštenu Panoniju od Langobarda te prodrli 598. godine sa Sarmatima, svojim vjernim drugovima, u Slavoniju, nakon čega im je car Mauricije morao odstupiti grad Sirmij. Usprkos toga Avari nisu propuštali da sa Sarmatima i Gepidima svake godine polaze u pohod i pljačkaju Iliriju. Njegov nasljednika Foka nije mogao spriječiti, da Avari ne preplave cijelu Iliriju[52].

Sve do tada je današnja Ilirija još uvijek ostala carska zemlja, premda slabost careva nije dopuštala da je štite od provala mnogih barbarskih naroda, koji su najljepše gradove pretvorili u hrpu kamenja a zemlju u divlju pustoš. Budući da su Srbi i Hrvati, koji su kako je gore rečeno, došli iz Poljske, Šleske i Češke na Dunav te dobro poslužili caru Herakliju protiv pljačkaških Avara i drugih neprijatelja, to im je on darovao Iliriju te im ustupio sva svoja prava na te zemlje, tj. dao je tom borbenom i ratničkom narodu dopuštenje, da prijeđe preko Dunava, protjera Avare iz Ilirije i Mezije i da za sebe osvoji nenapučenu zemlju. To se doista i dogodilo u 640. godini. Srbi i Hrvati, s kojima su se sjedinili mnogi zaostali Sarmati, iznova su naselili opustjelu i opustošenu zemlju. Konačno su oni preplavili i isprepleli cijelu Iliriju i Gornju Meziju, tj. Slavoniju, Srbiju, Bosnu, Hrvatsku i Dalmaciju kao i dio Bugarske te Albanije. Od Ilirije nije drugo ništa ostalo osim samo imena, budući da su se stari Iliri izmije-

[52] *Pod Mauricijem i Heraklijem su Avari pretvorili čitavu Iliriju u jednu pustoš.*

šali s novo pridošlicama, koji su poslije toliko pretrpljenih nevolja njih gledali kao izbavitelje te se stopili s njima u jedan narod. Jedan mali neizmješani ostatak Ilira drži se još uvijek sa svojom starom slobodom, govorom, odjećom, običajima i zakonima na albanskim planinama, koje se od starine zovu Zeraunis, a sada Monte Negro.

Tada su Srbi i Hrvati bili dvije glavne grane Sarmata ili Slavena u Iliriji, kojima su se priključili gotovo svi ostaci rečenih naroda koji su nekada u tim krajevima bili moćni. Nakon osvajanja zemlje, priznavali su oni još jedno dobro vrijeme vrhovnu vlast grčkih careva, njihovu zaštitu i pokroviteljstvo, koji su im slali svećenike te ih obratili na kršćanstvo. Od svih slavenskih naroda nije se nijedan toliko istaknuo kao Hrvati. Oni su zaposjeli onu zemlju, koja se sada dijeli na Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju. A Srbi su bili podijeljeni uslijed 2 rijeke Bosne i Raške na Bosance i Rašane ili Rasiere (*Rasier ili Rascier*), od čega je konačno načinjeno Raci *(Raizen)*. Od Srba je Gornja Mezija dobila ime Servija ili točnije Srbija (*Servien ili točnije Serbien*), dok se južni dio ovoga kraljevstva zove i Raša (*Raschiah*) a stanovnici Rašani[53]. Kao što su nad Hrvatima tako su i nad Srbima u Iliriji vladali njihovi vlastiti kraljevi i knezovi ili banovi. Oni su postali napredan i moćan narod, sve dok se nisu pojavili Turci te učinili kraj njihovoj krasoti.

Kao što su stari Iliri tako i slavenski narodi, koji su, kao što je rečeno, zaposjeli 640. godine, dopuštenjem cara, ilirske zemlje i istrgnuli ih od Avara, izgubili kod potomstva, zbog manjka vlastitih povjesničara, svoju slavu. Vječni zaborav pokopao je njihove velike duhove, slavne ljude i hrabre junake, koje oni svakako nisu oskudijevali kao ni mi, kako to svjedoče njihova velika djela i opasni vojni pohodi.

§ 16. Sad pristupam raspravljanju novije **slavonske povijesti,** koja se može utoliko kraće dati ukoliko je jasno i pravo opširno opisana u mnogim tiskanim djelima. Da i u ovom ipak ne bi ostala neka neugodna praz-

[53] *Iliri vole tvrditi, da je Raša bila jedna despotovina, kojoj su pripadali Hrvatska, Slavonija, Bosna i Srbija. Danas ime Raci (Raizen ili Raazen) kod Ilira označava samo one od njih, koji su vjernici istočne crkve. Pripadnici pak zapadne crkve zovu se upravo Iliri.*

nina, moram navesti ono što je najviše spomena vrijedno, a što se sastoji u slijedeća IV događanja:

I. Pripojenje ilirskih zemalja s Kraljevinom Madžarskom krajem XI. stoljeća.

II. Prodor Osmanlija u XV. stoljeću i njihovo osvajanje ovih zemalja u XVI. stoljeću.

III. Oslobođenje Slavonije pomoću cara Leopolda Kraljevine Slavonije i njezino ponovno sjedinjenje s Ugarskom krunom u našem stoljeću /18. st., op. prev./.

IV. Novo uređenje i učinjene promjene u dosadašnjem ustrojstvu zemlje.

Prvi kraljevi slavenske krvi obuhvaćali su pod imenom **Hrvatska** sve tri države, koje su Hrvati u sredini VII. stoljeća osvojili i ponovno ih naselili, naime Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Slijedeći vladari su se nazivali **kraljevi cijele Slavonije,** pod kojom su se razumijevale 3 države, koje čine samo jednu. Konačno je Dalmacija izgubljena i tada Hrvatskoj nije drugo ništa pripadalo osim Slavonije.

§ 17. **Ladislav I.** ili **Sveti,** osmi kralj Ugarske, stupio je na prijestolje 1077. godine te je vladao do 1096. Njegova sestra **Lepa** bila je udana za **Sladomira** ili **Zvonimira Dmitra,** kralja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koji se kod latinskih pisaca zove *Saromirus ili Zuonimirus Demetrius.* Kad je nakon njegove smrti udovica kraljica preuzela vlast, došlo je do nesloge među velikašima Kraljevine, možda što je *Winiche,* jedan od velikaša, koji je bio oženjen princezom umrlog kralja, tražio za sebe krunu. Djelomično na molbu udovice kraljice, djelomično na poziv velikaša države, prešao je kralj Ladislav 1078. godine s mnogobrojnom vojskom preko Drave, koja je dijelila Ugarsku od Slavonije. On nije naišao na nikakav otpor te je zaposjeo cijelu zemlju sve do Jadranskog mora. Trinaest godina nakon toga, naime 1091. godine, vratio se rečeni kralj ponovno u Dalmaciju, osvoji neke primorske gradove[54] te postavio svoje nećake za potkraljeve nad či-

[54] *Grčki carevi su počeli zavidjeti porast Ugarske kraljevine. Prema jednom mišljenju, trebao je car Aleksije odstupiti svoje pravo na dalmatinske primorske gradove mletačkim duždevima. Sigurno je da je herceg Vitalis Valerius bio prvi koji je imao u svojoj tituli Dalmaciju.*

tavom Kraljevinom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koju je on spomenute 1091. godine pripojio ugarskoj kruni. A da bi mu te tri zemlje ostale vjerne i da ne počnu nemiri, to je on podijelio svim stanovnicima ne samo ugarsko građanstvo nego i sve slobode i prava koja su uživali i ugarski staleži. Tako je to ostalo sve do današnjeg dana. U to vrijeme Slavonija nije bila posebna kraljevina, nego jedan dio Hrvatske, sve do vremena Ljudevita II[55].

Osim toga proširili su nasljednici Ladislava Svetog svoju vlast i prema istoku preko istočne Ilirije sve do Crnog mora te su primorali na plaćanje danka ne samo **Bugarsku**, nego i **Srbiju, Bosnu, Vlašku** pa čak i **Moldaviju**. Zemlja **Rama** ili **Raška** tada je obuhvaćala južni dio države Srba. A kad je **Uroš** (*Urosius*), kralj Srbije, 1128. godine udao svoju princezu Jelenu za **Belu II.**, jedanaestog ugarskog kralja, dao je Ramu u miraz. A **Emerik** sedamnaesti ugarski kralj pripojio je 1202. godine čitavu Srbiju svojoj državi. No u XIII. i XIV. stoljeću imali su Madžari mnogo muke da se nose sa slobodnom državom **Venecijom**, koja im je opet otkidala, nasuprot svim ugovorima i mirovnim zaključcima, četiri puta Dalmaciju i Istru. **Koloman**, deveti ugarski kralj, osvojio je tu Kraljevinu već 1105. godine. I premda su Mlečani mirom 1358. godine morali vratiti čitavu Istru i Dalmaciju ugarskom kralju Ludoviku I., ipak su Mlečani u XV. stoljeću po peti puta oteli te zemlje[56] te najveći njihov dio zadržali sve do pojave Turaka i ponovno većim dijelom preoteli plijen Mlečanima.

§ 18. **Osmanlije ili Očmani** (*Osmanen ili Otschmannen*), koje mi iz neznanja nazivamo Turci, prešli su prvi put 1355. godine iz Azije u Europu pod Muratom ili Amuratom i Solimanom, obojicom prinčeva sultana Orkana te sa svih strana nečuvenom srećom napali ne samo istočno carstvo nego i ilirske zemlje koje pripadaju Ugarskoj. To se može usporediti s jednom izlivenom silnom rijekom, kojoj se ništa nije moglo usprotiviti[57]. Od 1421. godine njihova se moć svaki dan širila u Bosni i Srbiji.

---

[55] *Ljudevit II, koji je stupio na ugarsko prijestolje 1516. godine te poginuo 1526. u bitki kod Mohača, bio je prvi ugarski kralj koji je u kraljevskoj tituli nosio Slavoniju.*

[56] *Zbog te nevjernosti svi su Mlečani jednim državnim zakonom isključeni iz ugarskog indigenata ili građanskog prava.*

[57] *Osmanlije su u sva 3 dijela svijeta pokorili preko 30 raznih naroda, kod čega su uvijek slijedili*

Ostoja (*Ostoyas*), kralj Bosne, koji je kao i svi stari ostali kraljevi i knezovi ili banovi u Iliriji, bio vazal Ugarske kraljevine, potajno je šurovao s Osmanlijama te im olakšao i pružio priliku da se utvrde u Bosni. Nakon njegove smrti 1425., dokopali su se oni gotovo čitave zemlje. Potom su 1428. godine napali Srbiju, koju je Murat II., pogrešno nazvan Amurat, slijedeće 1429. godine opustošio, a 1442. je opsjedao Beograd, ali ga je suzbio Janko Hunjadi. Velika pobjeda koju je Murat II. odnio 1444. godine nad Mađarima kod Varne, otvorila je njemu i njegovim nasljednicima put za osvajanje ilirskih zemalja. Te iste 1444. godine morali su mu Mađari odstupiti Bugarsku, iz koje je on ubrzo ponovno provalio u Srbiju. Njegov nasljednik Mahmud II. osvojio je 1463. cijelu Bosnu. Ipak mu je hrabri kralj Matijaš I.[58] ponovno oduzeo Bosnu.

Taj **Mohamed,** točnije **Mehmed II.** ili **Mehmud II.** (*Mohämmed, Mehemmed* ili *Mähmud*), s nadimkom Veliki, je najsretniji osvajač u novome vremenu. Naime on je pokorio 12 država i preko 200 gradova, među kojima i Carigrad, koji je 29. svibnja 1453. došao u njegovu vlast. Čitavo Istočno carstvo postalo je Mehmedov plijen. Čim je osvojen glavni grad, okrenu Osmanlije svoju silu protiv ilirskih zemalja, čiji su kraljevi i kneževi ili banovi, budući da su se malo nadali u mađarsku zaštitu, osjećajući svoju vlastitu slabost i misleći da se održe, počinili neodgovornu državnu pogrešku, da oni isto kao što su učinili grčki kraljevi, daju svoje princeze sultanima za žene. No time su sultanima davali priliku da izmisle pravo na naslijeđe ili još više da silom dođu do njega te tako ubrzavali i svoju vlastitu propast.

Godine 1456. ponovno su opsjeli Osmanlije Beograd, ali su opet bili odbijeni od Janka Hunjadija. U isto vrijeme nastojali su pokoriti ostatak Albanije te su 1465. godine prognali junačkog Jurja Kastriota, obično

---

španjolsko-američko osnovno načelo, da stubokom iskorijene vladajuću kuću, stanovništvo dijelom prisile da se obreže, a dijelom da ih liše svih građanskih sloboda. Oni su uništili poganstvo te proširili muhamedansku vjeru od jednog kraja svijeta do drugog mnogo brže nego što se proširilo kršćanstvo, ali s oružjem u ruci, vatrom i mačem. Nauprot tome je kršćanska vjera konačno nakon 300 godina pobijedila poganstvo prvenstveno svojim moralnim učenjem, iznenađujućom postojanošću nekoliko milijuna mučenika i drugim nadnaravnim stvarima.

[58] *Toga Matijaša Korvina, sina hrabrog Janka Hunjadija, dugo je držao zatočenog car Fridrik III. u Beču i Pragu, da bi ga 1458. iz zatvora digao na kraljevsko prijestolje. Potom je on prodro u zemlju cara Fridrika i 1485. osvojio Beč, štoviše čak i cijelu Austriju.*

zvanog Skenderbega (*Scanderbeg*)[59]. Potom je veliki Muhamed II. tražio priliku da prodre i u Slavoniju u koju je svrhu iste 1470. godine utvrdio pogranično mjesto Šabac (*Sabacz*).

Godina 1471. je žalosno vrijeme, budući da su Osmanlije po prvi puta upali u Slavoniju, opustošili ju ognjem i mačem sve do Zagreba u Hrvatskoj te odveli stanovnike bez razlike staleža, starosti i spola u ropstvo. Sljedeće godine opet su došli te nisu samo opustošili Slavoniju nego i Istru i Friuliju. Primamljeni pljačkom ponovno su se pojavili 1473. godine te pretvorili Slavoniju i Hrvatsku u pustoš, čak su prodrli bez otpora u Štajersku, Kranjsku i Korušku, koje su potpuno poharali. Isto su takav žalostan primjer ponovili 1475. i 1476. godine te u Slavoniji nisu ostavili ni kamen na kamenu. Kralj Matijaš je pokušao zaštititi granice Mađarske te se spremao 1479. i 1481. godine da opet protjera Osmanlije iz ilirskih zemalja. No budući da ga je u tome spriječio car Fridrih III., to je smatrao da je pametno 1484. godine zaključiti mir sa sultanom Bajazitom II.[60], ali ga je ovaj prekršio te ponovno opustošio ne samo Slavoniju i Hrvatsku, nego i Kranjsku[61]. Međutim su Mađari upali 1494. u Srbiju te načinili Turcima veliku štetu. No oni prijeđu preko Save i Drave u Mađarsku, te ju do Ptuja u Štajerskoj strašno opustoše. Godine 1502. opet se primiše oružja, zauzmu Jajce glavni grad Bosne te ponovno upadoše u Mađarsku. No ovaj puta pretrpe poraz te ponovno izgube Jajce.

Ljudevit II. je nastojao pribaviti Kraljevini mir, pa je sklopio s čuvenim pobjednikom i zakonodavcem Sulejmanom I. (*Soliman*)[62] trogodišnje primirje. Nakon njegovog isteka zauzme Sulejman 1521. Beograd, predziđe Mađarske te mnogo drugih utvrđenja, potom 1522. cijelu Bosnu[63], a

[59] *Juraj Kastriot, jedan mali knez u Albaniji, borio se s malim brojem hrabrih muževa čitavih 20 godina za slobodu i vjeru svoje male zemlje. Konačno je morao ustuknuti pred turskom premoći te je 1426. gol i bos pobjegao u Italiju. Tamo je umro 2 godine kasnije u siromaštvu.*

[60] *U načinjenoj o tome ispravi, počinio je državni tajnik pogrešku, da je zaboravio i ispustio onaj dio Vlaške koji leži s one strane planine.*

[61] *Ladislav VI. je 1492. donio državni zakon, da se Banat, Slavonija, Hrvatska i Dalmacija kao i zapovjedna mjesta u Srijemu, Beogradu i susjednim utvrdama trebaju povjeriti samo rođenim Mađarima.*

[62] *Mnogi ga nazivaju Sulejman II., ali pogrešno. Naime princ Sulejman koji je 1355. sa svojim bratom Muratom provalio iz Azije u Europu, nije nikada postao sultan, pa se prema tome ni ne može nazivati Sulejman I.*

[63] *Bosnu su Osmanlije tri puta osvajali, naime 1463, 1489. i konačno 1520., kad ju je zauzeo Sulejman koji ju je i zadržao.*

1524. cijelu Slavoniju, ali je bio do nogu potučen. Nato se ubrzo vrati Sulejman s jačom silom te kad je svladao tri utvrđena mjesta Slankamen, Petrovaradin i Ilok u Srijemu, ponovno provali u Mađarsku te odnese gore navedene 1526. godine potpuno pobjedu kod Mohača, čije su posljedice bile da je osvojio mnoge gradove u Ugarskoj, upao u Austriju i 1529. počeo opsadu Beča[64]. Kralj Ferdinand I., nasljednik Ljudevita II. koji je poginuo u rečenoj bitki, doduše je nastavio rat, ali s tako lošom srećom, da je prema sadržaju mira iz 1526. prepustio sultanu Sulejmanu ne samo znatan dio Ugarske osvojene zemlje i kraljevinu Srbiju, Bosnu, Slavoniju, Hrvatsku i jedan dio Dalmacije, nego se morao obvezati na plaćanje godišnjeg danka od 30.000 dukata[65]. Dvije godine kasnije umro je Ferdinand I. Odmah nakon toga bio je njegov nasljednik Maksimilijan I. (kao car II.) napadnut od sultana Sulejmana, koji je povrijedio primirje[66]. Obojica su se osobno pojavila na bojnom polju, vodeći svaki svoju vojsku. No kad je Sulejman umro kod opsade Sigeta 1566. od dizenterije, sklopi njegov nasljednik Selim II. s kraljem Maksimilijanom[67] primirje na 8 godina, koji mu ostavi sve kraljevine i zemlje koje je osvojio Sulejman prema sadržaju onog ranijeg primirja iz 1562. godine kao i tvrđavu Siget. No ipak su razna mjesta u Hrvatskoj postepeno opet povraćena.

Sada su bile od 1526. cijela Slavonija pa čak i skoro sve ilirske zemlje u Osmanskoj vlasti, koji su se smatrali zakonitim vlasnicima i te su zemlje sasvim drugačije uređivali prema svojem načinu. U Slavoniji je već dugo bio postavljen paša, a grad Požega, kod Turaka zvan *Boczega*, obično je bio njegovo sjedište. Umjesto da oštećena utvrđenja ponovno osposobe za obranu, puštali su ih Osmanlije prema svojem običaju da postepeno propadaju. Velik broj stanovnika, kako u Slavoniji tako i u ostalim

---

[64] *Upravo na istome mjestu gdje je stajao Sulejmanov šator pred Bečom, izgrađena je potom lijepa zgrada kao što je izgledao taj šator.*

[65] *Kralj Ferdinand je taj danak plaćao pobjedonosnom sultanu Sulejmanu sve do svoje smrti, naime 1564.*

[66] *Budući da su Turci držali mađarske utvrde u rukama i stoga imali otvoreni put u Njemačku, to je državni sabor u Augsburgu odobrio caru Maksimilijanu 1566. vojsku od 48.000 pješaka i 8.000 konjanika.*

[67] *Inače se držalo sigurnim da se ne može pomiriti sa savješću stalni mir koji se sklapa s nevjernicima, pa se umjesto njega sklapalo primirje. Konačno se uvidjelo, kako je bio taj zaključak pogrešan. Slobodna država Venecija je bila prva koja je 1750. primirje pretvorila i trajni mir. Upravo to je učinila i Austrija 1758. godine.*

ilirskim zemljama, primio je, bilo dobrovoljno bilo prisilno, muhamedansku vjeru te se ubrzo pretopio sa svojim osvajačima i tiranima u jedan narod. Ostali su poubijani ili protjerani ili podjarmljeni. Stoga nije nikakvo čudo da su u svim ilirskim zemljama otmjeni, stari i plemeniti rodovi dijelom izumrli, djelom se stopili s pukom, koji su u svojoj vlastitoj zemlji nosili iste lance[68].

§ 19. **Leopold Veliki,** koji je 1657. postao Ugarski kralj, a 1658. i rimski car, došao je s Osmanlijama u velike nesloge, zbog kojih je bio sazvan državni sabor[69]. Oni su otpočeli i ratni pohod u Mađarsku, ali s vrlo lošom srećom. Pa ipak je s njima sklopljeno primirje 9 dana poslije sjajne pobjede izvojevane kod sv. Gotharda na 20 godina, 10. kolovoza 1664. godine. No to primirje nije duže potrajalo nego koliko je trebalo velikom sultanu da očisti svoju sablju od prašine.

Naime 1670. godine su nezadovoljni Mađari otpočeli opasnu bunu, skovali sami sebi lance te su se predali pod zaštitu sultana Mehmeda IV., koji je 14. srpnja 1683. došao pred Beč s 270.000 ljudi. No grad je 2. rujna 1683. oslobođen opsade, na što je potrajao rat uz veliko krvoproliće pod 4 sultana još 15 godina i tako se sretno nastavio, da su Mehmed IV., a za njim i Sulejman II. gubili jedan za drugim grad i bitku u Mađarskoj, Slavoniji, Bosni, Srbiji itd.[70] Međutim su Turci osvojili 1690. Beograd i upali u Slavoniju, ali su se kod Osijeka morali opet povući te su 1691. izgubili glavnu bitku kod Slankamena u Slavoniji, kada je pobjedonosno oružje cara Leopolda osvojilo ostatak Slavonije i Hrvatske te jedan dio Bosne. Preko 100.000 njemačkih vojnika našlo je svoj grob u Mađarskoj da bi oslobodilo Mađare iz turskog ropstva i razbilo lance pod kojima su

---

[68] *U Srbiji, Slavoniji i Bosni je od mnogih plemenitih rodova Ilirije, koji su tu od starine cvali pod ilirskim kraljevima i despotima, ostao svega čist i nepomiješan jedan jedini, naime prastari rod grofova Brankovića. Posljednji iz te kuće je konjanički satnik u slavonskim husarima.*

[69] *Na tom državnom saboru, koji je počeo 10. siječnja 1663. u Regensburgu te zbog mnogih poslova traje do danas, odobreno je caru 50 rimskih mjeseci, da bi zaštitio carstvo od Turaka, koji su posvuda imali slobodan prolaz za Njemačku. Papa Aleksandar VII također je priložio veliki novčani iznos.*

[70] *Četiri velika sultana Mehmed, Sulejman, Ahmed i Mustafa II. bili su pobijeđeni u početku od Karla Lotarinškog a potom od obojice prinčeva Eugena Savojskog i Ludviga Badenskog i to naročito 1685, 87, 89. i 1691. te 1697. godine.*

stenjali. Pošto je Mustafa II. ponovno do nogu poražen, započelo se spremati primirje blizu Karlovaca 5 milja od Beograda, u jednoj podignutoj kući za sastanke[71]. Tri carska poslanika bili su grofovi Volfgang von Oettingen, Leopold von Schlick i von Marsigli, dva turska Mehmed Reis-Efendi i Aleksandar Maurokordato, te mletački Ruzzini i jedan iz Poljske. Mirovnim sporazumima prisustvovali su i poslanici Rusije, Engleske i Nizozemske. Oni su sklopili s Mustafom II. 26. siječnja 1699. godine primirje na 25 godina i to pod slijedećim uvjetima: car Leopold zadržao je Mađarsku, Erdelj i Slavoniju, a sultan Mustafa II. Temišvarski Banat i cijelu Bosnu, ali Hrvatsku samo do rijeke Une kao i područje Hercegovine u Dalmaciji. Mlečani su zadržali čitavu Moreju i utvrde u Dalmaciji kao i otok Sv. Mauro, te konačno Poljaci Ukrajinu kao i Podoliju.

Od tog vremena je Slavonija stalno ostala pod Austrijom kućom, premda su ju Turci u slijedećim ratovima napadali te su joj 1716. i opustošili granice. Nakon toga je Požarevački mir 1718. povećao austrijsko područje s Beogradom i najvećim dijelom Kraljevine Srbije kao i jednim dijelom Bosne te Vlaške. No nesretnim Beogradskim primirjem od 18. rujna 1739.[72], zadobio je sultan Mehmed V. opet sve ono što je 1718. Ahmed III., njegov prethodnik i on sam izgubio, ali je ipak napustio Temišvarski Banat.

§ 20. Na takav način je zakoniti vladar opet stekao 1699. Slavoniju i Srijem, nakon što su od 1471. češće opustošene vatrom i mačem te lišavane stanovništva. Kraljevina je stenjala pod turskim jarmom cijelih 165 godina, naime od 1526. do 1691. te se pretvorila u jednu divljinu. Najrodnije oranice ležale su puste i najplodnija zemljišta bila su pokrivena tam-

---

[71] *Da bi se predusrela svaka prepirka rangiranja koja obično često smeta mirovnim pregovorima, to su na kući za sastanke (konferencije) bila 4 vrata za opunomoćene ministre 4 zaraćene strane. Sada je ta zgrada kapela nazvana Marija Mira (Maria-Frieden).*

[72] *To je primirje načinio jedan carski general koji za njega nije imao punomoći te je bez putovnice otišao u turski tabor, ondje je uhvaćen te je zbog straha od smrti namamljen na zaključenje primirja. Inače to primirje je jedino koje je izdržalo svoje vrijeme, štoviše je pretvoreno u trajni mir, te sada već traje 40 godina. Ne mogu a da ne napomenem kako je osobitom božjom sudbinom, Austrijska kuća nekoliko puta sklapala mir s Portom nešto prije izbijanja nepredviđenog opasnog rata s Francuskom i Španjolskom, kao što je na primjer bilo 1699. i 1739. Budući da je 1700. umro car Karlo II. Španjolski, a 1739. car Karlo VI., nakon čega su 1701. i 1740. otpočeli dalekosežni ratovi za nasljedstvo.*

nim šumama koja su služila za stanovanje medvjedima, vukovima i drugim divljim životinjama, budući da tu nije bilo stanovnika koji bi obrađivali zemlju. Samo su se po razvalinama mogla vidjeti mjesta, gdje je prije 200 godina stajalo neko selo ili trgovište. Dakle trebalo je zemlju ponovno napučiti i opet nastaniti sa stanovništvom. To se dogodilo po Ilirima, koje je njihov, patrijarh Arsenije Črnojević (*Arsenius Czernovich*) oko 1690. godine, još prije nego što je čitava Slavonija bila oslobođena od Osmanlija, ovamo doveo nebrojeno mnoštvo iz tursko-ilirskih područja. Velike slobode i povlastice koje im je dao car Leopold 6. travnja i 21. kolovoza 1690. te koje su svi njegovi nasljednici ne samo svečano potvrđivali 1706, 1713, 1715, 1743, 1763. i 1776., nego i još proširivali te povećavali, uvijek su sve više privlačili Ilire da se izvuku ispod turskog jarma i pobjegnu u Slavoniju[73]. Sada je doduše tako zemlja na jedan način opet napučena, ali još izdaleka ne tako jako kao prije 300 godina ili prije 1471. godine.[X)]

§ 21. Prije turske provale bila je Slavonija sjedinjena s Hrvatskom, ali nakon ponovnog oslobođenja, počelo se na nju gledati kao na posebnu zemlju. To je dalo povoda Hrvatskim staležima da na Državnom saboru, koji je otvoren 17. svibnja 1729. u Požunu, zahtijevaju da se Slavonija opet sjedini s Hrvatskom, uvede bolje obrazovanje mladeži i istjeraju Židovi, koji su se pod turskom vlašću u Slavoniji i Hrvatskoj prilično jako ugnijezdili. Ono prvo se tada nije dogodilo i Slavonija je ostala odijeljena Kraljevina koja se sastoji od samih vojnih okruga. Stanovnici nisu plaćali nikakav porez ali su nasuprot tome bili obvezni čuvati granicu i u ratno vrijeme davati mnoge trupe.

Godine 1745. počinju se neka područja, koja su vojsci bila manje važna i podalje od turske granice, drugačije uređivati te stavljati pod građansku upravu. Od tih okružja stvarati županije ili komitati i pripajati mađarskoj kruni, a stanovnici tih županija oslobađati od svih ratnih službi

---

[73] *Godine 1737. jako je nastojao patrijarh Arsenije Jovanović (Arsenius Ioannovich) u Beogradu da prevede u Slavoniju mnoštvo od 20 i nekoliko tisuća Albanaca i Bugara. Tada su carski vojnici osvojili Niš te tako otvorili put za Albaniju i Bosnu. Štoviše je general Lentulay već zahvatio djelovanje u Albaniji. To je natjeralo Ilire, da potraže carsku zaštitu. No njih usput Turci sustignu i većim dijelom pobiju, što je patrijarhu Jovanovića tako pogodilo, da je ostatak svojeg života proveo u žalosti i tuzi.*

te umjesto toga privikavati na uvođenje umjerenog poreza. Stvar je bilo tako teško izvesti da se ista nije mogla potpuno završiti nego tek 1747., čime su i okružja graničarskih vojnika dobila bolje uređenje. Više od polovice cijele Kraljevine sada ima građansko uređenje te je podijeljeno na 3 županije, koje su utjelovljene mađarskoj kruni[74]. Taj[XI] zemljišni dio ili građanska provincija zove se kao i u svim mađarskim zemljama, pa tako i u Slavoniji i Srijemu **Provincijal** (*Provinciale terrenum*), a vojno područje **Militar** (*Militare*). U prvoj se bave stanovnici samo zemljoradnjom, stočarstvom, ribarstvom i drugim građanskim zanimanjima, a u drugoj osim toga još i ratom, dakle oni su građani i ujedno vojnici.

To novo uređenje i napose istrebljenje razbojnika te uspostavljanje javne sigurnosti, o čemu ću odmah raditi, zajedničke su točke od kojih treba računati početni procvat ponovno oživjele zemlje.

§ 22. U prijašnja vremena, pa čak i prije 30 godina, bila je cijela Kraljevina jedno razbojničko gnijezdo koje je vrvjelo od najsmionijih razbojnika. Cijela su trgovišta oni pobili i pretvorili u pepeo. Tu i tamo u najdubljim šumama ukopana je bila četa očajnika, koja bi s vremena na vrijeme iznenada izletjela i udarila na zemlju porez. Izgledalo je kao da se ovamo preselilo staro pravo jačega i strašnih napada iz Njemačke. No ipak to je bio ostatak turskog barbarstva koje se nije moglo tako brzo izgubiti, ili je to zapravo bila posljedica urođene sklonosti Ilira na pljačku i razbojstvo, sklonost koju su već Rimljani prije tisuću i pol godina nastojali iskorijeniti iz tog naroda. Kad bi prije 30 godina nekom Slavoncu ustrebao novac ili ne bi zbog lijenosti htio raditi, on bi naoružan izišao na cestu ili bi napao svojeg susjeda. Nijedan putnik nije bio siguran za svoj život i vlasnici posjeda su se bojali da na svojim imanjima stanuju. Kakvo je to uživanje na zemlji ako ga prekine smrtni strah?

---

[74] *Ovdje nije mjesto da se istražuje je li bilo korisno ili štetno, da se veći dio Slavonije sjedini s Mađarskom. Hrvatska je samo spojena s Kraljevinom Mađarskom, ali ne kao Slavonija utjelovljena. Pa ipak se Slavonija smatra kao dio Kraljevine Hrvatske, što je proturječno. Između Mađara i Ilira može se osjetiti neka potajna mržnja, jedna prirodna nesklonost i skriveno neprijateljstvo. Iliri kažu da tome uzrok nije ništa drugo, već što su oni u vrijeme ustanka uporno odbijali da se združe s Mađarima u općoj stvari protiv cara Leopolda i Karla VI. No Mađari navode sasvim druge razloge.*

Godine 1736. učinjen je prvi korak da se zemlja oslobodi razbojnika, zbog čega je Dvor poslao posebne izaslanike s pripadajućom punomoću i odgovarajućim naredbama u Požegu. Potom je objavljeno u cijeloj Kraljevini opće vladarevo oproštenje i oslobođenje od svih zasluženih kazni za one koji dobrovoljno dođu u Požegu, predaju oružje, iskreno priznaju svoja nasilja i zakunu se da ih više neće činiti, uz prijetnju da će nakon što prođe rok pomilovanja, vojnici pretražiti čitavu Kraljevinu i sve razbojnike žive nabiti na kolac. Amnestija je imala svoje učinke. Dosta razbojnika je pošlo u Požegu[75], koji su odvedeni u tamnicu, sudski preslušani te nakon položene prisege da ubuduće više neće činiti razbojstva, pušteni bez kazne. Svaki od njih je primio od vladarevih izaslanika nešto novca, da bi se mogao vratiti svojima i opet obrađivati zemljoradnju. No čim je povjerenstvo prestalo i izaslanici otišli, to su se razbojnici obraćeni uslijed straha od kazne, maknuli od pluga te ponovno razišli po šumama i opet započeli svoj stari zanat. Za kratko vrijeme opet je Slavonija vrvjela od razbojnika, od kojih nitko nije bio siguran ni u svojoj vlastitoj kući.

Kad je čuveni četovođa **Trenk,** koga su Isusovci unesrećili, odveo većinu i to najodvažnije razbojnike iz Slavonije u Njemačku u rat, tad se ponovno pokušalo uspostaviti javnu sigurnost i silom iskorijeniti razbojništva. Jedno od najkorisnijih sredstava je bilo da su osnivali sela (do tada nije bilo ni jednoga) te seljačke kuće koje su bile raštrkane po ogromnim šumama i brežuljcima rušiti i na jednom ih mjestu mnogo njih zajedno opet sagraditi,[76] tako da bi susjed mogao primijetiti drugoga te paziti na njegovo vladanje. U svakom selu je postavljen po jedan pouzdani i zaprisegnuti seoski sudac (*Knees*), čija je dužnost bila da budno pazi na sve stanovnike te prijavljuje sumnjive. Nakon austrijskog nasljednog rata, koji je okončan 1748. u Aachenu, smještene su po dopuštenju plemstva neke

---

[75] *Odmah na početku pojavio se jedan harambaša (Harum-Bascha) ili predvodnik jedne čete koji je s preko 50 dobro naoružanih razbojnika, nalik na divljake, javno u stroju umarširao u grad Požegu, položio oružje i predao se. Nitko od njih nije dopustio da mu stave lance i nijedan se sudski činovnik nije usudio da ih okuje. Jer posvuda oko Požege ležalo je nekoliko 100-tina očajnika, da oslobode svoje drugove u gradu ako se s njima slučajno bude okrutno postupalo. Kod sudskog saslušanja priznali su neki prema svjedočanstvu još postojećih spisa, da su oni za vrijeme 30 godina umorili preko 50 ljudi.*

[76] *Jedino na Đakovačkom vlastelinstvu, koje posjeduje latinski slavonski biskup, nije se provela ta krajnje potrebna i korisna uredba, tako da kuće još leže posvuda raštrkane.*

njemačke konjaničke pukovnije u 3 županije, koje su tu i tamo zajedno sa svojim vlastelinstvima izgradile različite vojarne za 20 do 50 konjanika. Osim toga svi su se razbojnici bez milosti živi nabijali na kolac[77].

Tim i drugim prikladnim sredstvima konačno je prilično uspostavljena prije 15 godina s velikom mukom javna sigurnost. No postoji bojazan da će se zbog dokidanja mučenja ponovno poremetiti, zbog toga se to ukidanje 1776. u Slavoniji drži u tajnosti. Sada tu više nema mnogobrojnih razbojničkih družina, koje bi, kao u prijašnja vremena, tumarale s harambašom po zemlji. No još se do sada mogu sresti pojedini razbojnici. Kad oni učine neko razbojstvo ili ubojstvo, tad se podigne čitava zemlja te se pokrenu i slavonski graničari ili njemački konjanici. Opkoli se cijelo područje gdje se dogodio zločin, te se podrobno pretraže šume, brda i močvare, dok se počinitelj ne uhvati, koji često na vrijeme pobjegne preko Save u tursko područje i ondje dobije zaštitu, prema bi trebao biti uhvaćen i izručen[78].

Ibrahim aga.

§ 23. Do sada su Slavonci promatrani i opisani samo kao prirodni ljudi. Sad ih moramo promatrati i kao članove jednog zajedničkog državnog tijela, tj. kao građane, koji zbog svoje zajedničke sigurnosti i sreće ne samo zajedno stanuju, nego i prepuštaju jednom vrhovnom gospodaru da se brine za opći napredak, dosljedno tome su se šutke odrekli prirodne slobode, koju svaki čovjek donosi sobom na svijet kao najplemenitije prirođeno pravo[79]. Tu nastaju mnoga vrlo važna pitanja od kojih se prvo od-

[77] *Nabijanje na kolac je u cijeloj Turskoj kao i u mađarskim zemljama uobičajena kazna. Pošto golog zločinca polegnu na trbuh i čvrsto ga na zemlji privežu, krvnik mu bradvom odsječe stražnjicu te u nju nabije drveni kolac koji je na vrhu okovan željezom, koji krvnikovi pomoćnici odostraga nabijaju zločincu u tijelo drvenim batovima, dok ga krvnik sprijeda upravlja obim rukama. No ako zločinca treba jako kazniti, tad krvnik, već prema presudi, upravlja kolac tako da on unutra u tijelu prođe pokraj kičme te izađe kroz zatiljak ili između pleća. U tom slučaju razbojnik često još živi 24 sati, puši na kolcu duhan i pije rakiju. No ako se prema presudi kolac protjera kroz trbuh, tad brzo nastupa smrt.*

[78] *Kad je nedavno jedan veliki župan takvom jednom prilikom pisao turskom zapovjedniku u Bosni, na prvo i drugo pismo nije stigao nikakav odgovor. No na treće pismo glasio je odgovor ovako: "Čudno je što nam činiš toliko muke, baš kao da smo mi dužni hvatati pobjegle razbojnike. Doći ti sam pa traži svoje razbojnike, oni se nalaze u selu Termant."*

[79] *Svi su europski narodi žrtvovali svoju prirodnu slobodu, da budu sretniji. No da li oni sretnije žive nego li divljaci u Americi teško je prosuditi. Rousseau kaže ne! Stanovnici poluotoka Kri-*

nosi na povlasticu vrhovnog gospodara i pravo državnih staleža. Ipak prije toga moram pokazati i opisati sve građane države, od kojih državni staleži pa čak i sam vladar kao prvi državni stalež, čine samo jedan mali dio. Oni se sastoji od 1) državnih staleža, 2) od stanovnika gradova i trgovišta i 3) od seljaka koji su ili samo seljaci ili ujedno i vojnici te rukuju plugom kao i oružjem.

§ 24. Državni staleži koji imaju sjedište i glas na mađarskom državnom saboru, sastoje se iz 4 klase i to: 1) Đakovački biskup, tj. katolički biskup iz Slavonije[80]; 2) magnati ili državni baruni, tj. kneževi, grofovi i baruni; 3) obični plemići koji posjeduju plemićka dobra (*nobiles possessionati) i* konačno 4) kraljevski slobodni grad Požega, koji kao i svi slobodni gradovi koji pripada kralju. Onaj tko ne pripada ni u jedan državni stalež, taj ne može ni doći na državni sabor u Požun, koji saziva kralj kad hoće. Slavonski biskup i svaki magnat ima na njemu jedan zaseban glas. No svi plemići svake županije zajedno imaju samo 2 glasa[81], a kraljevski slobodni grad Požega ima samo jedan jedini[82]. XII)

Oni plemići koji nemaju plemićko dobro, nego samo stanuju na seljačkim imanjima, zovu se u državnim zakonima *armalistae* te se smatraju kao seljaci i po svojem vanjskom izgledu jedva se razliku od pravih kmetskih seljaka. Njihov broj je u mađarskim zemljama neobično velik, budući da su mnogi bogati plemići, zbog teških turskih ratova glede svojih imanja dospjeli na prosjački štap[83]. I premda su oni snagom svojeg plemstva,

---

ma su divljaci u Europi, koji nikako neće da budu civilizirani, zato što se plaše nesreće koja pritišće civilizirane narode. Oni vide gradove kao tamnice gdje kraljevi drže zatvorene robove. Stari Nijemci su potpuno jednako mislili kao i Tatari.

80 *Budući da grčki biskupi ne mogu imati nikakva plemićka imanja, to oni nisu ni državni staleži. Usprkos toga oni imaju isto toliko moći kao i Đakovački biskup.*

81 *Kad se kraljevskim pismima sazove državni sabor, tad se skupe svi plemići u županijsku vijećnicu. Veliki župan predloži 3 plemića, od kojih ostali izaberu dvojicu, snabdiju ih punomoćju te ih pošalju kao svoje izaslanike na državni sabor.*

82 *Slobodni grad jednak je njemačkom državnom gradu te se smatra kao plemićko vlastelinstvo. Grad u cjelini ima sve povlastice magnata, ali i njegovi građani pojedinačno. U Mađarskoj su svi slobodni gradovi, osim Budima, u velikim dugovima.*

83 *Takvi nesretni plemići dobro čuvaju svoju plemićku povelju te ju pokazuju kad izađu na sud, gdje im se onda, kao svim drugim plemićima, daje sjedište. Mnogi od njih bave se i obrtom te su na pr. postolari, bez gubljenja svojega plemstva, budući da oni ne žele služiti kod magnata, kao što je to uobičajeno u Poljskoj.*

bez izuzetka oslobođeni od državnih podavanja, to ipak moraju plaćati vlasniku plemićkog vlastelinstva na kojem stanuju, sva podavanja kao i drugi seljaci[84], jedino su iz udvornosti i samilosti oslobođeni od podavanja stvarnih kuluka, ali umjesto toga moraju dati novac prema pristojbi.

Dakle sasvim je jasno da pripadnost državnom staležu visokog i nižeg plemstva ne ovisi od rođenja nego jedino i samo od posjedovanja plemićkog dobra. A budući da graničarska vojna područja nemaju ni plemićkih dobara ni slobodnih kraljevskih gradova, to tu nikako nema ni državnih staleža, koji se jedino nalaze u 3 županije (*in Provinciali*). U cijelom Temišvarskom Banatu ne postoje nikakva plemićka dobra niti postoje državni staleži.

§ 25. Slavonija je zemlja **robova ili kmetova.** Ako se izuzme svećenstvo latinske i grčke crkve, kraljevski činovnici i vojni časnici, plemićki činovnici i građani grada Požege, to su svi ostali kmetski stanovnici. Ne samo seljaci nego i građani gradova i trgovišta, pa čak i neki dobro stojeći trgovci su kmetovi[85]. Svi Iliri koji su ovamo došli 1690. godine postali su kmetovi. No kmetsko stanje u Slavoniji i mađarskim zemljama nije ni izdaleka tako teško kao u Češkoj, Moravskoj i većini njemačkih pokrajina, naime ono je prilično ublaženo zemaljskim zakonima, koji gospodaru imanja tako čvrsto vežu ruke, da kmetstvo u sebi i nije tako strašno kao što to govori čisto ime. Naime gospodar nema nad svojim kmetovima nikakve druge vlasti, osim što od njih može tražiti zakonski utvrđeni kuluk i godišnje nekoliko forinti u novcu, pored jednog hvata drva. Za prisilno služenje, podvoz ophodnje, pilićarenje i druga podavanja kojima je vestfalski seljak pritiskan od svojeg plemića, ovdje se ni ne zna. Nijedan posjednik u Slavoniji ne može istjerati svoje kmetove bez zakonskog razloga i samovoljno im oduzeti njihovu zemlju te kuću, premda nijedan seljak u

[84] *Vlasnik ne želi ništa izgubiti makar su ti osiromašeni plemići oslobođeni od vlastelinskog podavanja, inače ih ne bi trpio na svojem vlastelinstvu, nego bi zemlju dao običnim seljacima.*

[85] *Od nekog vremena postalo je u Slavoniji uobičajeno, da magnati i plemići koji nastoje naseliti svoja vlastelinstva, ne traže više od novo-doseljenika a naročito od Nijemaca da žrtvuju svoju slobodu i postanu kmetovi. Naprotiv ustupe im zemljište, sagrade im kuću i zaključe s njima ugovor na određeni broj godina, nakon čijeg isteka im je slobodno otići. Sada su dakle dvije vrste seljaka (coloni): 1) pripojeni (adscripti) ili kmetovi i 2) seljaci slobodnog seljenja (liberae migrationis). Ovi posljednji zovu se i ugovoreni (pactitii).*

Slavoniji i Mađarskoj ne može posjedovati postojeće zemljište i nepokretna imanja kao svoj pravi nasljedni i vlasnički posjed[86]. No ipak ostaje istina, da je kmetstvo stvarni uzrok male naseljenosti i mnogih drugih jako štetnih posljedica.

§ 26. **Potpun ili cijeli seljak** (*colonus integrae sessionis*) je onaj koji posjeduje cijelo selište (*sessio*), tj. 24 jutara oranice[87] i 8 jutara ili kosa livade[88]. Jedno slavonsko jutro iznosi 1,5 mađarskog pa su iz tog razloga seoska imanja u Mađarskoj mnogo korisnija nego u Slavoniji. Sve što treba dati jedan cijeli seljak svojem gospodaru, sastoji se godišnje od 12 dana podvoza s 4 vola ili pak od 48 ručnih dana rada, naime računa se za jednog vola po jedan ručni dan, kao i svake godine jedan hvat gorivog drveta te 3 forinte u gotovom novcu. Seljak s polovicom selišta (*colonus mediae sessionis*) daje godišnje 6 dana zaprežnih službi s 4 vola ili 24 ručna dana te doprema 1 hvat drva i daje 1 rajnski talir. Kmet može imati i preko 1 selišta, na pr. 1,5 selište, u kojem slučaju on mora dati godišnje 18 zaprežnih dana službe ili 72 ručna radna dana itd.

Zemljišni gospodar ima pravo zahtijevati od svojega kmeta ili da mu stvarno izađe na kuluk ili da umjesto njega traži novac. U posljednjem slučaju ne smije kmet, prema zakonskoj pristojbi, dati više za kuluk s podvozom od 40 krajcara, a 10 krajcara za manualni radni dan[89].

---

[86] *Ili drugim riječima: plemić je vlasnik zemljišta te ima direktnu vlast (dominium directum). A seljaci (coloni) imaju pravo korištenja (dominium utile), pa prema tome ne mogu po svojoj volji raspolagati zemljištem, tj. oni nemaju pravo da otuđuju svoja imanja ili da ga putem oporuke oporuče kome hoće. Umre li seljak s djecom ili bez nje, to je već zakonom određen red nasljedstva, te se prema tome ne može mijenjati oporukom.*

[87] *Komad zemlje na kojoj se posije 2 mjere pšenice čini u Mađarskoj jedno jutro. Ali u Slavoniji jedno jutro obuhvaća toliko oranice, koliko se može posijati s 3 mjere pšenice, pa je prema tome za trećinu veće nego mađarsko jutro. Obično se u jedno mađarsko komorsko jutro računa s 1.600 četv. hvata (svaki sa 6 četvorne stope). No to nije posvuda tako, budući da se sad računa 1.600, sad opet 1.200, a sad 1.000 četvorna hvata u jedno jutro, već prema tome da li je u nekom kraju manjak ili obilje oranica.*

[88] *Naime u plodnim područjima. No ako zemljište nije naročito dobro, onda je selište razmjerno mnogo veće, na pr. 48 jutara oranice i 16 jutara livada. Za jedno imanje (Meyerhof) obično se računa 600 jutara, podrazumijevajući šume i pašnjake.*

[89] *Ma koliko bio siromašan slavonski i hrvatski seljak, ipak on uvijek rado hoće da se otkupi od kuluka novcem, samo da ne mora raditi. Seljaci stalno mole za to dopuštenje, pa kad im je dano, tad prodaju svinju i s tim plate kuluk za jednu čitavu godinu.*

Dakle potpuni sesionalac može se osloboditi za 8 forinti od svih vlastelinskih služenja za cijelu godinu. Nađe li se na kraju godine da je kmet više kulučio nego što je bio dužan, onda mu gospodar mora za svaki dani kuluka s podvozom u gotovini platiti ne 40 nego 48 krajcara, a za svaki ručni dan 12 krajcara. Ako pak kmet na pr. bude poslan s vlastelinskim žitom na put udaljen 3 dana putovanja, tad mu se 3 dana koja on treba da se praznim kolima vrati kući, ne ubrajaju u kuluk, nego mu se samo otpisuju 3 podvozna dana, osim ako nije bio izvan granica županije u kojoj živi.

Sve gornje drugačije je u vojnim područjima, gdje je kuluk uređen na sasvim različiti i mnogo stroži način. Ondje nastanjeni seljak mora davati daleko više kuluka nego u 3 županije.

Ovdje nije mjesto da se prikaže štetnost kuluka, ma kako on bio blag, kako bi uvijek htjeli, ipak je on uvijek jako štetan za zemljoradnju[90]. Ako zemljoradnja, temelj države, treba cvasti, tad bi trebalo kuluk pretvoriti u novac, kako je to učinjeno prije nekoliko godina u izbornoj kneževini Hannover s najsretnijim rezultatima.

Podavanja kmetova za vladara sastoje se prvenstveno u porezu (kontribuciji). Svi seljaci, kako latinske tako i grčke crkve, moraju katoličkim biskupima davati desetinu u svim mađarskim zemljama. Ipak je kukuruz ili turska pšenica potpuno oslobođena desetine[91], te se desetina daje samo od ovaca i koza. Na komorskim dobrima i nekim plemićkim vlastelinstvima desetina ne pripada prema gornjoj odredbi biskupu nego vladaru.

§ 27. Što se tiče **povlastica vladara,** poznato je, da ugarski kralj po pravu nasljedstva od 1687. stupa na prijestolje kao slavonski kralj, da se svečano kruni krunom sv. kralja Stjepana I. u Požunu[92], da on ima pot-

---

[90] *Najštetnije je doista što seljak često mora daleko ići ili voziti, sve dok ne dođe do mjesta i što se obično kuluk traži u vrijeme kad seljak i sam ima pune ruke posla te kad ne može dati kuluk bez štete za svoje vlastito gospodarstvo.*

[91] *U mađarskim državnim zakonima prošloga stoljeća su izričito navedene sve vrste žitarica, od kojih desetina pripada biskupu. No tada kukuruz još nije bio uveden u Mađarsku, dok se Slavonija nalazila pod Turcima.*

[92] *Nijedan kralj se ne smatra zakonitim ako nije okrunjen tom zlatnom krunom. Papa Silvestar II. poslao ju je kralju Stjepanu I. No ta vrlo poštovana kruna, čini se, da je od grčkih careva,*

puno sam pravo zaključivanja rata i mira, saveza, slanje izaslanika i tome slično, da mu pripadaju zaplijenjena dobra i izumrla feudalna dobra, da mu pripada porez, carine i sve što se nađe pod zemljom, tj. rudnici, nadalje da on kao prvi i najizvrsniji državni stalež slobodno raspolaže državnim prihodima i da u ratnim vremenima može izdati opći poziv na oružje itd.

U vojničkim područjima nema državnih staleža, te ondje kralj neograničeno vlada, no uz pridržavanja državnih zakona. U županijama je kraljeva moć ublažena velikim slobodama plemstva.

§ 28. **Prava državnih staleža** u Iliriji uglavnom se sastoje u sljedećih VII točaka: 1) Nijedan državni stalež ne može biti tjelesno i životom, čašću ili imanjem kažnjen a da mu se prije nije dokazalo presudom i pravom te prema propisu zakona proglašen krivim. 2) Svi se javni zakoni moraju zajedno donijeti na državnom saboru, na kome se radi kao i u engleskom parlamentu u Londonu[93]. 3) Članovi državnih staleža su oslobođeni svih carina, trošarina i drugih kraljevskih nameta te javnih davanja. 4) Jedino oni posjeduju pravo lova po čitavoj Kraljevini. 5) Nitko drugi, osim katoličkog magnata ili plemića, ne može posjedovati nepokretna dobra i zemljišta s pravom nasljedstva i vlasništva. 6) Stranci ne mogu posjedovati nikakva plemićka dobra, ako prije toga nisu primili državljanstvo. 7) Svaki član državnog staleža predstavlja na svojem plemićkom dobru i vlastelinstvu određenog malog vladara. Budući da on može utvrditi svoj dvorac ili plemićko sjedište, to ima pravo držati pratitelje, husare, pandure itd. On ima pravo koristiti svoja dobra prema svojoj volji i slobodno raspolagati s prirodnim proizvodima u cijeloj zemlji[94]. Od pustog zemljišta koje je njegovim trudom pretvoreno u plodno zemljište pripada njemu a ne biskupu desetina ili zapravo devetina kako od žitarica tako i stoke, što kod novo osnovanih sela dosta donosi. Član državnog staleža nadalje ima

budući da je načinjena prema grčkoj dijademi i ukrašena slikama tih kraljeva, pa čak i snabdjevena grčkim natpisima.

93 *Zbog toga nije održan nijedan državni sabor od 1764. godine. Svi magnati koji dolaze na njega, imaju pravo sudovanja svojoj pratnji.*

94 *Iz te povlastice proizlazi više važnih posljedica, nego što bi se moglo misliti. Ako na pr. zemlji zaprijeti glad, tad kraj ne može zabraniti staležima izvoz njihovih žitarica.*

nasljedno sudbeno pravo nad svim svojim naseljenicima[95], koji mu daju kuluk i tome slično i koji u njemu vide svojeg branitelja i zaštitnika.

Nije zabranjeno samo Slavoncima i Hrvatima nego i Mađarima, da u stranim zemljama primaju bilo građansku bilo vojnu službu i to uz gubitak svojih dobara i svakog nasljednog prava.

§ 29. Glavni izvor državnih prihoda je **porez** (*Contribution*) koji samo u 3 županije, ne računajući vojna područja, godišnje iznosi 170.000 forinti te je prilično visok. Neki cijeli sesionalisti moraju godišnje plaćati 60 forinti poreza. Prema uvedenoj poreznoj stopi mora svaki kmet plaćati porez od svih svojih stvarnih prihoda. Naime korist koja proistječe od obrađenog zemljišta i stoke, uzeta je u jednom određenom proračunu, po kojem se plaća porez. Ako je seljak vrijedan, te obrađuje sve svoje vinograde i oranice i ima mnogo stoke, tad mora plaćati visoki porez. No ako je lijen, dat on daje mali porez te se time podržava njegova lijenost. Takva porezna stopa nije dakle pogodna za jedan lijeni narod. Pa ipak mi je dobro poznato, da svaka porezna stopa ima dobre i loše strane. U vojnim područjima to je nešto bolje sređeno.

Desetina od žitarica, koza i ovaca, pripada u 4 vlastelinstva također kralju[96]. Prelazim preko drugih manjih podavanja kmetova. Carine na uvoznu i izvoznu robu prilično su važne, naročito u Zemunu.

Vjerujem da neću pogriješiti, ako cjelokupni kraljevski prihod iz Slavonije i Srijema procijenim godišnje na 1 milijun forinti, od čega se jedva polovica upotrebljava za plaćanje kraljevih činovnika i vojnika, nadalje za uzdržavanje utvrđenja, javnih zgrada i tome slično. Čisti ostatak dakle mora godišnje iznositi preko pola milijuna forinti.

§ 30. Sada prelazim na **način upravljanja i ustrojstvo** koji su u vojničkim područjima narodnih vojnika ili u Vojnoj granici (*Militare*) sasvim

[95] *Na svim plemićkim dobrima u Slavoniji drži se nasljedno sudsko pravo a na nekima i pravo smrtne presude ili krvavi sud, no to se smatra kao teški teret. Nasljedno sudsko pravo obuhvaća i pravo kažnjavanja stanovnika s tamnicom i batinama. Ta posljednja kazna je na turski način vrlo okrutna te je se Iliri više boje nego vješanja i sječe glave.*

[96] *Ta 4 vlastelinstva zovu se Pakrac, Daruvar, Ilok i Kutjevo, a ovo posljednje pripalo je kralju iz ostavine Isusovaca.*

drugačiji nego u civilnom (*Provinciale*). To prvo nije pripojeno ugarskoj kruni, nego se upravlja prema vojnom načinu i uređeno je na vojnoj osnovi te stoji pod zapovjednim generalom u Slavoniji, koji redovito ima svoje sjedište u Osijeku, inače je podložan Bečkom Ratnom vijeću te od njega dobiva svoja zapovjedna naređenja. Časnici se brinu kako za sudstvo tako i za javne poslove zemlje. Oni dakle moraju biti upućeni ne samo u vojni poziv, nego i u poljoprivredu i financije, pa čak i u pravo. Budući da oni izriču pravdu u građanskim i kaznenim slučajevima i jer su oni redovni suci vojnika i svih ostalih stanovnika, koji se bave bilo u gradovima građanskim poslovima bilo u selima stočarstvom i zemljoradnjom. Ne smije se poreći da je u tim vojnim područjima uređeno sve urednije i bolje nego u županijama. Vladarske odredbe i uopće sve nove uredbe te propisi, kojima je svrha podizanje i poboljšanje zemlje, pa prema tome blagostanje podanika, ne samo što se bez sporosti i oklijevanja kao u županijama izvršavaju, nego s voljom i vrijedno, te se, pošto su one uvedene, djelotvorno i snažno provode[97]. To će svakako biti jedan od razloga što stanovnici daleko radije žive u provincijalu nego na Vojnom području. Jer Ilir mrzi dobar red te se odupire svim novinama, on voli radije ostati da se ništa ne dira, već da ostane kod onoga što je vidio, čuo i naučio od svojeg oca.

§ 31. Onaj dio države koji je 1747. godine dobio građansko ustrojstvo ili Provincijal, podijeljen je na 3 županije ili komitata. Jedna grofovija ili županija (*comitatus*, ilirski *Stolize* je malo područje zemlje, na kojem se nalazi određeni broj plemićkih vlastelinstava pa i komorskih dobara, utvrđenja, kraljevskih slobodnih gradova i običnih gradova te kojim upravlja u ime kralja vrhovni grof ili veliki župan (*Obergraf, supremus comes*[98]). Nijedna županija nije nasljedna niti spojena s nekim dostojan-

[97] *Tome doprinosi vojna poslušnost, vojni odgoj i prisila. Osim toga postoji u Vojnoj granici mnogo više viših i nižih časnika, nego što ima kraljevskih činovnika u Provincijalu. Stoga je tamo nadzor jači i uvođenje novih te korisnih ustanova daleko lakša nego u županijama gdje postoji pričan nedostatak u nadzornom osoblju.*

[98] *Županije u svim ugarskim zemljama su sasvim jednake kao i stare njemačke okružne grofovije (Gaugrafschaften), dok je veliki župan ono što je bio okružni grof (Gaugraf). Njih se može usporediti s današnjim pokrajinama, okružjima, kotarima i sudbenim stolovima (Landvogteyen, Kreisen, Aemter i Pfleggerichten), pa je tako veliki župan okružni pročelnik, pokrajinski namjesnik, predstojnik ureda ili pokrajinski upravitelj (Kreishauptmann, Landpflegerm, Amtmann ili Landvogt).*

stvom kao u Mađarskoj[99], nego svaku kralj povjerava prema svojoj volji nekom magnatu, koji mora imati imanje u toj županije. U sudbenim i pravnim poslovima nalaze se sve tri pod Kraljevskim namjesništvom u Požunu, a u svim ostalim stvarima pod Kraljevskim namjesništvom u Zagrebu u Hrvatskoj (*Sagrab ili Agram*). Županije dakle moraju u važnim slučajevima slati svoje izvješća dijelom u Mađarsku a dijelom u Hrvatsku te odanle, prema prirodi stvari, primati upravne odredbe.

U svakoj županiji kako u Slavoniji tako i u Mađarskoj i Hrvatskoj postoji 1 **veliki župan,** koji godišnje prima 1.000 rajnskih talira plaće, ali je u Slavoniji općenito odsutan, nadalje 1 podžupan (*vice-comes*), koji zapravo vodi sve poslove te mora prisustvovati izvršenju kazne nad zločincima i prima 600 forinti plaće. Osim toga postoji 1 blagajnik ili poreznik (*perceptor*) koji upravlja županijskom blagajnom i prima 300 forinti plaće, potom 1 tajnik (*notarius*) s nekoliko podtajnika (*vice-notarii*), koji ima plaću 300 forinti, onda 4 velika suca (*supremi judices nobilium*) i 4 mala suca (*vice-judices nobilium*), te prvi godišnje primaju 100, a drugi 50 rajnskih talira plaće, no oni imaju i neke sporedne prihode. K ovima dolazi 1 satnik, koji predvodi županijske pandure i husare, kao i nešto drugih nižih činovnika.

Velikog župana imenuje kralj, dok sve druge činovnike biraju magnati i plemići posjednici. Ipak veliki župan prilikom svakog izbora predlaže trojicu, od kojih će biti jedan izabran. Svi činovnici moraju biti plemići te imati u toj županiji imanja. Godine 1777. svi su županijski činovnici bili rođeni Mađari, Hrvati i Nijemci, budući da Slavonci još nisu htjeli da se osposobe za takve činovnike te su rijetki učili latinski jezik na kojem se obavlja većina poslova.

§ 32. Mađarska, Njemačka, Francuska, Engleska i druge zemlje su raj za pravozastupnike i odvjetnike[100], ali je to vruće čistilište za tužbene

[99] *U Mađarskoj je 10 županija nasljednih, dok ostale pripadaju biskupijama ili nekom visokom državnom dostojanstvu. Nešto malo ima koje drži kralj.*

[100] *Mađarska ima zajedničku nesreću kao i Njemačka, da njezino pravosuđe nije dovoljno čvrsto povezano dijelom zbog parničarske pošasti stanovništva, dijelom zbog mnogobrojnih sudova i zakona, da bi se sačuvalo od slučajeva sudske svadljivosti. Oni su podigli svoje prijestolje kako u Mađarskoj tako i u Njemačkoj, pred kojim moraju pasti tužitelji.*

stranke. U Slavoniji naprotiv gladuju odvjetnici i zastupnici. **Uprava pravde ili sudsko uređenje** je sasvim jednostavno i prirodno uređeno. Justinijanove mudrolije i njegovog šenutog Tribonijana ovdje nemaju nikakve vrijednosti[101], nego samo stari čestiti zemaljski običaji i ugarski zakonik nazvan *Jus tripartium.* U vojnim područjima rješavaju i izmiruju sve pravne slučajeve bez oklijevanja i okolišanja, loše i dobro, časnici, koji se ne vežu uz nikakve pravne mudrolije. Kaznene slučajeve brzo rješava vojni sud, pa čak ako je optužena i žena.

Tri se županije sastoje iz plemićkih dobara, koje imaju nasljedno sudstvo, pa se u Provincijalu većina pravnih stvari rješava na plemićkim sudovima. Tiče li se stvar jednog seljačkog plemića (*armalista*) ona se redovno rješava kod podžupanom i sucem u ime vlastelinstva, na kojem plemić posjeduje seljačko imanje. Nakon oba plemićka suda može se prizvati na županijski sud, a odatle u određenim slučajevima na kraljevski sudbeni stol. Slobodni grad Požega ima također svoj gradski sud, od kojeg podjednako dolaze stvari na kraljevski sudbeni stol.

Duhovne stvari se odnose na članova zapadne ili istočne crkve. U prvom slučaju rješavaju se pred biskupskim konzistorijem u Đakovu, a potom se šalju na katoličkog nadbiskupa u Mađarsku. No u drugom slučaju spadaju stvari pod episkopski konzistorij u Pakracu i na arhiepiskopijski u Karlovce u Srijemu[102].

Pravozastupnici i odvjetnici ovdje nisu ni izdaleka tako brojni kao u Mađarskoj[103]. Oni ovdje nalaze malo posla, budući da su u Slavoniji rijet-

---

[101] *Kako je nezgrapno uzimati tuđe pravo od tuđeg naroda, pokazao sam u svojoj knjizi Vertheidigung derer Hoheitsrechte, welche auf der westphalischen Reichsfeste, der Burg zu Wulfen haften, I. svezak, strana 158, bilješka b kao i strana 229 drugog izdanja od 1768.*

[102] *Konzistorij grčkih episkopa rješava sve duhovne predmete, na pr. rasprave o važnosti braka i ostalih sakramenata. On se bavi crkvenom disciplinom, presuđuje o smjenjivanju nedostojnih arhimandrita, popova i drugih, preslušava duhovnike, brine se za izgradnju novih i održavanje starih crkava, kapela i njihovog pribora. U dužničkim sporovima oni stavljaju duhovnike u pritvor i slično tome. U Karlovcima je podignut jedan vrhovni konzistorij, na koji dolaze prizivni predmeti sa svih 7 episkopskih konzistorija. Uređenje tih duhovnih sudova je opširno propisano u Ilirskom regulamentu, VIII odjeljku, str. 55 do 87.*

[103] *U mađarskoj postoji veliko mnoštvo odvjetnika, ali su oni i potrebni, budući da ima mnogo pravnih poslova, naročito zbog granica. Stoje malo muke i još manje studiranja te učenosti, da se postane odvjetnik. Samo treba položiti prisegu da se za to osjeća sposobnim.*

ki važni pravni sporovi i masne parnice. A Iliri imaju i dara da svoje stvari pred sudom vješto obrazlože i brane bez branitelja.

§ 33. U svjetovnim pravnim predmetima i kaznenim slučajevima za Slavonce katoličke i grčke vjere, ukoliko su svjetovnog staleža, ista je vrhovna vlast, suci i zakoni. Ali svi Slavonci a prvenstveno svi Iliri koji su se naselili u mađarskim zemljama (osim Erdelja) te pripadaju grčkoj crkvi, neposredno stoje pod car.-kralj. Ilirskom dvorskom deputacijom u Beču[104], ukoliko se stvar tiče vjere i povlastica ilirskog naroda. Pred Dvorsku deputaciju pripadaju i svi predmeti grčkog svećenstva, bilo da su iz Vojne granice bilo iz županija. A to uređenje ne odnosi se samo na Slavoniju nego na sve mađarske zemlje Austrijske kuće[105].

Ipak se samo po sebi razumije, da sve stvari, koje se tiču vjeroispovijesti, savjesti, bogoslužja i liturgije, dosljedno se odnose na duhovno poslove, jedino i samo obavljaju patrijarh i mitropolita u Karlovcima i grčki episkopi. Tko nije zadovoljan odlukom Ilirske dvorske deputacije, taj može ići pred prijestolje i svoju tužbu iznijeti samom vladaru[106].

Premda se povlastice Ilira, koje imaju snagu i važnost ne samo u Slavoniji nego i u svim mađarskim zemljama (osim Erdelja), u stvari odnose samo na slobodu savjesti, vjeroispovijest i crkveno ustrojstvo te stoje na čvrstoj osnovi, one ipak imaju jaki utjecaj na cijelo ustrojstvo zemlje, koje je uređeno prema tim povlasticama. Sljedeći su carevi podijelili te povlastice[107]: a) kralj Leopold 6. travnja i 21. kolovoza 1690.; b) Josip 7. kolovoza 1706.; c) Karlo VI. 2. kolovoza 1713.; d) Marija Terezija 24. travnja 1743. i naročito 14. veljače 1763. godine. Osim toga sve su te povlastice i previše još jednom potvrđene 2. siječnja 1777.[108]

---

[104] *Ilirska dvorska deputacija je istom osnovana 1767. u korist Ilira. Ona se sastoji iz jednog predsjednika, nekoliko vijećnika, 1 tajnika i raznih nižih činovnika.*

[105] *Ilirski regulament, II odjeljak, § 2 na 6. stranici.*

[106] *Taj utok je Ilirima izričito dopušten u spomenutom Regulamentu, I. odjeljak, § 1, str. 5.*

[107] *Izvornici tih povlastica nalaze se u arhiepiskopskom arhivu u Karlovcima te su tiskani sljedećim natpisom: Privilegia per divos Imperatores Leopoldum, Josephum et Carolum VI nec non Mariam Theresiam nationi Illyrico-Rascianae concessa et confirmata, die 24. Apr. 1743. te imaju 4,5 arka u foliju.*

[108] *Naime prema novom Ilirskom regulamentu, § I, str. 5.*

§ 34. Kako je loše uređeno **redarstvo** (*Polizeiwesen*) u cijeloj Iliriji, ne osjeća nitko življe od onoga tko putuje kroz ove divlje zemlje. Slavonija je Kraljevina bez ubožnica i bolnica, bez staračkih domova i lazareta, bez popravnih domova i umobolnica, bez gostionica, bez siročadskih domova, bez primalja, bez ustanova za gašenje požara, ukratko bez svega onoga što makar jedno osrednje redarstvo prvo uvodi kao neophodne i nužne stvari. Kako bi se prestrašio neki razmaženi Parižanin, kad bi ga sudbina premjestila u zemlju u kojoj ne bi našao nikakvo kazalište, nikakav uljudan svijet (*beau Monde*), nikakvog kicoša, nikakvog koncerta, ni kočije za iznajmljivanje, nosila, tapecirane sobe i tome sličnih pariških neophodnih stvari za život.

§ 35. Sve su zemlje za žaljenje koje graniče s Turskom. Jer one nisu svakodnevno izložene samo neočekivanim oružanim upadima, nego i **neugodnoj kugi.** Kod Osmanlija je vojna disciplina loša, a janjičari imaju vrlo malu plaću, i ta je jako neuredna te često i dugo izostane. Stoga glad i očajanje tjera te ljude, da naoružani prelaze na austrijsko zemljište[109], da pljačkaju, plijene i kradu te sve što im se usprotivi pobiju i tom prilikom ponekad ostavljaju za uspomenu i kugu. Ona dolazi i preko zaraženog zraka kao i s robom[110], putnicima, pa čak češće i s mačkama[111] i na svakakve druge načine, na pr. prenose ju i pobjegli drumski razbojnici itd. iz Turske preko granice. Po posebnoj Božjoj providnosti ne zaražava se ništa što ljudima služi za jelo i piće. Egipat je zemlja gdje trule močvare Nila stvaraju kugu, te se ona odanle širi u sve turske zemlje[112]. A da bi se ta

---

[109] *Kad turski zapovjednik primijeti što se sprema, odmah opomene austrijskog, te je onda ovaj na oprezu i dočeka nezvane goste s prahom i olovom. Ni Porta ne čini mnogo ako je kod takve prilike ubijeno 100 janjičara. Jednom godišnje priređuju turski brodovi na Savi svoje vojne vježbe. Sve dok one traju, nekoliko stotina slavonskih graničara maršira obalom s napunjenim puškama, da spriječe Turke da pristanu uz slavonsku stranu.*

[110] *Na nesreću austrijske zemlje trebaju mnogo turske robe koja je zarazna te godinama u sebi čuva kugu, na pr. vuna, pamuk i tome slično. Pošast koja je strašno opustošila Marseille i Toulon od 1720. do 1723., prenesena je u Francusku jednim malim uzorkom pamuka, koji je jedan trgovac donio u svojem džepu iz Smirne. A jedan austrijski časnik kad je došao iz Turske, koji je izdržao karantenu i bio zdrav, donio je kugu u Mađarsku u svojoj rojti za sablju, tkogod je dotaknuo rojtu, zarazio se.*

[111] *Prodorni i subtilni otrov kuge rado se zadržava u mačjim dlakama. I budući da te životinje noću trče iz jedne kuće ili sela u drugo, to one i prenose zarazu iz jednog u drugo mjesto.*

[112] *Postoji u sva 4 glavna dijela svijeta nezdravih zemalja. A ipak kuga većinom ostaje u Turskoj. O tome još nisu učinjene nikakve javne protumjere, prema više ima pojedinih obitelji koje*

strašna zaraza odvratila od Slavonije, podignute su razne skupocjene, brižljive i mukotrpne ustanove, od kojih je najvažnija, da moraju ne samo putnici čim prijeđu Savu i stupe na slavonsko tlo izdržati u odvojenim zgradama karantenu, nego da se i sva trgovačka roba, sve bale i sva pisma otvore od zaprisegnutih činovnika i svakodnevno podime te ostave na suncu. I tjeranje turskih svinja zahtijeva veliku opreznost. Kad se kuga u slavonskom susjedstvu počne stvarno širiti, tad je udvostručen oprez i karantena traje 6 sedmica ili 42 dana, inače samo upola manje od toga. Tko se bez zadržavanja potajno provuče, toga se prema okolnostima i prema nastaloj opasnosti od zaraze kazni smrću.



Kapucini se brinu za bolesnike zaražene kugom, poč. 18. st.
- fresko slika u osječkom Kapucinskom samostanu

se više ne prepuštaju sudbini kao prije, nego se nastoje sačuvati od zaraznog otrova. Zaraženi Turci ne ostaju u krevetu, nego svaki dan izlaze van te nose bolesnički turban, po kome se poznaju. Zbog kretanja oni se pomalo znoje i često spašavaju svoj život, dok Francuzi ili inozemni kršćani, ako su zaraženi, u punoj tjeskobi leže u krevetu i tamo umru.

Kad bi bilo dopušteno da roba i putnici koji dolaze iz Turske mogu prelaziti slavonsku granicu gdje tko hoće, tad bi bilo teško spriječiti da se tko ne potkrade. Iz toga i drugih razloga određena su samo 4 mjesta preko kojih se puštaju putnici i turska roba, naime Zemun, Mitrovica, Brod i Gradiška, četiri granična mjesta na lijevoj obali Save. Kad tamo stignu putnici i trgovačka dobra, odmah se odvedu u tzv. kontumac, gdje prvi trebaju izdržati propisanu karantenu ili kontumac, a roba se izloži čišćenju i prečišćavanju i to pod nadzorom jednog liječnika, jednog ranarnika i mnogo kontumackih činovnika[113]. Kad je tako turska roba i pisma na propisani način izložena suncu i češće zadimljena, tad se ona opet pakira i šalje dalje, a pisma se zapečate pečatom zdravstvenog savjetnika, na kojem stoji carski orao s natpisom: *Sigillum sanitatis,* te se putem kurira šalje u Beč, a odanle poštom dalje u Njemačku, Poljsku, Francusku, Nizozemsku, Englesku, Dansku i tako dalje.

Zdravstveni savjetnik u Slavoniji, koji se kao i svi ostali nalazi pod bečkom zdravstvenom deputacijom, vodi brigu o svim mjerama protiv suzbijanja kuge. On neprestano šalje izvješća u Beč da li opada ili raste kuga u Turskoj. Prema tomu deputacija skraćuje ili produžava vrijeme karantene te se prema tome ublažuju ili pojačavaju protumjere. Krajem 1776. godine nije bilo u čitavoj europskoj Turskoj kuge, što je krajnje rijedak slučaj.

Iskusni liječnici su primijetili na 4 slavonska mjesta karantene da kuga djeluje, prema prirodi ljudskog tijela, na dva načina: ili se od nje krv naglo zgruša ili se potpuno brzo razvodni (*coagulando vel resolvendo*). Čim u jesen ili zimu padne prvi snijeg, tad prestaje zaraza i pošast se više dalje ne širi. No oni koji je već imaju, umiru bez pomoći. U ljetu se kuga ponovno prenosi iz Egipta u Europu. Najpouzdanija sredstva protiv zaraze su hladnokrvnost i odbacivanje svakog straha, potpuno uzdržavanje od jedenja mesa i puno pušenje duhana, tri protusredstva pomoću kojih mnogi Osmanlije ostaju potpuno zdravi.

[113] *Slavonski kontumacki činovnici, a osobito konutmacki sluge, koji otvaraju i raspakiraju bale i trgovačku robu, ne žive dugo, nego im zločudne groznice ili čak i sama kuga skrate život, a onda njihove udovice i djeca primaju poklon pod imenom siročadski talir (Waisenthalir).*

§ 36. Slavonska **vojna snaga** je mnogo jača nego što bi se moglo držati od tako slabo naseljene zemlje. Budući da su Slavonci po prirodi skloni ratu te rado služe kao vojnici, to Kraljevina može, usprkos svoje slabe naseljenosti, u slučaju ratne potrebe sasvim lako dignuti 30.000 ljudi[114].

Narodne pukovnije slavonske granice su: 1) **Petrovaradinska,** 2) **Brodska** i 3) **Gradiška pukovnija,** čemu još pridolaze 4) **slavonski husari.** Prve 3 su pješadijske te se svaka sastoji od 4 bataljuna, a svaki bataljun iz 6 kompanija te jedna kompanija ima u mirna vremena oko 200 glava, koje predvodi jedan satnik, dva poručnika, jedan zastavnik i 6 podčasnika. Husarska pukovnija ima u mirna vremena preko 2.000 ljudi i tako je dobro snabdjevena konjima, da svaki obični husar posjeduje tri ratna konja ili službena konja koje svaki sebi mora nabaviti i uzdržavati. Ti husari imaju kao i svi graničari ne samo karabin, pištolje i sablju, nego i koplje, s kojim mogu u punom galopu pogoditi talir, kao što sam sam vidio 1776. godine.

Kao što 4 slavonske tako i ostalih 18 austrijskih graničarskih pukovnija[115], koje u mađarskim zemljama štite granicu te čine izvrsno predziđe protiv Osmanlija, imaju sasvim posebno ustrojstvo. Sve su one sastavljene od vojnika graničara koji su prema langobardskom lenskom pravu, umjesto plaće, nadareni lenskim zemljištem[116]. Stoga obični vojnici ne dobivaju nikakve plaće sve dok se pukovnija nalazi u svojem području u kojem ima svoje sjedište. Ali čim izađu iz tog područja, primaju plaću kao i svi drugi vojnici i konjanici. Naprotiv časnici su plaćeni i za vrijeme mira[117],

---

[114] *Dorasli muškarci za vojsku i oni koji mogu nositi pušku, čine u svim zemljama četvrtinu stanovništva. Međutim bez štete za poljoprivredu i građanski obrt, može se za ratnu službu upotrijebiti samo osmi dio sveg stanovništva. Pomnoži li se sad 30.000 Slavonaca s 8 puta, tad ne dolazi više od 240.000 stanovnika.*

[115] *U Hrvatskoj, Slavoniji, Erdelju i Temišvarskom Banatu općenito ima sedamnaest graničarskih pješadijskih pukovnija i pet graničarskih husarskih pukovnija. Te 22 pukovnije, koje za vrijeme mira broje preko 60.000 ljudi a za 4 sedmice mogu se povećati na 100.000, ne nose svoje ime po nekom pukovniku ili generalu, nego obično po nekoj staroj tvrđavi koja bilo gdje leži na njihovom području.*

[116] *Oni su prema tome pogranični vojnici i lenski (milites limitanei et feudatarii). I kod Osmanlija postoje graničari nazvani serratkuly.*

[117] *Među časnicima ima prilično mnogo Nijemaca. I zapovijedanje se u svim pukovnija obavlja na njemačkom.*

ali ipak nešto manje, nego oni u drugim pukovnijama. Jer je i njima, kao i običnim vojnicima, dodijeljeno određeno zemljište. Svi ti graničari, kako časnici tako i obični vojnici, moraju sami sebi nabavljati potpunu vojničku odjeću. Doduše oružjem su snabdjeveni troškom pukovnijske blagajne, ali ga poslije moraju postepeno otplatiti, no ipak pod drugim imenom.

Sigurno je da su vojna područja u Slavoniji i Hrvatskoj veliko blago za Austrijsku kuću. Jer te pukovnije, kojih ima 15[118], ništa ne stoje u mirna vremena a u vrijeme rata se mogu bez muke, troška oko novačenja i gubitka vremena tako pojačati, da čine vojsku od 80.000 glava redovnih postrojbi. Stanovnici tih područja su svi rođeni vojnici te imaju zdravo trajno tijelo, kome ratne neprilike ne škode. Oni drugo ne vole osim oružje u kojem se od malih nogu marljivo vježbaju. Pa kad dođu u svoju vlastitu narodnu pukovniju, oni postanu za kratko vrijeme izvrsni vojnici, koji s radošću polaze na bojno polje[119], bez straha ulaze u bitku i tako su vjerni svojim zastavama, da se bježanje drži za odvratni porok[120]. Najgore je što se oko Miholja moraju žuriti s ratišta kući, kako bi mogli obraditi svoja zemljišta.

Osim toga u Slavoniji postoje još i njemačke i mađarske pukovnije. Nijemci su konjanici, koji su tu i tamo po županijama porazmješteni u vojarnama kao cijela ili polovica kompanija, dok Mađari čine posadu tvrđave te su pješaci[121]. Budući da se narodne pukovnije moraju brinuti za svoju poljoprivredu i zemljoradnju to se ne mogu upotrebljavati kao potpuna posada utvrda.

§ 37. Budući da velike rijeke opkoljavaju Slavoniju te je njima odvojena s juga i istoka od Turske, to se ona mora štiti i s vodene strane.

---

[118] *Naime 11 pukovnija u Hrvatskoj i 4 u Slavoniji. Među tih 15 pukovnija nalaze se 4 husarske.*

[119] *Upravo isti poticaj koji čini da Osmanlije rado idu u rat, naime nada u plijen, postoji i kod Slavonaca i Hrvata.*

[120] *No ako se dogodi da graničar napusti, tad mu bude kuća srušena i žena i djeca otjerani.*

[121] *Mađarska pukovnija koja se sada zove po svojem vlasniku Ivan Palfi, nalazi se već dugo godina u Srijemu. Arhiepiskop ili patrijarh u Karlovcima imao je prije pravo, da tu pukovniju, koja je većinom sastavljena od Ilira grčke vjeroispovijesti i čiji je dušobrižnik jedan pop, povjeri kome hoće. Zbog toga je grčki episkopi još uvijek nazivaju naša pukovnija (unser Regiment).*

Za to služe galije koje se na arhipelagu zovu šajke (*Sayken*) a na Dunavu kod Osmanlija čajke (*Tschaiken*). Dunav i Tisa, koja dijeli Mađarsku od Temišvara, čine kod svojega spajanja u mađarskoj županiji Bač (*Bacs*) jednu prevlaku ili ugao gdje nastavaju Iliri i Vlasi te koji zatvara čuveni već gore u 15. § opisani rimski kanal cara Dioklecijana te sa zapadne strane odsijeca od Ugarske. Taj prilično veliki ugao je jedno vojno područje[122] u kojem je 1771. ponovno ustrojena vojna sila za zaštitu

Dunava, Save i Tise. No i ti su stanovnici kao i u svim drugim vojnim područjima, rođeni vojnici, koji obavljaju službu na naprijed rečenim šajkama. Zbog toga nosi ime **Šajkaško područje i Šajkaški bataljun.** Svi stanovnici toga područja, koji priznaju grčku crkvu, sadrži nekoliko kaluđerskih manastira i leži u eparhiji grčkog episkopa u Baču, sačinjavaju samo jedan jedini bataljun, čije se puno brojno stanje sastoji od 1.113 glava[123]. Njega vodi jedan pukovnik i mnogo drugih časnika[124], koji se razumiju ne samo u ratovanje na vodi nego i u brodogradnju i ratnu inženjeriju. Stožer se stalno nalazi u trgovištu Titel (*Titul*) na desnoj obali Tise, nedaleko mjesta gdje se spaja s Dunavom. Tamo postoje skladišta, vojni arsenal i druge ustanove za gradnju brodova[125].

Šajke su male galije snabdjevene jedrima i veslačkim klupama. One se brzo kreću te okretno idu pa čak i protiv struje i vjetra. Te galije su različitih stupnjeva: najmanje voze 2 topa i 10 vojnika, najveće 4 topa i 100 ljudi. Što se tiče vojnika na palubi broda, oni su naoružani puškama, mušketama, sabljama i kopljima, koja su snabdjevena na vrhu s malim željeznim šiljcima, pa stoga zadaju u kreševu strašne rane. Ako bi mimo očekivanja došlo do rata s osmanskom Portom, tad bi ove galije čiji je broj ve-

---

[122] *Inače u cijeloj Kraljevini Ugarskoj nema nijednog vojnog područja, osim toga jednog jedinog šajkaškog.*

[123] *Godine 1776. bilo je u tom bataljunu puno brojno stanje. Uniforma je nebesko plava s crvenim obodima i bijelim dugmetima.*

[124] *Budući da se Iliri još malo bave ratnim graditeljstvom, to se među časnicima tih vojnika brodara susreće i Nijemaca, na pr. barun von Hohenhausen,*[XIII] *koji je 1777. bio bojnik te koji je poznat po svojim spisima na pr. Starine Dacije u današnjem Erdelju (Alterthümer Daciens im heutigen Siebenbirgen). A 1777. godine izdao je taj učeni časnik u Osijeku povijest Ilira (Geschichte Illyrier) prvu njemačku knjigu koja je tiskana u Slavoniji.*

[125] *Rimske starine koje su ovdje izvađene kako iz zemlje tako i iz vode, pokazuju da su već Rimljani u ovome području gradili i opremali brodove.*

gen ſich ſchnell und gehen geſchwind; auch wider den Strom und Wind. Dieſe Galeren ſind von unterſchiedlichem Range: die allerkleinſten führen 2 Kanonen und 10 Soldaten; die größeſten 4 Kanonen und 100 Mann. Was die am Bord befindlichen Schiffſoldaten betrift: ſo ſind dieſelben mit Flinten, Muskedonen, Säbeln und Lanzen bewaffnet, von welchen letzteren das eine Ende mit kleinen eiſernen Spitzen verſehen iſt; folglich im Scharmützel erſchreckliche Wunden machet. Sollte wider Verhoffen ein Krieg mit der osmaniſchen Pforte ausbrechen: ſo werden dieſe Galeren, deren Zahl groß iſt, trefliche Dienſte leiſten und die Donau hinab bis ins ſchwarze Meer kreuzen können. Die Officiers der Tſchaikiſten kennen den ganzen Strom abwärts, deſſen viele Inſeln, Sandbänke, Wirbel, Untiefen und gefährliche Oerter aufgenommen, und in Mappen und Riſſe gebracht ſind.

Ende des II. Buches.



Kraj II. knjige iz 1777. g.

lik, mogle postići izvrsne usluge te prokrstariti Dunavom sve do Crnog mora. Šajkaški časnici poznaju cijelu rijeku nizvodno, te su snimili njezine mnoge otoke, sprudove, virove, plićake i opasna mjesta i stavili ih u mape i crteže.



Stari graničarski čardak u Županji

Bilješke

I) Predgovor je zanimljiv te ovdje autor Taube otkriva ono što je već rečeno u našoj XXVII. bilješki I. knjige, naime da se prvenstveno služio izvorima pravoslavnih arhiva. No s druge strane navodi, da su nasljednici Ilira bili Slaveni, te nije dovoljno jasno, zašto ne naziva svoje suvremene stanovnike Slavonije i Srijema Slavenima, a ne Ilirima.

II) Usmena objašnjenja koja je autor koristio bila su „voda za svoj mlin", dakle u korist pripadnika grčke nesjedinjene crkve u Slavoniji i Srijemu, jer je to očito ako se usporede objektivne povijesne činjenice, što i sam čitatelj lako može na više mjesta uočiti.

III) Ovo je paka čini nam se, preoštra i samo djelomično točna konstatacija, budući da je poznato, da su franjevci i biskupi i te kako bili nositelji prosvjete, kulture i umjetnosti. Tu konstataciju autor Taube može više primijeniti na grčku nesjedinjenu crkvu u Slavoniji i Srijemu, nego li na zapadnu crkvu, budući da je o pravoslavnoj crkvi imao glavne izvore i kontakte s pripadnicima te crkve.

IV) Autor Taube ne govori proporcionalno o stanju i školama u Slavoniji i Srijemu. Tako ne navodi katoličke škole na pr. u Požegi, gimnaziju u Osijeku itd. što daje nepotpunu sliku o cjelokupnom školstvu u Slavoniji i Srijemu.

V) To je pogrešno autor uzeo iz neke srpske literature, jer je Slavonija naseljena Hrvatima, dok su Srbi živjeli na judu današnje Srbije oko Raške (Raci) i Pazara Istom za vrijeme osmanskih prodora i vlasti prelaze Srbi preko Dunava u današnju Vojvodinu, a nešto kasnije i u Srijem, Slavoniju te Podunavlje i dalje kao izbjeglice.

VI) To je točna konstatacija, ali unatoč toga autor Taube i dalje koristi ime Ilirija, odnosno Iliri.

VII) Tu autor koristi maštu da predoči porijeklo i početak Ilira

VIII) Naziv Ilirije od mitskog kneza Feničana Ilira, kao i naseljenost Feničana u našim područjima, spada u antičku mitologiju, koja je slično rješavala sva nepoznata pitanja.

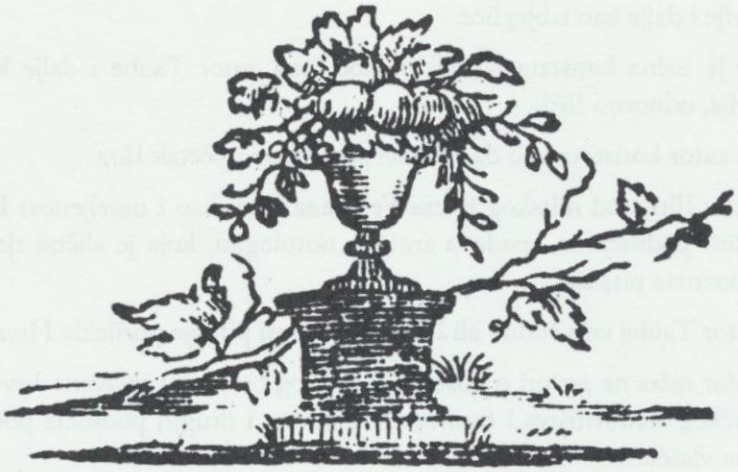
IX) Autor Taube vrlo čudno ali i netočno iznosi pitanje porijekla Hrvata i Srba.

X) Autor ništa ne govori o doseljenju velikog broja, prvenstveno hrvatskog katoličkog stanovništva i franjevaca iz Bosne i drugih područja pod osmanskom vlašću.

XI) Ne stoji da je Slavonija tj. 3 njezine županije bila utjelovljena Mađarskoj kruni, već su se županije nalazile pod upravom hrvatskog bana i Hrvatskog sabora.

XII) Autor očito ili nije znao ili je prešutio da su 3 slavonske županije i slob. kralj. gradovi te magnati išli na Hrvatski sabor, a onda tek predstavnici Hrvatskog sabora na zajednički Ugarsko-hrvatski sabor u Požun.

XIII) Bilj. 124/136/: Prva njemačka knjiga u Slavoniji tiskana 1777. godine, kako navodi Taube, od pisca Sylvestra Josepha Hohenhausena pod naslovom Illyrien, u Diwaltovoj tiskari, in 16-tini na 24 stranice, navodi osječka bibliografkinja Marija Malbaša u Osječkoj bibliografiji, Osijek 1981., str. 31., br. 53. Ta je tiskara osnovana kod osječkih franjevaca 1735. godine dok je prva sačuvana knjiga u toj tiskari tiskana na latinskom jeziku 1742. godine.



Beschreibung des Königreiches SLAVONIEN und SYRMIEN,

sowohl nach ihrer natürlichen Berschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen

---

III. knjiga

---

welches die Topographie enthält.

Aus eigenen Beobachtungen und aufmerksamen im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen entworfen

von

Fridrich Wilhelm von Taube

Leipzig, 1778.

Opis kraljevine SLAVONIJE i vojvodstva SRIJEMA

kako prema njihovom prirodnom stanju, tako i prema njihovom sadašnjem ustrojstvu u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima

---

III. knjiga

---

sadrži opis mjesta

načinjena prema vlastitom opažanju i brižljivo načinjenoj zamjedbi u zemlji

od

Fridrika Villhelma von Taube

carsko-kralj. pravog Donjo-Austrijskog vladinog savjetnika

Leipzig, 1778.

Res ardua, vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubiis fidem, omnibus vero naturam et naturae suae omnia.

Teško je starim stvarima dati novost, a novima vjerodostojnost, zastarjelim sjaj, a nejasnim svjetlost, omraženim dražest, sumnjivim vjeru, svima pak prirodu te da sve bude prema svojoj naravi.

Plinije

PREDGOVOR trećoj knjizi

Ovdje se konačno pojavljuje zadnja knjiga, koja sadrži opis gradova, dvoraca, trgovišta i drugih mjesta pa se dosljedno može očekivati dobar prijam. Kad sam na početku ove godine uređivao prilično kratak uvod za svoju prvu knjigu te ju još jednom pregledao i pripremio za tisak, dogodilo se da je ova III. knjiga pod perom narasla više nego što sam to u početku mislio. Sva mjesta koja sam 1776. i 1777. dobro pregledao te se neko vrijeme u njima i zadržao, opisana su opširnije i točnije nego ona koja nisam vidio ili sam ih samo dotakao u prolazu, iz straha da ne pomiješam nepravilnosti. Nitko neće olako opširno i kod toga ujedno točno opisivati neko mjesto koje sam nije vidio.

Ova **topografija** (opis mjesta) me je stajala velike muke i vremena, pošto nisam imao ni jednog prethodnika, od kojeg bih se mogao posavjetovati. Doduše kanonik **Baltazar Adam Krčelić de Corbavia** je objavio 1770. u Zagrebu jednu veliku knjižurinu na 522 stranice, čiji opširni naslov mnogo obećava[1]. No učeni pisac je držao da treba potpuno i gotovo preskočiti topografiju, prirodopis, državno ustrojstvo, postojeće starine Kraljevine Slavonije i slične stvari. Štoviše ono malo geografskih stvari koje dolaze u knjizi, rijetko kad su točne. Tako na pr. sve što se nalazi na 407. stranici o Srijemu, treba veliko poboljšanje.

Dakle morao sam svuda sam probiti led, da kod nas upoznam jednu nepoznatu zemlju, ali mogu reći, da sam se jako namučio da razriješim takav kaos i da opišem samo nekoliko stotina mjesta, koja još nitko nije opisao, nego i da dadnem ono mjesto u koje stvarno spadaju prema sadašnjoj političkoj podjeli zemlje. To bi mi sve bilo nemoguće izvesti, da nisam proputovao zemlju zbog javnih poslova te se tu prilično dugo zadržao i crpio potrebna obavještenja iz izvora u mjestu te području.

---

[1] *Početak naslova je: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares, itd.*

III. Buch.

Beſchreibung der Städte und Oerter in Slavonien.

Das ganze Königreich wird überhaupt in Ober- und Unter-Slavonien eingetheilt. Jenes enthält Croatien; dieſes aber Slavonien und Syrmien. Unter-Slavonien, wovon hier allein die Rede iſt, beſteht aus zwey Haupttheilen, welche ſind, I. die bürgerliche Provinz, (provinciale,) II. die Soldatenbezirke an der türkiſchen Gränze (militare.) Jene begreift den inneren Theil des Königreiches, welcher nicht an die Türkey ſtößt; ſondern abwärts von der türkiſchen Gränze theils gegen Hungarn zu, theils mitten im Lande liegt *). Ich fange

*) Man kann nachſehen, was davon im II. Buche dieſes Werkes, §. 21. S. 67. umſtändlicher vorgekommen iſt.

Preslik III. Taubeove knjige, Leipzig 1778. g.

Imena gradova i mjesta nisam mijenjao, nego sam ih radije tako napisao kako su ih učeni Iliri doista i napisali. Jer je očigledno pravilo da imena treba dati u uobičajenom pravopisu svake zemlje, a da se ne osvrćemo na izgovaranje, u suprotnom slučaju će doći do najneobičnijih pojava. Ipak ne mogu tajiti, da se pravi izgovor većine ilirskih riječi ne može točno izraziti nikakvim drugim slovima osim samo ilirskim ili glagolskim. Zbog toga mi se čini nesuvislo govoriti, da katolički Hrvati, Dalmatinci i Kranjci pišu svoj ilirski materinski jezik latinskim slovima[2], a Česi svoj njemačkim te Vlasi svoj jezik, koji je samo pokvareni latinski, glagolskim slovima. No ovdje nisam mogao napisati nijedno glagolsko slovo, a da ne učinim većini čitatelja sasvim nečitljiva imena gradova i mjesta.[I)]

Različita stara mjesta uzduž Drave i Dunava, koja se nalaze preko Ugarske, ili su Ugri sagradili u srednjem vijeku, ili su ih bolje napučili, ili su ih u najmanju ruku dugo držali. U sva tri slučaja ta su mjesta obično dobila mađarska imena, na pr. Vukovar, Vukograd (Wuko-var), Petrovaradin (Peter-vara), Đakovo (Diaco-var, Jakobs-stadt[3]), Zemun itd. Takva se imena trebaju dakle pisati ugarski, dok ostala, koja su prvotno ilirska, trebaju se pisati i izgovarati ilirski.

Mađari izgovaraju slovo S kao Š, a Z kao S, dok Iliri ne. Slovo G (glagol) izgovaraju ovi drugi sasvim tvrdo, gotovo kao H, dok oni sasvim meko, skoro kao I. Glas Č pišu Mađari kao CS, a Iliri na stari pravilni način kao CH, dok po novom pomoću TS. Prvi pišu na pr. Posega, Varos, Csepin, Petrowics, dok Iliri Poschega, ili Boczega, Varosch, Chepin, Petrovich. Mnogi Mađari u Kraljevini Slavoniji, otkako se ona ujedinila s Mađarskom, dijelom kraljevski činovnici a dijelom plemićki, započeli su jednu lošu novinu, da oni sad bez razlike pišu sva mjesta mađarski na pr. Wutsin umjesto Wutchin; Platternitz umjesto Pleternicz (kod njih „a" bez naglaska zvuči kao „e"), što se nikako ne može odobriti. Štoviše oni idu još i dalje te koji puta staro ilirsko ime mijenjaju u mađarsko, na pr. Illöok ili Illok u Ujlak.

---

[2] *Katolički Slavonci, Bosanci i Srbi upotrebljavaju glagolska slova, što dobro čine.*

[3] *Varos, dvor ili grad, često se skraćuje u Vara i Var te isto znači što i Varos. Na ilirskom jeziku dvor ili grad (Burg ili Stadt) znači grad, na pr. Beograd. Rusi i Poljaci promijenili su grad u grod, no Slaveni i Vendi u Njemačkoj u gard, na pr. Stargard, Mümpelgard, Stutgard itd.*

Osim toga imaju ilirski seljaci u turskim i mađarskim zemljama lošu naviku, da oni rado uvode nova imena, koja se od vremena na vrijeme uzimaju iz odgovora na pitanje: kamo se voziš? Na pr. u toplice! te se onda to mjesto s vremenom prozove Utoplica (Zumbade). Položaj nekog mjesta također im češće daje povoda za sasvim novo ime. Tako je na pr. prastaro ime Daruvar promijenjeno već prije nekoliko stotina godina u Podborje Unterdemberge), budući da to plemićko sjedište leži u podnožju brda. Podjednako tako oni imaju običaj da načine ime prema bilo kakvoj novoj građevini, na pr. od kapele, mlina, mosta i drugo kao i prema nekom ubojstvu, nesretnom slučaju i tome slično. S vremenom postanu ta uvedena imena tako obična, tako upotrebljavana i u cijeloj zemlji tako općenita, da se naposljetku stara imena ili sasvim zaboravljaju, ili pak da jedno mjesto pomalo dobije tri ili četiri imena, koja se bez velike muke ne mogu pronaći i istražiti koja su prava i istinita. Poneki put su tako prekrstili i rijeke te potoke, da mnogo njih jedno te istih svakih nekoliko milja nose sasvim drugo ime, na pr. po nekom novom mostu ili po čovjeku koji se tamo utopio, ili pak po kakvoj neobičnoj ribi koja je možda tamo uhvaćena itd. Rijeka Vrbas u Bosni, koja protječe pokraj Banjaluke, ulijeva se u Savu između Broda i Gradiške, dobila je malo pomalo tri različita imena između Save i Jajca, prijestolnice prethodnih kraljeva. Jaka matica, koja teče između Slavonije i Srijema te se konačno ulijeva u Savu, zove se gore uz vodu prema svojem izvoru Bić (Bitsch), a niže prema svojem utoku Bosut (Boschud). Na taj način moralo je u zemljopisu svih ilirskih zemalja, koja pripadaju bilo pod ugarske kraljeve, bilo pod velikog sultana, nastati mnogo izrazite nejasnosti i mnogovrsne zbrke. Postoje stara mjesta, koja su tako malo pomalo postala nepoznata, da doista više nitko ne zna, gdje bi ih trebalo tražiti, budući da im se zaboravilo njihovo pravo ime, pod kojim ih spominju stari spomenici, isprave i ljetopisi. Stare dobre zemljopisne karte iz XV. ili XVI. stoljeća ovdje bi izvrsno poslužile, samo što se nijedna ne pronalazi iz tog vremena, ni dobrih a ni loših.[II)]

Budući da opširan opis starina i prirodnih znamenitosti, na pr. rijetkih životinja, ptica, riba, insekata, biljaka, plodova, okamenjenih stvari i tome slično ne spada u nijednu topografiju, a k tome se bez crteža i slika to i ne može sasvim jasno predočiti, to sam za potpuniji i opširniji prikaz

prirodnih rijetkosti kao i starina odredio jednu posebnu raspravu, (kako je već rečeno u predgovoru I. knjige), dok sam ih ovdje samo ukratko opisao. Ipak još ne mogu kazati vrijeme kada će rečena rasprava ili kritičko izvješće stupiti u javnost, pošto vrlo sporo ide u Augsburgu s rezanjem bakra (bakroreza) i nacrta a i što se probni otisak jednog komada često mora po tri do četiri puta amo-tamo slati, sve dok se ne isprave svi nedostaci.

Jedno ovdje moram za sada spomenuti, naime da se u svim ugarskim i turskim zemljama Ilira dnevno revno uništavaju mnogi rijetki ostaci i stari spomenici. Slaveni ili današnji Iliri bi sasvim htjeli biti prirodni stanovnici ovih zemalja i zbog toga namjerno uništavaju sve spomenike koji pokazuju da su prije njih ovdje stanovali drugi i mnogo uljudniji narodi, a da bi oni sami jedino bili novoselci.[III)] Osim toga imaju plemićki činovnici i zakupnici posjeda tako malo poštovanja za sijedu starinu, da bez razlike naređuju rušenje, uništavanje i lomljenje svih njezinih ostataka, koji i najmanje smetaju u zemlji ili na njoj njihovoj zemljoradnji, često ne znajući za vrijednost onoga čemu iz čiste gramzljivosti zatiru svaki trag[4]. Isto tako je ukorijenjeno neznanje i barbarstvo odavno izbrisalo iz pamćenja stanovnika svako sjećanje na mjesta, gdje leže pokopane dragocjene starine. I upravo je isti takav slučaj u Grčkoj, Siriji, Egiptu itd. Srijem je još u srednjem vijeku pokazivao važne ostatke[5], od kojih je većina nestala, dok se ostali više mogu pronaći pod zemljom nego li na njoj. Gdjegod da se samo malo kopa, nailazi se na stare zidove i temelje opustošene građevine. Samo prije 80 godina izorali su seljaci nevjerojatnu količinu različitih starina, a napose rimski novac od metala, bakra, zlata i srebra, ili su ih našli u potocima, ribnjacima i močvarama. Sada su ih većinom seljaci prelomili ili ih prije toga rastope te ih prodaju. Pošto su iz gluposti često zlatne i srebrene novce, koji su u zemlji izgubili svoju boju, držali za bakrene i metalne, to su se konačno opametili.

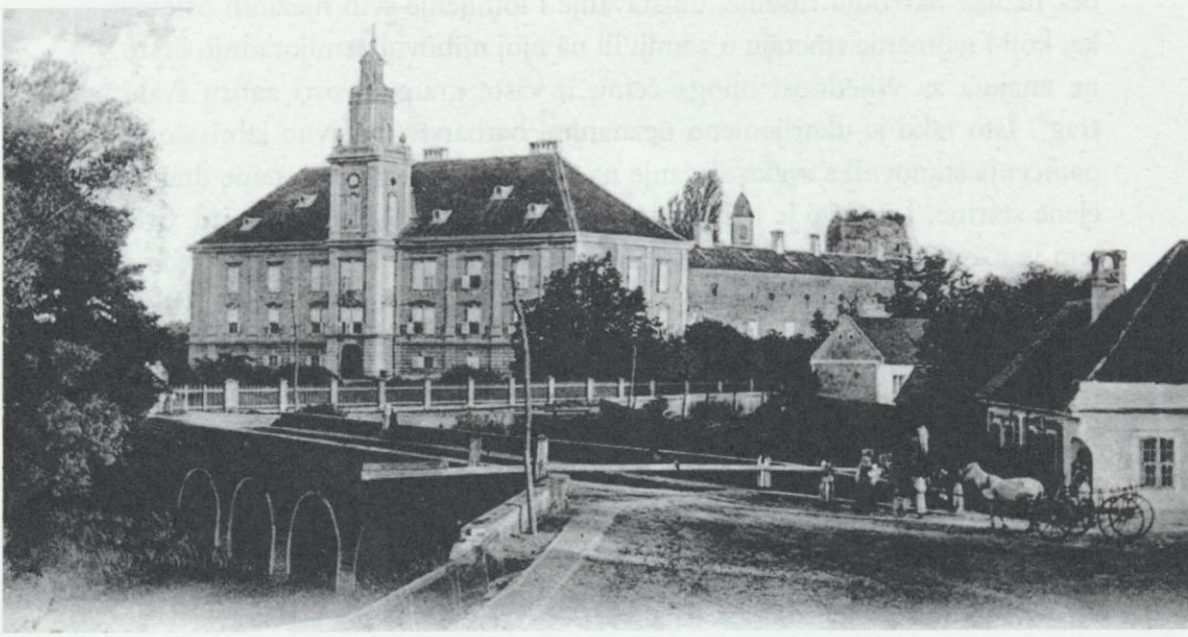
---

[4] *Jedan je zakupnik naredio 1750. da se sruši još pravilno stojeći dio jednog lijepog trijumfalnog luka, s tim da bi se tamo proširila staja za volove koja se naslanjala na njega.*

[5] *Čitao sam rukopis opisa jednog putovanja, koje je poduzeo Genovežanin Grimaldi 1120. do 1122. kroz Hrvatsku, Slavoniju i Srijem za Beograd i dalje na Krim. On piše da je našao Srijem pokriven prekrasnim gradovima i palačama koje leže u ruševinama.*

Obzirom na ovu III. knjigu nemam dalje više ništa dodati, osim izvješća koje sadrži zaključak o Klementincima, jednom prastarom narodu koji je ostao nepomiješan, te do sada još nije bio poznat izvan granica Srijema. O tom znamenitom narodu nije se, koliko znam, ništa još pojavilo napisano. Ja ću Klementince opširnije i točnije opisati u gore spomenutoj posebnoj radnji ili kritičkom izvješću te i prikazati u bakropisu njihovu neobičnu nošnju.

Beč, 1. svibnja 1778.



Dvorac Prandau u Valpovu

III. Knjiga

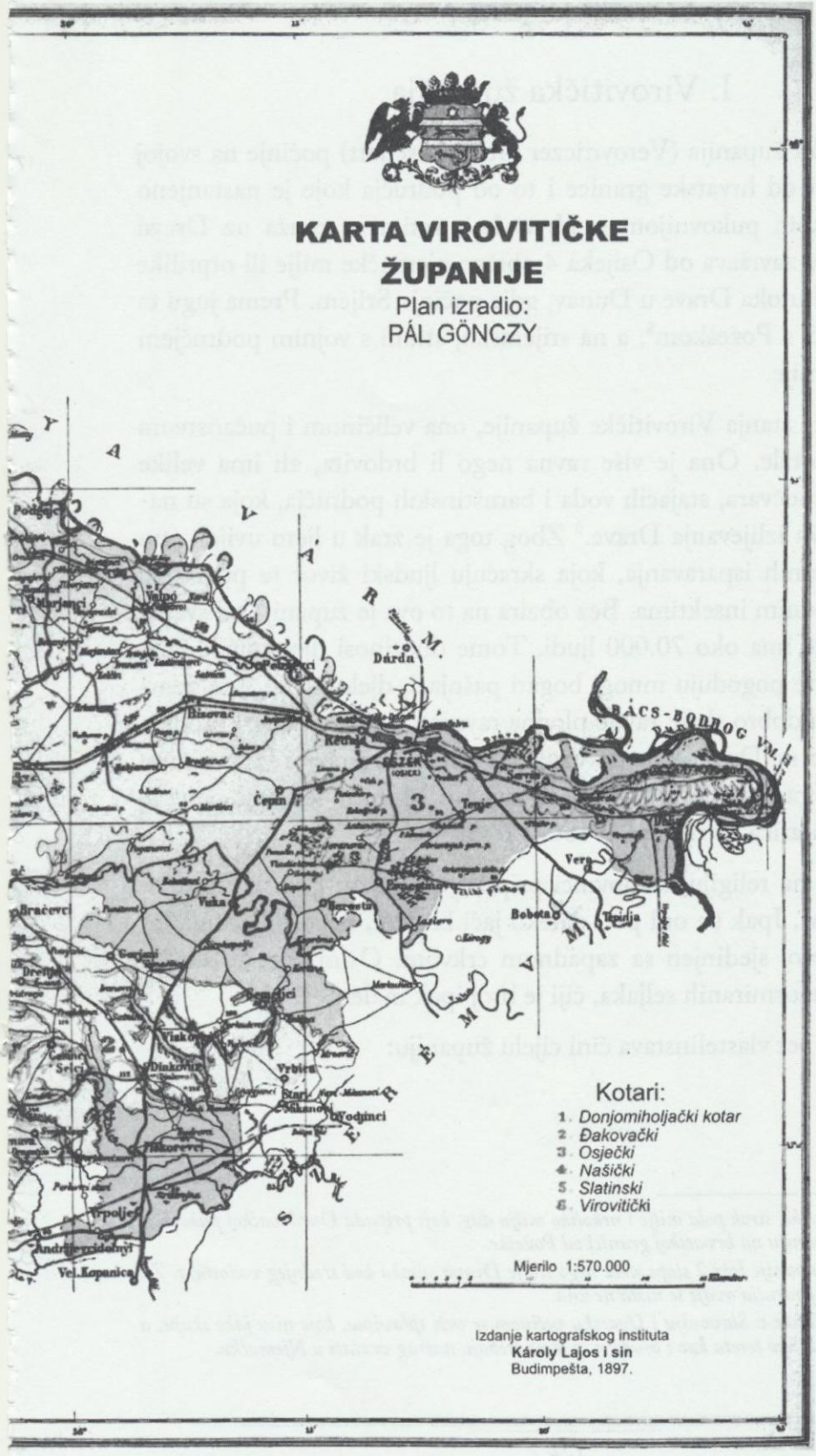
OPIS GRADOVA I MJESTA U SLAVONIJI

Čitava Kraljevina se općenito dijeli na Gornju i Donju Slavoniju. Prva obuhvaća Hrvatsku, a ova druga Slavoniju i Srijem. Donja Slavonija, o kojoj je ovdje jedino govor, sastoji se iz dva glavna dijela, koji su: I. građanska pokrajina (provincijal) i II. vojna područja na turskoj granici (vojna). Prva obuhvaća unutrašnji dio Kraljevine, koji ne graniči s Turskom, nego se nalazi dalje od turske granice, djelomično prema Ugarskoj, djelomično u sredini zemlje.[6]

Ja počinjem s građanskim područjem, koje se sastoji iz tri županije ili komitata[7], koje se zovu
1. Virovitička ili Veröczer županija, 2. Požeška i 3. Srijemska županija. Prva leži na Dravi, druga usred Slavonije a treća usred Srijema između Dunava i Save.

[6] *Može se vidjeti što se o tome nalazi u II. knjizi ovoga djela, §21, str. 117.*
[7] *Što je županija to je gore objašnjeno u II. knjizi §31, str. 127.*


Površina: 4866.88° Klm.
Broj stanovnika: 216.417.
Legenda:
SLOBODNI KRALJ. GRAD
Politička općina
Općina
Pustara
Željeznica
Državna cesta
Cesta sudske nadležnosti
Cesta
Brana
Unutarnja granica
Granica županije
Granica kotara
Granica grada
Rijeka, potok
Močvara
Poštanska postaja
Željeznička postaja
Telegrafska postaja
Parobrodarska postaja
Crkva
Dvorac
Ruševina
Mineralna voda
Kamenolom
Visine u metrima
Planirana cesta
Legenda boja:
Duboka nizina ispod 100 m
Nizina ispod 200 m
Brdovito brežuljkasti kraj do 500 m
Brda do 1000 m



Karta Virovitičke županije 1897.

I. Virovitička županija

Virovitička županija (Veroviticzer Gespannschaft) počinje na svojoj zapadnoj strani od hrvatske granice i to od područja koje je nastanjeno Sv. Đurđevačkom pukovnijom u Hrvatskoj, zatim se pruža uz Dravu prema istoku te završava od Osijeka 4 obične njemačke milje ili otprilike 1 milju niže od utoka Drave u Dunav, gdje počinje Srijem. Prema jugu ta županija graniči s Požeškom[8], a na srijemskoj strani s vojnim područjem Brodske pukovnije.

Što se tiče stanja Virovitičke županije, ona veličinom i pučanstvom nadmašuje 3 ostale. Ona je više ravna nego li brdovita, ali ima velike šume, mnogo močvara, stajaćih voda i baruštinskih područja, koja su nastala zbog čestih izlijevanja Drave.[9] Zbog toga je zrak u ljeto uvijek pun nezdravih i štetnih isparavanja, koja skraćuju ljudski život te pogoduju svakakvim otrovnim insektima. Bez obzira na to ova je županija od sve tri najnaseljenija te ima oko 70.000 ljudi. Tome doprinosi djelomično jako stočarstvo, kome pogoduju mnogi bogati pašnjaci, djelomično jaka zemljoradnja, čemu dobro služe ravne plodne ravnice, a djelomično i brodarstvo te ribarstvo na Dravi, koja povezuje Koruško, Štajersku i Hrvatsku sa Slavonijom i Ugarskom[10]. Odavde se Dravom i Murom godišnje preveze za Njemačku žitarica u vrijednosti 150.000 forinti.

Obzirom na religiju, stanovnici pripadaju dijelom latinskoj a dijelom grčkoj crkvi. Ipak su oni prvi daleko jači brojem, nego ovi drugi, od kojih je mali broj sjedinjen sa zapadnom crkvom. Osim toga u okolici Osijeka ima i reformiranih seljaka, čiji je broj ipak malen.

Sljedećih pet vlastelinstava čini cijelu županiju:

---

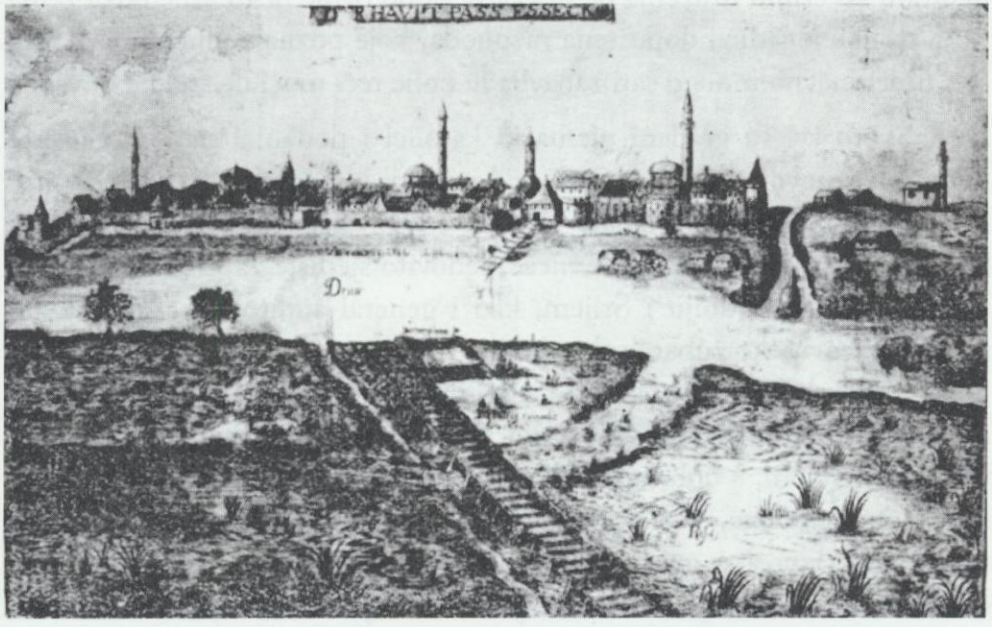
[8] *Uski pojas Hrvatske, širok pola milje i nekoliko milja dug, koji pripada Đurđevačkoj pukovniji, dijeli ovu županiju na hrvatskoj granici od Požeške.*

[9] *Dobar dio ove županije leži 2 stope niže nego što je Drava visoka kod srednjeg vodostaja. Za nasipe i odlivna područja ovdje se ništa ne zna.*

[10] *Plovidba iz Štajerske u Slavoniju i Ugarsku većinom se vrši splavima, koje nisu jako skupe, a upravo nose isto toliko tereta kao i brodovi te se ne trebaju natrag vraćati u Njemačku.*

1) Kraljevsko komorsko dobro Osijek, s istoimenim gradom.

Osijek (Essek) zvao se za vrijeme Rimljana Mursia, a u srednjem vijeku **Osek** (Osek), glavni grad županije a ranije i čitave Kraljevine. On je tvrđava koja leži u močvarnom području na desnoj obali Drave, oko 3 milje iznad utoka Drave u Dunav. Zbog turskih provala nije izgrađen nikakav most preko rijeke, ali ipak prijevoz besplatno obavljaju pontonirci i brodari skelama i plitkim čamcima. Tvrđava je sagrađena krajem prošlog i leži sa svoja tri podgrađa u jednoj širokoj plodnoj ravnici, gdje se tu i tamo nalaze plodne oranice za raž, naročito na istočnoj strani prema Srijemu. Tu sam na jednom malom području vidio da odjednom ore 13 plugova, u svakom s upregnuta 4 para volova.[IV)]



Osijek oko 1680.

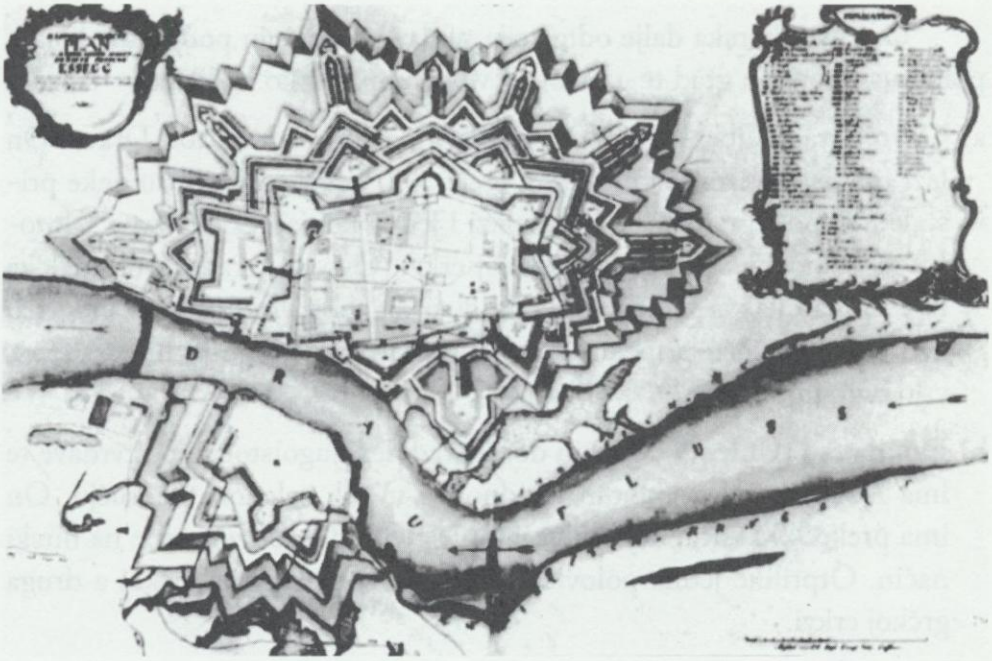
U samom utvrđenom gradu, koji je jedino malen, nema više od 82 građanske kuće, od kojih je većina prilično dobro izgrađena. Nasuprot tome zauzimaju javne zgrade, naročito vojne, tim više prostora. Sve su one moderno, čvrsto i lijepo izgrađene. Veliki četverokutni trg usred grada neobično lijepo upada u oči te je okružen pristalim zgradama, među koji-

ma se nadaleko odlikuje prostrani stan koji pripada zapovjednom generalu Slavonije. I premda je sada grad ispred svih drugih u cijelom Kraljevstvu glede ljepote, to se ipak ne može reći, da je on od svih najugodniji, budući da se u njemu malo trguje i prometuje, osim u vrijeme sajmova, to je on jedno tiho mrtvo mjesto.[V)] K tome još dolazi da ljeti isparavanja, koja se dižu iz mnogobrojnih močvara, unaokolo zaraze sav zrak i stvaraju opasne trule groznice, koje ako se prebole i izliječe, ipak ostavljaju čitavo tijelo poremećeno. Osim toga ovdje su komarci i drugi insekti nepodnošljivi. U sparnim ljetnim danima ili u proljeće i jesen nitko ne može uživati u svježem večernjem zraku i zelenilu, budući da se iz pretjerane opreznosti uvijek zatvaraju sva gradska vrata prije zalaska sunca te se ponovno otvaraju istom o izlasku sunca. Nedostatak javnih zabava, sastanaka i ugodnih večernjih druženja ne osjeća se samo ovdje nego i u čitavoj zemlji. Kartanje je jedina dopuštena razonoda, koje poznaje uljuđeni svijet te se s time dnevno mnogo sati zabavlja ili bolje reći muči da stekne novac[VI)]

Skoro svi su građani njemački katolici i podanici same kraljevske komore. No ovdje postoje i Grci te Armenci. U podgrađima je velik broj Ilira i Slavonaca koji priznaju istočnu crkvu. Taj je grad također, koji upravlja jedan gradski sudac i vijeće, redovito sjedište zapovjednog generala za čitavu Slavoniju i Srijem, kao i general-auditora, zatim velikog župana Virovitičke županije (no koji je općenito odsutan), kao i carinarnice te solarskog ureda, nadalje različitih drugih ureda te mnogih činovnika ovisnih od svih gore navedenih. Ukupan broj svih stanovnika s čitavim svećenstvom, s uobičajenom posadom, sa svim vojnim osobama i sa svim zatvorenicima, koje koriste iz austrijskih zemalja da ovdje zidaju utvrđenja[11], iznosi u gradu oko 3.600 ljudi, a u sva tri podgrađa samo 4.400 duša, što sve zajedno čini broj od 8.000 ljudi.[VII)]

Najkorisnije je za stanovništvo svilogojstvo kao i godišnji sajmovi, na kojima se obavlja veliki promet s konjima, volovima, svinjama i sirovom neučinjenom kožom pitomih i divljih životinja, kao i sa žitom i svakojakim drugim slavonskim proizvodima te jaki promet i važna trgovina iz Ugarske i Njemačke.

[11] *Ja sam među tim prognanima našao 1776. jednog francuskog učitelja plesa, koji je lancima okovan išao iz jedne u drugu kuću i podučavao mlade ljude plesu te francuskom jeziku.*



Plan osječke tvrđave iz 1756. godine

Tvrđava je načinjena na nizozemski građevinski način. Ona doduše ima mnogo jakih zidanih bedema i vanjskih opkopa s ispunjenim kanalima, ali uopće nema ni jednog podzemnog prokopa, jer ne dopušta močvarno zemljište a isto tako nema dovoljno skladišta ni kazemata (zemunica), ni izvan puškometa stanova za posadu ispod tvrđavske građevine. K tome leži u predgrađu **Donje Varoši** jedan dugački brežuljak, koji se proteže prema Tvrđavi sve do građanskih ili tako zvanih komorskih vješala te s kojeg neprijatelj može gađati sva utvrđenja. Taj brežuljak bio je u spomenutom podgrađu pokriven ostacima i ruševinama jednog starog burga (utvrđenja). Kad je prije otprilike 30 godina trebalo kamenje i opeke te kad se ujedno htjelo načiniti nove ulice i kuće u rečenom podgrađu, tad su uklonjene te razvaline, porušeni zidovi toga burga te su s njegovim kamenjem nadaleko potaracane ceste. Kod iskopavanja starog zidovlja pronađeni su razni rimski natpisi, oružje i druge vrlo značajne stare stvari, no kojima se (osim novca) po ovdašnjem običaju malo poklonilo pozornosti, već su razbijene, rasute i raznijete. Ipak sam s velikom mukom nešto od njih skupio.[VIII)]

Osamsto koraka dalje od glacija tvrđave započinju **podgrađa**, koja u polukrugu opasuju grad te ga svojom veličinom daleko nadilaze.

a) **Gornji grad** (Ober-Waros) tj. gornji grad obzirom na tok Drave. On leži prema sjeverozapadu te ima preko 300 kuća, od kojih su neke pristale i lijepo izgrađene. Tu se nalazi i jedna konjanička vojarna. Gotovo svi stanovnici pripadaju rimskoj crkvi. Ovo podgrađe ljeti izdaleka izgleda kao kakva tamna šuma, budući da zbog vlažnog i masnog tla, uz veliku sunčevu pripeku, mnogobrojno drveće koje je tu zasađeno, vrlo brzo i bujno raste.

b) **Donji grad** (Unter-Waros) ili donji grad, leži jugoistočno od tvrđave te ima lijep položaj u jednom ugodnom i uvijek zelenom području. On ima preko 400 kuća, koje su većinom sasvim dobro izgrađene na ilirski način. Otprilike jedna polovica stanovništva pripada latinskoj a druga grčkoj crkvi.

c) **Majuri** (Meyerhöfe) čine treće podgrađe koje se nalazi u sredini između oba prva te je udaljeno od tvrđave samo 500 koraka. Već samo ime pokazuje njihovo određenje i svojstvo. Ono je najmanje od svih te ima i najlošije kuće, koje većinom čine štale, šupe, kolibe i vrtne kuće. Ti malobrojni stanovnici skoro su svi katolici.

U samoj Tvrđi postoje dvije lijepe župne crkve, od kojih se jedna nalazi kod bivših isusovaca, a druga u franjevačkom samostanu, koji je prostrana zgrada te ima preko 100 prosjačkih redovnika.[IX)] U 3 podgrađa nalaze se 3 rimske i jedna grčka župna crkva, od kojih je jedna kod kapucina, druga kod franjevaca, a treća je u stvari samo kapela. Spomenuti kapucinski samostan je jedini koji imaju kapucini u čitavom Kraljevstvu. U podgrađima susreće se na nebrojeno mnoštvo bijelih dudovih stabala, koja ovdje izvrsno uspijevaju i brzo rastu. Računa se da je čista korist od svakog stabla godišnje 1 forinta, što je stanovnicima koristan poticaj za njihovu sadnju. Oni se u podgrađu prehranjuju dijelom od svilogojstva, dijelom od ribarenja i uzgoja stoke, a dijelom od zemljoradnje, dok se mnogi bave obrtom i trgovinom. Naprotiv građani u Tvrđavi se bave različitim obrtom te djelomično žive od vojne posade i kraljevskih činovnika koji ovdje stanuju.



Franjevački samostan u Osijeku iz 18. st.

Konačno što se tiče povijesti grada, moram početi od starih Rimljana. U Savskoj ili Valerijevoj Panoniji postojala je Mursia, Mursa, Morsia ili Mursum nedaleko od desne obale Drave, otprilike 3 milje iznad njezinog utoka u Dunav. Taj vrlo čuveni grad u povijesti izgradio je car Hadrijan. Grad je bio jedna stara kolonija Rimljana i sjedište rimskog namjesnika, koji je odavde upravljao Panonijom. Sve to potvrđuje Peutingerova karta, svjedočanstvo starih pisaca, pronađene slike i u kamenu isklesane glave plemenitih Rimljana, zatim novac, natpisi, kamenje i drugi spomenici, koji su često iskopani iz zemlje u starom i novom vremenu, pa čak i u naše dane. Kad je 1774. godine uklonjen jedan dio gore spomenutog brežuljka između Tvrđave i Donjeg grada, da bi se s iskopanom zemljom podigao novi put, ponovno su ondje otkrivene različite rimske starine, od kojih sam prepisao urezani u mramor ovaj natpis:[X)]

IMP CAES
C. IVL VERVS MAXIMI S
NVS P F. AVG. M TRIB TOTIS T
BIS IMP IIL COS PRO CO
PP ET CIVS VERVS MA I

MVS NOBILISSIMVS
CAES FILI AVG N D C
CIC BR MA SAR IIM B
MAXIMI
ABC XQ M
CLX[12]

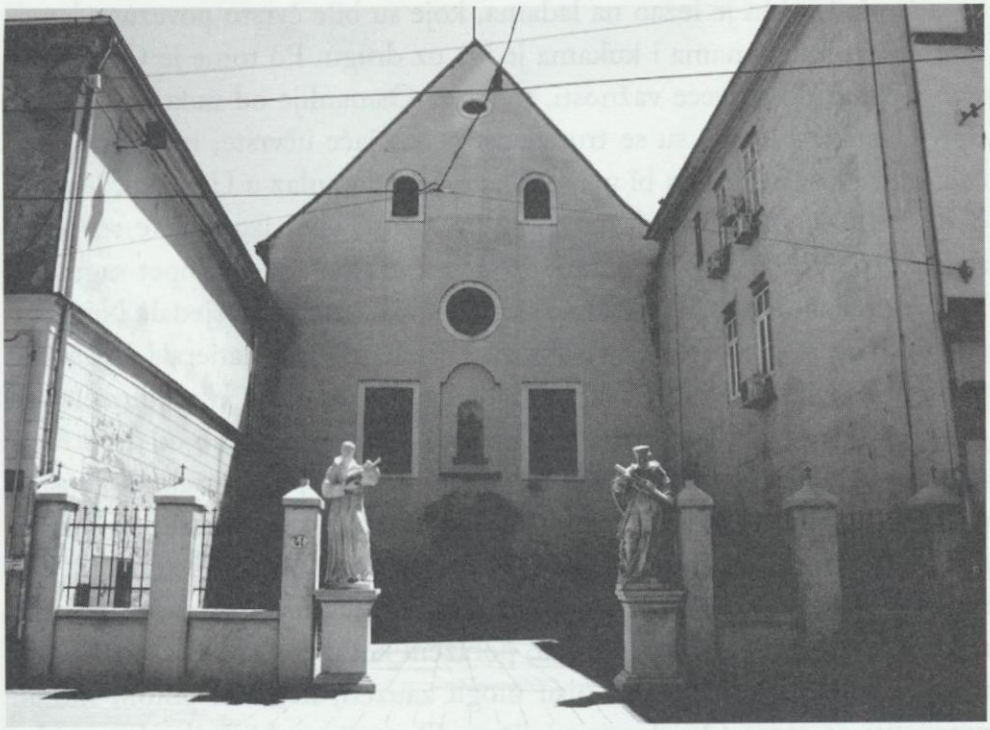
Već oko 335. godine ili u 30-oj godini vladanja Konstantina Velikog, nalazimo u **Mursiji** uspostavljenu biskupiju. Grad je cvao još mnogo godina, naime sve do propasti Zapadnog carstva, budući da su ga opustošili Goti, Sarmati i Huni. Biskupija se ugasila, a Mursija se malo pomalo pretvorila u jadno selo. U sredini 6. stoljeća je pleme onih Sarmata koje Ptolemej naziva Stavani (Slavanen), a drugi stari pisci **Sloveni, Slavi i Slavini** (Slovenen, Slaven, Slawinier) udarilo svoje sjedište između mursijanskog jezera ili močvare, rimskog grada Novioduna (civitas Novi et unensis), Visle i Dnjepra, kako to izvještava gotski pisac povijesti Jordanes. On je jedini koji spominje mursijansku močvaru (lacus Musianus ili Mursianus, kao i stagnum Mysianum ili Morsianum), vjerojatno zato što ta močvara nije bila naročito poznata te nije imalo pravo ime. Jordanes je

[12] *Ja neću popunjavati ove praznine na mramoru i slova koja su postala nečitka, budući da to lako mogu učiniti učeni ljudi, dok neuki ionako malo do toga drže. Ovo je dosta netočno zabilježeno, a M. P. Katančić (Dr. Stj. Sršan, Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, Osječki zbornik XX, Osijek 1989., str. 299.) je iščitao cijeli tekst ovako:*

Imperator Caesar Caius Iulius Verus Maximus
Pius, Felix, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunicia
Potestate bis, Imperator tertium, Consul, Proconsul,
Pater Patriae. Et Caius Iulius Verus Maximus
Nobilissimus Caesar, Filius Augusti nostri Dacici,
Germanici, Sarmatici, Imperatoris maximi. Ab
Aquinco Millia Passuum centum sexaginta.

U prijevodu to znači: Imperator Cezar Gaj Julije Ver maksimin
Blažen, sretan, božanski, veliki svećenik, drugi put
U tribunskoj vlasti, treći put imperator, konzul, prokonzul,
Otac domovine. I Gaj Julije Ver Maksim
Najplemenitiji Cezar, sin našeg Augusta Dačkog,
Germanskog, Sarmatskog, najvećeg imperatora.
Od Akvinka /Budima/ 160.000 koraka.

dakle svoj naziv uzeo od grada Mursije koji je tu bio smješten. A da je ta močvara upravo ona ista koja se nalazi kod Osijeka na obim dravskim stranama, to sam pokazao u jednoj posebnoj raspravi. Povuče li se crta od Osijeka sve do izvora Visle i Dnjestra i do nekadašnjeg grada Novioduna, koji se nalazio na Dunavu u današnjoj Moldaviji na granici Besarabije, onda se vidi da su Slaveni u 6. stoljeću zaposjeli najveći dio današnje Kraljevine Ugarske, uz to Erdelj i jedan komad Moldavije te Vlaške.



Franjevački samostan u Osijeku iz 18. st., snimka iz 20. st.

Kad je Slavonija 1091. godine priključena Kraljevini Ugarskoj, tad su sagradili ugarski kraljevi kod sela Mursije jedan čvrsti dvorac-grad na samoj Dravi te ga prozvali **Osek** (Osek) i smatrali ga ključem Slavonije.[XI] Njega su doduše Osmanlije 1529. godine /sic!/ ugrabili, ali ga nisu mogli zadržati, dok nije sultan Sulejman I. (koga neki krivo zovu Soliman II) 1535. godine poslao beogradskog pašu Muhameda Jahirologija da opsjedne utvrdu-grad.[XII] Njegovo osvajanje je zapalilo novi rat. Kralj Ferdi-

nand I. je 1537. tamo krenuo s jakom vojskom, ali nije mogao ponovno zauzeti utvrđenje, te je ono ostalo 150 godina u rukama Osmanlija. Tada se Mursija zvala **Osijek** (Essek). Sultan Sulejman I. htio je malo prije svoje smrti još jednom prodrijeti u Ugarsku i da kod Osijeka prijeđe Dravu da bi opsjedao Siget. On je naredio da se preko rijeke i svih močvara podigne jedan divljenja vrijedan most, na kome je danju i noću radilo 25.000 ljudi te je sretno dovršeno djelo nevjerojatnom brzinom za 15 dana. Taj čuveni most bio je dugačak 8.565 koraka ili točnije 5.500 lakata, a širok 15. On je ležao na lađama, koje su bile čvrsto povezane lancima, željeznim sponama i kukama jedna uz drugu. Po tome je Osijek postao prijelaz od najveće važnosti, te su ga Osmanlije od tada držali ključem Ugarske i uvijek su se trudili da ga što jače učvrste, ne samo da bi osigurali most nego i da bi uvijek imali slobodan ulaz u Ugarsku. Ugri su doduše 1600. zauzeli tvrđavu, ali su ju uskoro opet izgubili te su 1664. spalili čitav most. No Osmanlije su ga za kratko vrijeme opet sagradili. Kad je pobjedonosna Leopoldova vojska 1685. godine opsjedala Neuhausel, poslana je jedna leteća vojska za Osijek, koja je natjerala Požeškog pašu, nakon što je izgubio 700 ljudi, da napusti tvrđavu. U međuvremenu postave Hrvati vatru pod most te spale na njemu jedan dio od 1.200 koraka. S vremenom se samo od sebe srušilo ono što je preostalo te je ostao cijelih 90 godina u močvari preko koje se nije moglo putovati bez životne opasnosti. U međuvremenu je tvrđava iznova došla u ruke Osmanlija, koji su 1687. godine krenuli onamo s velikom vojskom da ponovno postave most, ali su te iste godine potpuno poraženi kod Mohača. Oni 1690. ponovno opsjedali grad, ali ga nisu mogli zauzeti, nego su potom morali prepustiti ne samo Osijek nego i čitavu Slavoniju pobjedniku Leopoldu. On je porušio stare zidove i utvrđenja, ponovno iznova iz temelja sagradio grad te ga je pretvorio u redovnu utvrdu prema novom načinu. No vojni graditelji napravili su neodgovornu pogrešku, što su tvrđavu smjestili u nisko močvarno područje, koju se s brežuljka gdje je stajala stara Mursia, može tući topovima. Uostalom visina prema Polu iznosi usred tvrđave, prema mojem opažanju, 45 stupnjeva, 30 minuta i 6 sekundi.

Ako se odavde skelom prijeđe preko Drave na mađarsku obalu, tad se stiže na novi nasip ili tako zvani drum (Chaussee), koji ide umjesto

često spominjanog turskog mosta preko svih močvara u Mađarsku, te je dug pola sata hoda i povezan pomoću dva mosta. Ta stvar je bila potpuno gotova tek 1775. godine te je stajala 600.000 forinti, za što su morali svoj dio doprinijeti svi plemići i gradovi susjednih županija u Slavoniji te Ugarskoj. Taj znameniti nasip omogućio je neiskazane koristi u obje kraljevine i olakšao međusobnu trgovinu između obih zemalja kao i tjeranje volova i svinja iz Slavonije za Njemačku, pored uvoza njemačke robe i potrepština za trgovce i pukovnije.

Jednu milju od Osijeka na jugozapadnoj strani grada, leži velika šuma a usred nje malo imanje Čepin (Csepin), gospodina von Adamovića, koji je svu zemljoradnju uredio prema njemačkom načinu. Ovdje su slavonski seljaci marljivi, neki imaju staje, hambare i gumna, gnoje njive, vrše žito te često u jednom danu voze u Osijek 30 do 50 kola drva ili živežnih namirnica pa bi se prema tome obogatili da im ne bi na putu stajalo kmetstvo. Zemljište koje obrađuje sam gosp. von Adamović leži okolo njegovog sjedišta, kuće sagrađene na njemački način te on može iz svojega stana pomoću dalekozora nadgledati sve zemljište. Kad njegovi ljudi ljenčare ili naopako rade, onda vlasnik uzme u ruku glasilo (trubu) pa im iz svojeg prozora više što trebaju raditi. Tu sam se 1777. godine sa zadovoljstvom zadržao nekoliko dana.



Dvorac baruna Adamovića u Čepinu

Sada slijedi opis ostalih 8 vlastelinstava Virovitičke županije. Počet ću od istoka na Srijemskoj granici i nastaviti prema zapadu do Hrvatske.

2) Komorsko dobro Dalj (Dallja) uzduž Dunava, koje je sa zapadne i južne strane zatvoreno Srijemom i Vukovarskim vlastelinstvom, a na sjevernoj se strani naslanja na vlastelinstvo Erdut (Erdöd). Dalj je doduše najmanje vlastelinstvo ove županije, ali ima blagoslovljeno žitorodno tlo, sočne pašnjake za stoku i dobar ribolov na Dunavu. Kraljevska komora siromašna novcem ga je u prijašnjim vremenima založila grčkoj arhiepiskopiji u Karlovcima za mali novčani iznos od 38.000 forinti, koji je donosi 20% kamata, budući da se godišnji prihod ovoga imanja sastoji otprilike od 3.600 forinti. I uprava zbog toga ne bi željela arhiepiskopija da joj taj masni zalogaj izmakne iz ruku, nego da to imanje prisvoji kao trajno odstupljeno. No Komora tvrdi da kad ona vrati dužnih 38.000 for. i plati sva poboljšanja koja je arhiepiskopija načinila, ima pravo da ga otkupi, dok to arhiepiskopija ne želi učiniti.

Dalj (Dallja), trgovište na Dunavu s jednom grčkom parohijskom crkvom. Ovdašnji protopop ima pod sobom 25 parohija i 7 filijalnih crkava. Stanovnici se jako bave ribolovom, naročito hvatanjem moruna

Borovo (Borovo), slobodno parohijsko selo koje se otkupilo od kmetstva.

3) Erdut (Erdöd), doduše nije baš veliko vlastelinstvo grofova von Palfy, koji se zbog toga pišu **Palffy von Erdöd.** Ono se na istoku naslanja dijelom na Dunav a dijelom i to prvenstveno na srijemsko vlastelinstvo Vukovar, dok prema zapadu na Osijek, a prema jugu na srijemsko vlastelinstvo Nuštar, od kojeg ga dijeli rijeka Vuka te na sjeveru kako na Dunav tako i na Dravu koje se ovdje spajaju. Zemljište je ravno, plosnato i močvarno.

Erdut (Erdöd), trgovište na Dunavu u uglu koji stvara rijeka svojim zavojima, s jednim prastarim burgom, koji je u starini bio jako utvrđen te ostao dugo vremena u vlasti Osmanlija. No kad su oni 1687. godine, nakon teškog poraza kod Mohača, zbog približavanja carskog generala Dünvalda, sami počeli napuštati po čitavoj Slavoniji sva mjesta koja su se



Stara kula u Erdutu



Narodna nošnja u Aljmašu

mogla držati, to su napustili i ovaj burg. Stanovnici se većinom prehranjuju ribolovom. Ovdje pronađene starine svjedoče da su Rimljani stanovali u ovome mjestu.

Aljmaš (Almas ili Almasch), mjesto koje je u prijašnja vremena bilo značajno, a sada je selo kod kojeg se Drava ulijeva u Dunav. Ovdje se hvata mnogo i to velikih moruna.

Sotin (Zatha), nedaleko Aljmaša, malo siromašno selo, koje je pod Rimljanima bio cvatući grad Cornacum ili Kornakon. Na tom području izvađeno je iz zemlje mnogo rimskih starina. I još se ponešto uvijek nađe kad se gradi, pokapa ili ore novo polje.

Bijelo Brdo i Tenje (Beloberdo i Tenja) su sela i općine, koja su se novcem oslobodila od kmetstva.

4) Vlastelinstvo Đakovo (Diacowar ili Jakovar) na istoku graniči djelomično sa srijemskim vlastelinstvom Nuštrom, a djelomično i pretežito s područjem Brodske pukovnije, od koje ga na južnoj strani u prilično dužini odvaja rijeka Bić ili Bosut. Na sjevernoj strani teče bogata ribom rijeka Vuka, koja odvaja Đakovo od Osijeka i Valpova. Lanac visokih brda koji po dužini siječe čitavu Kraljevinu, upravo prolazi kroz ovo vlastelinstvo, ali koje ipak ne oskudijeva plodnim oranicama, pašnjacima i livadama. I premda ono ima 40 sela, to se ipak još nalaze pojedinačno rasute mnoge seljačke kuće u planinama i šumama, što ima nekih loših posljedica. A budući da su raspršeni seljaci prepušteni sami sebi, to nemaju nikakvu pomoć od svojih susjeda, bez nadzora su te udaljeni od očiju svojih duhovnih i svjetovnih pretpostavljenih, rade što žele te se ne mogu držati u stezi, nego u pustoši podivljaju. Tu umire nekršteno mnogo male djece i ako čovjek leži na samrti, ne može dobiti nikakvog dušobrižnika, te često mora napustiti svijet bez primanja svetih sakramenata. To prostrano vlastelinstvo, čiji su stanovnici gotovo svi pripadnici latinske crkve, pripada katoličkom biskupu Slavonije, koji je 1739. /!/ ovamo došao iz Bosne, dok je prije bio biskup čitave Bosne, Hrvatske i Slavonije[13].XIII)

[13] *O tom bosanskom biskupu već sam govorio gore u I. knjizi, §55, na str. 62.*

No njegova se biskupija neobična smanjila. On više nema nikakvu nadležnost u Bosni, budući da sada Papinska stolica uvijek imenuje za bosanskog biskupa najstarijeg gvardijana između tri franjevačka samostana u Bosni, koji kao takav prima godišnju plaću 100 dukata iz blagajne Kongregacije za proširenje vjere u Rimu. Bosanski biskup u Đakovu stoji malo bolje, budući da on godišnje ima 25.000 forinti prihoda, dijelom od toga vlastelinstva, dijelom od kaptolske prepoštije, a dijelom i od drugih dohodaka. No to bi se lako moglo još više povećati i na 30.000 for., kad bi posjednik samo jedne godine trećinu prihoda sa svojih lijepih imanja primijenio u korisna poboljšanja. No koji će biskup rado dati novac za poboljšanje vlastelinstva, koje ne ostaje njegovoj obitelji, nego će u budućnosti pripasti nekom njemu nepoznatom nasljedniku, pa makar bi taj novac za kratko vrijeme donosio 10% kamata.![14]

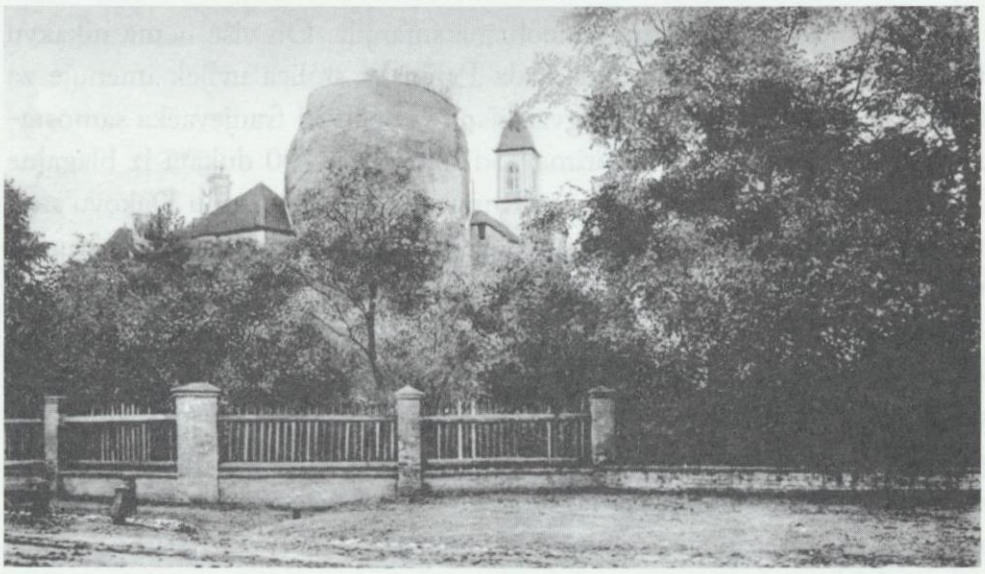
Đakovo (Diaco-var ili Jakowar to jest Jakobstadt), udaljen 4 milje od Osijeka, veliko ali loše izgrađeno trgovište, koje ima jadne kuće, prljave ulice i oko tisuću siromašnih stanovnika. Oni žive od zemljoradnje i stočarstva. Biskupska rezidencija i stolna crkva su nove zgrade s kojima se ovdašnji franjevački samostan ne može usporediti.

Gorjani, Selci, Trnava i Kešinci (Gorian, Zelza, Ternava, Kessinzi) su velika crkvena sela.

5) **Valpovo** (Walpo) je spojeno s vlastelinstvom Petrijevci (Petrovich) i leži s ove strane duž Drave, nasuprot Ugarskoj. Ono je jedno od najvećih vlastelinstava u čitavoj Kraljevini, ali ima mnogo močvara i stajaćih voda koje otprilike prekrivaju četvrtinu vlastelinstva te ga čine nekorisnim za zemljoradnju, zbog čega se stanovnici mnogo bave brodarstvom i ribarstvom. Vlasnik je barun von Prandau u Beču, koji je cijelo vlastelinstvo iznajmio za 23.000 forinti, no ono zakupniku godišnje donosi preko 30.000 forinti.

Valpovo (Walpo), dobro naseljeno trgovište na desnoj obali Vučice [Karašice], nedaleko Drave. Prastari burg koji je srušen i ponovno novi sagrađen, ranije je bio utvrđeno mjesto. Kad su ga Osmanlije 1547. na-

[14] *To je doista jedan od glavnih uzroka što je stanje crkvenih zemljišta gore nego onih svjetovnih.*



Valpovo turska kula



Ružica grad, ostaci gotičke crkve u Orahovici

pali, bili su pod vodstvom hrabre supruge Petra Perenja (Perini) odbijeni krvavih glava. Tu se nalazi lijepa konjanička vojarna i veliki samostan pun franjevaca.

Petrijevci (Petrovich), plodno trgovište prema Osijeku, na Vučici [Karašici], koja se nedaleko odatle ulijeva u Dravu.

6) **Vlastelinstvo Orahovica** (Orahoovicza ili Oraovicza) na jugu graniči s Požeškom županijom te ima mnogo šumovitih brda. Ono pripada gosp. von Mihaljeviću. Najbolje je mjesto

Orahovica (Oraovicza), podgrađe koje leži u podnožju brda.

7) **Voćin** (Wutchin ili Wukin) na mađarskom Wucsin, veliko ali vrlo brdovito vlastelinstvo, koje je gosp. kupio predsjednik Komore grof von Erdödy u Požunu za svoju kuću 1776. godine od Ugarske dvorske komore za 170.000 forinti. Tu izvire Vučica (Vuchina) i teče usred vlastelinstva, koja na cijeloj južnoj strani graniči s Požeškom županijom, a s istočne i sjeverne strane s Virovitičkim vlastelinstvom. Prema općem pričanju brda sadrže rudače i naslage svih vrsta metala pa čak i srebra. To je potaklo Kraljev. Komoru da onamo pošalje učene ljude, koji su istražili brda i gdjegod bi se pokazali tragovi dali su kopati. Da li su našli i slojeve rudače ili ne, nije javno poznato, te ga je malo potom kupio predsjednik Komore. Toliko je sigurno da početkom 1778. godine ondje još nije bio otvoren nijedan rudnik, štoviše nisu za to načinjene ni najmanje pripreme.

Vočin (Wutchin ili Wukin) mjesto s gradom u brdu, između izvora dviju rijeka.

Kuzmin (Kasman), **Hum** (Hum), **Popovac** (Popowacz), **Čeralije** (Cerralia) i **Cabuna** (Sabona) su sela.

8) **Vlastelinstvo Virovitica** (Weroviticz ili Verowicza), jedno od najvećih u cijeloj Kraljevini, graniči na istočnoj strani s Dravom a prema zapadu djelomično s Vočinom te djelomično s Hrvatskom. Veliki dio ovoga područja pokrivaju močvare i šume. No ipak ne manjka ni plodnih

njiva, a još manje pašnjaka, te su tu i tamo zasađeni brežuljci vinogradima, koji daju sasvim dobro vino. Sadašnji posjednik grof von Pejačević (Peatschewisch), čija porodica potječe iz Bugarske, stekla je u Slavoniji velike posjede, čak ovdje stanuje te je na razne načine marljivošću i trudom jako poboljšao svoje vlastelinstvo. Između ostalog on je mnoga zemljišta iskrčio, isušio močvare te su postavljena nova sela, čiji mu stanovnici plaćaju ili daju desetinu a ne svećenstvu. Većina stanovnika su katolici. Nedaleko od ovoga vlastelinstva leži u Hrvatskoj novi grad Bjelovar (Bellovar), koji je najljepši u cijeloj Hrvatskoj.

Virovitica (Verocza ili Werowicza) u starini Verucia, dobro nastanjeno, živahno i veselo trgovište u ugodnom plodnom području. Na južnoj strani leži brdo pod vinogradima, preko kojega vodi cesta, no koja je takva da se njome noću ne može putovati bez životne opasnosti. Budući da put prelazi preko najviših vinogradskih brda, to je vrlo uzak i po ovdašnjem običaju nema sa strana ogradu, dok s obje strane leže duboke, strme i nagnute doline. Usred mjesta se vidi ne samo lijepa konjanička vojarna, nego i novosagrađen i prostran franjevački samostan s prekrasnom župnom crkvom te lijepo uređenom ljekarnom. Redovnici se brinu kako za duše tako u za tijelo stanovnika mjesta i susjednih sela, budući da su oni ujedno i župnici, ljekarnici i liječnici, jer se nadaleko i naširoko ne može naći nijedan liječnik ili ljekarnik ili pak ranarnik, što je opća neprilika u Slavoniji i svim ilirskim zemljama.

To je mjesto prastaro te prema svjedočanstvu različitih ovdje pronađenih spomenika, bilo je naseljeno već pod Rimljanima. U srednjem vijeku bilo je to sjedište udovice ugarske kraljice Marije, no ona ovdje nije stanovala. Potom su mjesto dugo vremena posjedovali grofovi Banfi, sve do upada Osmanlija koji su zauzeli to mjesto i od njega načinili snažno utvrđenje za obranu, koje su držali u svojoj vlasti od 1542. do 1687. Poslije toga je u slijedećim vremenima postalo glavni grad cijele županije, koja je po njemu dobila ime te ga još nosi. Ovdje se nalazi i suvremena, dobro sagrađena županijska zgrada, u kojoj stalno boravi jedan županijski činovnik te se ponekad još i održavaju županijske skupštine, da obave svoje javne poslove. U sredini mjesta, na jednom prilično povišenom brežuljku, nalazi se jedna stara napola ruševna četverougaona utvrda, koja je

opkoljena širokim ali sada blatnjavim jarkom, s debelim zidovima i 4 okrugla jako ozidana tornja na sva 4 ugla. Griješe oni koji drže taj burg za rimsku građevinu. Naime opeka i klesano kamenje kao i puškarnice, pa čak i čitav način zidanja, protivi se općem mišljenju, no temelji, koje nisam istražio, možda potječu od Rimljana. Tu su tvrđavu vjerojatno sagradili grofovi Banfi, a potom su ju Osmanlije bolje uredili za obranu, budući da se ne samo cijelo trgovište nego i okolno područje može gađati topovima. Spomenute 4 kule tako su velike, da je grof Pejačević u jednoj uredio prostranu kapelu, a u drugima skladište žita ili hambar za mnogo stotina mjera žita. Taj stari burg daje čitavom trgovištu romantičan izgled te razveseljava oči putnika. Uostalom stanovnici toga mjesta su rimokatolici.



Dvorac Pejačević u Virovitici

Miholjac (Miolzi), **Meljani** (Meliani), **Viljevo** (Billoba), **Turnašica** (Turnosicza) i **Gradac** (Gradacz) su župna sela, od kojih dva posljednja leže na hrvatskoj granici.

Sela **Vaška** (Vaska), **Sopje** (Szopie) i **Slatina** (Szlatina) su kupljena 1761. godine od zagrebačke biskupije za 24.711 forinti i 27 krajcara te spojena s onim vlastelinstvom u kome i leže.

9) **Turanovac** (Turanovacz) leži na Dravi te je sa svih ostalih strana okružen prethodnim vlastelinstvom. Močvare i šume čine najveći dio toga maloga vlastelinstva Turanovac, zbog čega se stanovnici više bave stočarstvom, ribarstvom i brodarstvom nego li zemljoradnjom. Ovuda prolazi cesta od Gradiške i Broda za Slavoniju i Ugarsku za Bratislavu (Požun), Beč itd. Na Dravi u svako doba stoji spremna skela da na prvi znak preveze putnike s njihovim konjima, kolima i priborom na drugu stranu rijeke u mađarsko selo Barč i obratno. Otuda potječe naziv tom barčkom prijelazu. To vlastelinstvo pripada uz Voćin već gore spomenutom grofu von Erdödy.

Turanovac, veliko selo te je najbolje mjesto ovoga vlastelinstva, koje od njega ima i ime.

Konačno treba spomenuti da u ovome vlastelinstvu postoje još dva grčka manastira: **Drenovac** (Drenovacz) i **Orahovica** (Orahovicza).

II. Požeška županija (Bocseganer, Poscheganer)

Ova Požeška županija na istoku i sjeveru graniči s Virovitičkom županijom, a na zapadu s Hrvatskom te na jugu s Vojnom granicom uzduž Save. Lanac visokih planina, koje izlaze iz Hrvatske, te se protežu na istočnoj strani kroz Đakovačko vlastelinstvo i područje Brodske pukovnije prema Srijemu, pokriva gotovo cijeli ovaj kraj. U planinama se vide na sve strane pećine, podzemne pukotine i jame, ali su još premalo ispitane, što je često opasno zbog medvjeda koji ih rado nastavaju. Ipak tu i tamo postoji i plodnih dolina te ravnih uzvišica, koje otprilike 30 stopa više leže od Save i Drave. Odatle izvire većina malih rječica i potoka, koje natapaju Slavoniju u ovoj županiji ili na njezinim granicama. Nigdje nema češćih ljekovitih toplih izvora nego li ovdje. I zrak je daleko zdraviji i čišći nego u ostalim područjima. Brdski položaj omogućuje da je stočarstvo jače razvijeno od zemljoradnje. No ovdje su konji, volovi i druge pitome životinje manje nego u ostalom dijelu Kraljevine. Nema oskudice u srnama, zečevima i divljoj jestivoj peradi. Brežuljci su zasađeni vinogradima, a naročito plavim i bijelim šljivama, iz čijeg se ploda svake godine

peče čudnovato velika količina šljivovice ili rakije (*Schlivavicza ili Raky*). Divlje voće raste po brdima, čiji su vrhovi većinom pokriveni šumom. U hrastovim šumama nalaze se izvrsni tartufi (jelengljive), koji su stanovnicima nepoznati te ih ponekad njuškom izruju svinje. Izvrstan dar prirode je krasan duhan, koji ovdje raste u nevjerojatnoj količini, te daleko nadmašuje hrvatski i ugarski, a isto tako je izvrstan i za šmrkanje kao i za pušenje. Kao duhan za pušenje ne zaostaje za kržakom (*Knaster*), a kao duhan za šmrkanje prilično je blizu španjolskom, ali nije tako ishlapljiv kao onaj[15]. U jesen po svim seljačkim kućama visi od gore do dolje duhan. Požeški duhan je vrlo omiljen u Italiji te se brodovima prevozi Savom i Kupom u Karlovac u Hrvatskoj, a odatle konjima samarnjacima prema moru, pa se potom izvozi preko Senja, Rijeke i Trsta, no mora biti barem jednu godinu star, inače istrune na moru. Ranije je išlo za Italiju godišnje jedva 10.000 centi. No kad je nastao građanski rat između Velike Britanije i 13 saveznih država Sjeverne Amerike, tad Englezi više nisu mogli dobivati tako mnogo duhana kao prije iz Virginije i Marylanda, pa se prema tome nisu više mogle dovoljno snabdijevati američkim duhanom Italija, Francuska, Nizozemska, Švedska i druge zemlje. Od tada se iz Slavonije izvozi u Italiju godišnje preko 50.000 centi, od čega ima doduše i nešto hrvatskog te mađarskog duhana iz Szigeta i Erdelja. Samo iz Trsta godišnje ide 30.000 centi za Italiju, a iz Senja i Rijeke otprilike isto toliko[16].

Štoviše francuski, nizozemski i švedski brodovi često uzimaju u Trstu, Livornu i na sajmu u Sinigalji (*Sinigaglia*) požeški duhan, koji se u samoj zemlji iz prve ruke prodaje po 8 forinti, a u Trstu prosječno za 12 for. centa, budući da je prijevoz iz Požege do Jadranskog mora vrlo skup. Prije izbijanja sjeverno-američkog rata bila je cijena mnogo niža, ali se ona iz godine u godinu penje sukladno prilikama godišnjeg izvoza.

---

[15] *Požeški duhan ima žutosmeđu boju. I što je više žuto lišće, tim je više bolje. Zbog toga se žuti određuje za šmrkanje a smeđi za pušenje. Listovi su obično dugački 1,5 stopu. U nekim vlastelinstvima moraju stanovnici sav pobrani duhan prodati vlasniku ili zakupniku, dok se u drugima prodaje trgovcima koji od svih kupuju.*

[16] *Godine 1776. dobili su trgovci i prekupci u Trstu iz raznih pristaništa nalog, da odmah pošalju 50.000 centi požeškog duhana. No nije se mogla tako velika količina dosta brzo prenijeti iz Slavonije u Trst, budući da u Karlovcu nije bilo dovoljno konja. U Karlovcu ne postoje teretna kola, nego se sva roba mora prenositi do mora na leđima konja samarnjaka.*

Dobar dio ove županije naziva se **Mala Vlaška.** Ona počinje kod grada Požege, ide prema sjevero-zapadu prema gradu Pakracu, odatle zapadno do Hrvatske te potom južno preko Save do Bosne, te dakle obuhvaća i zapadni dio ono područje na granici prema Hrvatskoj, koje nastanjuje duž Save Gradiška pukovnija. Tako je Kraljeva Velika (*Kralieva ili Kralowa Velika*) nekada bila glavno mjesto Male Vlaške, no sad je samo malo mjesto te leži u području rečene pukovnije. Ime dolazi od Vlaha, koji su se ovdje nastanili. Oni su se doduše pomiješali sa Slavoncima i zaboravili svoj materinski govor, ali su ipak zadržali u svojem karakteru, životu, običajima i navikama još mnoge crte po kojima se može poznati njihovo vlaško porijeklo.[XIV)]

Svi stanovnici (osim plemića s njihovim obiteljima i njemačkim konjanicima, koji su katkad smješteni u vojarnama izvan gradova) iznose 53.000 duša[17], od kojih dvije trećine pripadaju istočnoj crkvi, a ostali priznaju zapadnu.

Premda je županija puna visokih bregova, ipak su ceste najbolje u cijeloj Slavoniji, kako je već naglašeno[18]. Za njihovo održavanje ulaže se mnogo truda. U nekim predjelima ceste su s obih strana zasađene redom voća, između kojih se putuje. A tamo gdje je zemlja močvarna, podignuti su nasipi iznad kojih vodi cesta. Ovdje se i mostovi održavaju u boljem stanju nego u ostalim županijama.

Ovdje postoji jedan kraljevski grad i 13 plemićkih vlastelinstava. Što je slobodni i kraljevski grad, to je već gore objašnjeno[19]. Slobodni grad ove županije je

Požega (*Boczega ili Pojeg*) a kod Mađara Posega, glavno mjesto cijele županije, smještena na maloj rijeci Orljavi (*Orlova ili Oriawa*), stara rimska kolonija, zvana Inicernum. Ona je danas otvoreni grad bez utvrđenja, s jednim starim napuštenim brdskim utvrđenjem, te ima oko 600 gradskih kuća, od kojih su mnoge sasvim dobro izgrađene. Županijska

---

[17] *Kod općeg popisa koji je poduzet 1776. godine, bilo je u cijeloj županiji 15.817 odraslih muškaraca, 11.446 dječaka ispod petnaest godina, 18.824 odraslih žena i 10.554 djevojčica ispod petnaest godina, prema tome u svemu 52.641 duša.*

[18] *U I. knjizi rečenog djela, § 7, str. 21.*

[19] *Naime u II. knjizi, § 24, str. 121. u bilješci 82.*

vijećnica je nova, prostrana i lijepa zgrada, u kojoj se nalazi ured i pismohrana županije kao i stan velikog župana, podžupana i drugih činovnika, te ju danju i noću čuvaju županijski redarstvenici (panduri), koji tu stražare. Tu se nalazi veliki franjevački samostan s crkvom te osim toga još dvije katoličke župne crkve, od kojih jedna nosi ime Sv. Terezije te je prekrasno načinjena u novom građevinskom slogu. Nad unosnom prepozituron Sv. Petra imao je inače patronatsko pravo zagrebački biskup, no od 1703. darovao ga je kralj drugome. Prostrani i lijepi isusovački kolegij koji upada u oči sa sveučilištem, pretvoren je 1776. godine u gimnaziju, za koju se brine 6 redovnika Pavlina uz pomoć nekoliko bivših Isusovaca, kao javnih učitelja. Osim toga ovdje ima zagrebački biskup konzistorij.



Grad Požega početkom 20. st.

Broj stanovnika popeo se na 3.600 duša, koji su svi rimokatolici, budući da je grad kao i Petrovaradin, postigao pravo da on može sve Ilire koji su članovi grčke crkve, isključiti iz stjecanja građanstva i od posjedovanja nepokretnih dobara. A osim toga svi stanovnici koji su većinom dobro stojeći i imućni i ovdje odavno na glasu, da mimo svih drugih oni pravilno izgovaraju ilirski jezik, prilično čisto govore i krasno pišu, no u tome ih Srijemci nadvisuju. Uostalom ovdje je tako mirno i tiho kao na

jednome selu, budući da u gradu nema ni radionica (manufaktura), ni trgovine ni brodarstva, niti plemstva a još manje vojne posade.

Taj kraljevski slobodni grad je bogat, njemu pripada čitavo gradsko okružje sa 6 sela, čiji su stanovnici kmetski podanici grada. Njime upravlja vlastito gradsko vijeće, koje iz svoje sredine šalje jednoga na državni sabor te ima nad gradom kao i okružjem koje mu pripada visoku i nižu sudbenost.

Plemićkih vlastelinstava, koja leže u ovoj županiji, ima 13, ili zapravo samo 11, budući da je jedno razdijeljeno na tri dijela. Započinjem s opisom vlastelinstva na zapadu te ću nastaviti idući prema istoku.

1) Vlastelinstvo **Kutina** (*Kuttinja ili Kuttina*) ranije je pripadalo pola Slavoniji a pola Hrvatskoj, kad je još granica bila rijeka Ilova, koja pored Pakre protječe kroz to vlastelinstvo sa sjevera prema jugu i siječe ga u dva jednaka dijela. Sada je granica rijeka Lonja (*Lugna ili Lonja*), koja dijeli na zapadu ovo veliko i plodno vlastelinstvo od Hrvatske[20], te na južnoj strani graniči s Vojnom granicom naime Gradiškom pukovnijom. Sadašnji posjednik je grof von Erdödy.

Kutina (*Kuttinja*), trgovište nedaleko od hrvatske granice, dalo je naziv cijelom vlastelinstvu.

Batrina i Ilova (*Battina i Illova*), 2 sela na rijeci Ilovi.

Sljedeća tri vlastelinstva koja leže u Maloj Vlaškoj **Pakrac, Sirač i Daruvar** (*Pakracz, Czirach i Daruvar*) graniče s Hrvatskom te sva tri pripadaju jednom gospodaru naime gospodinu grofu **Jankoviću** Daruvarskom, koji je i kraljevski veliki župan Požeške županije. Ono ima 3 lijepa trgovišta, 79 sela i 15,5 njemačkih ili geografskih četvornih milja, te je prema tome veće od poneke kneževine njemačkog carstva. Doduše sva su tri brdovita, ali ipak imaju vrlo plodne doline, jako stočarstvo, mnogo velikih voćnjaka i šljivika te tu i tamo i vinograde. Ispred svih drugih važno je ovčarstvo i svilarstvo, budući da su stada oplemenjena stranim ovcama. Na svilarstvo se ulaže toliko truda da se u ta tri vlastelinstva do-

[20] *No ovo vlastelinstvo ne graniči svuda s Hrvatskom, budući da tu i tamo između njih leži na rijeci Lonji uski pojas Gradiške pukovnije.*

bije mnogo i izvrsno dobre svile. Vlasnik traži od svojih činovnika, koji su dijelom Nijemci, da urede zemljoradnju što je više moguće na njemački način, kako bi seljacima dao poticaj za rad, i uvodi mehaničke vještine te manufakturu a osobito ovamo dovodi dobre majstore i spretne umjetnike te korisne tvorničare (Fabrikant) iz Njemačke. Svi njemački obrtnici i manufakturisti, koji se nasele u ova tri vlastelinstva, dobivaju udobnu sagrađenu novu kuću i prostran vrt, uz uvjet, da ih ubuduće postepeno isplate podmirivši kupovnu cijenu, kad dođu do mogućnosti. Oni zadržavaju i svoju njemačku slobodu te budu za izvjestan broj godina, koji je s njima utvrđen, oslobođeni od vlastelinskih podavanja. Većina tih ljudi sasvim dobro uspijeva te imaju više posla nego što mogu da ga obave i prema tome zarađuju novac i ne stoje loše. Broj stanovnika još nije velik i iznosi 5.000 duša. Sadašnji vlasnik je jedno za drugim kupio ovo vlastelinstvo 1760. godine za jedan umjereni novčani iznos, ali ih je svojim očigledno od Boga blagoslovljenim marom već značajno poboljšao te uz velike troškove doveo u takvo stanje, da ona bez najmanjeg ugnjetavanja podanika, s kojima vrlo blago postupa, sada daju tri puta više nego pod prijašnjim vlasnicima.

Na spomenuta 3 vlastelinstva održava se nasljedna sudbenost, ali ne krvno pravo, no ipak vlastelin vlasnik može u sudbenosti izricati kazne zatvora, batine i drugo. Od stanovnika 3/4 pripadaju istočnoj crkvi, a samo ¼ zapadnoj. O unijatima se ovdje ništa ne zna. Opisat ću jedno za drugim vlastelinstvo.

2) Vlastelinstvo **Pakrac** (*Pakracz, Pakrasch*) ima za granicu na južnoj i zapadnoj strani već opisani posjed Kutinu. Ilova i Pakra protječu kroz to znatno i lijepo vlastelinstvo, koje ima jedno trgovište i 50 sela. Ovdje ima u naročitom obilju srna, zečeva, tetrijeba, jarebica, šljuka i drugo, premda se ne može smanjiti neobično velika količina lisica, a u brdima se susreću vrlo mnogo i najveći medvjedi u čitavoj Kraljevini. Tko je ljubitelj lova, taj nigdje neće naći bolje prilike za nj, te se s njim revno koriste časnici koji su ovdje smješteni i potajice zalaze u vlasnikovo područje[21].

[21] *Jedan određeni poručnik nastoji godišnje potajice ustrijeliti nekoliko 100-tina zečeva i mnogo srna, koje on prodaje ispod ruke u susjedstvu.*

Pakrac (*Pakracz*), dugoljasto, dobro izgrađeno i vrlo ugodno trgovište na Pakri, u radosnoj, plodnoj i dugoljastoj dolini, koja je opasana visokim šumovitim brdima. Mjesto ima 282 građanske kuće, jednu latinsku već novo sagrađenu župnu crkvu smještenu na visini jednog strmog brežuljka, do koje vode uz brdo visoke stepenice, kao i jednu vrlo krasnu grčku parohijsku crkvu, koja je episkopska stolna crkva te još dvije grčke kapele. Osim toga tu postoji prostrana vojarna za njemačke konjanike, zatim prostrani pun majur konja, magaraca za mlin, bivola i drugo gospodina grofa Jankovića Daruvarskog. On je ovdje 1760. podigao vrlo lijepi perivoj sa staklenikom već zasađenim s oranžerijom kao i mnoge potrebne zgrade za zemljoradnju, na pr. žitne hambare i spremišta, vinske preše, vinske podrume, pecare za rakiju, pecare za šljivovicu, vodenice i tome slično. Sve su te poljoprivredne zgrade ukupno neobično prostrane i trajne građe. Naprotiv redovno sjedište vlasnika, koje leži usred trgovišta i već je staro, izvana nije ništa naročito, ali je utoliko udobnije uređen unutrašnji dio.

Tu se redovno nalazi i sjedište grčkog slavonskog episkopa, njegovog konzistorija i jednog protopopa koji pod sobom ima 9 parohija i 52 filijalne crkve. Cijela episkopija sastoji se 9 protopopije ili prepoziture, 100 parohijalnih crkava i 473 filijale.[XV] Ovdašnja episkopska rezidencija je izgrađena prema istočnom načinu i izvana je opterećena s toliko šarenih ukrasa da je skoro slična šahovskoj ploči te stvara jedan neobičan izgled. A iznutra ta velika zgrada niti je dobro ukrašena niti prikladno uređena, no kućna kapela episkopa, koja se u njoj nalazi, sasvim je pristojna i zgodna. Njemu pripadaju mnogi majuri, livade, oranice i vinogradi koji se nalaze u okolici te svuda uokolo mjesta uspijeva ugodno i zdravo vino. Pogled kroz prozore mnogih kuća na okićene brežuljke na kojima leže vinogradi, voćnjaci i grmlje, koji se uzdižu kao neki amfiteatar, u stvari je najprivlačniji što ga može vidjeti oko.

A što se tiče stanovnika, oni pripadaju istočnoj crkvi, osim 60 rimokatoličkih obitelji. Oni su imućni, sasvim se na ilirski način odijevaju te se uglavnom bave trgovinom. Skoro svaka građanska kuća je snabdjevena jednim dućanom ili trgovinom. Budući da seljaci svake nedjelje dolaze u grad zbog kupovine kao i prodaje, to je toga dana najveći promet. Tada

sve vrvi od ljudi, dućani su otvoreni a roba izložena, trgovina i život nedjeljom cvjeta, koju ipak, kao najveći blagdan, moraju svi u austrijskim državama prema najnovijim odredbama pa čak i u Beču sve dok ne zađe sunce na najstroži način slaviti.

Većina građana su kmetovi. No vlasnik ovoga vlastelinstva je oslobodio od svih stvarnih rabota i podavanja sve one koji se bave trgovinom ili obrtom, za što oni plaćaju samo zakonsku pristojbu, tj. 40 krajcara za zaprežni rad i 10 krajc. za ručni rad, kako je već gore navedeno (II. knj., § 26). Ako se ubroje mnogi svećenici i njemački konjanici, tad svi stanovnici iznose 1.800 duša.

Da je to mjesto bilo u staro vrijeme značajan grad, ne dokazuju samo mnogi spomena vrijedni spomenici i ostaci starih zgrada, nego i različiti novci pronađeni u zemlji. Ispred drugih zaslužuje da se spomene jedan stari zapušteni i napola porušeni grad u mjestu, koji uokolo izvana ima 1.200 koraka. Ta silna tvrđava je uokolo opasana debelim jakim bedemima te isušenim jarkom, ima 4 visoke i prostrane rondele od pješčenjaka kao i jednu još mnogo višu četverokutnu kulu načinjenu od tesanog kamena, koja u promjeru ima 50 rajnskih prutova.[XVI] Kako četiri rondele tako i kula još stoje i služe osobama za stan. No unutrašnje zgrade, zajedno s jednom crkvom leže u ruševinama, ali su ipak u jednom uglu grada podignuti stanovi za vlastelinskog upravitelja i podrumara. Čini se prema načinu građenja vjerojatnim da je ovo djelo moralo biti podignuto u 12 stoljeću. Prije nekoliko godina dogodile su se između ostataka crkve mnoga i velika čudo, koja je izazvala jedna mrtvačka glava. Ona je noću davala jedan jasni sjaj, bila je okružena jednom svetom aurom te se o njoj prenosio glas da je to sad glava Ivana Krstitelja, sad opet nekoga sveca koji je ovdje bio mučen. Tu se narod obje vjere noću u gomilama skupljao (jer kad bi svanulo nestajala je mrtvačka glava), upućivao svoje molitve ispred svete glave te nikada nije propustio a da joj ne prinese žrtvu u novcu. Konačno je jednim izvanrednim slučajem otkrivena prevara. Naime ovdje smješteni konjanici ukrali su s vješala jednu staru glavu lopova, bijelo ju obojili te u nju stavili jednu malu lampu. Kad bi pala noć zapalili bi lampu i svaki dan stavili glavu lopova u jednu pukotinu starog crkvenog

zida, a prije izlaska sunca, svaki put su ju sklanjali, ali nisu ostavili darovani novac, s kojim su si razveseljavali dan.



Dvorac baruna Trenka u Trenkovu

To trgovište kao i vlastelinstvo bilo je vlasništvo i sjedište smjelog plemića i hrabrog generala Trenka, koji je odavde 1741. godine prvi put poveo na bojno polje sve ratoborne muškarce pod imenom pandura, tj. svoje naoružane sluge. Neki od njih još žive, a ja sam susreo 1777. u Daruvaru jednog gorostasnog seljaka, koji je služio pod Trenkovim vodstvom kao satnik. Kad su se ti panduri pojavili u Austriji, te čuli jedan nepoznati jezik i spazili sasvim stranu odjeću, povjerovali su da se već nalaze u neprijateljskoj zemlji te su tu počeli pljačkati, žariti i paliti. Pošto je spomenuti general Trenk, strah Franzuca i Bavaraca, bio optužen zbog neljudskih grozota i nasilnog ucjenjivanja u svoju korist, izgubio je zbog toga vlastelinstvo Pakrac i sva ostala svoja dobra, koja je zaplijenila Kraljevska komora, to je sadašnji vlasnik 1760. godine za sebe kupio Pakračko vlastelinstvo. Među starim papirima nalaze se razne vlastoručne skice i

zapisi generala Trenka, koji ne pokazuju nekakvog neznalicu, barbara i sirovog čovjeka, nego jedan prosvijećeni duh.

U jednom gaju nedaleko mjesta, spomena vrijedan je jedan sveti izvor, koji je 1770. izazvao mnoga čuda i došao na veliki glas. Onamo su hodočastili pripadnici grčke i latinske crkve, dok se nije umiješala duhovna i svjetovna vlast, u koju spada i grčki episkop, bez pristranosti ispitala učinjena čuda, osobne koristi i predrasuda te nasilno spriječila praznovjerje. No usprkos toga ipak je svjetina obih vjera čvrsto uvjerena da ta sveta voda protjeruje sve bolesti kod stoke i da, ako vol, tele ili krava samo jednom pije iz tog čudotvornog vrela, nikada ne mogu oboljeti od stočne zaraze, pa je zbog toga velika navala u ovaj gaj i čudotvorni izvor.

Lipik (*Lipik*), grčko parohijsko selo, sat vremena udaljen od Pakraca prema sjeverozapadu, sasvim blizu nove i ravne ceste koja vodi od Pakraca za Hrvatsku. Pokraj ovoga sela može se naći mnogo toplih izvora. Oni skaču u vis snažno vrijući te sadrže vrlo mnogo željeznog šafrana, prožimajuće neutralne soli i nešto alkalne zemlje, ali se ta voda ne pije. Grof Daruvarski kao vlasnik sela, opasao je samo jedan jedini izvor te ga snabdio jednom zgradom, koja ima tri prostrane kupke. One naročito izvrsno djeluju kod živčanih bolesti, uzetosti zglobova i stezanja ili grčenja živaca, a i na čudan način jačaju i zdravo tijelo u svim njegovim dijelovima. Samo je šteta, što se gosti ne usude da više noći provedu u pripadajućoj gostionici, nego svake večeri moraju ići u Pakrac, budući da su svratište koje leži pokraj kupki izvan Lipika, noću 1773. godine napali razbojnici te su kupališne goste poubijali i opljačkali. Međutim je to mjesto ipak jako posjećeno, budući da Iliri kad obole, rijetko uzimaju druge lijekove osim tople kupke, pa i kad su zdravi vrlo rado i često vole kupati se, pa čak i zimi, što je jedna navika koju su primili od Osmanlija. Kad je sultan Muhamed IV. 1683. godine ognjem i mačem opustošio Austriju te je sva neutvrđena mjesta pretvorio u dim, tad je pošteđen grad Baden kod Beča, zbog mnogih svojih toplih kupki te mu Osmanlije nisu nanijeli nikakvu štetu, već su grad uzeli u zaštitu i nisu u njega pustili Tatare.

Poljana, Gaj, Turanj, Klisa, Popovac, Sase i Kamengrad (*Polliana, Gaya, Toran, Klissa, Popovacz, Sasse i Kamengrad*) su grčka parohijska sela.

3) Vlastelinstvo **Sirač** (*Czirach, Schiratsch*) leži u sredini između Pakraca i Daruvara te je puno šuma i brda u kojima imaju medvjedi svoje jazbine te požderu mnogo volova. Ipak je stočarstvo značajno te šume vrve svinjama, tako da seljaci koji žive u 13 sela stoje sasvim dobro. Na visokim planinama rastu raznovrsne ljekovite biljke i korijenje, no koje se ne skuplja. Tu i tamo se vide tragovi rudača. Lov je dobar te ima u čudnovatoj količini zečeva, srna i razne druge divljači.

Sirač (*Czirach*) razdragano trgovište u jednom šumovitom području koje ima izvrsna lovišta. Parohijska je grčka crkva stara je zgrada. Dalje se nalazi lijepa vojarna. U njoj se, kao i u onoj u Pakracu, stalno nalazi jedna kompanija njemačkih konjanika sa svoja tri časnika.

Sljedeća grčka parohijska sela zaslužuju barem da se spomenu: **Bijela, Miljanovac i Kip** (*Biella, Millenovacz i Kippo*).

4) **Daruvar** (*Daruvar*) je inače bio sjeverna polovica upravo opisanog vlastelinstva Sirač. No kad je njegov vlasnik gospodin von Janković stari ugarski plemić, zbog svojih zasluga učinjenih Kraljevini trebao biti uzdignut na stupanj grofa, tad je taj sjeverni dio pod imenom Daruvar pretvoren u jedno posebno vlastelinstvo, zbog kojega vlasnik ima sjedište i glas u državnom saboru. Dakle on ondje ima 3 glasa zbog svoja 3 vlastelinstva. Posljednje graniči prema istoku i sjeveru s Virovitičkom županijom, a prema zapadu s Hrvatskom. Vlastelinstvo ima jedno trgovište i 16 sela, čiji su stanovnici većinom grčke vjeroispovijesti. Najveći dio zemlje sastoji se od brežuljaka i dolina koji se smjenjuju. Doduše u njemu ima i bregova, ali i mnogo plodnih ravnica koje donose najljepšu pšenicu i druge vrste žitarica. Vino se ne proizvodi u dovoljnoj količini, nego se dovozi iz susjedstva. Naprotiv mnoštvo šljiva daje neobičnu količinu rakije ili šljivovice.

Daruvar je staro ime jedne opatije, koje su seljaci u novije vrijeme promijenili, kako se to često događa, te ga nazvali **Podborje.** Konačno je opatija sekularizirana te se Podborje pretvorilo u plemićko sjedište. A kad je sadašnji vlasnik ovoga plemićkog posjeda koji pripada Siraču, zadobio grofovsko dostojanstvo, potraži on ponovno staro vlastito ime te uzme naslov grofa Daruvarskog. No seljaci se na to ne osvrću nego to mjesto

još uvijek zovu Podborje, pod kojim je imenom ono jedino poznato u zemlji i nalazi se na zemljišnim kartama.

To spomena vrijedno i plodno trgovište leži u podnožju jednog dosta visokog brda, koje je obraslo šumama, a sastoji se od crnog mramora s crvenim prugama i u kome ima, kako to daju vjerojatno do znanja ove tople kupke, i minerala. Na ostalim stranama otvara se nadaleko visoravan koja se izmjenjuje s brežuljcima, te koja je plodna žitaricama i voćem. Kad je sadašnji vlasnik 1760. godine stekao ovo mjesto s vlastelinstvom Sirač, tad se ono sastojalo samo od plemićkog dvorca i četiri seljačke kuće. A 1777. bilo je ondje već preko 60 novo, dobro izgrađenih kuća. I još uvijek se vidi da ovo mjesto raste, čije su ulice ravne kao nategnuti konopac te zasađene bijelim dudom zbog uzgoja svilarstva, tako da broj stanovnika iz godine u godinu raste. Tome najviše doprinosi velika plodnost tla, dobro vlastelinstvo, tople kupke i naročito mnogo njemačkih obrtnika, koji su se ovdje naselili. Njih ima svih zanimanja i posao im dobro ide. Među njima nalaze se i tkalci, koji iz ovdašnje vune prave flanel i grubo platno. On rado plaćaju centu vune 28 forinti, dok u drugim vlastelinstvima centa ne stoji ni preko 20 forinti.

Ovdje se nalazi jedna prastara grčka i jedna nova latinska crkva. Grčka je parohijska crkva te ima jednog protopopa pod kojim se nalazi 9 parohija i 22 filijale. Naprotiv latinska crkva nije župna, budući da se rimo-katolička vjera ovdje baš nije jako proširila. Ta katolička crkva, koja je najljepša u Slavoniji, stoji sasvim sama na jednom brežuljku, okrugla je, ima 3 vrata, 3 oltara i jednu visoku kupolu. Ispod nje, u sredini crkve, stoji 6 visokih stupova u dorskom stilu, koji su visoki 20 stopa, koji nose nebo ili atulu te čine pravilan trokut. Na svakom vrhu trokuta stoji podnožje, na kome se vide tri kipa, koji su visoki 8 stopa te ta 3 predstavljaju tri kršćanske vrline: ljubav, nadu i vjeru. Svaka strana trokuta ima jedan lijepi oltar, a iznad sva 3 oltara raširila se grupa, koja predstavlja Sveto Trojstvo, pokrivena nebom ili atulom te koja je ujedno oltarska slika svih triju oltara. Cijelo djelo je načinjeno dijelom od gipsa a dijelom je tako lijepo mramorizirano da bi se moglo držati kao da je pravi mramor. Taj način izrade, koji se približava starom grčkom, ima nešto u sebi velikog i plemenitog.

Odmah kod crkve uzdiže se jedan još mnogo viši i veći brežuljak, na kojem stoji neobično prekrasna, po novoj modi prostrana palača na kat. Ona je izgrađena od tesanog kamena prema načinjenom nacrtu u Beču te sadrži 60 soba za stanovanje, a dugačka je 30 bečkih prutova i 20 u širinu[22], te prema tome predstavlja dugoljasti četverokut. Stupovi na kojima leži ulaz glavnih vrata dorskog su stila. Ništa ne može biti ugodnije nego pogled kroz prozore i doksate palače, on se prostire nekoliko milja preko vrlo lijepog predjela koji pruža očima jedan perivoj kao i zelena polja, livade, šljivike, a niže brežuljke obrasle vinovom lozom, raštrkana sela i majure, krda stoke koja pase, zmijolike protičuće potoke te konačno završava visokim bregovima. Taj raskošni ljetnikovac, koji se s pravom smatra najljepšom zgradom u čitavoj Kraljevini te koji bi i usred Beča predstavljao lijepu palaču, završen je istom 1777. godine, nakon što je grof Daruvarski, koji je taj dvorac odredio za svoj ljetnikovac, počeo od 1771. godine zidati. No mnoge sporedne zgrade, kako za vlastelinske sluge tako i za strane goste te njihove sluge i konje, još uvijek nisu potpuno završene kao i perivoj koji počinje od dvorca te leži na kosini jednog brežuljka, sa svojim sjenovitim šetnicama, kipovima, ribnjacima, vodoskocima i vodopadima. Taj vrt, koji ima različite humke i odsjeke te je jako prostran, bit će gotov, zajedno sa sporednim zgradama, 1780. godine.

U trgovištu i okolo njega spomena vrijedni su mnogi i jaki izvori, iz kojih teče u jakom mlazu vrela mineralna voda. Njezini sastojci su nešto željezo i alkalna sol, ali se glavno stvar sastoji od mnogo pečatne zemlje (*terra sigillata*). Ta voda, koja je bistra kao kristal, služi za kupanje kao i za piće, a osim toga pokreće jednu vodenicu, koja radi i za vrijeme najveće zimske studeni, zato što se mlinski potok nikad ne može smrznuti. A kad želudac tako jako oslabi da sve povraća pa čak i tokajsko vino, ipak prima ovu vodu te kad se ona upotrebljava, on opet postaje sposoban za probavu. Za sada je obuhvaćen samo jedan jedini izvor koji su makedonski zidari kao izvanredno vješti u građenju toplih kupki, 1762. godine uredili u pravo kupalište sa 4 kupališna mjesta. Ova kupka, kod koje je nedavno podignuto svratište, sjenovita šetnica s gustim drvećem i druge korisne stvari za udobnost gostiju, jako dolazi na glas te ju iz godine u

[22] *Bečki prut je otprilike pola stope duži nego rajnski.*

godinu sve više posjećuju. Kad se dobro okupaju hromi, ljudi koji trpe od kostobolje i drugi od ukočenosti, malo pomalo se izliječe i naposljetku ovdje ponovno nađu izgubljeno zdravlje. Za bolesne vojnike, koje ovamo šalju iz čitave Slavonije, izgrađena je pokraj kupki vojarna na trošak grofa Daruvarskog. A dvadeset koraka od kupki, prema obližnjem visokom brijegu iz kojeg izbijaju topli izvori, otkrivene su ispod zemlje rimske kupke s mnogobrojnim starinama. Prostor koji sam odredio ovim stranicama, premalen je da bih ovdje opširno opisao to otkriće. To ću učiniti na jednom drugom mjestu, dok ću ovdje samo ukratko spomenuti da je Republika Jasora (*Jasoru*) posvetila rečene rimske kupke caru Komodu, poznatom nedostojnom sinu i nasljedniku besmrtnog Marka Aurelija. To se vidi iz jednog ovdje nađenog natpisa koji je ispunjen mnogobrojnim laskanjem, čiji skraćeni sadržaj glasi:

DIVO LVC AVREL	/Božanskom Luciju Aureliju
COMMODO CAES	cezaru Komodu
PATRI PATRIAE	ocu domovine
HAS THERMAS	posvećuje
DEDICAVIT	ove toplice
RESPVBLICA IASORV	država Jaza/

Taj natpis utoliko je čudnovatiji što se po zapovijedi rimskog senata moralo ime krvoločnog i razvratnog cara Komoda skinuti sa svih poganskih oltara i drugih javnih spomenika, pošto je on 193. godine pogubljen, a to je na ovome natpisu propušteno. Osim toga, rečene rimske kupke pokazuju da je ovdje bilo područje Republike Jasora, koju stari pisci ni jednom ne spominju. Jedino Plinije spominje narod Jasa, koji je stanovao na obim obalama Drave, pa mu je njegovo sjedište bilo u današnjoj Ugarskoj i Slavoniji. Dakle Daruvar je morao pripadati pod Republiku Jasora, kako se i na jednom drugom razbijenom mramoru nalaze slijedeće urezane riječi:

THERMAE	/Toplice Jaza
IASORVENSES H C	Herkulu Comodu/

Vjerojatno su te prastare kupke bile zatrpane uslijed kakvog zemljotresa pa su tijekom vremena potpuno pale u zaborav. One još nisu obuhvaćene zidom niti se nad njima nalazi neka zgrada, te nema ništa drugo osim jedne lokve u koju dovode hrome konje te ih snaga vode za kratko vrijeme izliječi. A da je u trgovištu Daruvar ili oko njega stajao veliki grad, možda Jasora, glavni grad gore rečene Republike, dokazuju rimske starine svakojake vrste, koje se ovdje vrlo često otkrivaju u zemlji i na njoj. Značajno je što su od mnogih ovdje pronađenih rimskih novaca svi zlatni kovani pod carem Komodom, koji je vladao nešto preko 12 godina i da su svi ti zlatni novci sasvim točno teški 16 grena, kao današnji austrijski dukat od Kremnica, čija je vrijednost prema nutarnjoj sadržini 4 i ¼ forinte.[XVII)]

Nepun sat hoda odavde prema jugozapadu na granici vlastelinstva Sirač može se vidjeti još jedan drugi spomenik iz starih vremena, čiji ostaci pokazuju da se tu nalazila jedna prekrasna sada uglavnom porušena raskošna zgrada. Prizemlje još stoji skoro potpuno, ali su ga neprijateljske ruke, a možda i pustošeća snaga vremena, kojoj za duže ne mogu odoljeti ni mramor ni metal ni čelik, iznutra prilično oštetile. Porazbijani stupovi, svodovi, lukovi, vijenci, podnožja i slično, koji sad napola vire iz zemlje, sad stoje u vodi, sad su opet obrasli mahovinom, šibljem i grmljem te leže rasuti na sve strane i prekrivaju jedno veliko mjesto u čijoj sredini stoji palača. Stupovi koji skoro svi leže porušeni i razbijeni na zemlji ili u vodi, sastoje se iz sivog mramora obraslog mahovinom te su korintskog stila. Kipovi se uopće više ne nalaze bilo da su ih susjedi odvukli i upotrijebili za neki ukras crkve i oltar ili su pak pokriveni zemljom, bilo da su ih možda Turci 1476. godine, prilikom pustošenja palače sasvim uništili, premda Osmanlije, koji drže sve kipove za odvratne idole, samo s njih odbijaju glave u čast božju, kako sam često s vlastitim očima vidio.

Ne mogu se suglasiti s općim mišljenjem da je taj dvorac ostatak rimske krasote te se od toga susprežem zbog mnogih razloga, među kojima šutnja starih pisaca ne spada među glavne dokaze. Dovoljno je biti samo osrednji poznavatelj plemenitoga, profinjenoga i uzvišenoga ukusa, koji svijetli iz svih velikih umjetničkih djela Rimljana, da se uvjerimo, da ova opća priča nema temelja. Te ruševine su očigledno djelo srednjega vijeka. Znamo da su templari, koji su 1118. godine nastali u Palestini te

su postali neobično bogati, posjedovali u Slavoniji velika dobra i da su svoje područje proširili sve do Hrvatske. Premda je cijeli red, zbog svoje nepodnošljive obijesti, a prvenstveno zbog svojeg bogatstva, kralj Filip u Francuskoj stubokom iskorijenio, te ga je tek poslije toga papa Klement V. ukinuo 1313. godine na crkvenom saboru u Vienni, ipak isprave pokazuju da su templari još dugo nakon 1313. godine ostali mirni posjednici svojih brojnih slavonskih dobara. Možda su ti razbludni i rasipni vitezovi doista imali ovdje svoje glavno sjedište? Neke slike oslikane na mokrom kreču, koje se ovdje još mogu vidjeti, premda su jako oštećene i skoro izbrisane, čini se da prikazuju djela vitezova u Palestini. Štoviše ispod ruševina pokazuju se izlomljene slike raznih ljudi odjevenih u odjeću velikog templarskog meštra. Ti i drugi tragovi, koje ovdje ispuštam, čine pretežno vjerojatnim da stara palača o kojoj govorim, nije nikakva rimska zgrada, nego da je bila glavno sjedište rečenih vitezova. Oni nisu nikako imali loš ukus. Područje liči na elizejska polja, a položaj palače ne može biti dražesniji. Sve je bilo pri ruci što ljudski život samo može učiniti ugodnijim, udobnijim i zadovoljnijim. Palača je stajala na padini jednog brežuljka s kojeg su oči mogle vidjeti veliko područje. Jedan tamni gaj ili nekadašnji zvjerinjak, znaci bivšeg perivoja, urešeni vodoskocima, vodometima i kipovima, bistri potoci puni pastrva, ribnjaci, zelene poljane, livade i polja, ponositi vinogradi, udaljena brda i druge prirodne te umjetničke ljepote ukrašavali su ovo odabrano mjesto. Jedino je šteta što ono sada leži pusto u razvalini i truleži!

5) Vlastelinstvo **Velika** koje se prema zapadu naslanja na Pakrac, doduše je brdovito, ali ipak prilično obrađeno i nastanjeno. Ono pripada barunici von Peterffy.

Velika, veliko trgovište s jednim plemićkim dvorcem i franjevačkim samostanom, koji su ovdje vrlo brojni te drže i župu.

6) Malo vlastelinstvo **Stražeman** (*Strasemon, a kod Mađara Straseman ili Strascheman*), koje prednje sasvim obuhvaća, osim na sjevernoj strani, gdje graniči s Virovitičkom županijom. Vlasnik je gospodin von Janković.

Stražeman, zgodno smješteno mjesto čiji se stanovnici počinju baviti manufakturom. Vlasnik koji ovdje stanuje, slavno je služio kao konjanički satnik kod husara u zadnjem pruskom ratu koji je završio mirom u Hubertsburgu 1763. godine te je nekoliko puta imao svoj zimski konak u Saskoj, gdje je upoznao prednosti manufakture te je u ovome mjestu uveo nekoliko svilarskih radionica. Kad bi svi vlasnici slavonskih imanja slijedili ovaj slavni primjer, zemlja bi brzo procvjetala.

7) **Brestovac** (*Prestowatz*) na južnoj i istočnoj strani graniči s područjem kraljevskog slobodnog grada Požege, te nije ništa veće od malo prije opisanog vlastelinstva, ali je ipak podijeljeno na 3 dijela, čiji su vlasnici gospoda von Strižić, von Maljevac i von Garić. Sva trojica imaju na državnom saboru i u požeškoj skupštini samo jedan jedini glas.

Brestovac, glavno mjesto s plemićkim dvorcem. Ovdje raste mnogo dobrog duhana.

Alaginci, Lipa i Šeovica, Čečavac (*Sesovach*) su parohijaka sela.

8) Brdovito vlastelinstvo **Cernik** (*Czernik, Scherneck*) graniči prema jugozapadu s Gradiškom vojnom granicom, a na ostalim stranama sa 6 raznih vlastelinstava. Budući da bregovi sadrže neobično mnogo prirodnih rijetkosti, a možda i minerala, to treba žaliti što ih prirodnjaci još nisu kako treba istražili. Stanovnici od kojih preko polovice pripada istočnoj crkvi, mnogo se bave uzgojem duhana. Gospodin von Marković, vlasnik, stanuje kao kraljevski podžupan u Požegi.

Cernik, plodno trgovište na granici s Gradiškom u planini. Dvorac je nekada bio čvrst, no sada se nalazi u slabom stanju. Ovdje postoji veliki franjevački samostan te u njemu rimo-katolička župna crkva, budući da su ti redovnici prosjaci i ujedno župnici.

Sinlije, Bačindol, Mala i Opršinac 4 sela koja mnogo uzgajaju duhan.

9) Vlastelinstvo **Pleternica** graniči na jugu s područjem Brodske pukovnije, a na istoku s biskupskim vlastelinstvom Đakovo. Ono ima upra-

vo isto toliko bregova kao i prethodno, a pripada barunu von Peterffy. Uzgoj duhana ovdje je vrlo jak.

Pleternica je mjesto s plemićkim sjedištem kao i s dobro izgrađenom konjaničkom vojarnom.



Pleternički vinogradi na Požeškoj gori

10) Bogata **opatija Kutjevo,** sada kraljevsko komorsko dobro, na jugoistočnoj strani odvojena je malom rijekom, koja ima mnogo imena, od vlastelinstva Pleternice. U davnini je to područje moralo biti jako nastanjeno, budući da su brežuljci pokriveni starim dvorcima, od kojih većina leži u ruševinama. A kako ovo vlastelinstvo ne obuhvaća samo veliki prostor od 6 geografskih milja, nego se u njemu nalaze vrlo plodne ravnice s mnogim selima, to Isusovci nisu mirovali sve dok nisu zadobili to lijepo vlastelinstvo. No kad je njihov red papinskom odredbom 21. srpnja 1773. uništen na sve 4 strane svijeta te sasvim ukinut, pripalo je vlastelinstvo vladaru, ali se ono prodaje, čim se nađe jedan dobar kupac. Isusovci su ovo plemićko dobro poboljšali na različite načine te uveli i nove do tada nepoznate poljoprivredne grane, čime se osjetno povećao

prinos ovog plodnog vlastelinstva. Treba znati da su isusovci nedugo prije ukinuća svojeg reda, pronašli u brdima srebrenu rudaču i druge minerale, ali su svoje otkriće tajili kako bi tim lakše dobili dozvolu od vladara da otvore rudnik.



Dvorac Kutjevo - isusovačka rezidencija u 18. st.

Kutjevo, lijepo trgovište na granici Virovitičke županije. Ovdje upada u oči jedna lijepo izgrađena župna crkva i konjanička vojarna.

Hrnjevac, Čaglin, Zarilac, Lakušije i Novoselci, 5 sela koja imaju jaku zemljoradnju.

Na zapadnoj strani ovoga komorskog dobra leži **opatija Kaptol**, koje je okruženo već gore opisanim vlastelinstvom Velika te je veliko 1,2 geografsku četvornu milju. Ono pripada kralju, koji ovaj masni zalogaj uvijek doživotno podjeljuje drugom katoličkom biskupu. Prepozituru čine malo mjesto Kaptol i još 10 drugih malih sela.

11) Vlastelinstvo **Našice** graniči prema jugozapadu s vlastelinskim dobrom Kutjevo, dok je na sve ostale strane okruženo Virovitičkom županijom. I premda vlastelinstvo sadrži samo 2,5 četvorne milje te je na jednoj strani pokriveno brdima a na drugoj močvarama i šumama, ipak je

vlasnik grof Pejačević, kojemu pripada i Virovitica, tako jako poboljšao to maleno vlastelinstvo, da u njemu ima 14 sela od kojih su neka novonaseljena. Na južnoj i zapadnoj strani leži vrlo visoko brdo koje se pruža sve do trgovišta Našica. Na njemu se vide ogromne provalije, dubine i nagle doline, pokraj kojih vodi redovna cesta na vrh brda. U zimsko se vrijeme ne može putovati preko tih brda bez životne opasnosti. Tu i tamo pokazuju se rudnici kamenog ugljena, koji su tako bogati, da svoje žile i grane pružaju sve do gornje površine zemlje te pokrivaju jedan dio zemlje kao crni škriljac, zbog čega se i vide. U ovome vlastelinstvu se nalaze i mnogi stari, većinom opustošeni, brdski dvorci, čije bi pobliže istraživanje dobro nagradilo trud.



Našice, crkva sv. Antuna Padovanskog

Našice, staro, loše izgrađeno gradsko mjesto (*Burgflecken*) s velikim franjevačkim samostanom koji drži i župu. U blizini toga mjesta nalazi se usred šume spalionica potaše s radionicom stakla, o kojoj sam već gore

govorio (II knjiga, § 7, na str. 93). Poduzetnik te tvornice plaća vlasniku imanja godišnji zakup samo 200 forinti, za što on može posjeći koliko mu je potrebno i koja hoće stabla, te je u šumi već načinio velike praznine. Odavde do sela Koške u vlastelinstvu Valpovu podignut je kroz močvare nasip da bi se udobnije putovalo. Redovna cesta od Osijeka za Požegu i Gradišku ide preko toga nasipa, koji je prilično širok a dugačak jednu milju.

Manastiri kaluđera koji leže u ovoj županiji nisu bogati te žive dobrim dijelom od milostinje. Oni imaju sa svojih zemljišta tako mali prihod da se još sumnja, da li mogu vlastitim silama prehraniti 8 monaha, te prema tome da li će ostati ili ih treba ukinuti. [XVIII)]

OPIS GRADOVA I MJESTA U SRIJEMU

Općenito o Srijemu

Srijem, istočni dio Kraljevine, u davnini je imao uže granice nego li danas. Kad se povuče linija od Iloka na Dunavu prema jugu sve do Save do mjesta gdje se u nju ulijeva rijeka Bić (*Bich*) ili Bosut (*Boszut*), onda je stari Srijem ležao istočno od te linije. Današnji se proteže od Iloka uz Dunav 6 do 8 milja dalje na zapad, nego li stari. Dunav ga dijeli od Madžarske, Sava od Srbije, rijeka Bić ili Bosut od Slavonije na zapadnoj i južnoj strani. Ime dolazi od rimskog glavnog grada Sirmiuma, koje nalazim napisano na starom novcu, kamenju i natpisima sad kao Syrmium, sad Sirmium. Pod Rimljanima je ovo područje bilo dio PanonijeValerije, te još nije bio nikakav naročiti predjel s vlastitim imenom.

Srijem je doduše najmanji dio Kraljevine ali najplemenitiji, najplodniji i najbolji. Cijela zemlja je ljeti jedan perivoj u kojem se čini da se umilna priroda šali i smije. Ona bogato ukrašava brežuljke i doline s odabranim, šarenim i mirisavim cvijećem, raslinjem i biljem, čijoj se množini i raznolikosti treba diviti. A i plodnost tla je tako velika da mu je potreban svega jedan jedini sunčev sjaj, da iz njegovog krila niknu sve vrste plodova. Tom bi zemljom poteklo mlijeko i med, kad bi ju zapremali

mnogobrojni i vrijedni stanovnici. Zemlja sama od sebe nosi vlastitom snagom različito korijenje, bilje, biljke, cvijeće, stabla, šiblje i raslinje, koje u Njemačkoj zahtijeva mukotrpno strpljenje, na pr. smokve, bademe, pitomo kestenje, dudove, breskve, kajsije, šljive svih vrsta, šparoge, lubenice[23], zbog kojih je poginulo i pobijeno više carskih vojnika nego od turske sablje. Postoji i drveće zvano divlja maslina, koja ne nosi masline nego jednu vrstu divljih datulja te naročito raste kod Karlovaca. Ne može se sumnjati da bi ovdje vrlo dobro uspijevale i masline, kao i pamuk, anil (jedna biljka čije sjeme daje indigo), nadalje riža, šafran, broć, žutilovka i tome slično. Ovdje se također nalaze i različite biljke, pečurke, bilje i korijenje za začin, koji su u Njemačkoj nepoznati. Da je švedski vitez i profesor bilja Linne u svom životu ikad nogom stupio na ovo biljno carstvo, on bi o srijemskom bilju možda napisao 10 folija i na utjehu botaničara pronašao sasvim nove klase i vrste biljaka, budući da je ovdje bogata žetva za takve ljubitelje.

Gornji Srijem, tj. zapadni dio zemlje, pun je visokih bregova, koji dolaze iz Đakovačkog vlastelinstva, kod Vukovara se približavaju Dunavu, idu uz rijeku i pružaju se do Donjeg Srijema tj. do istočnog dijela. Kod Petrovaradina je taj lanac bregova sasvim uski i ne širi se preko jedne njemačke milje. Odatle se protežu u krug okolo Karlovaca i potom se jako šire prema jugu, istoku i zapadu. Konačno sat hoda od Karlovaca prema jugoistoku nenadano se završavaju, ali su tu najviši. U rečenim brdima ponegdje iz stijena izvire nekakva masnoća, prema čijem se aromatičnom mirisu i okusu može zaključiti, da bi se od nje mogao praviti skupocjen balzam. Nailazilo se na nekoliko podzemnih pećina, u kojima se priroda igra i sastavlja od siga svakakve figure, slike i predodžbe. Tu se nalaze i čudnovate okamenine. Doista je za žaliti, što još ni jedna jedina pećina nije pravo istražena. Ali tko to treba učiniti? Iliri nisu samo potpune neznalice u prirodnim znanostima, nego su i u najvećoj mjeri neosjetljivi za bilo kakvu neobičnu prirodnu pojavu, a stranci ovamo ne dolaze s

[23] *Srijem ima dvije glavne vrste lubenica: naime dinje (Zuckermelonen), koje imaju bijelo slatko meso i lubenice (Wassermelonen), na turskom dulek, čije je meso crveno kao krv i prožeto crnim košticama. Često je komad težak i po 20 funti te i preko toga, a stoji samo 4 do 6 krajcara. Ti duleci osvježavaju i nevjerovatno okrepljuju u ljetnoj vrućini, no njihovo neumjereno uživanje prehladi želudac te se od njih dobije srdobolja ili opasna groznica.*

namjerom da ih pronalaze i istraže, pa makar inače bili poznavatelji i ljubitelji prirodnih rijetkosti. I tako ostaje prirodopis svih ilirskih zemalja stalno u mraku, ma koliko zaslužuje da se osvijetli i stavi na svjetlo dana.

Ostatak zemlje od Karlovaca do Zemuna i Mitrovice, pa čak do Bosuta, doduše je ravan kao pod, ali ipak leži 20 stopa više od srednjeg vodostaja Dunava i Drave. Odatle može putnik između Karlovaca i Zemuna odjednom pregledati Ugarsku i Temišvarski Banat te vidjeti planine Srbije koje leže ispred njega, a od Bosne i Srijema pruža se iza sebe jedan vidik koji ushićuje oči. Ta prostrana ravnica je srce Srijema, jer masnoća njezinog tla omogućuje visoki rast svih vrsta žitarica koje donose više roda nego u Slavoniji. Stoga i srijemski seljak jede kruh od čiste pšenice, te uopće ne jede kukuruzni (*Mays ili Kukerus*) kao slavonski, bosanski, hrvatski ili štajerski. Satima se putuje između samih dobro obrađenih polja, na kojima rodi toliko pšenice, kukuruza, prosa, graška, lubenica i drugih plodina, da bi se obilno mogla snabdjeti cijela Njemačka u slučaju loše žetve. No budući da nema izvoza, stoga se njime moraju toviti volovi i svinje te tek tada tjerati za Njemačku.

Car **Aurelije Prob,** rođeni Srijemac, donio je 280. godine prvu lozu iz Grčke te su s njome njegovi vojnici zasadili srijemsko brdo oko Karlovaca koje se zvalo Almus. Odatle se vinogradarstvo proširilo po cijeloj zemlji. I još su danas podnožje velikog Karlovačkog brijega i njegove bezbrojne padine obilno zasađene na tri strane s vinovom lozom, koja ne daje samo najbolje vino nego i najviše u Slavoniji i Srijemu[24]. No opet nedostaje izvoz, tek se godišnje izveze nekoliko tisuća vjedara Dunavom, djelomično u Temišvarski Banat, a djelomično u Mađarsku nasuprot Srijema u područje Bačke županije, koja nema nikakvih vinograda. Ostalo se popije u samoj zemlji a vjedro se prodaje od 3 do 5 forinti[25]. Sva su sri-

---

[24] *Većinom karlovačko vino ima tamnocrvenu boju i tako je vatreno, jako i žestoko kao i grčko. Ako se ono umjereno pije, tad je vrlo zdravo. Još zdravije je bijelo karlovačko vino, koje je doduše također opojno, ali ipak ne tako jako kao crveno te jako tjera na mokrenje. Osim toga postoji u Karlovcima u vrijeme berbe i jedno ugodno piće koje se pravi od najboljeg i najzrelijeg grožđa, a da se ne mulja niti cijedi, a zove se samotočni pelinkovac (Tropf-Wermuthwein). To slatko vino (mošt) je čuveno te se izvozi i u Njemačku.*

[25] *Srijemsko vjedro (akov) sadrži 30 srijemskih ili 42 austrijskih mjerica (Maass), ili po težini 84 funte. Dvadeset srijemskih vjedara iznosi jedno rajnsko veliko bure te u zemlji stoji 60 do 100 forinti, dok se na Rajni jedno veliko bure prodaje za 1.000 forinti, a rajnsko vino nije ni*

jemska vina istom najbolja, kad su stara 3 do 4 godine, a nakon 6 godina ono gubi svoj ugodan grožđani okus, postaje oporo i odviše jako. Ma koliko je vino divno i jeftino, ipak pivo već počinje biti omiljeno piće, te ga svakodnevno mnogi piju a naročito njemački stanovnici. Tri su češka pivara napravila prije nekoliko godine velike pivovare sa sušarom ječma i svim ostalim što uz to ide i to u Zemunu, Karlovcima i Petrovaradinu, no ljeti zbog vrućine ne mogu variti pivo.

Jedna važna grana poljoprivrede u Srijemu je **svilarstvo,** koje je već postalo značajno te iz godine u godinu još napreduje, budući da bijelim dudovima, koji se svake godine povećavaju novom sadnjom, ovdje nije potrebno dugo da narastu. Podvorba svilenih buba i odmotavanje njihovih čahura nije težak posao te se toliko isplati trud da i lijenog Srijemca privlači svilogojstvu. Ovdašnja svila je po sudu svilenih tkača izvrsna za tkanje ili za osnovu svilenih tkanina, ukoliko se konac ne tka odviše tanko. Kolikogod bi bilo prikladno **pčelarstvo** za ovu bogatu zemlju cvijećem, ono se ipak jako loše obavlja te je skoro još nepoznato.

Sreća je za zemlju da se u njoj ne nalazi ni jedan medvjed. No tim više ima lisica, divljih mačaka i vukova, a ti bi se posljednji doista mogli istrijebiti ili barem smanjiti, kad ne bi nedostajalo za to potrebnih ustanova. Jelena i divljih svinja nema, srne, zečevi, fazani, jarebice, divlje patke i slično također nisu česte, budući da ih jako love divlje mačke, lisice i ptice grabljivice a naročito mnogobrojni orlovi. Nasuprot tome ima mnogo svračaka, šljuka, prepelica, prepelica pućpura, potrka, grlica, divljih gusaka, ždralova, roda i čaplji, od kojih ove posljednje služe u raznim europskim i azijskim zemljama velikoj gospodi za ugodnu i skupu razonodu. Sve su ravnice u Srijemu, Srbiji, Bugarskoj itd. pune čaplji, čije je lijepo perje povod da se one jako love[26]. Tu se nalaze i razne vrste vodenih ptica koje su nepoznate u Njemačkoj, a koje su djelomično jestive. Rijetka ptica (*volucris*) koju Osmanlije nazivaju *ptica glasnik* (tir chaous), ponekad se viđa i u Srijemu te ju drže za glasnika nesreće. Od pitomih peradi ne

izdaleka tako dobro kao srijemsko. Mokraćni mjehur, kostobolja te bolni ulozi ili podagra su u rajnskim područjima opće bolesti, a u Srijemu sasvim i potpuno nepoznate.

[26] *Čapljina pera ne služe samo ženama za ukras na glavi, nego ih nose i husari te konjanici za šeširom i kapama. Svaka čaplja ima u svojem repu jedno dugačko pero koje se cijeni.*

viđa se baš mnogo kokoši, golubova, gusaka, pataka i slično. No pure su češće.

Konji, naročito jahaći, ne uzgajaju se u dovoljnoj količini, te se manjak nadoknađuje iz Mađarske i Turske. Sva stoka, a naročito volovi, u Srijemu je jača i veća nego u Slavoniji. Na pustarama ili ispašama, koja su često dugačka nekoliko milja, nalaze se mnogobrojna stada ugojenih volova. Tu se nailazi i na dosta ovaca, kojima često vukovi nanose štetu. One ostaju isto kao i engleske ljeti i zimi, danju i noću, vani na polju, te ih čuva jedna vrsta odvažnih pasa, koji su takao jaki da je jedan jedini dorastao najvećem vuku. Većinom su ovce makedonske i vlaške vrste koje daju grubu i dugačku vunu, koja se prodaje po centi za 18 do 20 forinti. No postoji još i jedna druga vrsta makedonskih ovaca, zvanih klementinke, koje daju mnogo finiju i kraću vunu, čija je cijena oko 30 forinti. Kad je 1690. mnogo Ilira iselilo iz Makedonije u Srijem, dotjerali su ovamo nekoliko stotinu svojih najboljih ovaca s finom vunom, od kojih potječu tako zvane klementinke. Jedna kompanija slavonske husarske pukovnije, koja potječe od tih Makedonaca, širi tu vrstu ovaca. Tu i tamo susreće se i stado austrijskih ovaca, čija se vuna ne može usporediti s klementinskom. Budući da ovdje nema velikih hrastovih i bukovih šuma, to se u Srijemu ne mogu tako jeftino i mnogo uzgajati svinje kao u Slavoniji i Bosni. Svinje se moraju toviti kukuruzom pa i pšenicom. Na nekim mjestima postoje staje gdje se tove te se na velikim saonicama prevlače s jednog mjesta do drugog. Uostalom nedostatak šuma uzrok je manjka drveta, koje nadoknađuje Turska. Običan se narod ipak ispomaže na Dunavu s trskom, koja četo raste po mnogobrojnim močvarama i niskim Dunavskim otocima te ima debelu stabljiku i osim toga visoka je 10 do 12 stopa. Ta se trska ne koristi samo za loženje umjesto drveta, nego se upotrebljava da s njome pokrivaju kuće.

Ta lijepa zemlja imala je pod Rimljanima dvadeset puta više stanovnika, nego danas, te je u ono doba bila posuta cvatućim gradovima i mjestima. Još u srednjem vijeku bilo je u Srijemu deset puta više ljudi i gradova nego sada, sve dok nisu Osmanlije 1471. godine provalili te pretvorili gradove, trgovišta i sela u razvaline. No zemlja se ponovno oporavila, sve dok nisu 1739. izgubljene Srbija i Bosna. Od toga vremena Srijem se

raselio djelomično zbog blizine turskog susjedstva, koje uvijek dovodi do svakakvih neugodnih posljedica, a djelomično i zato što je zbog carine, straha od kuge i drugih zapreka otežan izvoz i uvoz prirodnih zemljišnih dobara između Srijema i Srbije. Mali broj gradova i trgovišta, koje danas ima Srijem, jedva su sjena onoga što su oni bili prije 1471. Štoviše mnoga mjesta, opustošena u teškim turskim ratovima, nisu se opet uopće izgradila i jedva da se više zna gdje su ona stajala. Ovdje su se naselili mnogobrojni **Arnauti i Albanci,** među kojima ima i Crnogoraca. Ovi prvi još govore prastarim ilirskim jezikom, pa ih kod svojeg dolaska nisu ih Srijemci razumjeli, ali su ipak oni za nekoliko mjeseci naučili razumjeti i govoriti današnji ilirski jezik. Od 1770. godine dolaze ovamo i naseljavaju se mnogi Dalmatinci. Budući da dolaze iz venecijanskog dijela Dalmacije stoga se zovu Venecijanci. No to je jedan lijeni neradni narod i zbog toga ih nerado primaju u nacionalne pukovnije, premda stanuju na području Vojne granice. Daleko marljiviji su Nijemci ili tako zvane Švabe, koji ovamo dolaze Dravom i Dunavom te se ovdje nastanjuju.

Što se pak tiče religije, to je ovdje grčka daleko jača od rimo-katoličke. Prvoj otprilike pripada ¾ stanovnika, a naročito pravi Srijemci. Naprotiv svi su Arnauti, Albanci, Dalmatinci i Nijemci kao i većina Mađara pripadnici rimokatoličke crkve.[XIX] Takozvani novi seljaci (*Neubauern*) ili prijašnji Cigani (Romi) u vjerskim su stvarima tako ravnodušni da se drže uz najbližu župnu crkvu, a da se ne brinu, na koji se način u njoj moli i služi Bogu. Ima doduše u Zemunu i muhamedanaca, turskih Židova, Armenaca i drugih istočnih kršćana raznih sekti, no oni javno ne drže bogoslužje. U Srijemu ima 150 gusto popunjenih grčkih parohija, 21 filijalna crkva i 12 imućnih lijepo izgrađenih manastira, koji su puni kaluđera. Lako je dakle shvatiti, kako je mnogobrojno grčko svećenstvo, koje živi u manastirima kao i izvan njih. Oni drže najplodnija zemljišta, ubiru vrhnje zemlje i goje se u bogatim unosnim službama (nadarbinama). Ovdje ima i poglavar cijele grčke crkve, koja je raširena u austrijskim državama[27], naime Karlovački mitropilit, svoje redovno sjedište. U njegovoj arhidijecezi

[27] *Jedino istočna crkva u Erdelju i u moldavijskoj Bukovini kao i u Galaiciji i Lodomeriji ne stoji pod karlovačkim mitropolitom, nego pod carigradskim patrijarhom. Sto i pedeset grčkih obitelji, koje su došle iz Arhipelaga u Akvileju te se nastanile u austrijskoj Friuliji, također spadaju pod rečenog patrijarha.*

kojom on neposredno upravlja kao i svaki grčki episkop, nalazi se 6 protopopijata (tj. prepozitura, vikarijata, inspekcija, superintendantura, arhiđakonata), 175 parohija s 28 filijala i 12 lijepih manastira. U čitavoj zemlji uopće nema nijednog unijata ili Grka koji bi priznavao rimskog papu za poglavara opće pravovjerne crkve.

Kako u starom tako i u srednjem vijeku današnji se Srijem uvijek smatrao kao dio Slavonije, a da nije imao neko posebno ime. Kad se Nikola, dinast u Iloku, u 2. polovici XV stoljeća hrabro pokazao u borbi protiv Osmanlija, tad ga je mađarski kralj Matijaš I. Korvin imenovao u gradu Bratislavi za kralja Bosne. A Lovro, posljednji vojvoda (*Herzog*) u Bosni, sin tog nesretnog kralja Nikole Bosanskog, držao je početkom XVI. stoljeća veliko očevo vlastelinstvo Ilok, i da bi tome dao izraza u svojem naslovu, nazvao se vojvoda Bosne i Iloka (*Herzog von Bosnien und Illok*) te konačno čak vojvoda Srijemski, premda ga mađarska kruna kao takvog nije priznala. Konačno je cijeli istočni dio Kraljevine Slavonije, zbog pogrešne upotrebe i neznanja, nazvan Srijemsko vojvodstvo (*Herzogthum Syrmien*), titula koja nikada nije bila zakonita te danas sasvim pogrešna i netočna, premda se po svakoj navici još upotrebljava[28].XX) Taj istočni dio Slavonije dijeli se prema toku Dunava i Save na Gornji i Donji Srijem, jedna podjela koja nema nikakve koristi. Bolja i korisnija je ona podjela po kojoj se Srijem izdvaja na Vojnu granicu, i u Građansku provinciju, koja se sastoji od samo jedne županije s kojom i počinjem opis.



[28] *Gosp. Krčelić Krbavski griješi kad u svojoj knjizi De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. na str. 407. govori da knezovi Odescalchi nose titulu Srijemskih vojvoda.*

III. Srijemska županija

Ova županija graniči prema istoku djelomično s Dunavom, djelomično s Vojnom granicom i to Petrovaradinskom pukovnijom, koja ju tu okružuje na nekim mjestima na istočnoj, južnoj i sjevernoj strani, a na jugo-zapadnoj strani protječe rijeka Bić ili Bosut te dijeli županiju od područja Brodske pukovnije, premda ona leži i s ove strane rijeke. I slavonska županija Virovitica čini na nekim mjestima granicu prema zapadu i sjeveru, no samo na jednom malom potezu.

Zemlja je ponajviše plodna i blagoslovljena žitaricama, vinom, stokom za klanje, vunom i svilom. Uzduž Dunava, zbog mnogo bregova, nije plodnost tako velika kao u ostalom dijelu, koji više ima ravnica i žitnih polja. Ipak bregovi u raznim područjima donose mnogo vina koje je dobre kakvoće te se dijelom izvozi Dunavom. Obzirom na religiju grčka nije mnogo jača od rimo-katoličke.[XXI)]

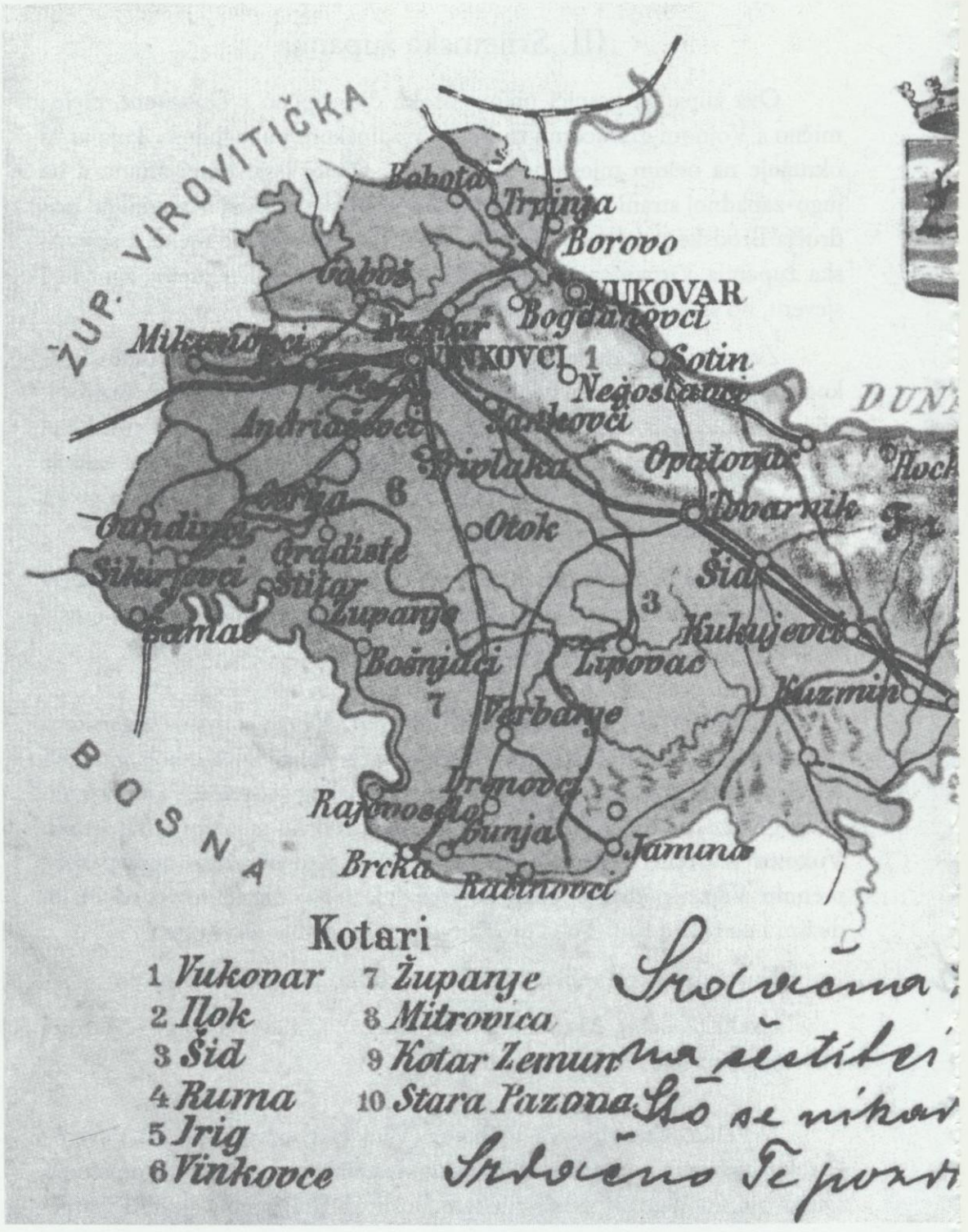
Od sve 3 županije ova je najmanja. Ona ima samo 33.000 osoba i 4 plemićka vlastelinstva, uz neka manja imanja koje ću poslije početi opisivati od zapada sa slavonske granice

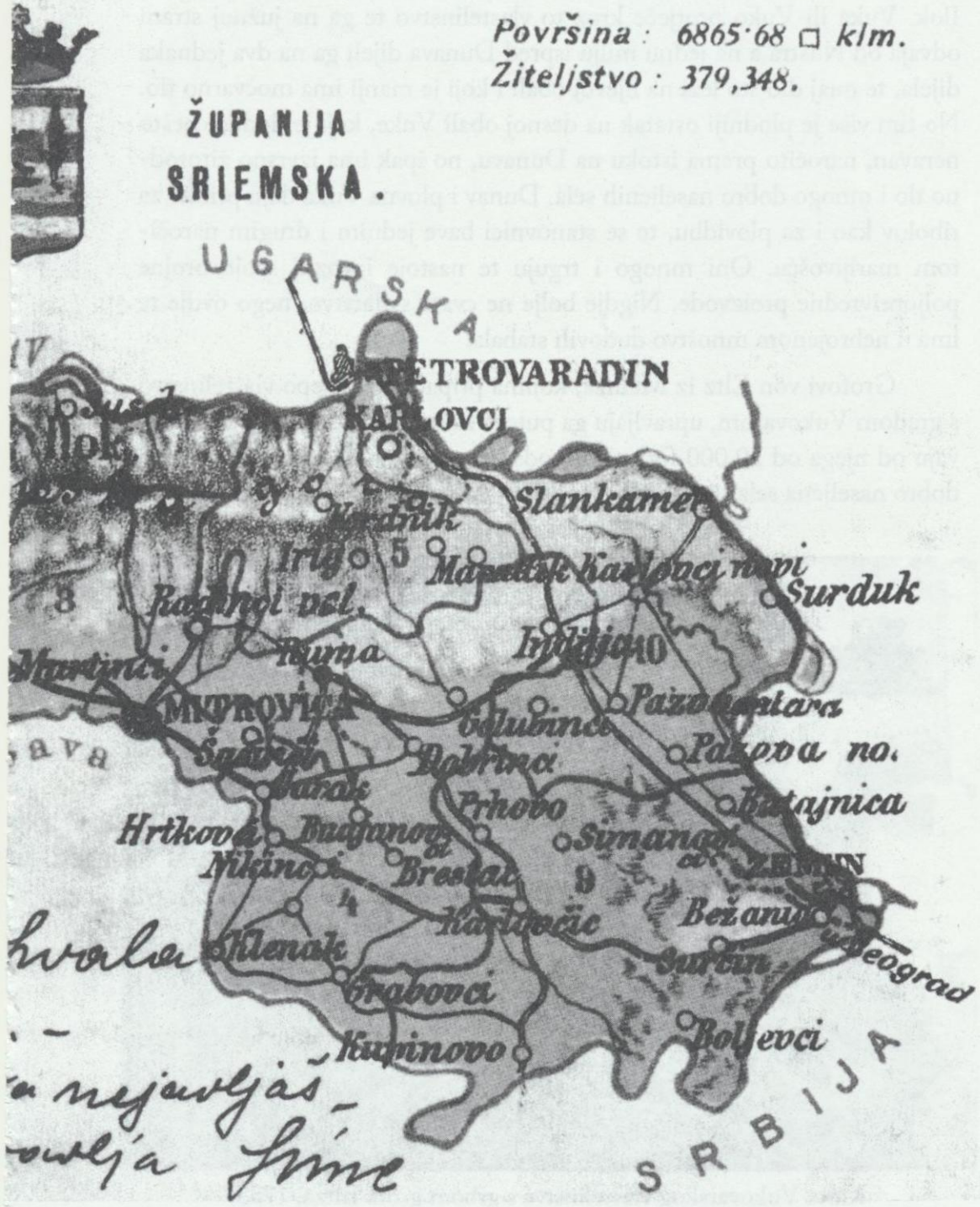
1. Nuštarsko vlastelinstvo (*Nostar ili Nuster*) pripada ugarskom barunu von Sandoru. Na sjevernoj strani teče Vuka (*Wuko*), koja ga dijeli od slavonskog vlastelinstva Erduta i od srijemskog vlastelinstva Vukovara. Na jugu leži područje Vojne granice i to Brodske pukovnije, na istoku Vukovar te prema zapadu djelomično Đakovo, djelomično upravo spomenuto Vojno područje. Ipak na jugu izlazi ovo vlastelinstvo na maloj dužini i na rijeku Bić. To vlastelinstvo je vrlo plodno žitaricama.

Nuštar, prilično veliko trgovište, s jednim plemićkim dvorcem.

Lanka (*Lanka*), **Markušica** (*Markosicza*), **Gaboš** (*Goboch*) i **Marinci** (*Merincze*) su sela ne desnoj obali Vuke.

2. Veliko **vlastelinstvo Vukovar** (Wukovar) graniči prema sjevero-istoku djelomično s arhiepiskopskim vlastelinstvom Dalj, djelomično s Dunavom, na jugo-zapadu s rijekom Bosut ili Bić, prema sjeveru graniči

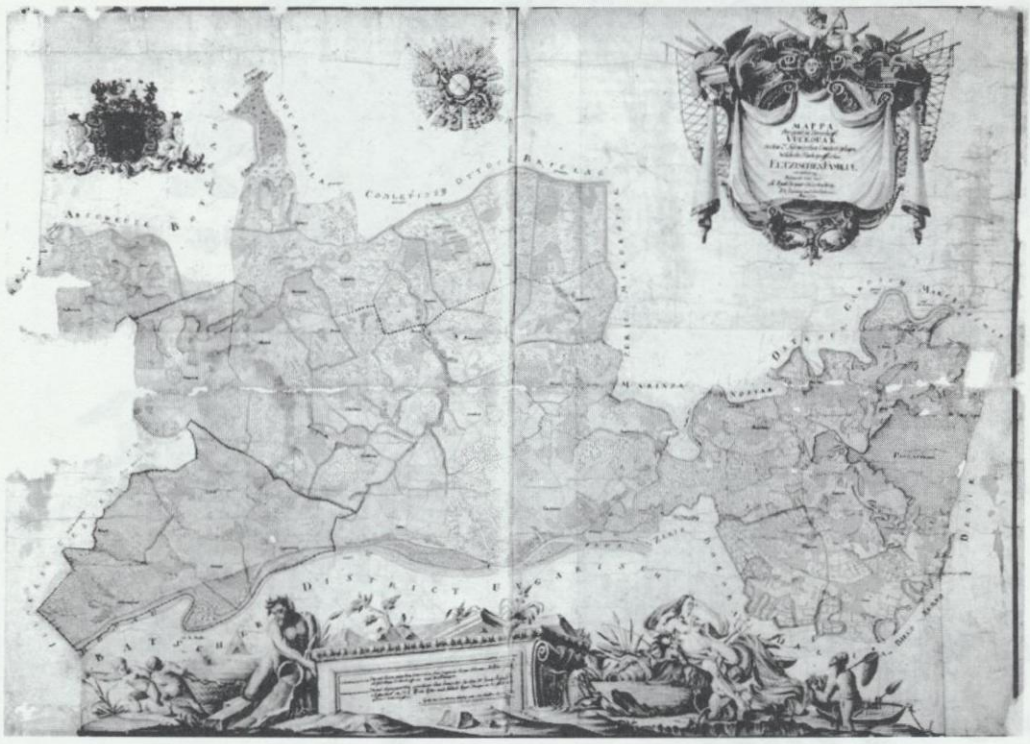

ŽUP. VIROVITIČKA
Kotari
1 Vukovar
2 Ilok
3 Šid
4 Ruma
5 Irig
6 Vinkovce
7 Županje
8 Mitrovica
9 Kotar Zemun
10 Stara Pazova
Srbobran
Srbobran Te



Područje Srijemske županije kraj 19. st.

s Erdutskim i Daljskim vlastelinstvom, na zapadu leži Nuštar a na istoku Ilok. Vuka ili Vuko protječe kroz to vlastelinstvo te ga na južnoj strani odvaja od Nuštra a na jednu milju ispred Dunava dijeli ga na dva jednaka dijela, te onaj dio što leži na lijevoj obali i koji je manji ima močvarno tlo. No tim više je plodniji ostatak na desnoj obali Vuke, koji je doduše nešto neravan, naročito prema istoku na Dunavu, no ipak ima izvrsno žitorodno tlo i mnogo dobro naseljenih sela. Dunav i plovna Vuka daju prilike za ribolov kao i za plovidbu, te se stanovnici bave jednim i drugim naročitom marljivošću. Oni mnogo i trguju te nastoje izvoziti svoje brojne poljoprivredne proizvode. Nigdje bolje ne cvate svilarstvo, nego ovdje te ima u nebrojenom mnoštvo dudovih stabala.

Grofovi von Eltz iz Mainza, kojima pripada ovo lijepo vlastelinstvo s gradom Vukovarom, upravljaju ga putem zakupca, ali sada više ne dobivaju od njega od 20.000 forinti prihoda, zato što su od njega odvojena 3 dobro naseljena sela i pripojena brodskim graničarima.



Karta Vukovarskog vlastelinstva s grbom grofa Eltza, 1755.



Dvorac Eltz u Vukovaru

Vukovar (*Wukovar*) tj. Vuko-grad, ranije zvan Valkovar (*Valkowar*), prilično velik, dobro izgrađen i jako naseljen grad od 700 kuća, glavni grad cijele Srijemske županije, leži u jednoj lijepoj okolini na obim stranama Vuke, koja se ovdje ulijeva u Dunav te dijeli mjesto na stari i novi grad. **Novi grad** (*Neustadt*) leži na lijevoj obali Vuke te niti je velik niti dobro izgrađen, no ipak je značajan, što su skoro svi stanovnici Nijemci obrtnici i radnici (Fabrikanten), koji se za mali novac spuštaju Dunavom iz Beča te su ovdje primljeni raširenih ruku i dobro se hrane. **Stari grad** *(Altstadt)* smješten je na desnoj obali Vuke i Dunava, te je mnogo veći, a ima i daleko bolje zgrade. Županijska zgrada u kojoj se održavaju skupštine čitave županije i obavljaju javni poslovi, konjanička vojarna, prostrani franjevački samostan s franjevcima kojih u njemu ima preko 100 osoba, plemićki dvorac grofova von Eltz itd. sve su suvremene i vrlo lijepe kamene zgrade, od kojih stoji na prvom mjestu nova elegantno izgrađena županijska kuća koja je potpuno dovršena istom 1777. godine. Tu postoji i poštanska postaja u kojoj putnici, koji dolaze iz Osijeka te putuju za Beograd, po drugi put mijenjaju konje.



Vukovar

Stanovnika ima 3.600, od kojih preko polovice pripada grčkoj vjeri te se tu nalazi jedna grčka i jedna rimokatolička župna crkva, o kojoj se ovoj posljednjoj brinu franjevci te se nalazi u njihovom samostanu. Između samostana i plemićkog dvorca stoji jedna mala rimo-katolička kapela, koja pripada grofu von Eltz. Kod grčke parohijske crkve stoji jedan protopop, koji je na čelu 30 parohija i 15 filijala. Među stanovništvom se osjeća više marljivosti i revnosti nego u drugim mjestima Srijema. Oni se mnogo bave svilarstvom i ribarstvom, a još više plovidbom i trgovinom, koji čine grad vrlo živahnim. U Starom gradu, u svakoj građanskoj kući, postoji po jedna trgovačka radnja i dućan, koji su puni robe. Ovdje se obavlja važna trgovina s Erdeljom. Tu se nalazi i veliki mlin za odmotavanje čahura svilene bube i predionica sirove svile, posao kojim se bave i prehranjuju mnoge mlade djevojke.

U prijašnjem vremenu bio je ovaj grad važna tvrđava, za što ga čini vrlo pogodnim i njegov položaj. No upravo zbog toga je grad imao nesreću da su ga češće opsjedali i pustošili. Sada su sva utvrđenja propala.

Ovdje počinje obala Dunava biti neravna i prelazi u brežuljke, koji se konačno kod Iloka pretvaraju u visoke bregove.

Šarengrad (*Szaringrad*) kod Mađara zvan Tarkawara, na Dunavu, nedaleko Iloka, bio je nekada utvrđeni burg, a danas je jedno otvoreno mjesto s franjevačkim samostanom.

Vera (*Vera*), trgovište, 2 milje od Osijeka, na poštanskoj cesti, gdje putnici mijenjaju konje. Kad se putuje iz Njemačke direktnim poštanskim putom kroz Mađarsku za Beograd i Carigrad, tad ide put preko Osijeka, Iloka i Petrovaradina za Zemun, a Vera je prvo poštansko mjesto na koje se nailazi u Srijemu. Ono je daleko i široko okruženo močvarama, koje su gusto obrasle trstikom i grmljem te su pune vukova, zbog čega je to mjesto prozvano vučje gnijezdo, u čiju blizinu se putnici za vrijeme zimskih noći ne trebaju približavati.

Opatovac (*Oppatovacz*), selo s crkvom na Dunavu u sredini između Vukovara i Iloka. Upravo s onu stranu Dunava nasuprot selu, leži mađarski grad Bač, koji je glavni grad jedne velike županije. Ovdje prolazi poštanski put, te se u tom selu nalazi 3. poštanska postaja od Osijeka za Beograd. Ovdje postepeno počinju i velika brda, koja se produžavaju 11 milja uz Dunav sve do Karlovaca.

Tordinci (*Tardinze*), **Bogdanovci** (*Bogdanovich*), **Orolik** (*Orolik*) i **Sotin** (*Sotin*) su dobro naseljena sela koja leže u ovom vlastelinstvu.

Bobota (*Bobota*) i **Petrovci** (*Petrovacz*), 2 općine koje su se oslobodile kmetstva, ali su dospjele u dugove.

3. Ilok (*Illok*), jedno od najvećih i najunosnijih vlastelinstava u čitavoj Kraljevini, leži na Dunavu i skoro je sa svih strana okruženo područjem srijemskih graničara, osim na zapadnoj strani gdje graniči s Vukovarom. Cijelo područje koje oplakuje Dunav je od Iloka do Petrovaradina visoka i divlja planina, preko koje ide poštanska cesta u dužini 7 milja. Često se dolazi u kakvu dolinu koja je odasvud okolo opkoljena visokim i strmim brdima, tako da je putnik sa svih strana zatvoren i čini mu se kao da je zarobljen, dok se nenadano ne otvori neko brdo i stvori jedan uski izlaz. Ponekad prolazi uska poštanska cesta strmom padinom nekog na-

glo odsječenog brijega uz sam rub Dunava, koji čovjek ugleda sasvim pored sebe na dubini od nekih 100 hvati. Ako iskliznu ili se prevrnu kola, tad se survaju s ljudima i konjima u Dunav ili, već prema tome kakav je put, u neku dolinu, koja je duboka nekoliko 100-tina hvati. Takvi se strašni putovi između Petrovaradina i Iloka dosta često susreću. Stoga je poštanska cesta inače išla od Osijeka do Iloka, onda preko Dunava i po lijevoj obali ravno u Novi Sad nasuprot Petrovaradina. Time nije samo skraćen put za otprilike jednu milju nego je putnik izbjegao i sva brda, budući da je mađarska ili lijeva obala rijeke niska i močvarna te upravo sasvim ravna[29].



Karta Sotina, kraj 18. st.

Onaj dio toga vlastelinstva koji leži jednu milju dalje od Dunava prema jugu, ima najplodnije ravnice te u njemu rodi neopisiva količina pšenice, kukuruza i tome slično. Osim toga je značajno stočarstvo, lov i ribolov. Tu i tamo dobije se i dobro vino. Ukratko, tom lijepom vlastelinstvu ne manjka ništa drugo osim prodaja njegovih proizvoda.

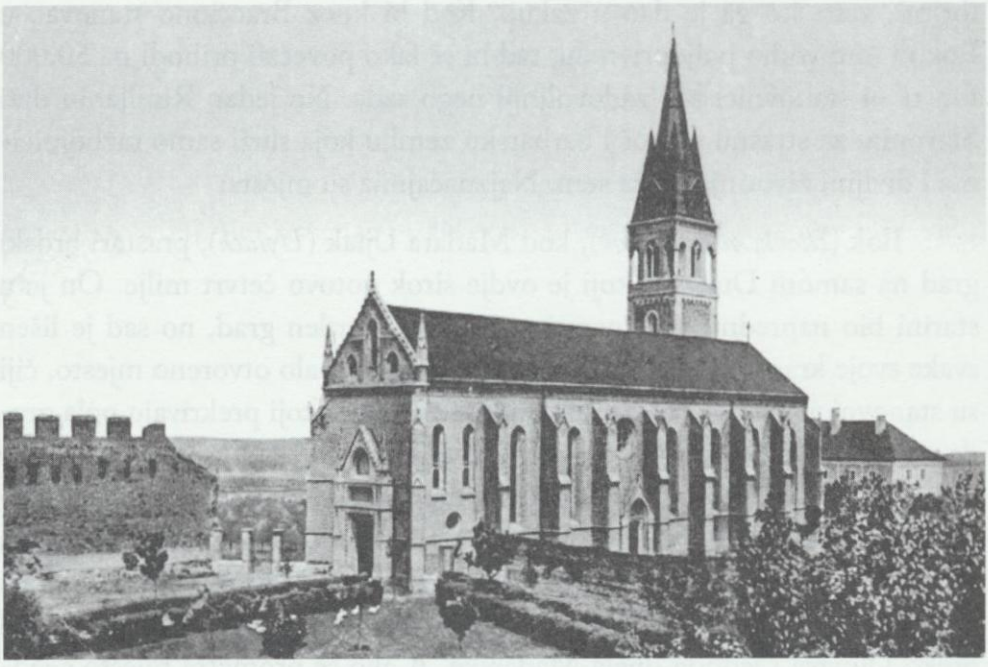
[29] *No tko pođe tim putom, taj mora, da bi stigao u Petrovaradin, dvaput prelaziti Dunav, što je zimi opasno a često i neizvedivo. Osim toga je put na mađarskoj strani, kad nahrupi kišno nevrijeme, pun vode i sasvim neupotrebljiv.*

Car Karlo VI. darovao je grofu Odescalchiju zbog podmirenja određenih novčanih potraživanja, koja mu je grof predujmio ovo vlastelinstvo. I ono još pripada njegovom potomku i nasljedniku knezu Braccianu u Rimu, kojemu ovo prostrano vlastelinstvo godišnje donosi samo 30.000 forinti, zato što ga je dao u zakup. Kad bi knez Bracciono stanovao u Iloku i sam vodio poljoprivredu, tad bi se lako povećali prihodi na 50.000 for. te bi stanovnici bili zadovoljniji nego sada. No jedan Rimljanin drži Slavoniju za strašnu pustoš i barbarsku zemlju koja služi samo razbojnicima i divljim životinjama za stan. Najznačajnija su mjesta:

Ilok (*Illook, obično Illok*), kod Mađara Ujlak (*Uylack*), prastari brdski grad na samom Dunavu, koji je ovdje širok gotovo četvrt milje. On je u starini bio napredni, jako napučen i dobro utvrđen grad, no sad je lišen svake svoje krasote i utvrđenja te je samo jedno malo otvoreno mjesto, čiji su stanovnici postali seljaci. Ipak ruševine i ostaci koji prekrivaju pola grada pokazuju kakvo je to bilo mjesto u vrijeme svojega blagostanja. Ovdje su preostala 3 velika dvorca sagrađena na 3 visoka humka, čiji temelji potječu još od Rimljana, no oni su češće popravljani. Sada sva tri leže pusta te napola porušena, osim što se u jednom burgu među ruševinama nalazi mali stan za zakupnika vlastelinstva, iz kojeg se pruža najljepši pogled preko Dunava i jednog dijela Mađarske. A ako se promatra mjesto s jednog otoka koji leži prema Iloku, tad pruža očima jedan romantičan izgled. Osim toga u gradu se vide 2 razorene crkve, pokraj jednog velikog samostana u kojem se čini da su ga bile zaposjele redovnice. Čudno je što radoznalost još nije potakla da se počnu kopati ostaci u 3 dvorca 2 crkve, budući da bi se mogla očekivati važna otkrića.

Većina stanovnika priznaje rimo-katoličku vjeru. Oni imaju svoju župnu crkvu kod franjevaca koja je iznutra mnogo ljepše ukrašena nego što su inače franjevačke crkve. U njoj se može vidjeti nadgrobni spomenik već spomenutog bosanskog i srijemskog vojvode Lovre, čiji je kip u prirodnoj veličini na unutrašnjem crkvenom zidu isklesan u kamenu i snabdjeven jednim ilirskim natpisom iz kojeg se vidi, da je on umro bez nasljednika 1525. godine. Kralj Ljudevit II. poslije toga je poklonio određena prava i pripadnosti iločkoj dinastiji. No slijedeće 1526. godine osvojili su Osmanlije tvrđavu Ilok te ju držali sve do 1691. Ovdje leži pokopan i

sveti Ivan Kapistranski, koji je izgradio razne franjevačke samostane i kojeg u Srijemu jako štuju. Grčka parohijska crkva, stara nepravilna građevina, nema ništa značajno vrijednog.



Ilok, Franjevačka crkva

Na istočnoj strani grada u plodnoj ugodnoj dolini stoji lijepa konjanička vojarna, koju je u razmaku nekoliko godina osam puta zapalila munja te je češće do temelje izgorjela, zato što je, kako svijet vjeruje, bilo u njoj sodomije. Konačno je morala biti napuštena zbog straha da u nju grom još više puta ne udari i ne pobije ljude i konje, kao što se već nekoliko puta desilo. Nepuni sat odavde postoji jedan gaj te u njemu ostaci rimske zgrade, koja kao da je bila hram Dijane, budući da su na jednom kamenu uklesane velikim slovima riječi:

DIANAE SACRVM /posvećeno Dijani/.

No to je doista mogla biti i lovačka kuća, javno kupalište ili inače nešto tome slično, što bi se svakako pronašlo kad bi se prokopala zemlja duboko nekoliko hvati.

Inače visina prema Polu u ovome starom mjestu je točno 45 stupnjeva, 4 minute i 10 sekundi.

Susek (*Szuszeck, Schusseck*), selo na Dunavu, 2 milje od Iloka, s jednom grčkom crkvom i poštanskom postajom, u kojoj putnici koji putuju iz Osijeka za Beograd po peti put dobivaju odmorne konje.

Irig (*Irregh ili Irek*), prostrano ali loše izgrađeno trgovište s konjaničkom vojarnom, smješteno u lijepoj ravnici u podnožju visokog brda koji se spušta na obalu Dunava. To mjesto je najveće u cijeloj Kraljevini, jer u njemu ima preko 1.000 kuća, koje ipak nisu mnogo bolje od običnih seljačkih kuća.

Molovin, (*Molovin*), **Bingula** (*Bingula*), **Divoš** (*Divach*), **Manđelos** (*Nangelos*), **Radinci** (*Radincze*), **Kukujevci** (*Kukinacz*) i **Beška** (*Peska*), 7 dobro naseljenih sela.

I u Iločkom vlastelinstvu, u kome većina stanovnika pripada grčkoj crkvi, ima previše grčkih manastira, od kojih slijedećih 6 zaslužuju da se ovdje spomenu: **Bukovac** (Burkovacz), **Bešenovo** (*Pesenovo*), **Vrdnik** (*Vernik*), **Jazak** (*Jasek*), **Hopovo** (Opovo) i **Krušedol** (*Kroczendol*). Nedaleko od ovog posljednjeg manastira, u jednom tamnom šumarku i cijeloj maloj dolini, ostao je jedan prekrasan rimski grobni spomenik, koji je pokriven grmljem i okružen starim debelima lipama i hrastovima, pa je tako skriven očima. To je doista razlog što taj grobni spomenik nije tako oštećen kao ostale rimske starine. Prema svjedočanstvu natpisa, koji je još prilično čitljiv, u njemu leži pokopan prefekt pretor Gnej Flavije Aelijan, namjesnik Ilirije, koji su mu podigli njegovih 5 sinova. Na jednom drugom mjestu o tome ću opširnije govoriti.

Iloku pripada još nekoliko manjih imanja koja graniče s vlastelinstvom, ali su inače okružena područjem srijemskih graničara, a to su **Maradik** (*Maradek*), sasvim na istočnoj strani vlastelinstva, 2 milje od Karlovaca, u jednom području koje ima izvrsno stočarstvo. Selo Maradik je veliko i urešeno s vrlo lijepom grčkom parohijskom crkvom. **Ruma** (*Ruma*) je drugo dobro, koje je na glasu zbog svojeg blagoslovljenog žitorodnog tla, budući da se već ovdašnja pšenica smatra za najbolju u čitavoj

Kraljevini te prednjači ispred sve ostale. Jedan mladi grof Pejačević stanuje u Rumi kao zakupnik toga dobra.

Nasuprot tome sljedećih 5 malih imanja doduše leži u području vlastelinstva, ali mu više ne pripadaju, već su došla u tuđe ruke. Ona se zovu 1) **Šid** (*Schid, tj. Schiid – Štit*), sjedište protopopa koji obavlja nadzor nad 30 grčkih parohija i 6 filijala; 2) **Kukujevci** (*Kukofcze*); 3) **Čalma** (*Chalma, Tachalma*); 4) **Neštin** (*Nestin*) na Dunavu i 5) **Neradin** (*Naradin ili Neradin*) dobro koje je uz **Pankovce** (*Pankofze*) pripadalo manastiru **Grgeteku** (*Gergeteg*). Kad je on ukinut, oba su dobra pripala karlovačkoj arhiepiskopiji.

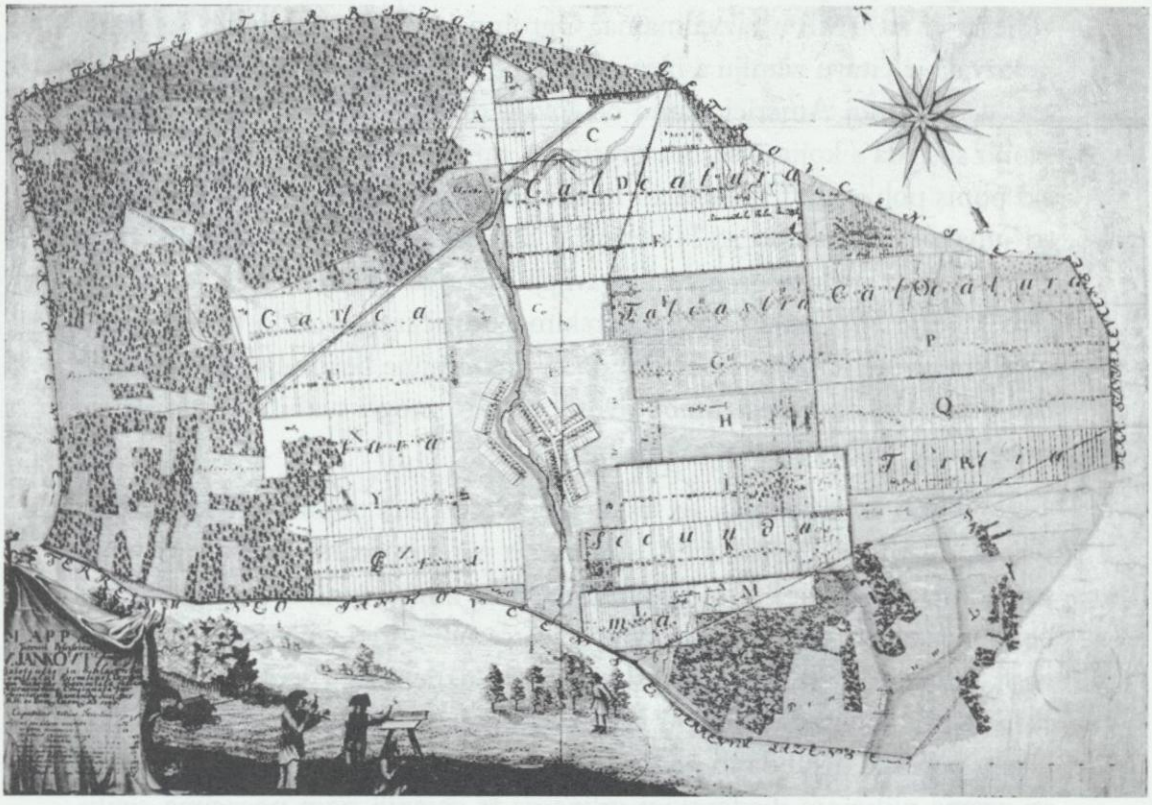
4. Vlastelinstvo **Čerević** (*Cserovicz*) koje je od sva četiri najmanje te nema ni jednu četvornu milju, leži na Dunavu između Iločkog vlastelinstva i područja srijemskih graničara. Ono nema drugo osim brda i dolina te nema oranica. Naprotiv u njemu se ne peče samo mnogo rakije iz šljiva, nego tu uspijeva i mnogo te dobro vino, koje samo malo zaostaje za karlovačkim. Na drugoj strani Dunava u Mađarskoj leži prostrano vlastelinstvo Futok, koje posjeduje carski i kralj. feldmaršal i predsjednik Ratnog vijeća u Beču gospodinu grof von Hadik. Budući da Futok ne proizvodi ništa drugo osim žitarica i stoku za klanje, ali ništa rakije ni vina, te ga samo Dunav razdvaja od Čerevića, to je rečeni grof prije nekoliko godina kupio to malo vlastelinstvo, da bi u svojem području imao i zemljoradnju i stočarstvo kao i vinogradarstvo.

Čerević (*Cserovicz, Scherowisch*), prilično veliko selo na Dunavu, posljednja poštanska postaja između Osijeka i Petrovaradina, od koje tvrđave je selo udaljeno samo 3 milje. No taj kratki put je zbog visokih i surovih bregova najopasniji i najteži od svih. Ali tko ovdje ostavi poštanski put te se ravno uputi na desno preko Iriga za Karlovce ne dotičući se Petrovaradina, izbjegava skoro sva brda te će u njihovom podnožju naći bolji put.

Vlasnikov stan, koji ipak rijetko posjećuje zbog svojih visokih dužnosti u Beču, trebao je 1777. vješti graditelj Manet, rodom Beograđanin, prekrasno izgraditi na jednom povišenom brežuljku koji leži u selu te s kojeg se širi pogled preko Dunava i velikog dijela područja u Mađarskoj

kao i u Srijemu, tako da vlasnik pogledom može obuhvatiti sva svoja prostrana imanja na obje strane Dunava. No plan se promijenio te se taj dvorac sada gradi u Futoku.

Banoštor (*Banostar*), ranije zvan Bakmonostra, smješten na Dunavu, bio je nekada slavan grad, u kojem su katolički srijemski biskupi imali svoje sjedište. No Osmanlije su ga više puta opustošili te se naposljetku pretvorio u selo, oko kojeg se u zemlji i iznad nje još nalaze mnogobrojni ostaci starih zgrada.



Područje mjesta Stari Jankovci, 1794. g.

VOJNA GRANICA
(Das Land der Gränzsoldaten)

Premda je već gore (Knj. II, § 30. i 36.) ukratko opisano opće ustrojstvo Vojne granice, ipak je ovdje potrebno dati prije svega točnije obavještenje o njezinom naročitom uređenju, prije nego pristupim opisu gradova i mjesta koja se u njoj nalaze.

Kad je pobjedonosno oružje **Leopolda Velikog** izbavilo Hrvatsku i Slavoniju od Osmanlija, bile su te dvije kraljevine potpuno u istom onom stanju u kom su zatekli Englezi 1606. Sjevernu Ameriku prilikom osnivanja svojih prvih kolonija. Od gradova i mjesta malo se što moglo vidjeti, jer su ležali u razvalinama. Ogromna šuma puna divljih životinja pokrivala je čitavu zemlju a njezini malobrojni stanovnici živjeli su upravo kao u Sjevernoj Americi, samo od lova i ribolova, a naročito od pljačke svojih susjeda s kojima su bez prestanka ratovali. Onaj tko je imao dugački popis pobijenih Osmanlija i izvedenih pljački nazivan je u znak počasti junakom. Konačno se Hrvatima i Slavoncima moralo zabraniti da u vrijeme mira prelaze granicu i obavljaju neprijateljstvo, na što je razbojstvo koje je bilo prije toga na turskim područjima, počelo uznemirivati obje kraljevine. Urođena potreba da se prehranjuje bez poljskog rada, ljubav prema jednom nestalnom životu, nisu se mogli suzbiti sve do današnjeg dana, pa čak štoviše ni umanjiti.

U ono vrijeme imali su stanovnici sve vrline i poroke sirovog divljeg svijeta, čestitost, gostoljublje, spremnost na uzajamnu pomoć, tjelesnu snagu, neustrašivost i ratnički duh na jednoj strani, a na drugoj strani duboko neznanje, praznovjerje, vračanje, čarobnjaštvo, pijanstvo, osvetljivost, odvratnost prema radu, sklonost da uznemiruju i pljačkaju svojeg susjeda itd. Sada su Slavonci i Hrvati izmiješani s mnogim strancima, koji su u početku došli da ih pouče i odgoje, ali su ih na kraju lišili naklonosti prema njihovim djedovskim vrlinama te zarazili svim porocima civiliziranog naroda, a da ih nisu dobro naučili primjerom vrlinama uljudnih naroda. Naime oni još žive u staroj lijenosti i bezosjećajnom neznanju. Njihov nagon za pljačkanjem i razbojstvom je još snažan te ga je moguće držati na uzdi samo strahom od šiba i nabijanja na točak, strahom koji

kod njih zamjenjuje moralna pravila, prema kojima udešavaju svoje postupke[30]. Izgled i nada na plijen čini u njihovim očima, kod svih ratničkih poduhvata, najveću opasnost. I budući da osim svega imaju vrlo zdravo tijelo koje može podnijeti sve životne neprilike, žegu i studen, glad i žeđ, neprospavane noći i duge neprekidne marševe, to izgleda da je ovaj hrabri i srčani narod rođen za rat. Čitav njihov način života je sirov i daleko kao nebo od zemlje od života razmaženih nacija. Dat ću samo jedan primjer. Njihove kuće od blata potpuno su slične stanovnicima američkih divljaka. Jedna jedina soba ispunjava cijelu kuću, a u njoj se ne mogu naći ni prozori, ni ogledala, ni stolovi, ni klupe ili stolci, ni peći, ni kreveti i tome slično. Ta soba služi, osim ulaza u kuću, kao stalan stan brojnim obiteljima kao i njihovim svinjama i peradi. Sve kuhinjsko posuđe sastoji se od jednog kotla, jednog jedinog noža i od nekoliko drvenih žlica i tanjura, a prsti služe mjesto vilica. Najprostija jela su im omiljena hrana, a sva njihova odjeća jedva stoji 1 dukat. Takav narod koji ne zna ni za kakve druge potrebe osim životinjskih, u svako je vrijeme lijen i protivnik rada. Stoga često prepušta ženama i volovima obavljanje poljskih poslova. Naprotiv muškarci, koji, kao što je već navedeno gore (knjiga II, § 36), vole samo rat i ratnička zanimanja, zadovoljavaju se da daju stražu i da se vježbaju u oružju, dok ostalo vrijeme provode u spavanju i pušenju duhana.

Takvo životno vladanje i moralni karakter stanovnika, to stanje novo-osvojene zemlje, a još više tursko susjedstvo, koje je tada bilo daleko opasnije i sumnjivije nego li danas, naveli su cara Leopolda i njegovog nasljednika da u Hrvatskoj i Slavoniji uvedu vojni način upravljanja. Osim prednosti što su utvrdili granice Carstva živim predziđem protiv opasnog susjeda, moglo se nadati da će vojno ustrojstvo ovih država dovesti do veće poslušnosti, kao i da će se novo uređenje, koje je iziskivalo nesređeno stanje ovih opustošenih zemalja, lakše održati, pa ako ga treba provesti i prisilnim sredstvima. Nekoliko generala, koji su znali opustošiti zemlju

[30] *Tamo gdje su ljudi toliko podivljali, neznalice i bez osjećaja da sa svojim slobodnim moralnim postupcima ne znaju povezati bilo kakav pojam morala, nepoznata je savjest i po samom nazivu. U svim ilirskim zemljama sastoji se glavni dio bogoslužja kod rimokatolika u revnom štovanju svetaca, a kod Grka u strogom obdržavanju postova. U 1777. godini ubili su u Hrvatskoj članovi jedne razbojničke bande, kojima nije bilo ništa učiniti da ubiju i opljačkaju, svojega predvodnika, zato što je na posni dan, ne imajući vode, ugasio svoju žeđ mlijekom.*

ali ne i uredili ju te učinili naprednom, trebalo je to ostvariti. Na najvažnija mjesta postavljeni su Nijemci, dok je u nevažnim bilo zadovoljeno častohleplje najotmjenijih te zemlje. Uvedena je ratna disciplina, postavljena određena zemljišna pristojba te načinjena nova podjela zemljišta. No gramzljivost vojnih činovnika dokopala se najboljih zemljišta, pa je konačno došlo i do ugnjetavanja siromašnih stanovnika, što ih je otjeralo od kuće i imanja te primoralo da postanu drumski razbojnici[31]. Naposljetku se razjari divlji duh stanovnika, koji više nisu htjeli plaćati namete te se osvetili svojim ugnjetačima poubijavši ih. To se dogodilo za vrijeme cara Karla VI.

Nakon što su rasrđeni duhovi grčkog svećenstva ponovno smireni, služba koju je grčko svećenstvo kod svih nemira spremno učinilo, uvidjelo se da je više nego ikad potrebno uljuditi stanovništvo, poboljšati poljoprivredu, uvesti nešto trgovine i otvoriti nove izvore hrane. Od tog vremena pojavila se gomila političkih planova i prijedloga za poboljšanje, za nove ustanove i promjene, čije je izvođenje stajalo vladara velike novčane iznose, no samoj zemlji do sada nije donijelo nikakve koristi. Sve što se od toga vremena dogodilo, izlazi na to, da se iz sve snage nastojalo postepeno potisnuti domaći jezik a uvesti njemačke škole, prekinuti druženje s osmanskim podanicima i uvesti neke promjene u odijevanju stanovnika. Time se htjelo narod uljuditi, upravo kao da se kod toga bojalo primijeniti pravo sredstvo, to jest bolje nastave, koju je prvo trebalo početi kod duhovnih učitelja. Često sam čuo gdje se govori da su neznanje shvaćanja i surovost običaja najbolje sredstvo da se neoslabljeno održi poslušnost i junaštvo naroda, koji je određen samo za ratnu službu. No više shvaćanja i znanja bi odviše povećalo njegove potrebe i malo pomalo bi oživio osjećaj za udobnijim životom iz kog bi se s vremenom moralo razviti opće mekuštvo i ženska razmaženost, te bi tako ubrzo nestao ratnički duh, a onda više ne bi bilo moguće ponovno prikovati ljude, u kojima se jednom probudilo osjećanje prema zadovoljstvu i privlačnosti udobnog života, u jaram ciničkih zakona i tome slično. Ipak ovdje dopuštam slobodu onome

[31] *Nečuvena nasilja koja je Slavonija morala pretrpjeti od njemačkih vojnih činovnika i njihove vještine u prikrivanju svoje pljačke iznosi opat Krčelić Krbavski u svojem djelu De regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae itd. str. 403.*

tko voli biti mudrijaš, da u svojem kabinetu izmišlja svakojake stvari i iz njih izvlači pravne posljedice. Ja ću se samo pozvati na povijest prijašnjih i sadašnjih vremena, koja dokazuje, da jedan narod može imati i te kako veliku hrabrost, ljudski osjećaj i prosvijećeni razum, ako je očišćen od predrasuda. Čitava tajna da se ublaži surovost običaja dobrom nastavom a da se pri tom sačuva narod od mekuštva profinjenog načina života jest u tome da se zauvijek spriječi pristup u Slavoniju i Hrvatsku raskoši i razuzdanosti i da se baš time predusretne da narod ne postane mekušac i ne izgubi hrabrost.

Feldmaršal Neipperg stvorio je s velikom mukom i radom i još većim troškom sasvim novo uređenje, prema kojem su stanovnici morali u isti mah biti i seljaci i vojnici. Kao seljaci trebali su plaćati državne poreze, a kao vojnici služiti bez plaće, no oni su željeli su biti jedno ili drugo, ali ne u isto vrijeme oboje. Iz toga su nastali nemiri te se ne malo stanovnika naselilo preko granice na turskom zemljištu, gdje nisu davali preko čitave godine ništa drugo osim harača, to jest porez od 5 pijastera ili 5,5 forinti po glavi te nemaju ni ratničke službe ni obveze prema vlastelinu. Sadašnje uređenje potječe od generala Becka. No budući da ono smeta stanovnicima i razvoju zemlje, te dovodi stanovništvo do nemira, to se počeo krajem 1777. godine praviti jedan plan za sasvim novo i bolje uređenje. No smrt izbornog bavarskog kneza prekinula je taj posao.

U svim mađarskim zemljama dio koji graniči s Turskom je vojno područje tj. jedno živo **predziđe** protiv Osmanlija[32]. Štoviše najveći dio Hrvatske pa i onaj koji daleko leži od turske granice, vojno je područje, jer stanovništvo toga neplodnog, brdovitog i kršnog kraja nema dovoljno zemljoradnje, pa prema tome mogu samo kao seljaci malo poreza plaćati[33].

---

[32] *Turci više nisu onaj strašni narod od kojega su drhtali susjedi. Stoga je to živo predziđe postalo u izvjesnoj mjeri nepotrebno. Njega bi trebalo pomaknuti više prema sjeveru, gdje je kao gljiva preko noći izrasla jedna mnogo strašnija sila.*

[33] *Ona zemljišta koja su u Hrvatskoj najplodnija, rijetko u prosjeku imaju dubine preko 10 palaca dobro zemlje, jer nakon toga dolazi pijesak ili krš. Zemlja ne može dovoljno snabdjeti svoje stanovnike ni žitom ni vinom, čiji se broj unatrag 30 godina povećao za jednu trećinu. Pa ni stočarstvo nije znatnije, budući da su livade u lošem stanju. Usprkos svega toga u zemlji nema prosjaka, ali tim više ima lopova i razbojnika. Jer u svim surovim nacijama siromašni ne pribjegavaju samilosti nego nasilju.*


Plan
Des in Syrmien liegenden
Petervardeiner Grenz
Infanterie Regiments
Königreich Hungarn
Herzogthum Syrmien
Königreich Bosnien
Königreich
Theil von Königreich Slavonien
Theil von Regiment Broder
Maas Stab von 3 Meilen



Plan Petrovaradinske pješadijske pukovnijske granice u Srijemu, 18. st.

Naprotiv u Slavoniji, u Temišvarskom Banatu i u Erdelju uređen je na vojnički način samo onaj dio koji graniči s Turskom ili ga od nje odvaja Sava ili Dunav. Istinsko određenje ovih graničara vojnika je da drže granicu u vrijeme mira kao i rata te da ju danju i noću čuvaju, prema tome da sprečavaju Osmanlije da ne prave nered na austrijskom tlu i zemljištu, da ne upadaju turski razbojnici i da se nitko ne provuče tko nije izdržao karantenu, da nitko ne ide u Tursku bez putovnice, da se zadrže bjegunci, zločinci i drugi koji bi prešli preko granice u tursko područje i tako dalje. Osim toga moraju graničari za vrijeme rata na bojište, budući da primaju plaću i izvrsno služe kao lake postrojbe.

Prema novome ustrojstvu svi su doduše stanovnici bez izuzetka oslobođeni poreza i desetine, no umjesto poreza ipak moraju pod drugim imenom davati određene daće u onu blagajnu iz koje primaju plaću viši i niži časnici kao i desetari. Od ostalih podavanja i od kuluka vlastelinstvu nisu svi stanovnici oslobođeni već samo oni koji nose pušku i doista služe, ali ne i roditelji, braća i sinovi služećeg vojnika. Kuluk se mora davati sukladno tome koliko tko ima zemljišta. Narod se žali zbog prevelikog kuluka, ali zašto? Zato što kulukom naziva sve ono što ide u njegovu vlastitu korist, na primjer popravak kakvog mosta ili ceste u selu, čišćenje nekog bunara ili mlinskog potoka i tome slično. Svaki stanovnik je dužan da uvijek drži puni broj svojih volova, kako bi mogao obaviti svoj kuluk, ratne podvoze i tome slično. U slučaju nužde moguće je svoju zemlju založiti, ali ne i prodati. Časnici moraju neprestano budno paziti na sve poljoprivredne poslove svih stanovnika, naročito u vrijeme žetve i berbe grožđa, budući da trebaju, što je moguće točnije, procijeniti broj ovršenih mjera žita i procijeđenog mošta te ih upisati u knjige i da po mogućnosti spriječe da se ništa ne razvuče ili na rastrošan način spiska[34].

Najlošije je kod sadašnjeg ustrojstva svakako to što domaćini i vlasnici zemljišta u Slavoniji i Srijemu ne daju vojnike prema veličini svojih

[34] *Svi Iliri u mađarskim i turskim zemljama imaju običaj, da nakon žetve izračunaju, koliko im je mjera žita potrebno za svoju obitelj sve do sljedeće žetve, dok se preostalo odmah profućka ili pokloni samostanima. No oni ponekad pogriješe u računanju pa i žetva po običaju zakasni po nekoliko sedmica zbog lošeg vremena. U oba slučaja mora se pogreška u računanju ispaštati glađu i neimaštinom.*

imanja i zemlje, nego prema broju sinova[35]. Ako otac, na primjer, ima 7 sinova, mora dati 3 ili 4 u vojnike, makar imao malo zemlje. No drugi koji ima mnogo zemlje a samo 2 sina, daje samo jednog. Za svakog otac unaprijed prima 2 forinte, čime treba sinovima nabaviti punu opremu, (osim oružja). One pak vojnike koji sami ne posjeduju zemlju, prehranjuju njihovi roditelji i braća. Mnogi kućedomaćini koji su sposobni za vojsku te još nemaju nijednog odraslog sina, moraju sami služiti, a tad im obrađivanje polja obavljaju žene, djeca i sluge. To se češće dešava.

Jedna kompanija je malo područje u kojem se nalazi određeni broj seljačkih imanja, sela i druga mjesta koja su uređena na vojnički način i u kojima upravlja u građanskim, političkim i sudbenim stvarima 1 satnik. Gradovi obično imaju svoje vlastito gradsko vijeće (*Stadtrath*) koje njime upravlja, ali je ipak podčinjeno zapovjednom generalu. Pod satnikom se nalaze 2 poručnika, 1 zastavnik, 1 narednik, nekoliko konačara i desetnika. Satnik je ujedno i predstojnik ureda, namjesnik ili okružni načelnik, dok su drugi njemu podčinjeni nadzorni činovnici i službenici. Iz svih gradova, većih mjesta i sela koja spadaju pod jednu kompaniju, svega stoji pod puškom 250 ljudi te su oni pravi vojnici, koji služe bilo kao pješadinci, strijelci, topnici i artiljerci (naime za oružje svoje pukovnije), bilo pak na konju kao husari. Svi dječaci su odmah kod krštenja upisani u pukovnijski spisak te svi borci iz čitavog područja ili cijele kompanije mogu čim ustreba uzeti pušku na rame ili zajahati husarskog konja, budući da je Slavonac ili Hrvat već po prirodi napola vojnik te se lako može potpuno obučiti. Šesnaest takvih područja ili kompanija čine jednu cijelu pukovniju[36], koja ima ime po nekom starom gradu ili utvrdi koja se tu nalazi i koju predvodi 1 pukovnik, 1 potpukovnik i 1 bojnik. Svaka pukovnija ima i jednog vojnog suca, vojnog svećenika ili popa, jednog liječnika i 16 ranarnika. Pukovnik je ujedno kao okružni starješina, predstojnik ili zemaljski poglavar svih 16 područja, nad kojima ima vrhovni nadzor. Četiri kompanije čine 1 bataljun, a 4 bataljuna jednu pukovniju. U ratnim vre-

[35] *To je u Hrvatskoj drugačije. Od svakih 8 jutara oranice daje se jedan vojnik. Tko ne može dati vojnika a sam ne može služiti, taj umjesto toga daje za to godišnje 12 forinti.*

[36] *Zbog kratkoće obično se ispušta riječ okrug (Distrikt) te se samo navodi pukovnija, na pr. grom je udario u Petrovaradinsku pukovniju, ili Brodsku pukovniju je poplavila Save, ili razbojnici iz Turske upali su u Gradišku pukovniju.*

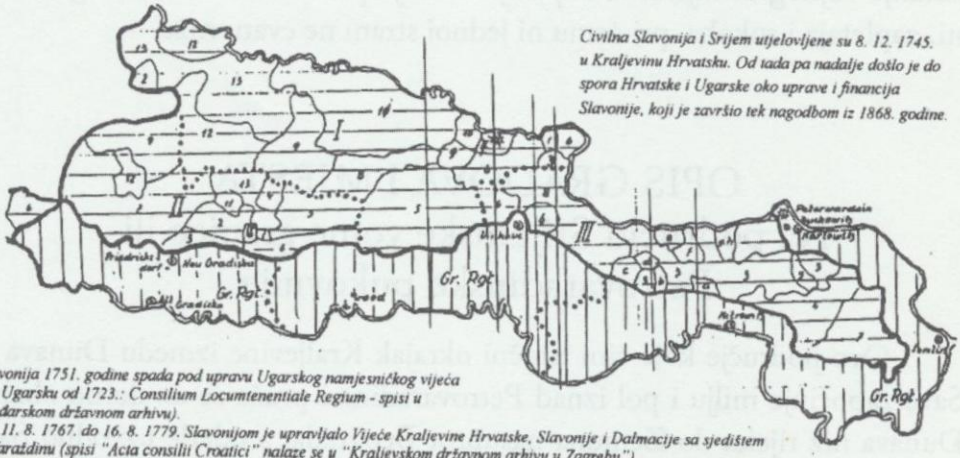
menima obično odlaze 3 bataljuna na bojište, dok četvrti ostaje u zemlji da čuva granice, no hrvatske pukovnije općenito idu cjelokupne na bojište, budući da stanuju dosta daleko od turske granice. Svake 2 ili 3 godine na bojištu smjenjuju bataljune sveži vojnici skupljeni između ostalih stanovnika. Naime svaki stanovnik želi ići u rat, te su oni koji moraju ostati kod kuće nezadovoljni i psuju.

Otprilike polovica svih hrvatskih i slavonskih časnika čine Nijemci i Mađari, no oni čim dođu u pukovniju, moraju naučiti ilirski jezik, premda se kod vojnih vježbi zapovijeda njemačkim. Stanoreže i pukovnijski pisari svih pukovnija koje se nalaze na granici moraju naučiti i turski jezik i to ne samo da ga tečno govore nego i da ga i razumljivo pišu, budući da skoro svakog dana obavljaju pismeno i usmeno svakojake poslove, prijatne i neprijatne, s begovima u Srbiji, Bosni i u turskoj Hrvatskoj, a često i s pašom u Srbiji kao i onim u Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji. Svakom zapovjednom generalu u Vojnoj granici dodjeljuje se u istu svrhu jedan redovni tumač koji se nalazi pod prisegom i obvezom.

Područje slavonske i srijemske vojne granice podijeljeno je na 3 pukovnije. Svaka se sastoji iz 4.000 pravih služećih vojnika, među koje je ubrojeno i 333 husara, budući da slavonska husarska pukovnija, koja se sastoji od 1.000 konja, doduše ima svojega pukovnika i druge časnike, ali nema izdvojeni okrug. Ona počinje na hrvatskoj granici te ide kroz cijelu Kraljevinu po dužini zemlje sve do Zemuna. A budući da se radi o konjima, koje si svaki husar mora nabaviti, to su posvuda istražena ona područja u kojima se konji jače uzgajaju i gdje ima najboljih husarskih konja, te su dodijeljeni toj pukovniji, koja je dakle pomiješana s ostalima trima. Vojni konj mora biti visok 14,5 šaka. Za vrijeme mira stoje ti husari u vojničkoj službi pod onim pukovnikom koji zapovijeda, u čijem se okrugu nalaze. Njihov pukovnik vodi brigu samo o gospodarskom stanju svoje pukovnije, na pr. o konjima, oružju, odjeći i slično. Uniforma se sastoji od zelenog ogrtača i prsluka s bijelim dugmadima, od crvenih hlača, podsedlice i korica za sablju.

Budući da je cijela slavonska vojna granica podijeljena na 3 pukovnije a svaka pukovnija na 16 okruga ili područja, gdje na čelu svakom okrugu stoji satnik, to proizlazi da ovom vojnom granicom upravlja 48

satnika, nad kojima se nalazi 3 pukovnika i drugi stožerni časnici. Brigadir je neposredni poglavar svih 3 pukovnija. Zapovjedni general Slavonije ima vrhovni nadzor nad čitavom vojnom granicom. On sam ovisi od kraljevskog namjesnika u Požunu[37], a ovaj u vojnim stvarima stoji pod Dvorskim ratnim vijećem u Beču.



Civilna Slavonija i Srijem utjelovljene su 8. 12. 1745. u Kraljevinu Hrvatsku. Od tada pa nadalje došlo je do spora Hrvatske i Ugarske oko uprave i financija Slavonije, koji je završio tek nagodbom iz 1868. godine.

Slavonija 1751. godine spada pod upravu Ugarskog namjesničkog vijeća (za Ugarsku od 1723.: Consilium Locumtenentiale Regium - spisi u Mađarskom državnom arhivu).
Od 11. 8. 1767. do 16. 8. 1779. Slavonijom je upravljalo Vijeće Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa sjedištem u Varaždinu (spisi "Acta consilii Croatici" nalaze se u "Kraljevskom državnom arhivu u Zagrebu").
Odredbom od 15. 3. 1756. godine, Marija Terezija uvodi reguliranje zemljišta za područje Slavonije. Vlastelinstvo Vojka (III/7) dolazi 1767. godine pod Petrovaradinsku pukovniju. Pukovnije su na svojim zastavama imale carskog dvoglavog orla "Svetog Rimskog Carstva Njemačke nacije". Car Josip II. ga je 1786. godine zamijenio austrijskim dvoglavim orlom na zlatnoj pozadini. U Beču je od 1760. do 1848. postojalo Austrijsko državno vijeće. Njegovi spisi se nalaze u Kućnom, Dvorskom i Državnom arhivu u Beču.

Civilna i vojna Slavonija 1745. - 1848.

Ovdje se isto tako kao i u 3 županije nalaze dvije vjerske strane koje su međusobno izmiješane i vrlo mirno žive, premda se njihovo vjersko učenje razilazi. Srijemska vojna granica (osim Petrovaradinske tvrđave) pripada većim dijelom istočnoj crkvi, dok je u slavonskoj vojnoj granici obratno, budući da područje Brodske pukovnije ima većinom rimokatoličko stanovništvo, a područje Gradiške pukovnije ima svega 6 parohija grčke vjeroispovijesti.

Prije nego što pođem na opisivanje gradova i mjesta, moram još reći, da se u mnogim područjima međusobno prepliću vojna okružja i županije. Pa čak i usred Kraljevine putnik ulazi sad u uski vojni pojas, sad na područje županije, kao što se to može vidjeti po graničnim znakovi-

[37] *Pod tim kraljevskim namjesnikom, koji predstavlja osobu samoga kralja, stoji čitava vojna služba kako u Kraljevini Mađarskoj tako i u svim pripojenim zemljama.*

ma[38]. Snimljena mapa vojničkih graničarskih područja je šarena kao šahovska ploča.

Isto takvo stanje bilo je ranije i u Hrvatskoj, sve dok prije nekog vremena nije zemljište pravilnije podijeljeno i promijenjeno. Doista bi bilo vrlo poželjno kad bi se isto tako načinilo i u Slavoniji, budući da preplitanje vojnog zemljišta sa županijama daje povoda za tisuću neugodnosti, zapletaja i sukoba, pri čemu ni jednoj strani ne cvatu ruže.

OPIS GRADOVA I MJESTA
Na području Srijemske vojne granice ili Petrovaradinske pukovnije

Ovo područje koje čini istočni okrajak Kraljevine između Dunava i Save započinje milju i pol iznad Petrovaradina i pruža se uz desnu obalu Dunava niz rijeku do Zemuna nasuprot Beograda, a odatle uzvodno Savom sve do rijeke Bosuta ili Biđa, na čijoj se lijevoj strani proteže to zemljište do Vukovarskog vlastelinstva. Dakle ono obuhvaća gotovo čitavo Iločko vlastelinstvo, koje skoro leži u samome središtu. Ranija 3 velika plemićka vlastelinstva Karlovci, Zemun i Mitrovica, koja su uz neka manja zemljišna dobra kupljena za srijemsku graničarsku vojsku, sačinjavaju to vojno područje, kojem su pridodani i neki dijelovi Iločkog vlastelinstva. Ovo je od sve tri vojna graničarska područja ili pukovnija najplodnije i najznačajnije, pa dosljedno tome zaslužuje da se točnije opiše nego oba ostala.

Ako se izuzme brdsko područje od Petrovaradina i Karlovaca, ta je zemlja ravna i plosnata. Tu leži i velika lijepa ravnica o kojoj je već gore bilo govora (prilikom općeg opisa Srijemskog vojvodstva) te koja zaslužuje da se nazove jezgra čitavog Vojvodstva. Budući da Dunav i Sava češće napuštaju svoja korita, to i ovdje stvaraju mnogo štetnih močvara i smrdljivih bara. Ako se za vrućih ljetnih noći u njih baci kamen, tad naglo iza-

[38] *Ti granični znakovi nazivaju se humci (Hunken, turska riječ) te se sastoje od nabacane zemlje na hrpu, te iz njezinog vrha viri okrugli kolac.*

đe truli zrak iz bare u obliku vatrene zrake. Naprotiv je ostali dio zemlje, koji leži podalje od te 2 rijeke, a naročito rečena ravnica, tako suh, da se tu i tamo mora duboko kopati da bi se došlo do žive vode za napajanje stoke. Područje oko Petrovaradina i Karlovaca je neobično bogato vinom i rakijom, a ostalo žitom, lubenicama i stokom za klanje. Obilje žita, naročito najbolje pšenice, upravo je tako veliko kao i rogate stoke. Brojna stada ovaca tu i tamo pasu po ravnici. Ribolov je tako blagoslovljen, da običan čovjek ne može ništa jeftinije pojesti od ribe. Ispred drugih je važan ulov morune u Dunavu te zaslužuje da se nazove glavnom hranom naroda. Nitko neće proputovati ovu lijepu zemlju a da ga ne obuzme čuđenje što je ona tako slabo nastanjena. U najplodnijim područjima nalazi se na jednoj četvornoj milji rijetko kad 2 ili 3 sela, koja zajedno jedva iznose 40 ognjišta. Računa li se po svakom ognjištu ili obitelji 6 duša, to dolazi samo 240 duša. A u neplodnim područjima postoji još daleko manje sela.

Treba spomenuti sljedeća mjesta na Dunavu:

Petrovaradin, glavni grad pukovnije, koji su Mađari u srednjem vijeku bolje utvrdili te ga nazvali Peter-Vara, tj. Petrovgrad (*Petersburg*). Latinski se on zove *Petri-Varadinum,* od čega je iskovano današnje njemačko ime. Grad se dijeli na 1) Donju i 2) Gornji tvrđavu, 3) Rogovlje (*Horrnwerk)* i 4) Predgrađe. Opisat ću jedno za drugim.

Donja utvrda (*Untere Festung*) ili pravi grad, leži na ravnoj niskoj prevlaci, koju stvara Dunav kod svojeg zavoja od jugozapada prema jugoistoku, pa je prema tome izložena poplavama rijeke. Mnogo vanjskih utvrda daleko se šire u polje. Sve građanske kuće od kojih su neke lijepo i dobro izgrađene, u svemu ih ima samo 42. Vojne zgrade zauzimaju najveći prostor, prekrasno su izgrađene te dobro upadaju u oči, na pr. vojarna kod Beogradskih vrata, sama ta vrata, zapovjednikova kuća, glavna straža koja leži na jednom velikom trgu okruženom lijepim kućama. Među građanima, koji su skoro svi Nijemci ili su barem njemačkog porijekla, nema ih mnogo koji se bave nekim obrtom, jer se većina prehranjuju vinogradarstvom i zemljoradnjom. Samo je katolicima dopušteno da u gradu podižu kuće i stanuju, da stječu nepokretna dobra i pravo građanstva,

iz čega su za sva vremena isključeni ne samo protestanti nego čak i Iliri grčke vjeroispovijesti. Također se ne trpe Turci ni Židovi. U bivšem isusovačkom kolegiju, velikoj i prekrasnoj zgradi, nalazi se župna crkva, koju sada opskrbljuju petrijevci tj. svećenici koji nisu redovnici. I franjevci imaju velik ali stari i ruševan samostan s crkvom, smješten pored zapovjednikove kuće. Najveća korist od tog samostana je svakako što u njega mogu svratiti putnici i da tu budu za svoj novac dobro ugošćeni. Dunav, koji protječe baš pored grada, tako je širok, brz i dubok, da se vjeruje, premda pogrešno, da se ne može na njemu sagraditi nikakav kameni ili drveni most. Nekoliko koraka od Vodenih vrata nalazi se obični prijevoz za Novi Sad u Mađarsku, koji je besplatan. Naime pontonirci i brodari moraju odavde svakog prevesti preko rijeke u Novi Sad i obratno, tako dugo dok sunce stoji na nebu, a to oni obavljaju prema tome kakav je vjetar i voda, pod nadzorom svojih časnika, skelama, plitkim čamcima i splavima te kreću od obale kad god se napune ljudima i konjima.

Gornja utvrda sučeljava se na južnoj strani s donjom te leži na samoj obali Dunava na visokoj strmoj stijeni, s koje se može tući ne samo donja utvrda nego i čitava rijeka, na čijoj je lijevoj obali pokraj Novog Sada sagrađeno nekoliko linija, reduta i poljskih utvrda zbog zaštite pontonskog mosta, ako bi se za vrijeme rata tu postavio, kao jedna glava mosta (*tete de pont*). Dugački i strmi kolski put ide iz Donje u Gornju utvrdu da bi posadi bilo zgodnije i da bi se lakše dovlačili i odvlačili teški topovi, barut i kugle, ne samo da je obložen jakim fosnama i daskama, nego je snabdjeven sa strane zidovima i jurišnim krovom, tako da se stigne u sredinu tvrđave a da se usput ne opazi. Tu i tamo stoje stražari, koji odbijaju sve nepoznate ljude. U samoj tvrđavi nema građanskih kuća, nego su to mnogobrojne, prostrane i svakojake vojne zgrade te stanovi časnika i posade, uz jednu grčku kapelu u kojoj drži bogoslužje pukovnijski pop. Sve su te zgrade moderne i ugledne, no jako su izložene olujama i burama. Tuča koja obično pada svakog ljeta, porazbija sve prozore, čiji popravak stoji 500 do 600 forinti. Utvrđenja su načinjena iz stijene, kako bi bilo nemoguće neprijatelju da ih prilikom opsade ošteti svojom teškom artiljerijom ili digne u zrak minama.

Prema prirodnom položaju na savijenom Dunavu i obzirom na brdsko područje mogla bi se Donja utvrda u slučaju opsade samo napasti s istočne strane a Gornja jedino s istočne i južne strane gdje je ravna zemlja, kao što se može vidjeti. S Dunava se ne treba ničega bojati, budući da bi napad s vodene strane bio, ako ne nemoguć, a onda barem težak i opasan poduhvat. Tako ostaje za opsadu otvorena samo južna i istočna strana. A da bi se ona zaštitila, smatralo se da je najbolje sredstvo, da se ondje, na jednom prostranom pješčanom uzvišenju sučelice Gornjoj tvrđavi, podigne zidano rogovlje, koje se može tući i braniti s Gornje tvrđave, te je tako veliko da samo za sebe predstavlja jedno utvrđenje. U njemu doduše nema nijedne građanske kuće, ali se tu nalaze razne važne zgrade u kojima imaju svoje stanove koja spadaju posadi i drugim vojnim osobama. Cijelo je rogovlje od 1764. godine jače utvrđeno, a minerski korpus (*Corpo der Mineurs*) pod nadzorom generala Schrödera je svuda ispod njega prokopao minske hodnike, te je tom prilikom iskopan jedan slonovski zub i druge rijetkosti. Sada opsjedatelj ne može prići Donjoj i Gornjoj utvrdi ako prije toga nije zauzeo to rogovlje. A prema polju trostruko su jedan iznad drugog izgrađeni minski prokopi, tako da na jednom mjestu može mina tri puta eksplodirati. Mine idu u zemlji ispod jarka pokrivenog puta i glasija rogovlja te se pružaju još nekoliko hvati dalje u otvoreno polje. Svi hodnici ispod zemlje su obzidani, a takozvane magistralne linije visoke su 6,5 stopa i široke 4, dok su hodnici sa strane visoki 5 a široki 3 stope. Da bi se prošle sve podzemne linije, veze, galerije i hodnici potreban je, bez zadržavanja, cijeli dan. Za to je potrebno nekoliko dobrih vodiča, uz plan toga podzemnog vrlo mračnog labirinta, da se u njemu ne bi zalutalo. Na tome je poslu marljivo radilo četiristo minera, mnogo kopača rovova i nadničara te su bili s njime gotovi istom krajem 1776. godine. Za vrijeme radova držao je general Schröder cijelom korpusu minera javna predavanja o vještini polaganja mina i njihovoj vještoj upotrebi protiv neprijatelja, a za osnovu toga uzeo je svoju osobnu pismenu uputu. Sigurno je da bi se tvrđava mogla na južnoj i istočnoj strani sačuvati i pojačati s malim troškom i bez izgradnje i skupog podzemnog miniranja jednog tako prostranog rogovlja. Trebalo je samo provesti okolo tvrđave uzak rukavac Dunava i učiniti obje njegove obale između stijena poput zida sa-

svim strmim. Time bi stisnuta rijeka projurila takvom snagom, da preko nje ne bi mogao brodovima prijeći nijedan neprijatelj, a još manje pristati na obali uz tvrđavu. Na taj bi se način uštedjelo otprilike pola milijuna forinti.

Predgrađa se zovu **Majuri** (*Meyerhöfe*) te leže na istočnoj strani ispred Beogradskih vrata blizu Donje tvrđave, između poštanske ceste za Beograd i Dunava, na koji i izlaze. Ona su prostrana te u njima ima preko 600 kuća, od kojih je većina seljačkih i loše izgrađenih. Mnoge pripadaju građanima grada kao ljetnikovci i majuri zbog obavljanja njihove zemljoradnje. U ostalim većinom stanuju Albanci i Arnauti, koji zbog manjka dobre zemlje sirotinjski žive. Oni su svi rimokatoličke vjeroispovijesti te pripadaju župi u gradu. Nedaleko od poštanske ceste načinjen je umjetni kalvarijski brijeg s mnogim postajama. Ovdje se također nalazi poštanska postaja, da bi se putnicima, koji se nakon zalaska sunca više ne puštaju u tvrđavu, omogućilo da i noću nastave put. Pokraj predgrađa nalaze se mnoge ciglane.

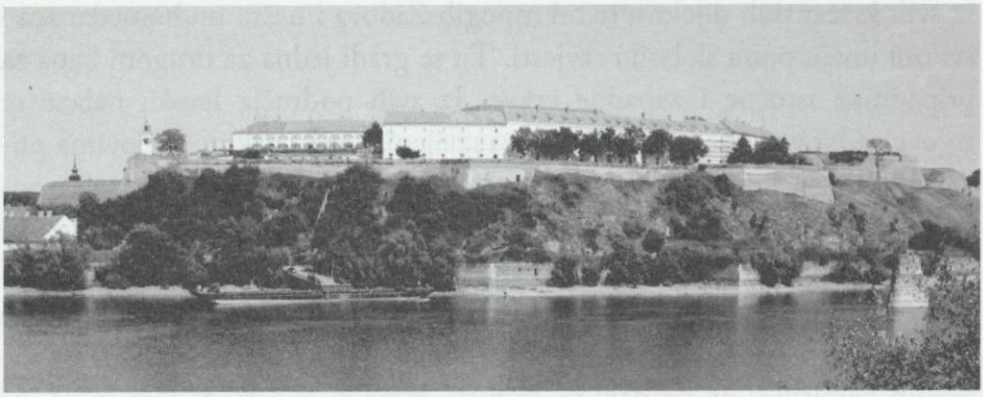
U gradu ima 5 vrata, no od kojih 3 ne idu na otvoreno polje, već samo služe da se povežu već opisan 3 tvrđave. Te tvrđave, koje leže jedna pored druge, čine od jugozapada prema sjeveroistoku jednu ravnu liniju dugačku ¾ milje. One imaju za svoju posadu ne petrovaradinsku narodnu pukovniju, kojoj bi to odviše smetalo za zemljoradnju, nego mađarsku pukovniju Palfy. Obični vojnici dnevno primaju umjesto 5 krajcara samo 4 krajcara plaće a i časnicima se nešto odbija. Ovamo se progone iz svih austrijskih zemalja mnogobrojni zločinci da grade tvrđavu, ali zbog vrlo nezdravog zraka te vlažnih vojarni u kojima spavaju vrlo brzo umiru, ako se, kao što mnogi čine, ne oslobode lanaca i ne pobjegnu. S tim zatvorenicima, s običnom posadom od 2.000 ljudi i sa svim duhovnim te svjetovnim stanovnicima u gradu i predgrađu, broj ljudi ne prelazi preko 5.300 duša.

Promet i trgovina su loši, budući da je nasuprot ležeći mađarski slobodni grad Novi Sad privukao sebi svu trgovinu. Taj slobodni grad je znamenit primjer što može stvoriti tolerancija i trgovina. Na mjestu na kojemu sada leži Novi Sad u prošlom stoljeću nije bilo nečega osim Pe-

trovaradinskog šanca s nekoliko jadnih koliba. Budući da se Rašani ili Raci (*Rascier ili Rätzen*) tj. Srbi grčke vjere, u Petrovaradinu upravo tako malo trpe kao i ostali Grci, isto kao ni Armenci, protestanti, muhamedanci i Židovi, to su se mnogi Rašani malo pomalo naselili u spomenutom šancu, tako da je od njega postao grad, koji se dugo vremena zvao Racki grad (*Rätzen-Stadt*), dok konačno nije zbog svoje napredne trgovine, jakog razvitka i velikog broja pučanstva 1751. godine podignut na stupanj slobodnog kraljevskog grada. Tada je mjesto imalo 4.000 stanovnika. A sada se broj, koji još uvijek raste, popeo već na 8.000, te se sastoji iz svih kršćanskih dijelova te od mnogih Židova i nešto muhamedanaca i svi oni imaju punu slobodu savjesti. Tu se gradi jedna za drugom župa za pripadnike istočne i zapadne crkve. Iz svih područja Istoka nalaze se trgovci u Novom Sadu, koji svojim razvijenim trgovačkim poslovima povezuju Njemačku i Mađarsku s Turskom. Štoviše taj veliki i cvatući trgovački grad prehranjuje i Petrovaradin, te u njega šalje preko Dunava sve vrste živežnih namirnica, pa čak i mlijeko, sir, maslac, jaja, zelene stvari i povrće, budući da građani tvrđave i stanovnici predgrađa mogu samo sebe snabdijevati a isto tako što susjedni srijemski seljaci ne donose mnogo živežnih namirnica na prodaju na tržnicu. Između oba grada vidi se od jutra do večeri jaki promet i trgovina.

Današnji **Petrovaradin** bio je u starini rimska kolonija koja je tijekom vremena postala napredna. Ptolemej ga naziva *Acuminacum* ili *Acuminacium*, koje je ime vjerojatno dobio po šiljastoj prevlaci ili šiljastoj zemlji (*acumen*), na kojoj je ležao na Dunavu. Amijan Marcelin naprotiv bez sumnje griješi, kad ovaj grad naziva *Aciminium ili Acumineum* te ga stavlja na mjesto gdje se danas nalazi Slankamen (*Salankamen*), budući da današnji Slankamen Ptolomej i Strabon izričito nazivaju *Rittium*. U srednjem vijeku divlji su narodi, koji su preplavili Iliriju, više puta opustošili Acumincum, no on je tijekom vremena opet izgrađen, a potom su ga Mađari pretvorili u jaku tvrđavu pod nazivom Peter-Wara ili Petrovgrad (*Petersburg*), dok ga konačno nisu zauzeli Osmanlije 1526. godine. Nakon mnogo pretrpljenih poraza oni su 1687. godine napustili utvrdu, koja je od tog vremena ostala u austrijskim rukama. Kad je car Karlo VI. 1715. godine u korist slobodne Mletačke države započeo novi rat sa sultanom

Ahmedom III (ne Ahmetom), čiji princ sad stvarno sjedi na prijestolju pod imenom Abd-ul-Hamid I (ne Ahmed IV.), to se odigrala glavna bitka nedaleko Petrovaradina i to na istočnoj strani tvrđave, 5. kolovoza 1716., u kojoj je princ Eugen potpuno razbio Osmanlije, pa su oni morali ostaviti na bojnom polju, ne samo čitav svoj logor, nego i 30.000 mrtvih i ranjenih uz mnoštvo topova. Potom je princ Eugen slijedeće 1717. godine izvojevao novu uspješnu pobjedu kod Beograda, zauzeo to važno granično utvrđenje, no koje je 1739. izdajom predano u ruke Turaka.[XXII]



Petrovaradinska tvrđava

Danas je **Petrovaradin** poslije Osijeka, ne samo najljepši grad u cijeloj državi, nego on spada među jake europske tvrđave. Štoviše on je najbolja i najjača tvrđava u svim austrijskim zemljama te nadilazi Temišvar, Novi Arad, Olmutz, Namur i Luxenburg. Njegova važnost bila bi tri puta veća, kad ne bi bio smješten u Srijemu nego u Češkoj, možda kod nove tvrđave Königgrätza. Međutim ne može se poreći da 3 tvrđave, koje sačinjavaju Petrovaradin, zahtijevaju posadu od 10.000 ljudi i 4.000 centa baruta za svoju obranu, dok se u svim brojnim kazamatima ne može ukonačiti više od 6.000 ljudi, a u svim barutanama sigurno smjestiti od bombi jedva 2.000 centi. A gdje da se smjeste potrebne živežne namirnice za 10.000 ljudi za 3 do 4 mjeseci? Visina prema Polu je u Gornjoj tvrđi, tj. u sredini grada, točno 45 stupnjeva, 15 minuta i 10 sekundi. On dakle doista leži preko dvije milje dalje prema jugu, nego što je ubilježen na svim kartama.

Kamenica (*Kamenitz*, obično zvana *Kamenz*), selo na Dunavu, 1 milju iznad Petrovaradina, te je ta milja, zbog oštrih i visokih brda, za putnike najteža od svih između Osijeka i Petrovaradina. To je selo, čiji su stanovnici većinom ribari, bilo prije 300 godina grad.

Karlovci (*Karlowitz*, ilirski *Carlovacze, Carlovcze i Carlovicz*), veliko i dobro naseljeni grad na Dunavu, 1 milju ispod Petrovaradina prema jugoistoku. On leži u uvali na podnožju visoke karlovačke planine, koja se proteže u obliku lanca 3 milje od Dunava uokolo grada te ponovno izlazi na rijeku. Pa ipak kad je rijeka vrlo mala može se blizu obale s obje strane grada naći ravnica i suh kolski put. Jedna polovica grada leži u dolini, a druga na brežuljcima. Taj položaj ima nešto vrlo ljupkog i privlačnog, jer je iz mnogih kuća slobodan pogled na prekrasan Dunav koji je ovdje širok kao Rajna kod Kölna, a da se i ne govori o prijatnim šetnjama na obali, te se vidi kako mimo prolaze svi brodovi koji idu iz Njemačke i Mađarske za Zemun, Temišvar i u Tursku, ili pak odanle dolaze. A kad se pozadi grada popne na najbliži vrh brijega, koji je svega ¼ sata daleko, poput na pr. Eselberga, tad se pokaže pogled koji zadivljuje gledatelja. A dublje u planini pruža se s jednog vrhunca isto tako jedan zamamljiv pogled sad preko grada i Dunava prema Mađarskoj, sad preko prekrasnih šljivika i vinograda koji se dižu u obliku jednog amfiteatra te se naposljetku gube u daljini. Na nekim brežuljcima stoji ljetnikovac a na većini koliba za vinogradara. I grčki mitropolit je sagradio 1776. u svojem vinogradu jedan krasan ljetnikovac na 1 kat.

Koliko je vedar i čist zrak u karlovačkoj planini, toliko je nezdrav i gust u gradu, osim onog njegovog dijela koji se nalazi dalje od Dunava na prvim uzvisinama brežuljaka koji su 20 do 30 stopa viši od srednjeg vodostaja. Dovoljno je da se rijeka podigne samo nekoliko stopa preko svoje običnog vodostaja, pa da na obje strane grada poplavi veliko područje, od čega poslije toga nastane nezdrava močvara koja zarazi zrak.

Budući da je mjesto bez svakog utvrđenja, to u njemu uopće nema posade, osim kad se bira novi patrijarh ili kad episkopi grčke crkve drže sinod. Pa i vojarna za njemačke konjanike je prazna a postoji i gostionica. Usprkos toga nema primjera da su brojni stanovnici započeli nekakve ne-

mire. Ovdje postoji numeriranih 845 građanskih kuća i mnogo zgrada za duhovne potrebe. Od njih je najviše oko 300 od kamena te otprilike 100 kuća ima više od jednog kata, dok su ostale najvećim dijelom kolibe od zemlje pokrivene trskom. Najbolje kuće stoje u susjedstvu arhiepiskopske rezidencije, na pr. u Šećernoj ulici (*Zuckerstrasse*), nešto malo ih tu ima za koje bi se reklo i u Beču ili Berlinu da su lijepe, na pr stara pošta. Budući da nije nijedna ulica popločana a zemlja je masna i gnjecava, to poslije jake kiše ostaje blato. Kad su izgubljeni 1739. Beograd i Srbija, tad se nekoliko stotina obitelji istočne i zapadne crkve ovamo preselilo iz Srbije. Rimokatoličke obitelji su proširile grad novim kućama na jugoistočnoj strani do kapele Marije Mira. Godine 1777. izgrađena je u gradu prva gostionica za putnike, budući da tuda prolazi za Beograd poštanska cesta. Brijestovi, topole, divlje datulje, dudovi itd. koji su posađeni pokraj mnogih kuća, pružaju osvježavajuću hladovinu i prijatno zelenilo.

Redovno sjedište grčkog patrijarha ili mitropolite, koji je 1739. godine ovamo premjestio svoje sjedište iz Peći (*Ipek*) u Srbiji, sastoji se iz 6 zgrada koje se naslanjaju jedna na drugu, te one okružuju jedan veliki trg ali nepravilno javno mjesto, koje na južnoj strani zatvara katedralna crkva i dva zdenca. Prva i najljepša od ovih arhiepiskopskih zgrada je **nova rezidencija** položena prema sjeveru uzduž Dunava, kamo je okrenuto njezino pročelje, dugačko 18 hvati i gdje se nalaze glavna vrata. Odostraga se nalazi gore spomenuti javni trg. Kod gradnje je zaboravljeno, da se temelji rezidencije podignu za nekoliko hvati, zato da Dunav kad jako naraste ne bi mogao potopiti prizemlje, kao što se već dogodilo prije 12 godina. Kad je nakon toga Dunav opet pao, tad su u arhiepiskopskoj kuhinji hvatali žive šarane teške po 10 funti i druge ribe. Zgrada ima prizemlje i kat te još jedan dodatak odozdo koji izlazi iz krova, izveden poput mansarde (*a la mansarde*). Ta zgrada ima preko 20 soba. Iz blagovaonice ili trpezarije dolazi se u jedan ugaoni doksat ili ispust s kojeg se pruža prekrasan pogled na Dunav. Odostraga na spomenutom trgu pored nove rezidencije je dozidana lijepa kućna kapela, ukrašena kupolom. Pokraj nje stoje dva visoka drvena stupa, koji po istočnom običaju nose zvono za zvonjenje. Ovdje se održavaju i sjednice običnog konzistorija, vrhovnog konzistorija i sinoda, kad su na okupu episkopi u prisutnosti mitropolita. Unutrašnja

ukrašenost rezidencije predstavlja plemenitu jednostavnost starine. Sav namještaj je daleko od rasipničke raskoši današnjeg svijeta.

Dvadeset koraka odatle leži na spomenutom trgu **stara rezidencija**, koja je dugačka 10 hvati a široka 8, te ima prizemlje i kat koji je prazan, osim kad se ovamo pošalje carski izaslanik, koji tad u njemu stanuje. Odostraga stoji stambena kuća u kojoj stanuje ilirski narodni tajnik, a ravno preko puta te stare rezidencije nalazi se nova gospodarska zgrada ukrašena kamenim stupovima i slobodnim lukovima, koja istom zatvara javni trg te je dugačka 24 hvati, ali ima samo prizemlje. Ona sadrži zajedno s njezine 3 stražnje zgrade stanove za mitropolitove činovnike i poslugu, kao i njegovu pekarnicu, žitnicu, šupu za kola, staje za konje itd. Baš tu se priprema u velikoj količini čuveni vermut (*Tropf-Wermuthwein*) te na vjedra daleko i naširoko šalje. Naime najbolji grozdovi stave se neizgnječeni u lanene vreće, iz kojih sam od sebe istječe sok, potom se jedanput prokuha s mirisavim biljem i jakim korijenjem te se tako dobije divno gorko vino. Između te zgrade i stare rezidencije stoji na jednom uzvišenju katedralna crkva, ili štoviše samo njezina sjeverna strana u sredini, dok je iza crkve sjemenište (*Seminarium*) za mlade popove (*Popen*). Kuća u kojoj stanuje protopop, koji nadzire 30 parohija, leži na Dunavu pokraj nove rezidencije. Od Dunava i susjednog vrha brežuljka, čini patrijarhovo sjedište s pripadajućim zgradama doista prekrasan izgled, koji svakako mnogo gubi kad se približi te kad se sjedište točnije promatra. No ipak on ostaje uvijek lijep. Jedino je šteta što Iliri ne poznaju vrijednost dobrih građevina i za čije održavanje ne daju ni jedan dukat. Iz tog razloga nalaze se sve opisane zgrade (osim crkve) u jednom trošnom stanju, pa čak neke prijete da se i sruše.

Grci posjeduju 3 parohijske crkve i 1 kapelu. Od njih je Sv. Nikole katedralna crkva najljepša i nju je prije oko 20 godina pravilno izgradio jedan bečki graditelj s 2 lijepa tornja prema novom građevinskom slogu. Unutra je potpuno uređena prema istočnom načinu, dakle bez klupa i sjedišta, bez orgulja i bez drugog ukrasa. Štoviše ograda ili drvena pregrada (*Ikonostas, Eikonostasis*), koja kao zid dijeli oltar i sakristiju od crkve i ima 3 vrata, te nisu još obješene svjetiljke ni slike svetaca. U toj crkvi drži bogoslužje sam mitropolita u patrijarškoj odjeći s velikom raskoši na velike

blagdane. Dvije gradske crkve su iznutra bolje urešene, ali nisu tako velike ni tako lijepo izgrađene kao arhiepiskopska. Uz ove 3 parohijske crkve pripada preko 20 slobodno ležećih kuća rasutih po gradu u kojima stanuju popovi sa svojim ženama i djecom kao i druge crkvene osobe. Rimokatolici imaju samo 1 župnu crkvu i 1 kapelu zvanu Marija Mira (*Maria-Friden*) u kojoj se vrlo rijetko drži bogoslužje. Župna crkva je moderna zgrada i vrlo lijepa kako izvana tako i iznutra. Ona ima 3 oltara, 1 župnika i 1 kapelana, koji naizmjenično propovijedaju ilirski i njemački.

Što se pak tiče stanovnika, držim da njihov broj zajedno s brojnim duhovnim osobama iznosi 5.600 ljudi, od kojih svega 1/5 pripada latinskoj crkvi. Protestanti se ovdje ne trpe te nemaju ni pravo posjedovati kuće, vinograde i slično. Među građanima ima nekoliko obrtnika Nijemaca. Tako zvano **Švapsko selo** (*Schwabendorf*) leži pokraj grada a izgradili su ga njemački seljaci, koji u grad donose mlijeko, maslac, sir itd. Glavni izvor prehrane stanovnika, koji su većim dijelom dobro stojeći, ne sastoji se samo od građanskih obrta, nego prvenstveno od vinogradarstva, ribarstva i trgovine, za što pruža Dunav i pripadajuća planina gradu Karlovcima najljepšu mogućnost. Računajući iz godine na godinu, ovdje se godišnje procijedi 100.000 vjedara mošta. Isto tako je blagoslovljen ribolov, koji ne daje samo neopisivu količinu šarana, štuka itd. nego i mnogo morune teških nekoliko centa. Uzduž Dunava podignute su drvene daščare i svakodnevno ispunjene ribom za prodaju. To je riblja tržnica. Kad prolaznici ogladne bace ribu u pripremljenu stojeću žeravnicu te ju naglo pojedu napola sirovu s dosta ruskog bibera, koji se u Srijemu svakodnevno jede.

Gradsko poglavarstvo (*Magistrat*) čine jedan gradski sudac, 1 sindik i 4 gradska vijećnika uz 1 gradskog satnika i drugi niži činovnici. Ako je gradski sudac pripadnik grčke crkve, onda sindik mora biti iz latinske i obratno. Naprotiv gradski vijećnici moraju polovica pripadati obim religijama. Gradska vijećnica je jedna stara nezgrapna kuća. Poglavarstvo ima niže ili građansko sudsko pravo nad svim stanovnicima i njihovim imanjem, osim svećenstva. Krivične slučajeve, koji povlače tjelesnu ili smrtnu kaznu, rješavaju časnici prema vojnom pravosuđu, kao što je posvuda na području Granice. Poglavarstvo se brine i o policijskoj službi, ali vrlo loše. Jer prekupci, gostioničari, krčmari, pekari, mesari ili klači, prodavatelji

ribe, mlinari i drugi varaju javnost (*Publicum*) kako samo hoće i mogu, što je opća nevolja u ilirskim i turskim zemljama! U policijskim stvarima nalazi se poglavarstvo pod ratnim izaslanikom u Petrovaradinu. Uostalom grad posjeduje ne samo unosne prihode na pr. monopol prodaje ogrjevnog drveta, prijevoz s omnibusom (*Landkutschen*) i drugo, nego i mnogo lijepih komorskih dobra, na pr. Male Karlovce (*Klein-Karlowiz*) ili dobro naseljeno selo Cace (*Sassa),* koje zajedno s 3 druga gradska imanja leže 3 milje odavde prema Zemunu u jednoj žitorodnoj ravnici. Kako prihodima tako i komorskim dobrima poglavarstvo upravlja prema svojem nahođenju. Ako onome koji najviše ponudi hoće javno i zakonski prodati ili dati u zakup kakvu kuću, vinograd, livadu, neko pravo itd., što se skoro svakodnevno događa, onda sudski činovnik krene s bubnjarom po ulicama i iz svega glasa oglašuje što se prodaje i što se nudi. Onaj tko najviše ponudi, tada kaže svoje ime i gdje stanuje. Naposljetku se oni vrate u gradsku vijećnicu, te onaj koji je najviše ponudio postane kupac ili zakupac.

To će mjesto u duhovnoj i svjetovnoj povijesti zadržati trajni spomen, kako zbog sinode koje ovdje održavaju od 1740. godine ilirski episkopi istočne crkve, tako i zbog toga što su car Leopold, država Poljska i Venecija ovdje zaključili 1699. godine čuveni mir sa sultanom Mustafom II., po kojem su Osmanlije izgubili mnoge zemlje. Konferencijska kuća gdje je zaključen mir, tada se nalazila četvrt sata od Karlovaca, a danas s njim graniči, jer su ovdje Srbi (*Serbier*) 1740. podigli novu ulicu. Poslije je spomenuta kuća pretvorena u katoličku kapelu i za vječnu uspomenu nazvana Marija Mira. Četiri vrata kroz koja su ulazili svakoga dana ambasadori i poslanici 4 ugovorne snage doduše su potom odmah zazidana, no tako da se ipak mogu vidjeti. Visina prema sjevernom polu u sredini grada iznosi 45 stupnjeva, 11 minuta i 9 sekundi.

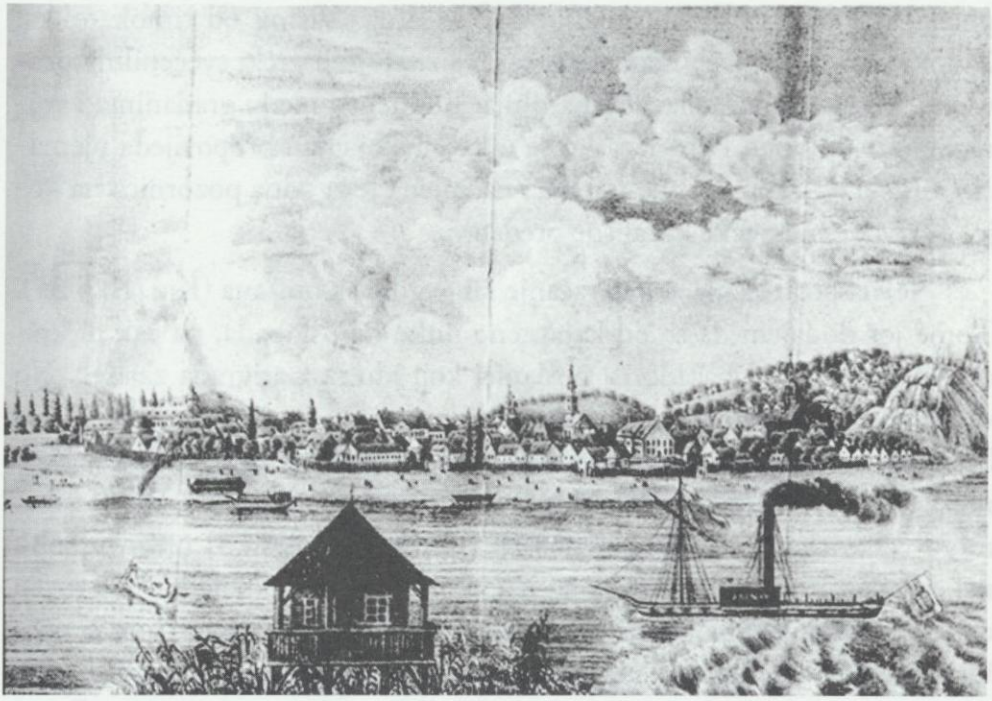
Na polovici puta odavde prema Petrovaradinu stoji na poštanskoj cesti jedna druga mnogo ljepša kapela, čiji je postanak čudnovat. U bitki kod Petrovaradina, koju je dobio princ Eugen 5. kolovoza 1716., zarobili su Turci generala Breunera te kad su počeli bježati, poveli su sobom i njega, no na pola puta prema Karlovcima ga ubiju. Poslije je grofovska Breunerova obitelj sazidala na onome mjestu gdje je pronađen raskomadan leš, na uspomenu vrlo lijepu kapelu te ju nazove Snježna Gospa (*Maria-*

Schnee), budući da u austrijskom kalendaru uvijek 5. kolovoza stoji Snježna Gospa. A lanac težak 100 funti kojim je, kako se kaže, general bio okovan, pokazuje se kao nekakva relikvija u vojnom arsenalu u Petrovaradinu i u Beču.

Slankamen (*Szalankamen ili Salankemen, obično Slankement*), 3 milje udaljen od Karlovaca, veliko prastaro podgrađe na Dunavu, u koji se upravo preko ulijeva plovna Tisa. Većina stanovnika pripada grčkoj religiji te su ribari, koji su svojim velikim ulovom morune učinili ovo mjesto poznatim. Oni preko ljeta hvataju neopisivu količinu morune od kojih su mnoge teške 15 do 16 centi.

Pod rimskom vlašću ovo se mjesto zvalo *Rittium*, kako svjedoče Ptolemej i Strabon. A u srednjem vijeku je to bio znamenit i dobro utvrđen grad, no zbog turskih ratova izgubio je svu svoju ljepotu. Budući da ovo mjesto ima najbolji položaj za tvrđavu, šteta je što je ostavljeno bez ikakvog utvrđenja. Ovdje je carska vojska 11. rujna 1691. godine odnijela jednu od glavnih pobjeda nad Turčinom koji su poslije toga napustili Srijem.

Zemun (*Semlin ili Zemlin*), veliki i dobro napučen trgovački grad u uglu koji čine Dunav i Sava kod svojeg spajanja nasuprot Beogradu. Ipak grad više leži na Dunavu nego na Savi, preko koje je ranije bio podignut most za vezu s Beogradom, no on je 1739. bio dignut. Položaj tog mjesta je uzak u podnožju jednog prilično visokog brda koje se na zapadnoj strani grada, počevši od vrata, strmo uzdiže. Kad se čovjek nalazi na njegovom vrhu, udaljen od vrata još četvrt sata, zaklonjena je Sava kućama te Zemun i Beograd izgledaju kao jedan jedini neprekinuti grad, u čije ulice gledamo. Jednostruki red palisada opkoljava čitav grad i u tom se sastoji čitavo utvrđenje. Kad su prije 20 godina htjeli udvostručiti palisade, beogradski paša se zbog toga tako uznemirio i uplašio da se od toga odustalo. Mađarska pukovnija koja se nalazi u Petrovaradinu, ovamo šalje nekoliko kompanija za posadu koja čuva gradska vrata i pored njemačkih konjanika koji su ovdje smješteni, postavlja straže na obalama Dunava i Save, da nitko ne bi mogao potajno prijeći iz Beograda. Austrijske prebjege Osmanlije ne vraćaju, već dobiju od paše putovnicu da idu kud hoće, jedino se u Zemun vraća oružje koje su ponijeli.



Zemun 19. st.

Kad je Beograd 1739. došao u turske ruke te su sve crkve bez razlike pretvorene u džamije ili mošeje, napustile su sve rimokatoličke i vrlo mnoge grčke obitelji taj nesretni grad, od kojih se većina naselila u Zemunu, zbog čega je to ranije malo mjesto jako poraslo. U 16. stoljeću u Zemunu se mogao vidjeti samo jedan stari zapušteni dvorac u kojem je sredinom 15. st. stanovao Janko Hunjadi, otac kralja Matije I. U palisadama sad ima 850 kuća, a izvan njih 280, te se prema tome tu nalazi svega 1.130 kuća, od kojih se mnoge s pravom mnogo nazvati lijepim, na pr. kuća grofa von Starhemberga koji ovdje drži, kao i mnogi drugi trgovci, veliko skladište njemačke robe za Tursku, zatim poštanska postaja, zapovjednikova kuća itd. Grad krase 4 crkve, to jest jedna rimokatolička župna crkva i jedna samostanska franjevačka crkva te dvije grčke parohijske crkve od kojih je druga izgrađena istom 1777. zato što prva nije bila dovoljna. I Židovi imaju svoju sinagogu. Stanovnika ima oko 6.800, ne računajući strane trgovce koji se ovdje samo malo zadržavaju i bez putnika koji ovdje izdržavaju karantenu ili kontumac. Od stanovnika jedna

polovica ispovijeda grčku religiju, dok se druga sastoji od rimokatolika, Židova, Armenaca i muhamedanaca. Najznačajniji grčki svećenik je protopop, pod kojim se nalazi 30 parohija. Budući da među građanima i vojnicima ima mnogo Nijemaca, to se u katoličkoj crkvi propovijeda njemački i ilirski. U zapovjednikovoj kući načinjena je zgodna pozornica na kojoj se izvode njemačke kazališne predstave.

Javna postrojenja za odvraćanje kuge gore su opisana (Knj. II, § 35). Tome još dodajem da se od karantene nitko ne oslobađa, pa čak ni kršćanski ni turski ambasadori i poslanici koji idu iz Carigrada za Beč. No velika je poteškoća za putnike što su kontumacke zgrade ne samo loše i bez ikakve udobnosti, nego i tijesne, pa ipak koštaju mnogo novca. Putnik koji je već nekoliko dana bio zatočen u tim odvratnim tamnicama, mora češće trpjeti da zbog nedostatka prostora smjeste u njegovu sobu nekoga tko je tek došao, te na taj način gubi one dane koje je već proveo u svojoj karanteni i ponovno mora iz početka započeti. Budući da je bečka zdravstvena deputacija ukinuta, to brigu o zdravlju u svim vojnim područjima, koje leže na turskoj granici, ima Dvorsko ratno vijeće u Beču, pod kojim stoje svi za to potrebni činovnici.

Ono što ovo mjesto čini važnim to je trgovina. Budući da se to mjesto otprilike nalazi na sredini između Beča i Carigrada i budući da sve što se tamo i ovamo kreće mora dotaknuti ovaj grad, to je on postao jaka tržnica i glavno skladište sve njemačke i turske robe, za čiji su smještaj trgovci izgradili mnogobrojna skladišta i spremišta. Između Zemuna i Beograda drži se na Beogradskim livadama svako jutro važna tržnica, na koju dnevno dolaze trgovci iz Beograda i Srbije sa svojom robom. Tržnica je ograđena palisadama (koljem) te beogradski trgovci koji nisu proveli karantenu stoje na jednoj strani, a zemunski na drugoj. Oni se međusobno ne smiju dodirivati, pa zbog toga na sredini između njih stoje straže i kontumacki činovnici koji na sve paze. Kad neki Beograđanin treba obaviti isplatu u gotovom novcu, on izbrojanu svotu mora baciti u zdjelu napunjenu octom, iz koje onda kontumacki činovnici izvade novac te ga dadnu vjerovniku. U gradu uvijek ima i Beograđana koji su izdržali karantenu te koje oni trgovci koji prelaze Save samo za nekoliko sati da bi izašli na tržnicu koriste kao posrednike i trgovce. Rijeka Kupa i Sava

ovamo doprema mnogo lađa i barki iz Hrvatske i Kranjske s njemačkom i talijanskom robom. A Dravom i Dunavom dolaze lađe iz Štajerske, Mađarske i Austrije s mađarskom, njemačkom, francuskom, nizozemskom i engleskom robom. Čim se roba istovari i smjesti u skladišta, natovare se lađe turskom robom i šalju natrag. Neke se i prodaju te se zbog teške plovidbe uz rijeku ne vraćaju u Njemačku. Još više njemačke i nizozemske robe dolazi kolima kroz Mađarsku preko Petrovaradina, te se u povratku kola natovare turskom i nekom srijemskom robom. Tu je moguće mijenjati novac skoro za svu Aziju i Europu, što je pouzdan znak i sigurno obilježje napredne i široko razvijene trgovine. Ovdje i carina donosi svake godine značajne svote novca.

Jaka trgovina i brodarstvo, položaj u lijepoj okolici na dvije glavne rijeke, kratka i blaga zima, veliki broj stranaca svih narodnosti koji kroz ovaj grad putuju i više tome sličnoga, čine ga prijatnim i živim. On leži na 44 stupnju, 58 minuti i 49 sekundi sjeverne širine, te mu je prema tome skoro ista visina prema Polu kao Bourdeaux-a, Torina, Piacence, Mantue i slično. Krajnji istočni ugao, koji čine Dunav i Sava kod svojega spajanja između Zemuna i Beograda, unesen je na Homanovoj karti Slavonije i skoro na svim drugima na 38 stupnju i 40 minuti dužine. No rečenu prevlaku treba pomaknuti za 48 minuta dalje na istok, jer ona stvarno leži na 39 stupnju, 28 minuti i 5 sekundi dužine. I to je krajnja i najduža točka gdje se Srijem proteže prema istoku. Sredina Beograda leži za još 2 minute dalje prema istoku, to jest na 39 stupnju, 30 minuti i 5 sekundi.

Iz grada se može pješice za ¼ sata stići na Savu, no preko nje nitko ne smije lađom u Beograd ako nema putovnice od beogradskog paše, premda se ovamo puštaju osmanski podanici te im nije potrebna putovnica od zemunskog zapovjednika. Čitav prostor na kome stoji Beograd je stjenovito brdo čiji vrh leži upravo u samom uglu prevlake koju gradi Dunav i Sava kod svojeg sjedinjenja. Taj vrh nosi gornju tvrđavu u kojoj boravi paša Kraljevine Srbije te s koje je moguće držati pod vatrom Dunav i Savu. Nakon što je princ Eugen 1717. godine osvojio Beograd, uvidjeli su pogodni položaj za glavno utvrđenje i važnost toga mjesta, koje je ključ Mađarske. Tako je on uz trošak 4 milijuna forinti (ne od 40 milijuna ka-

ko stoji u knjigama) pretvoren u glavno utvrđenje, koje se malo po malo tako širilo i raslo, da bi s vremenom postalo drugi Beč, kao što je već 1739. godine postao važno trgovačko mjesto, ukrašeno lijepim javnim zgradama, raskošnim palačama i kućama. Kad je to predziđe kršćanstva 1739. moralo biti ustupljeno sultanu Mahmudu I. (obično zvan Mehmed V.), te porušena utvrđenja, zadovoljio se general Schmettau time da građevinski materijal porušenih utvrđenja, umjesto da ga baci u vodu, malo zakopa u zemlju. Stoga Osmanlijama nije bilo teško da ga u vrijeme rata za austrijsko nasljeđe, koji je odmah potom nastao, ponovno bez muke i troška u izvjesnoj mjeri izvade i poprave utvrđenja, što nije bio prekršaj ugovora o miru, budući da u Beogradskom miru od 1739. nema ni riječi o tom da se Beograd nikada više ne utvrđuje. No u članku IV. izričito stoji da Porta neće ponovno podići porušena utvrđenja grada *Verichan*-a u Vlaškoj, koji joj je ustupljen. Isto tako je Austrija obećala u članku V. u pogledu šanaca koji su opkoljavali **Mehadiju** (*Meadia*), jedno vrlo dugačko selo u Temišvarskom Banatu na rijeci *Czerni,* koje je izvanredno zanimljivo dijelom zbog svojih toplih kupki, a dijelom zbog mnogobrojnih rimskih starina i natpisa. Kad su Osmanlije 1739. dobili u ruke Beograd, koji oni nazivaju *Bilgrad,* većina kuća bila im je odviše visoka, budući da se oni neće mnogo penjati uz stepenice. Zbog toga su porušili gornje katove te su time ovom lijepom gradu dali jadan izgled. I neke su crkve srušili te su na njihovo mjesto postavljene loše drvene mošeje ili džamije. Jednom riječju, nestao je prijašnji sjaj a ulice čija je kaldrma propala, prekrivene su dijelom razvalinama porušenih zgrada, dijelom strvinama uginulih konja, volova, pasa i slično. Tako izgleda u svim turskim gradovima. Kad je neki od njih osvojen u ratnim vremenima, prvo što je uvijek najpotrebnije je to da se očiste ulice i da se nekoliko stotina kola nečistoće izveze iz grada. Međutim Turci su samo na svojem tijelu tako čisti i uredni kao nijedan kršćanski narod. U Beogradu postoji 14 mošeja, a toranj koji putnici smatraju za 15. mošeju, pripada jednom javnom kupalištu. Grci više nemaju ni jedne jedine crkve, nego samo nekakvu siromašnu bogomolju na Savi nasuprot Zemuna, premda ih ima oko 12.000 duša. Svi ostali stanovnici, to jest muhamedanci i Židovi ne čine više od 8.000. Danas najveći dio grada leži na Dunavu, gdje se jako protegnuo te kad se lađom prolazi, izgleda mnogo veće mjesto nego što stvarno jeste. Premda

Turci slabo mare za održavanje javnih zgrada, ipak su još u dobrom stanju austrijsko barutno skladište, vojarne itd. koje su zatekli u gradu prilikom predaje. Visina prema sjevernom Polu ovdje iznosi 44 stupnjeva, 57 minuta i 55 sekundi.

Ostala mjesta koja se nalaze u području srijemske Vojne granice na Savi su sljedeća:

Mitrovica (*Demetrovicza, obično zvana Mitrovicz*) veliko i dobro nastanjeno donekle utvrđeno trgovište zapravo je glavno mjesto Granice, zato što se ovdje nalazi stožer Petrovaradinske pukovnije, čija se odjeća sastoji od bijelih kaputa s plavim zarukavljem, njemačkom dolamom i hlačama te sa žutim dugmadima. Ovo mjesto je jedno od četiri u kojem se izdržava karantena. Stanovnici mjesta, koji se bave obrađivanjem zemlje kao i brodarstvom i ribarstvom, skoro su svi pripadnici grčke vjeroispovijesti. Pod ovdašnjim protopopom nalazi se 30 susjednih parohija.

Ono što ovo mjesto čini značajnim jest što se nepun sat hoda odavde prema istoku, nedaleko sela Jarak na Savi, nalaze u zemlji i na njoj ostaci vrlo čuvenog grada *Syrmium*-a ili *Sirmium*-a. On je u vrijeme Rimljana bio glavni grad čitave zapadne Ilirije, pa prema tome Dalmacije, triju Panonija i sjevernih područja (*Noricum*). Rimski *praefectus praetorio,* koji je upravljao ovim zemljama, ovdje je imao svoje sjedište. Ovdje je umrlo i rodilo se nekoliko careva, na pr. Marko Aurelije Prob koji je 276. godine došao na prijestolje i istjerao iz Ilirije Sarmate. Car Marko Aurelije Klaudije II, koji je u Meziji pobijedio Gote, umro je 270. godine u Sirmiju od kuge. U sljedećim vremenima bio je ovaj grad sjedište najvažnijeg nadbiskupa čitave Ilirije te je ovdje održano nekoliko čuvenih crkvenih sabora. A Teodozije Veliki izvojevao je kod ovoga grada glavnu pobjedu nad Gotima, Alanima, Hunima, Sarmatima i Kvadima. Da su ostale na okupu sve rimske starine koje su samo nađene u sadašnjem stoljeću između Mitrovice i Jarka, činile bi zbirku od neprocijenjene vrijednosti. Seljaci u čitavoj okolici izoravaju do danas mnogobrojne rimske novce, posuđe, prstenje, kućne bogove, oružje itd., ali zbog neznanja malo na njih obraćaju pozornost. Između ostalog, našao je jedan seljak veliki Trajanov zlatnik, pa ga je, misleći da je od metala, prodao za 3 groša, a zlatnik je

poslije toga prodan u Beču za 20 dukata. Mjesto za koje držim da je bivše središte ovoga čuvenog glavnog grada leži na 44 stupnju, 56 minuti i 40 sekundi širine te na 17 stupnju, 58 minuti i 39 sekundi dužine, računajući od pariškog meridijana.

Klenak (*Klenka*) je selo, a upravo preko puta nalazi se turski grad Šabac (*Sabacz*), kod Osmanlija zvan Burujdelen, na jednom otoku na Savi, koji je ključ Srijema. Muhamed II. je od ovoga pograničnog mjesta načinio utvrđenje, koji su 1717. godine Osmanlije doduše izgubili, ali su ga 1739. Beogradskim mirom ipak ponovno dobili, nakon što je carska vojska srušila utvrđenje.

Kupinovo (*Kupinowa*), utvrđeno trgovište na Savi.

Sljedeća sela nalaze se usred ravnice:

Golubinci (*Golubincze*), dobro nastavano župno mjesto, u sredini između Petrovaradina i Zemuna. Tu se nalazi stožer Slavonske husarske pukovnije.

Popinci (*Popincze*), **Inđija** (*India*) i **Patuina** (*Patuina*) su poznata sela zbog izvrsne pšenice kojom u velikom izobilju rode tamošnje ravnice.

Između Popinaca i Zemuna vidi se još neoštećen vojni logor u kojem se 1716. ukopao princ Eugen sa 70.000 ljudi. Prema carskoj zapovijedi on treba ostati onakav kakav je i ne smije se preorati.

Konačno treba navesti još 4 grčka manastira:

Beočin (*Beochin*) i **Rakovac** (*Ratkovicz*) nalaze se 1,5 milju južno od Petrovaradina nedaleko Dunava. **Drenovac** (*Drenovacz*) nedaleko od Save. Blizu Karlovaca nalazi se lijepi manastir **Grgetek** (*Gergetegg*) koji je 1777. ukinut, zato što su njegove prekrasne zgrade bile u takvom raskoraku s prihodima, da od njih nije moglo živjeti ni 8 kaluđera. Manastirska su imanja pripojena Karlovačkoj arhiepiskopiji.

OPIS GRADOVA I MJESTA
U Slavonskoj vojnoj granici ili Brodskoj i Gradiškoj pukovniji

Općenito o Slavonskoj graničarskoj vojsci

Slavonski graničari nastavaju područje koje je u ravnoj liniji po zraku dugačko 25 geografskih milja, te počinje od Hrvatske i ide do tvrđave Rača na Savi i još nešto dalje niz Savu do rijeke Bosuta gdje počinje Srijem. Cijelo područje leži na lijevoj ili sjevernoj obali Save koja dolazi iz Kranjske, u Hrvatskoj prima Kupu te teče između Bosne i Slavonije. Ta plovna rijeka vrlo je prikladna za izvoz njemačke i hrvatske robe. I Bečka financijska komora lađama godišnje otprema mnogo stotina centa morske soli iz Barlette i Trapanija niz Savu do Zemuna a odatle je prevozi u Temišvar. Osim toga Sava služi i za izvoz proizvoda za Trst, Senj i tako dalje. No prijevoz lađama je spor, nesiguran i opasan. Spor zato što rijeka stvara mnogobrojne zmijolike zavoje, nesiguran zbog mnogobrojnih plićaka, otoka i pješčanih nanosa, opasan zato što put vodi skoro 100 milja pored Turske. Kad je lađa zbog nepovoljnih prilika prisiljena pristati uz tursku obalu, onda umjesto pomoći, često se plaši zlog dočeka i susreta. A nije nikakva rijetkost da Osmanlije zbog zabave s puškom vrebaju hoće li proći kakva lađa te iz razonode ubiju kojeg lađara kao vrapca.

Uzduž rijeke od Hrvatske do Rače sagrađene su na obali mnogobrojne stražarnice i male kule koje se nazivaju čardaci (*Cserdaken*) te naročito stoje tamo gdje je neki plićak. U tim kulama drže graničari stražu danju i noću te patroliraju desno i lijevo po obali rijeke, da bi spriječili da ne bježe vojnici njemačkih i mađarskih pukovnija, nadalje da se nitko ne provuče iz Turske tko nije izdržao karantenu, da Turci ne prelaze i ne počine kakve nedaće. S ovim posljednjim ponekad dolazi kod stražarskih kula do krvavih kreševa.

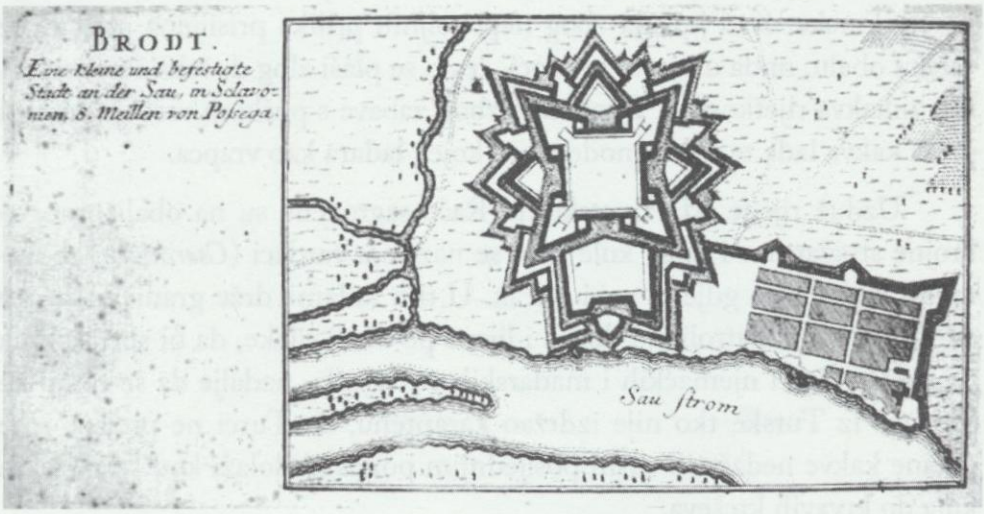
Premda ovo područje nema tako plodnog tla kao što je tlo srijemskih graničara, ipak je ono bolje naseljeno i jače obrađeno nego Srijem. Uzrok tome je što granična dobro naseljena Hrvatska može nadoknaditi

nedostatak stanovnika i što to područje nije tako često bilo poprište strašnih turskih ratova koji su Srijem opustošili i raselili.

Istočni dio tog područja nastava Brodska pukovnija, a zapadni Gradiška pukovnija. Granična međa koja ih dijeli ide od obale Save ravno prema sjeveru do vlastelinstva Cernik te je skoro podjednako, otprilike 3 milje, udaljena od 2 tvrđave, naime Broda i Gradiške. Obje pukovnije imaju iste uniforme, to jest bijele kaputе s crvenim posuvratnicima, prslucima i hlačama, jedino što Brođani nose bijelu dugmad a Gradiščani žutu.

I. Područje Brodske pukovnije

Ta pukovnija ima na čitavoj južnoj strani granicu Savu, a na sjevernoj strani dijelom 2 vlastelinstva: Pleternicu i Đakovo, dijelom ali prvenstveno rijeku Bić ili Bosut, no ona ponegdje prelazi i preko rijeke te na njezinoj lijevoj ili sjevernoj obali obuhvaća još po koji manji kotar.



51 Plan brodske tvrđave u 18. st.

Područje je prema istoku šumovito, močvarno i neplodno, no tim je veća plodnost na zapadnoj strani, gdje se susreću najljepše ravnice i polja,

zasijana turskom pšenicom. Nešto te pšenice šalje se Savom u Hrvatsku i Kranjsku, budući da ne samo Kranjska nego i sva austrijska primorska mjesta na Jadranskom moru oskudijevaju na velikoj nestašici kukuruza, koji je i u tamošnjim područjima svakodnevna hrana običnog naroda.

Brod (*Brod ili Brodj*) vrlo staro ali loše izgrađeno trgovište na Savi po kojem to područje nosi i ime. Premda je utvrđenje malo, to se ipak ovdje stalno nalazi posada sa zapovjednikom, koji je obično bivši stožerni časnik. To je mjesto u stvari određeno da štiti austrijsko brodarstvo na Savi, zbog čega ovdje u pristaništu stoje naoružana plovila koja ponekad prokrstare vodom. A i većina natovarenih lađa trgovačkom robom koje tamo – amo plove obično ovamo svraćaju da se snabdiju živežnim namirnicama i utovare ili istovare robu.

Budući da između Slavonije i Bosne vlada preko ovoga mjesta prilično živ promet živom stokom, sirovim neučinjenim kožama, vunom, duhanom, željezom itd. to su ovdje na javni trošak podignuta potrebne ustanove za održavanje karantene ljudi, stoke i robe, da bi se zaustavila kuga.

Stanovništva s posadom i svećenstvom ima nepunih 3.000 duša. Oni su većinom rimokatolici, te se bave zemljoradnjom, stočarstvom, ribarstvom i brodarstvom.

Kobaš (*Kobass*) stari nešto utvrđeni dvor na Savi, 2 milje iznad Broda, u kome se nalazi jedna posada.

Lukač (*Lukach*) šamac na Savi u koju se ovdje ulijeva rijeka Bosna, od koje ima Bosna ime.

Rača (*Ratscha)* malo utvrđenje na jednom otoku oko koje Sava stvara jedan jaki zavoj. Drina koja je granica između Bosne i Srbije, teče prema otoku i spaja se sa Savom. Nakon velikog poraza Osmanlija kod Petrovaradina uzeta im je 1716. godine ta tvrđava. Nepun sat odavde niz Savu nalazi se selo **Bosut,** kod kojega utječe istoimena rijeka u Savu.

Morović *(Morovicz)*, utvrđeni dvor na upravo rečenoj rijeci Bosut.

Vinkovci (*Vinkovczi ili Vinkofwce, Vinkofzi*), dobro naseljeno trgovište na Bosutu, 3 milje od Osijeka i isto toliko od Đakova, smješteno u jednom šumovito-močvarnom predjelu. Područje Brodske pukovnije ovdje

prelazi preko Bosuta i obuhvaća na njegovoj lijevoj obali jedan dio koji je inače pripadao srijemskom vlastelinstvu Nuštar. To je trgovište zapravo glavno mjesto čitavog područja, budući da se u njemu nalazi ne samo stožer Brodske pukovnije, nego što je ovdje i redovno sjedište tri brigadira i svih 3 pukovnija. Osim toga je 1778. bilo razmatrano da se ovamo premjesti iz Golubinaca stožer slavonske husarske pukovnije.[XXIII] Vidi se koliko je manje autor posvetio pozornosti ovoj pukovniji u odnosu na neka druga područja.



Vinkovci, poč. 20. st.

Područje Gradiške pukovnije

Na sjevernoj strani ovoga područja leže 2 požeška vlastelinstva: Kutina i Cernik, južnu stranu oplakuje Sava, potok Trebeš dok nekoliko iskopanih kanala ili jaraka dijele to područje na zapadu od Hrvatske, a na istoku je područje Brodske pukovnije, koja počinje pola milje ispod šanca Svinjara (*Suiniar*) na Savi[39].

Područje leži u podnožju onih brda koja prekrivaju Požešku županiju i od kojih nekoliko ulaze u ovo područje. Prema Savi nalaze se močvarne šume. Postoji veliko obilje željezne rudače, no ona je loše vrste, koja je crveno-žuta te se zove staklena glava (*Glaskopf, Schistus*). Dugačka i šiljasta prodaje se kao krvavi kamen, hematit (*Blutstein).* Većina željezne rude u Bosni je ove vrste. A Mala Vlaška pruža se sve dovde.

Premda je područje ove pukovnije najmanje od sve tri, ipak ona ima najviše stanovnika. Razlog te jake naseljenosti nije plodnost zemlje, koja je u Srijemu neusporedivo veća, nego hrvatsko susjedstvo. A jer Hrvatska ne može prehraniti svoje stanovništvo, to ono rado odlazi u granična područja. Gradiščanska pukovnija ima 4.000 stvarnih vojnika a preko 40.000 stoje na popisu. Dobri strijelci ove pukovnije nose isto kao i oni obih drugih pukovnija, puške s 2 cijevi, od kojih je jedna izvučena. U ruci nose kratko koplje s rašljama te kad netko želi pucati iz puške, nasade koplje preda se u zemlju i stave pušku u rašlje, da bi im hitac bio sigurniji. Oni gađaju samo neprijateljske časnike te na 400 koraka nitko nije siguran od njihovog metka. Uostalom ovim područjem kao i drugim, upravljaju njezine starješine, 2 bojnika, 1 potpukovnik, 1 pukovnik i 1 brigadir.

Gradiška (*Gradisk ili Gradiska*), postoje tri grada ovoga imena, koje ne treba međusobno zamijeniti.

Stara Gradiška (*Alt-Gradiska*), grad na lijevoj obali Save, ondje gdje u nju utječe jedan rukavac rijeke Strug, koja se zove Mali Strug. Dvor je prastar te je dao ime čitavom području. Grad je prilično prostran i jako naseljen, međutim ima prljave ulice i gotovo sve jadno izgrađene kuće.

---

[39] *Gosp. Krčelić veli na str. 404 De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae itd. da na zapadnoj strani protječe Save i da Brodsko područje na jugu leži Gradiščansko. To je jako odstupanje magnetske igle gosp. Krčelića*

Budući da su se ovdje naselili mnogobrojni Hrvati, to se grad dijeli na hrvatski i slavonski. Jedino je ovaj drugi utvrđen protiv prvog napada kako bi se nešto zaštitila skladišta koja se nalaze u njemu protiv neprijateljskog upada, ali ne može izdržati duže opsjedanje. U odnosu na vjeroispovijest skoro svi stanovnici pripadaju rimokatoličkoj crkvi. Župna crkva nalazi se u franjevačkom samostanu, čiji su redovnici redovni župnici i vrlo su brojni. Ovdje moraju svi putnici iz Turske izdržati karantenu.

Turska Gradiška (*Türkisch-Gradiska*), kod Osmanlija zvana *Berbir*, leži na desnoj obali Save u Bosni, točno preko Stare Gradiške te je to novo pravilno utvrđenje, koje su Osmanlije gradile nekoliko godina pod vodstvom nekoliko francuskih vojnih graditelja i sasvim ga završili istom 1774. godine.

Nekoliko milja odavde prema gradu **Banja Luki** (*Bagna ili Bagni*) bio je jedan franjevački samostan koji je 1762. godine iskusio gorku sudbinu. Paša je po nagovoru grčkog svećenstva tražio da ti franjevci moraju priznati carigradskog patrijarha kao poglavara pravovjerne crkve, pa kad su se oni tome opirali, dao je nabiti na kolac gvardijana a svim 26 redovnika odrubio je glave.

Nova Gradiška (*Neu-Gradiska*), na granici Požeške županije, novi grad, koji je potpuno izgrađen istom prije nekoliko godina. To je doduše otvoreno neutvrđeno mjesto, ali premašuje Staru Gradišku kako glede veličine tako i ljepotom i pravilno izgrađenim te čistim ulicama. Vojarne su prostrane i suvremene zgrade. Budući da se ovdje nalazi stožer cijele pukovnije, to gradu ne manjka živosti.

Kraljeva Velika (*Kralieva Velika ili Kraliowa Vellika*), jedno prastaro mjesto na jednom malom otoku koji stvara Pakra ¾ milje prije nego li se ona ulije u Savu. To mjesto leži u Maloj Vlaškoj te je nekada bilo u starini veliki rezidencijalni grad, kako govori ime. No njegova je krasota nestala, utvrda se nalazi u lošem stanju te je mjesto sličnije selu nego li gradu.

Novo Selo (*Novosello*), plodno i dobro napučeno trgovište, u kojemu uvijek ima satnik svoj stan.

Goleši (*Golesia*), **Cage** (*Zaga*), **Medari** (*Medari*), **Nova Subocka** (*Sigisa*), **Bodovaljci** (*Bodovals*) i **Petrovo Selo** (*Petrovosello*) su velika sela.[XXIV]

ZAKLJUČAK

Zaključak ove knjige činit će kratko izvješće o jednom neobičnom, nepomiješanom, prastarom narodu koji stanuje u Srijemu i Albaniji te se potpuno razlikuje po svom jeziku, običajima, navikama i životu od svih drugih naroda u mađarskim, osmanlijskim i perzijskim zemljama.

Nitko ne zna da im dadne drugo ime osim Klementinci, zato što ih je biskup Klement ili Klemas na iliriskom pokrstio u 12. stoljeću i obratio u Albaniji od poganstva na rimokatoličku vjeru, koju još svi priznaju. Oni su sami zaboravili svoje pravo ime i prihvatili ime **Klementinci**, koje su uveli Arnauti. Sve što znaju o svojem starom stanju jest da su njihovi preci bili moćni, ali da su ih konačno prije mnogo stotina godina nepoznati stranci natjerali u tjesnac i naposljetku su ih Osmanlije primorali da se povuku u najneprohodnije i najoštrije planine samo da spasu slobodu i vjeru.

Njihov **jezik** je od svih drugačiji koji govore u Aziji i Europi. Ilir, Vlah, Grk, Tatarin, Turčin, Arapin, Mađar, Nijemac itd. ne razumije ni jednu jedinu riječ njihovog jezika. Odjeća muškaraca i žena mora svakoga, tko ih jednom vidi, natjerati na smijeh. Muškarci nose visok šiljasti harlekinski šešir te isto kao i žene te djeca imaju neobičnu nošnju[40]. Oni podjednako kao i brdski Škoti vole šarene čarape i odjeću koju prave sami. Od svih poznatih nošnja čini se da klementinska nije nijednoj toliko slična kao nošnji brdskih Škota, koja je još ista ona koju su nosili stari Rimljani.

Ti su ljudi došli iz Albanije u Srijem istom 1737. godine, kad je patrijarh Arsenije Jovanović htio poći iz Albanije u Slavoniju s nekih 20.000 Albanaca, no od njih nije ni tisuća sretno stiglo[41]. Među njima bilo je i oko 300 Klementinaca (računajući žene i djecu), koji su se međutim za 40 godina začuđujuće razmnožili, budući da se već u 20. godini ili malo

[40] *Premda je u Beču uobičajeno svakodnevno vidjeti na ulicama sve nošnje istoka i zapada, ipak bi se, kada bi kakav Klementinac prošao s obitelju ulicom, strčalo staro i mlado.*

[41] *O tom poduhvatu, koji je stajao života mnogo tisuća nevinih ljudi, dano je već gore objašnjenje u Knj. II, str. 118. u napomeni.*

potom žene. Prema njihovim vlastitim izjavama, njihove subraće koji su ostali u Albaniji ima preko 12.000 duša.

Oni su u području srijemskih graničara sagradili 5 sela na Savi, te čine jednu kompaniju slavonskih husara[42]. Oni koji stupe u pukovniju kao pravi husari prvo moraju naučiti ilirski jezik koji rijetko razumiju. Hvali se njihova hrabrost, vjernost i dobro vladanje koje pokazuju kao husari. Oni se ne miješaju ni sa Srijemcima ni s drugim narodima, njihov je običaj da se uvijek žene i udaju između sebe. Kod njih se doduše ne osjeća nikakva živa dosjetljivost ni prodoran um, ali ni lukavstvo, a još manje prirodna lijenost ili urođena nesklonost prema radu, naprotiv oni su poznati kao vrlo hrabar, neumoran i radin narod, koji se u plodnom Srijemu dobro prehranjuje, jako širi i potajno ismjehuje svoje lijene susjede.

Taj neobičan narod jedni smatraju ostatkom Gota, drugi Alana, treći Geugena ili Avara. Međutim je očigledno da su oni nepomiješani ostatak starih prvobitnih Ilira, od kojih još mnogi žive na planini Ceraunis ili Crnoj Gori i o kojima sam već gore ukratko izvijestio (Knj. II, str. 117).

[42] *Taj narod je doveo iz svojih planina 1737. godine jednu vrstu izvrsnih ovaca te ih razmnožio u Srijemu. Po njihovom imenu zovu ih klementinske ovce, kako sam naveo prilikom općeg opisa Srijema.*

DODATAK
ili dopune i prilozi opisu Srijema

U vrijeme Justinijana I. veliko mnoštvo Gepida zauzelo je gradove Syrmium i Singidunum te u tamošnjim područjima uspostavilo kraljevinu. Vođa Gepida uzeo je naslov srijemskog kralja, kako izvještava Cedrenus. No ta je kraljevina bila kratkog vijeka.

Na početku 11. stoljeća bio je Srijem pod vlašću nekakvog Serma, kojeg povjesničari nazivaju gospodarom Srijema. No Sermo je uskoro ubijen a nakon toga su istočni carevi uzdignuli nekakvog Diogensa vojvodom Bugarske i Srijema. To je malo pomalo stvorilo pogrešan naziv srijemskog vojvode.

Među svjedocima koji su 1231. godine potpisali jednu ispravu, nalazi se i neki Giletus, dux Sirmii. No mađarski kralj Bela IV. odmah zatim, to jest 1242. godine, naziva vlasnika područja Srijema, koji je bio njegov rođak, ne vojvodom nego jednostavno gospodarom Srijema[43].

Kad je uskoro potom taj posjednik umro, pripojio je rečeni kralj Bela IV. Srijem opet mađarskoj kruni i podijelio ga na županije te je Bela u svakoj postavio jednog velikog župana uz ostale činovnike. U to vrijeme, čini se, da je kralj utemeljio i novu biskupiju u Srijemu, dok je stara i prva propala već u V. stoljeću, prilikom prodora barbara. Međutim u sljedećim vremenima Srijem je opet otpao od Mađarske.

Mađarski kralj Stjepan II. htio je iz određenih razloga kazniti raškog despota. On prijeđe oko 1123. godine iz Srijema preko Save, poruši zidove grada Beograda i preveze dijelove preko Save, te od njih kralj upravo nasuprot Beograda sagradi jedan tvrdi burg te mu dadne ime Zeugminum. To je prvi početak današnjeg grada Zemuna.

Kad su Osmanlije svakodnevno dalje širili svoju vlast u Srbiji, tad je uvidio Đurađ (*Georg*) despot Raške (*Raschiah ili Rascien*) da je odviše slab da se sam odupre Osmanlijama. To potakne Đurađa da 1439. godine

[43] *Sve te povelje donosi gosp. Krčelić de Corbavia u svojoj knjizi De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae itd., str. 123 i 124.*

dadne ugarskom kralju Albertu (*Albrecht*) u zamjenu Beograd. Za predaju toga važnog predziđa ugarskog kraljevstva dobije despot od austrijskog Alberta nekoliko gradova i dvoraca u Slavoniji, između ostalih i grad Slankamen na Dunavu. Tri godine nakon toga, to jest 1442. Osmanlije su već opsjedali Beograd ali ih je odbio Janko Hunjadi.

Bilješke:

I) Autor vjerojatno pod glagolskim slovima misli ćirilicu, no u tome griješi, budući da osim Srba i nekih jugoistočnih europskih naroda, drugi narodi (ako tu ne ubraja i ruske narode te cijelu grčku nesjedinjenu istočnu crkvu) ne koriste ćirilicu, već latinicu.

II) Ovdje se autor, po našem mišljenju, upustio u nepotrebnu i dijelom pogrešnu filologiju, pa se počeo baviti svim i svačim, umjesto da se drži svoje osnovne teme, koju si je postavio.

III) Ovdje autor, kao i na još nekim mjestima (na pr. kod Osijeka), jasno kaže da su „Slaveni ili današnji Iliri" stanovnici Slavonije i Srijema, te zna da su ti stanovnici zapravo Slaveni, ali ih ipak svuda naziva Iliri.

IV) Konačna izgradnja osječke tvrđave je počela 1712. i trajala sve do 1721. godine, iako je i prije i poslije tih godina bilo utvrđenja ili dopune i dogradnje.

V) To je čudan prikaz za osječku tvrđavu, jer se u to vrijeme nalazila u njoj i gimnazija, vojne i civilne uprave, brojni trgovci i obrtnici, gradsko poglavarstvo i vojska, uz lijepe barokne zgrade, s potaracanim ulicama, javnom rasvjetom i gradskim vodovodom, što je sve davalo gradu živi i pravi europski život, kako svjedoče brojni drugi izvori.

VI) Autor je dosta sumorno opisao Osijek, no to činjenice opovrgavaju kao i drugi putopisci. I sam Taube o Osijeku drugačije govori kod opisa Petrovaradina (str. 115) kad veli da *je Petrovaradin poslije Osijeka (hic!) ne samo najljepši grad u cijeloj državi, nego on spada među jake europske tvrđave.*

VII) Po svemu sudeći autor je slabo poznavao Osijek, ili je bilo nešto drugo.

VIII) Ovdje se radi o ostacima velikog antičkog grada rimske kolonije Murse, čiji je materijal u 18. st. poslužio za nasipavanje cesta, izgradnju nasipa i građevina.

IX) U osječkoj tvrđi ili Nutarnjem gradu je bilo sjedište katoličke župe za cijeli Osijek do kraja 18. st., dakle u Gornjem i Donjem gradu su bile kapelanije ili uprave a ne samostalne župe. Franjevačka crkva u Tvrđi sv. Križa je bila redovnička, a ne župna. U franjevačkom samostanu u Osijeku bilo je do njihovog premještanja 1783. godine i do 50 redovnika, te je postojao filozofski i teološki studij prvoga reda, čuvena tiskara, prva u Slavoniji i brojni poznati profesori, književnici i znanstvenici.

X) Matija Petar Katančić, Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta, Osijek 1782. Vidi: Rasparava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančuća, s lat. Prev. Dr. Stj. Sršan, Osječki zbornik XVIII-XIX, Osijek 1987. str. 349; i isti, Osječki zbornik br. XX, Osijek 1989., str. 299.

XI) To je nešto novo kod našega autora, što ipak ne isključuje postojanje Osijeka od 7. stoljeća, tj. od naseljavanja slavenskih Hrvata, kojeg su kasnije vjerojatno Mađari bolje utvrdili.

XII) Općenito se drži da je Osijek došao pod osmansku vlast 1526. godine prilikom pohoda osmanske vojske preko Drave kod Osijeka i Mohačke bitke.

XIII) Bosanski biskup se preselio iz Bosne na svoj posjed u Slavoniju u Đakovu u 15. st. zbog nemira u Bosni i osmanskih prodora.

XIV) Autor dobro čini što ne miješa Vlahe sa Srbima, kako su to neki činili, budući da su to dva različita naroda.

XV) Parohija 100 i 473 filijala zvuči malo čudno, ali je tako autor naveo jer su mu vjerojatno dali takve podatke.

XVI) Prut je bio stara njemačka mjera za dužinu, a iznosio je oko 10 stopa, tj. 3,2 metara.

XVII) Gren je stara mjera za težinu, a iznosio je trećinu grana, dakle oko 6 centigrama.

XVIII) Prema odredbi cara Josipa II. trebalo je u samostanu biti barem 8 redovnika koji se mogu prehranjivati vlastitim radom, odnosno vlastitim prihodima.

XIX) U Srijemu je bilo i Hrvata starosjedioca koji su se naselili još u ranom srednjem vijeku kao i kasnijih doseljenika.

XX) U darovnici cara Leopolda I. papi Inocentu XI., kojom mu je darovao Srijem, postoji službeno nekoliko puta navedeno „Srijemsko vojvodstvo i Srijemski vojvoda".

XXI) Gore je autor naveo da u Srijemu ima ¾ pripadnika grčke nesjedinjene crkve, a ovdje je bliže istini.

XXII) Petrovaradin je pao pod tursku vlast krajem srpnja 1526. godine na velikom pohodu sultana Sulejmana Veličanstvenog, a oslobođen od njihove vlasti 18. srpnja 1688. godine.

XXIII) I ovu je pukovniju autor opisao vrlo površno i kratko u odnosu na Petrovaradinsku ili neka područja gdje je u većem broju obitavalo pravoslavno stanovništvo.

XXIV) Velika Srijemska nadbiskupija i metropolija postojala je u rimsko vrijeme ali je propala za vrijeme seoba barbarskih naroda negdje u VI. stoljeću, a ponovno je uspostavljena 1229. godine.



Graničar, 18. st.

Summary

Friedrich Wilhelm von Taube: HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL DESCRIPTION OF THE KINGDOM OF SLAVONIA AND THE DUCHY OF SYRMIA

Friedrich Wilhelm von Taube (London 1728 – Vienna 1778) was a well known author throughout Europe, but little known in Croatia. The book presents Croatian translation of Taube's book *Description of the Kingdom of Slavonia and the Duchy of Syrmia*, published in Leipzig in 1777 and 1778. This was the first book in German printed in Germany, and it played a major role in promoting Slavonia and Syrmia. Taube's description has some gaps, false historical interpretations, especially the ones regarding the ethnicity of Croats, Serbs and other ethnic groups. These interpretations were, of course, in accordance with the contemporary views, because the methods of historical criticism were still not developed in the 18th century.

On the other hand, Taube gives a concise description of the whole Slavonia and Syrmia, from the ancient history, with a specific focus on the second half of the 18th century, the author's contemporary time. Being under the influence of the enlightenment ideas of the Austrian empress Maria Theresa and the emperor Joseph II, Taube wanted to draw attention to the rich natural resources of Slavonia, as well as the backwardness of its population.

The first book brings the historical and geographical description of Slavonia and Syrmia, local flora and fauna, agriculture, livestock husbandry and other industries. He also writes about the inhabitants, local customs, mentality, religion and the Church.

The second book describes the state of science, education, crafts and trade, administration, social classes, urban and rural population, taxes, judiciary system, public security in the civil and the frontier parts of Slavonia and Syrmia.

Finally, in the third book Taube writes about topography of Slavonia and the Military Frontier. Describing places and towns he brings information on the organisation of the local authorities. The author also brings an interpretation on Albanian Catholics who settled in Syrmia region as refu-

gees. Finally, he again reflects on the ancient history of the Illyrians, i.e. the Slavs.

Taube's book *Description of the Kingdom of Slavonia and the Duchy of Syrmia* was one of the first works to analyse the overall situation in Slavonia and Syrmia in comparison with the situation in advanced European countries of that time. It was very popular and was considered a significant work on these parts. How, and in what form, it can be found in this edition.



Husar, 18. st.

Zusammenfassung

Friedrich Wilhelm von Taube: DIE HISTORISCHE UND GEOGRAPHISCHE BESCHREIBUNG DES KÖNIGREICHES SLAWONIEN UND DES HERZOGTHUMES SYRMIEN

Friedrich Wilhelm von Taube (London 1728 - Wien 1778) ist ein bekannter europäischer Schriftsteller, aber weniger bekannt in Kroatien. Hier befindet sich sie die kroatische Übersetzung seines Buches: *Die Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogthumes Syrmien*, veröffentlicht in Leipzig im Jahr 1777 und 1778. Dies war das erste veröffentliche Buch auf deutscher Sprache, welches in Deutschland gedruckt wurde und es hat eine große Rolle in der Promovierung des damaligen Slawonien und Syrmien gespielt. Man muss sagen, dass nicht alles was Taube geschrieben hat, vollständig und vollkommen ist. Es gibt einige falsche historische Erläuterungen, besonders in der Hinsicht der ethnischen Frage der Kroaten, Serben und einiger anderen Volksgruppen. Aber, damals war man halt dieser Meinung und das kritische Bewusstsein war noch nicht so entwickelt.

Auf der anderen Seite gab Taube eine umfassende Beschreibung von Slawonien und Syrmien seit der Urgeschichte und besonders die Situation zu seiner Zeit, d. h. seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Er war unter dem Einfluss der aufgeklärten Ideen der Kaiserin Maria Theresia und Joseph II. und durch dieses Buch wollte er sie, auf der einer Seite, auf den Naturreichtum Slawoniens und auf der anderen Seite auf die Zurückgebliebenheit ihrer Einwohner aufmerksam machen.

Im I. Buch bringt Taube die historische und geographische Beschreibung von Slawonien und Syrmien, ihre Flora und Fauna, die Landwirtschaft, die Viehzucht und andere Bereiche, sowie spricht er über ihre Einwohner, ihre Bräuche und Charaktere, die Religion und die Kirche.

Im II. Buch stellt Taube den Zustand der Wissenschaft, des Schulwesens, des Gewerbes, des Handels dar und, weiter spricht er über die Verwaltung, die Stände, die Einwohner in der Stadt und auf dem Lande, die Steuern, das Rechtswesen, die Polizei, sowohl auf den Zivilgebieten, als auch auf den Grenzgebieten von Slawonien und Syrmien.

Und zuletzt im III. Buch spricht Taube über die Topographie von Slawonien und der Militärgrenze, wobei er die Ortschaften und Städte beschreibt und den Zustand der Verwaltungsorganisation in den oberen Gebieten. Eine besondere Erläuterung bringt er über die Klementinen, die als Flüchtlinge Syrmien ansiedelten. Am Ende spricht er wieder über die Urschichte der Illyrer d.h. der Slawenen.

Taubes Buch: *Die Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogthumes Syrmien* gilt als eines der ersten komparativen Büchern und Analysen der gesamten Zustandes von Slawonien und Syrmien mit den damaligen fortgeschrittenen Ländern Europas. Dieses Buch wurde später sehr viel benutzt und hatte eine große Bedeutung in Europa, als eine der ersten Informationsquellen über Slawonien und Syrmien. Wie und auf welcher Art und Weise erfahren wir, wenn wir dieses Buch lesen.

Összefoglaló

Friedrich Wilhelm von Taube: A SZLAVÓN KIRÁLYSÁG ÉS A SZERÉMI HERCEGSÉG TÖRTÉNELMI ÉS FÖLDRAJZI LEÍRÁSA

Friedrich Wilhelm von Taube (London, 1728. - Bécs, 1778.) az európai nyilvánosság előtt közismert szerző, de Horvátországban kevéssé ismerik. E kötetben *A Szlavón Királyság és a Szerémi Hercegség történelmi és földrajzi leírása* c. könyvének horvát fordítását közöljük, amely 1777-1778-ban jelent meg Lipcsében. Ez az első olyan német nyelvű könyv, amely Németországban jelent meg és nagy szerepet játszott Szlavónia és Szerémség korabeli, de későbbi megismerésében is. Meg kell jegyeznünk, hogy Taube írása nem teljes, több benne a pontatlan történelmi tolmácsolás, főleg a horvátok, szerbek és némely más nép etnikai kérdését illetően. De az ő idejében ezek az ismeretek uralkodtak és a kritikai történettudomány sem volt még fejlett.

Ugyanakkor, Taube Szlavónia és Szerémség összefoglaló teljeskörű ismertetését adta, kezdve a régi időktől, de külön részletességgel írt saját koráról, azaz a 18. század második feléről. Mária Terézia és II. József felvilágosult ideáinak hatása alatt igyekezett felhívni a figyelmet egyrészt Szlavónia természeti gazdagságára, másrészt laóinak elmaradottságára.

A mű első kötetében Taube Szlavónia és Szerémség történelmi és földrajzi leírását adja, bemutatja flóráját és faunáját, földművelését, állattenyésztését és egyéb tevékenységét, valamint beszél lakóiról, azok szokásairól és jelleméről, vallásáról, egyházáról.

A második kötetben bemutatja a tudomány, az oktatás, a kézművesség és a kereskedelem helyzetét, majd szól a közigazgatási beosztásról, a városok és falvak lakóiról, az adókról, a bíráskodásról, a rendvédelemről Szlavónia és Szerémség mind civil, mind határőrvidéki részsén.

A harmadik kötetben végül Taube Szlavónia és a határőrvidék topográfiájról ír, bemutatva a helységeket és városokat, közli a fenti vidék közigazgatási helyzetét. Különösen kitér a klementinusok bemutatására, akik menekültekként költöztek be Szerémség területére. Végül újra kitér az illírek, ill. szlávok történelmére.

Taube könyve egyike az első összehasonlító és elemző műveknek, amely Szlavónia és Szerémség állapotát írja le az akkori haladó európai országok számára. A későbbiekben is sokat használták és vidékünkről az akkori Európában nagy jelentőségű információs olvasmánynak számított. Hogy és miként, azt megtudhatjuk, ha a könyvet elolvassuk.



Klementinac i Klementinka u svojoj narodnoj nošnji
- Rad Ivana Dukmenića prema bakrorezu iz 1782. godine – iz knjige: Frok Zefiq, Albanci Klementinci u Hrtkovcima i Nikincima, Zagreb, 1997.

Dr. sc. Stjepan Sršan

Pogovor

a) **Friedrich Wilhelm von Taube** (London 1728. - Beč 1778.)

Fridrich Wilhelm von Taube rodio se u Londonu 12. ožujka 1728. godine, gdje mu je otac bio osobni liječnik engleske kraljice Karoline. Naime markgrofica Karolina od Brandenburg-Ansbacha udala se 1705. godine za engleskog nasljednika Đuru II. koji su 1727. godine okrunjeni za engleskog kralja i kraljicu. Nakon što je kraljica Karolina krajem 1737. godine umrla, otišao je Fridrichov otac u njemački grad Zelle gdje se bavio znanošću a posebno kemijom pa je i kod sina za njih pobudio interes. Pošto mu je otac umro 1742., pošao je Fridrich 1743. na sveučilište u Göttingen gdje se posvetio studiju prava. Nije imao ni 19 godina kad je objavio svoj prvi spis *De differentiis iuris civilis a iure naturae,* Göttingen 1747. u kom je nastojao dokazati da su postavke kanonskog, njemačkog i rimskog prava, suprotne zakonima prirodnog i međunarodnog prava. No s tim spisom nije naišao na povoljan prijam u tadašnjoj javnosti, pa mu je to pokvarilo volju za daljnjim pisanjem, te skoro 20 godina nije ništa objavio.

Nakon što je Fridrich W. Taube završio pravo, proputovao je najvažnije europske zemlje i nastavio putovati po Africi i Americi, upoznavši tako svijet. A kad se vratio položio je pravni doktorat te je 1749. godine dao ispit pred najvišim Apelacionim sudom u gradu Zelle i primljen je među kraljevske odvjetnike u Hannoveru. Kao odvjetnik branio je više osuđenih osoba na robiju te kad je svojom spretnošću spasio život dvojici osuđenih na smrt, raširio se glas o njemu te je toliko naraslo povjerenje u njegovu vještinu da mu je povjeravano voditi najvažnije procese i pravne stvari. Zbog pravednosti koja ga je vodila u svim tim stvarima, zbog ne-

slomljive neustrašivosti koja je češće poticala da kod najvišeg Zemaljskog suda izborne kneževine potraži zaštitu od nepravednih odluka nižih sudova, doživio je mnogo neprijatnosti pa čak i osobnog proganjanja. Konačno se 1754. g. zahvalio na advokaturi te je kao pravnik i odvjetnik stupio u službu car.-kralj. komornika i carskog dvorskog savjetnika baruna von Hammersteina. No već sljedeće 1755. godine napustio je to mjesto pa je čak morao voditi spor i sa samim barunom koji je sretno dobio. Potom je 1756. otišao u Beč te stupio u službu kod car.-kralj. tajnog savjetnika i vlasnika pukovnije baruna von Moltke-a, čije je pravne stvari sredio kod najvišeg suda. Mjesto kod tog visokog časnika omogućilo je Taubeu da se bolje upozna s vojničkim životom te je kao dobrovoljac sudjelovao u ratu 1757. godine. U bitci kod Kollina 1757. g., koja je završena oslobođenjem opsjedanog Praga, bio je lakše ranjen. Kad je 1763. g. Kristijan August grof Seiler kao ambasador pošao u Englesku, određen je Taube, koji je tu državu dobro poznavao i tečno govorio engleski jezik, za pratitelja, a nakon nekog vremena je imenovan za sekretara samoga ambasadora. Tu svoju službu je tako vješto i uredno vodio da mu je carica Marija Terezija poslala 1766. g. zlatnu medalju u znak svojeg zadovoljstva i priznanja.

Nakon 19 godina svojeg nepisanja konačno je Taube objavio na engleskom jeziku djelo *Through on the present state of our colonies in North-America, on their Behaviour to the mother Country and on the true interest of the Nation in regard of the Volinies*, London 1766. Taube se točno upoznao s ustrojstvom Engleske, njezinim trgovačkim, industrijskim i financijskim prilikama, kolonijama i to je dobro prikazao u gornjem svojem djelu.

Kad je za ambasadora u Englesku došao barun von Raigersfeld (1766.) pozvan je Taube u Beč, spremajući se da ga odrede na neku drugu službu. Tako mu je povjereno mjesto državnog tajnika kod Trgovačkog savjeta (Commerzrath), a nakon ukidanja toga savjeta, ostao je Taube krajem 1766. bez posla. No tada je objavio svoje novo djelo: *Gründliche Vertheidigung der Ober- und Untergerichtsfreyheiten und anderer Hoheitsrechte, welche der uralten Westphalischen Veste...zu Wulften unlaugbar haften... In Namen des Freyherrn Philipp Ludwig von Moltke auf Toitken-*

winkel, Suman, Schorsar, Walkendorf, Streifeld, Driesewitz usw., Herrn zu Bissendorf, als itzigen Burgherrn und Inhaber des vorgedachten...Burgguts Wulften..., wirklichen Geheimraths, Cammerers, Hofkriegsraths, Feldmarschalls und Obersten über den Regiment zu Fuss..., Wien 1766., a ima primjeraka knjige i iz 1767. te jedno novo izdanje iz 1768. godine, no postoji i drugo popravljeno izdanje zemljopisne karte.

Krajem 1767. g. poslao ga je car Josip II. u Slavoniju, a odatle u Erdelj i u Vojnu granicu, da u ime vladara nazočuje u Karlovcima sazvanom sinodu 7 episkopa i mitropolita ilirske nacije tj. nesjedinjene grčke vjeroispovijesti (tj. pravoslavne), a potom da ispita sporne granice između Sibinja i Brašove u današnjoj Rumunjskoj, te je osim toga imao posla i u Temišvarskom Banatu i u Beogradu. Boravak kroz 10 godina u područjima gdje su uglavnom bili nastanjeni pravoslavni stanovnici sigurno je imalo odraza na informacije, način života i izvore koje je kasnije Taube objavio u svojoj knjigu.

Kad se Taube početkom 1777. vratio u Beč, dobio je u znak dobro obavljenih poslova plemstvo i mjesto savjetnika kod Donjo-Austrijske vlade, ali je već 16. lipnja 1778. umro u starosti od 58 godina. Osim već gore spomenutih djela Taube je napisao *Historische und politische Abschilderung der Englandischen Manufacturen, Handlung, Schiffahrt und Colonien nach ihrer jetzigen Einrichtung und Beschaffenheit, theils aus eigener Erfahrung, theils aus zuverlässigen... Nachrichten im Grundriss entforwen,* Beč 1777; zatim drugo umnoženo izdanje, Beč 1777. Nadalje *Geschichte der englischen Handelschaft, Manufacturen, Colonien und Schiffahrt in den alten, mittleren und neueren Zeit bis auf das laufende Jahr 1776,* Beč 1775. Potom: *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen, aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen entforwen,* 1-3. knjiga, Beč 1777-1778. Još se od njega pojavilo djelo: *M. Joh. Jac. Schatzens Kern der Geographie aufs neue umgearbeitet und vermehrt,* Beč 1776. u Büsching-ovom Magazinu za novu povijest i geografija: *Tableau historique et politique de commerce d Angleterre tel qu il fut en 1772,* VII. dio, str. 571 i dalje; A u

njegovom Wöchentliche Nachrichten von Landkarten und Büchern: *Antwort an die Anfrage an das teusche Publicum, die Handelsbilanz zwischen Teutschland und England betreffend,* 1777, str. 13; *Gedanken über die Vermehrung der Menschen in den Amerikanischen Pflanzörtern des Engländer.* A u Philosophical Transactions: *Short account of a particular kind of the Torpedo found in the river Danube with several experiments made in this fish,* 1775. Te u Teutsches Museum: *Gedanken über die Verschönerung der Städte, mit einer historischen Nachricht, wie seit 1763. die vornehmsten Hauptstädte in Europa sich allmählig verbessert und verschönert haben,* 1776.

Osim gornjih djela potječu od Taube mnoge ispravke i dodaci poznatoj Büsching-ovoj *Erdbeschreibung* (opis zemlje). Büsching spominje u svojim *Beyträgen* (IV. dio, str. 284. i dalje) još jedno Taubeovo djelo u rukopisu pod naslovom: *Critische Nachricht von unterschiedlichen neuen Entdeckungen, welche 1776. und 1777. in Slavonien, Syrmien und in den angränzenden Ländern gemacht sind und sowohl die Alterthümer als auch die Naturgeschichte betreffen. Mit Kupfern, Rissen und Landkarten.* A u već spomenutim *Beyträgen* (IV. svezak, str. 237-304) nalazi se i dodatak značajnih mjesta iz Taubeovih pisama Büschingu.

Gore spomenuti pravni spis o barunu Moltke-u i njegovom gradu sadrži još mnogo netiskanih povelja koje se odnose na ustrojstvo Njemačke u srednjem vijeku, uređenje kraljevskih dvorova pod franačkom vlašću, zatim važne podatke o starim dvorcima, vlastelinstvima, vladarima itd, potom o njemačkim plemićkim lozama, njihovim službama i dvorskom personalu, o pravima zastupnika na zemaljskim skupštinama itd.

Iz svega gornjeg ukratko navedenog jasno se vidi da je Taube bio vrlo učen, kritičan i plodan pisac za svoje vrijeme. Jedino možemo žaliti što se nije jednako tako dobro informirao i koristio izvore za Slavoniju te proporcionalno naslovu svoje knjige *Povijesni i zemljopisni opis Slavonije i Srijema...* dao podatke i za katoličke stanovnike Hrvate, Nijemce, Mađare koji su tada živjeli u Slavoniji. Ovako mu to djelo ipak „šepa" na jednu nogu.

Izvori:

Büsching, Anton Friedrich, Wochentliche Nachrichten von Landkarten und Büchern, Berlin, 1778, broj 42, 43 i 44.

Isti: Beytrage zur Lebensgeschichte merkwürdiger Personen, Halle 1783., Svezak IV., str. 219-304.

Wurzbach, Biographische Lexikon des Kaiserthums Oestaerrecih, Beč 1851-1891, 43 dio, str. 120-123.

b) Riječ prevoditelja i urednika hrvatskog izdanja

Knjiga Fridricha W. von Taubea *Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema* zaslužila je iz više razloga da se cijela prevela i objavila na hrvatskom jeziku, kao kritičko izdanje, i to baš u Osijeku, središtu Slavonije i Srijema. Kao prvo ona spada među prve objavljene knjige u Njemačkoj na njemačkom jeziku koja se bavila cjelokupnim životom i stanjem Slavonije i Srijema u drugoj polovici 18. stoljeća, objavljena u Leipzigu 1777/8. godine. Time je pružila prve informacije i znanja širokoj javnosti o Slavoniji i Srijemu. Pojedini dijelovi njegove knjige su neki pisci objavili, među kojima ističemo dr. Kamila Firingera koji je u Glasu Slavonije 1954. i 1956. u nekoliko brojeva objavio pojedine naslove iz Taubeove knjige (vidi: Mr. sc. Marina Vinaj, Bibliografija dr. K. Firingera, Dr. K. Firinger, Osijek 2005., str. 309. i dalje).

Drugi razlog je što se objavljuje Taubeova knjiga *Opis Slavonije* na hrvatskom prijevodu što je Taube nesumnjivo za svoje vrijeme bio dobar pisac s vrlo preciznim i u većini slučajeva dobrim zapažanjima, osobito kod opisa ljudskih karaktera i sklonosti, dobro ocijenio prednosti ljudi i područja ali i njihove nedostatke, te iznio javnosti mnoge točne uzroke takvog zaostalog stanja u Slavoniji i Srijemu.

Kao treći razlog objavljivanja gornje knjige leži u činjenici da je pisac Taube već prošao tadašnji svijet od Engleske preko Europe, Afrike do

Amerike, te dobro uoči komparativne odnose u gospodarstvu, politici, kulturi i drugim vidovima društvenog života te kao takav mogao dati i dao je ne samo lokalnu sliku Slavonije i Srijema nego ih usporedio i sa svjetskim okvirima tadašnjeg društva. To svakako doprinosi općem mjerilu i poziciji Slavonije i Srijema, njezinih prednosti ali i nedostacima obzirom na svjetska kretanja i stanja. Dakle Taube je imao opća mjerila u procjeni ljudi i područja, stanja i života u Slavoniji i Srijemu u drugoj polovici 18. stoljeća, što je posebno vrijedno i što daje objektivniju sliku u svjetskim procesima, osim određene doze i sklonosti prema ilirskom narodu grčke vjeroispovijesti čiji je bio službeni predstavnik na crkvenom sinodu i vjerojatno iz svojeg engleskog afiniteta.

Značajan je razlog prevođenja i objavljivanja ove knjige i to što iz nje vidimo dosta današnjih odgovara na stoljetno pitanje: zašto je ta Slavonija i Srijem, tako bogato područje, a tako zaostalo? Taube je već prije 2,5 stoljeća to dobro uočio i to na temelju sagledavanja svjetskih prilika i poznavanja svjetskih zemalja i sustava. Ovdje se nećemo baviti tim pitanjima budući da su ona evidentna u samoj knjizi, kao i u drugim izvorima (na pr. A. M. Reljković). Ipak ćemo reći da nam neke Taubeove konstatacija i odgovori danas zvuče čudno, upravo nevjerovatno te ih nevoljko možemo prihvatiti, međutim treba uzeti u obzir da je Taube bio temeljit poznavatelj tadašnjeg engleskog, njemačkog, američkog sustava, gospodarstva i društava te mnoge informacije sam provjerio, iščitao izvješća, a do nekih je došao slušajući druge ili koristeći se lokalnim podacima. Pa ako i danas postoje određeni problemi u socijalnim donosima, gospodarstvu, kulturi i drugim područjima, sigurno je da su to sada samo manji potoci koji su nekada bili nabujale rijeke.

c) Neke opće primjedbe i netočnosti Taubeova prikazivanja

Taube je živio u vrijeme kada je već dosta zahvatila ideja ilirstva među južnoslavenskim narodima koju su zastupali i neki povjesničari, vjerojatno zbog tadašnjeg političkog okruženja (germanizam i Mađari). Na osnovi ilirske ideje svi su se narodi, koji su živjeli na nekadašnjoj

rimskoj provinciji Iliriji, nazivali Iliri. U stvari to su bili Slaveni. No tadašnje „Ilire" odnosno Slavene Taube ne razlikuje nacionalno već samo vjerski. Tako on razlikuje pripadnike zapadne crkve (latinske, katolike) i pripadnike istočne nesjedinjene crkve (grčke, pravoslavne). To mu je osnovni nedostatak, no koristio je određenu tadašnju literaturu i naziv koji je vladao na Bečkom dvoru. On je Ilire razvrstavao i regionalno: Slavonce, Srijemce, Hrvate, Dalmatince, Srbe i druge ali ne kao narodnost nego kao pripadnike tih ilirskih područja.

O Ilirima grčkog nesjedinjenog obreda tj. pravoslavnim uglavnom Srbima i katoličkim uglavnom Hrvatima Taube ima vrlo čudne interpretacije (§ 15 i 57 I. knjige). To očito potječe što se služio starom srpskom literaturom ili engleskom naklonošću prema grčkom odnosno pravoslavnom stanovništvu. Današnja znanost to sasvim drugačije iznosi.

Ne odričući opću vrijednost i značenje Taubeove knjige *Opis Slavonije i Srijema* kako smo gore naveli, ipak treba reći jednu opću činjenicu a ta je da je Taube bio carski izaslanik na crkvenom sinodu pravoslavnih episkopa u Karlovcima. Dakle bio je domaćin pravoslavne crkve na područjima koje opisuje. Iz toga se očito i vidi njegov pristup, izbor informacija i „tutorstvo" ili „mecenatstvo" rečenih krugova i struktura. Premda je i tu u ponekim područjima imao svoj kritični stav, ali očito izbija **nerazmjeran odnos i ocjena** istočne nesjedinjene crkve (grčke tj. pravoslavne) na ovim prostorima prema zapadnoj (latinskoj tj. katoličkoj). Ako se samo pogledaju Taubeovi opisi na pr. Pakračke eparhije i đakovačke biskupije, vidi se da je prvu opisao na nekoliko stranica a đakovačku tek na pola stranice a tako i kod drugih mjesta, na primjer Osijeka i Petrovaradina. Izgleda da je autor želio više prikazati svjetskoj javnosti baš ono što je bilo manje poznato. Naime katolička crkva, njezina organizacija i slično su bile opće poznate u svijetu, dok to nije bilo tako poznato s grčkom nesjedinjenom crkvom (pravoslavnom) među „Ilirima" u Slavoniji i Srijemu. Izgleda da je to više zanimalo autora tim više što je bio službeni carski predstavnik, kako je već gore rečeno, na pravoslavnom sinodu.

Velika mu je netočnost u procjeni broja stanovništva prema vjeroispovijesti, te kasnije i sam na jednom mjestu govori da su pripadnici isto-

čne nesjedinjene crkve u većini u Srijemu dok u ostalim slavonskim županijama obratno.

Kad danas gledamo na današnje društvene, gospodarske i druge probleme u Hrvatskoj te čitamo Taubeovu knjigu *Opis Slavonije i Srijema iz 1777. godine*, onda vidimo da smo u stalnom gospodarskom i kulturnom zaostatku, premda su se svi slagali i danas se slažu da Hrvatska ima dobre potencijale i prirodne resurse.

Osim tih općenitih primjedbi postoji više pojedinačnih koje smo objasnili ili skrenuli pozornost u samom tekstu u bilješkama pod rednim rimskim brojevima na kraju svake Knjige.

Treba reći da smo se služili Taubeovim izvornim tekstom objavljenim u Leipzigu 1777. i 1778. godine, dakle na tiskanoj njemačkoj gotici (frakturi). Sam njemački autorov tekst odiše dobrim stilom i uobičajenim njemačkim dugim rečenicama, te gramatikom i sintaksom svojstvenom za drugu polovicu 18. stoljeća. Ipak takav njemački jezik je proizvod visokog njemačkog jezika (gornjeg područja) koji je kasnije postao i službeni književni jezik za razliku od lokalnih bavarskih, donjo-austrijskih ili nekih drugih narječja i stilova.

Kod prijevoda smo, kod izvjesnih manje jasnih izraza i rečenica, konzultirali srpski prijevod, koji ima neke manje pogreške, ali je u cjelini to vrlo dobar prijevod, Boška Petrovića, što ga je objavila Matica Srpska u Subotici 1998. godine.

I da knjiga bude i očima prihvatljivija, dodali smo neke karte, mjesta, gradove i životinje kao ilustracije. K tome uobičajene stare mjere, pretvorene u današnje vrijednosti i dva kazala na kraju knjige, zbog bržeg pronalaženja željenih sadržaja.

NAJOBIČNIJE STARE MJERE ZASTUPLJENE U KNJIZI

Mjere za težinu:

1 lot = 17,5 grama
1 sekstar = 1 libra tj. 0,56 kg
1 funta (libra) = 32 lota = 0,56 kg
1 ugarska oka = 2,78 funte = 1,54 kg
1 centa = 100 funti = 56 kg

Mjere za dužinu:

1 col " (palac) = 2,6 cm
1 pedalj = 9 cola = 23,5 cm
1 stopa ' = 32 cm
1 požunski lakat = 1,765 stope = 65,5 cm
1 korak = 2,4 stope = 78 cm
1 hvat (orgia°, klafter°) = 6 stopa =1,9 m
1 lanac = 10 hvati = 19 m
1 austrijska pošt. milja = 7,586 km
1 ugarska milja = 8,362 km

Mjere za površinu

1 četvorna stopa = 1000 cm^2
1 četvorni hvat = 3,6 m^2
1 motika (kopač) = 275 četv. hvata
1 kosa (kosac) = 1200 četv. hvata
1 slavonsko (staro) jutro = 2000 četv. hvata
1 katastarsko jutro = 1600 četv. hvata = 57,55 ari = 0,58 hektara
1 četvorna milja = 10000 jutara = 16000000 četv. hvati

Mjere za prostor i tekućine

1 polić = 18 centil.^{3}
1 sajtlik = 0,35 litre
1 pinta = 0,47 l
1 holba = 0,71 litre
1 mjerica, oka, medija = 2 holbe = 4 sajtlika ili 8 polića =1,41 litre
1 hvat 3 = 6,821 m^3
1 vinsko vjedro (akov, urna) = 41 pinta = 56 lit.
1 osmak = 15 oka ili 15 libri = 7,75 lit.
1 vagan (požunska mjera) = 62 lit.
1 donjoaustrijska mjera (media, Metzen) = 2 holbe = 4 viertela = 8 osmaka = 16 mjerica
64 male mjerice tj. 62 litre
1 slavonska killa = 186,7 lit. (3 mjere ili 8 osmaka)

1 turska killa = 393,6 lit.
1 vagan pšenice = 46 kg
1 vagan = ječma = 37 kg
1 vagan raži = 41 kg
1 vagan zobi = 25 kg
1 bure vina = 10 vjedara = 560 lit.

Novac
1 imperijal = 1,5 forinte
1 forinta = 20 groša = 100 novčića do 1780. godine,
a poslije do 1876. g. 60 krajcara, te potom opet 100 novčića
1 groš od 1780. g. = 3 krajcara
1 marijaš = 17 krajcara
1 krajcar = 1,67 novčića
2,5 for. bečke vrijednosti = 1 for. konvenc. (prave) vrijednosti

Tvari
1 krst = 18 snopova
1 predivo = 4 velike ili 6 manja struka
1 struk = 2 velike ili 3 manje klupke

Dnevne plaće 1776. g. po odredbi Virovitičke županije
(dnevnice su se računale od izlaska do zalaska sunca)
oranje 1 jutra = 1 forinta i 30 krajcara
drljanje 1 jutra = 24 krajcara
1 žetelac = 17 krajcara
1 rukovetač = 21 krajcar
1 kopač kukuruza = 17 krajcara
1 kosac = 21 krajcar
1 sabirač sijena = 12 krajcara
1 berač kukuruza = 10 krajcara
1 donositelj i slagač sijena = 18 krajcara
1 kopač vinograda = 18 krajcara
1 čistač vinograda = 17 krajcara
1 vezač vinograda = 9 krajcara
1 skupljač loze = 7 krajcara
1 nosač u berbi = 17 krajcara
1 tresač šljiva = 12 krajcara
1 skupljač šljiva = 7 krajcara
1 kopač u vrtu = 15 krajcara
1 krčilac u zimi = 15 krajcara
1 zidar ili tesar = 27 krajcara
1 mjera žita (62 lit.) = oko 1 for.

KAZALO IMENA I MJESTA

Aachen, grad 119
Acumincum, grad 105, 225
Adamović I. Kapistran, barun 161
Aelijan G. Flavije, prefekt 207
Afrika 64
Ahmed, sultan 116
Alaginci, selo 186
Alani, narod 108, 237
Albanci, narod 195, 224
Albanija 54, 55, 101, 103, 108, 112, 245, 246
Albert, kralj 248
Aleksandar Maurokordato, poslanik 116
Aleksandar Veliki, kralj 101, 103
Almus, brdo 192
Aljmaš, mjesto 164
Amantini, narod 105
Amerika Sjeverna 31, 89, 120, 171, 210
Ancona, grad 97
Antonin, car 104
Arad, grad 69, 226
Arapi, narod 245
Arkadije, car 107
Armenci, narod 96, 154, 195, 225
Arnauti, narod 55, 195, 224, 245
Atila, kralj 107
Atos, brdo 72
Augsburg, grad 147
August, car 104
Austrija 17, 42, 48, 96, 99, 102, 114, 116, 235, 236
Avari, narod 107-109, 246
Azija 64, 105, 108, 111, 235, 245

Bač, grad 69, 136
Bačindol, selo 186
Baden, grad 179
Bajazit, sultan 113
Balkan, brdo 102
Banat, područje 17, 34, 44, 90, 116, 122, 216
Banfi, grofovi 168, 169
Bankovci, posjed 67
Banoštor, mjesto 209
Banja Luka, grad 244
Barč, grad 20
Batina, selo 174
Bavarska 42
Bazilije sveti, naučitelj 73
Beck, general 213
Beč, grad 11, 15, 26, 31, 39, 42, 87, 90, 91, 96, 101, 114, 115, 130, 133, 148, 170, 182, 234, 236
Bedeković Kazimir, pisac 91
Bela IV., kralj 247
Beočin, selo 238
Beograd, grad 20, 66, 96, 112, 113, 116, 226, 232-236, 247, 248
Beogradski mir 116, 238
Beotija, grad 103

Berberija 97
Berbir (Turska Gradiška) 244
Besarabija, pokrajina 159
Bešenovo, manastir 207
Beška, selo 207
Bić Bosut, rijeka 146, 240
Bijela, selo 180
Bijelo Brdo, mjesto 164
Bingula, selo 207
Bjelovar, grad 168
Bobota, selo 203
Bodovaljci, selo 244
Bogdanovci, selo 203
Borovo, mjesto 162
Bosanci, narod 109
Bosna 17, 18, 27-29, 40, 41, 44, 50, 52, 54, 101, 102, 108, 109, 111-116, 164, 165, 194, 196, 241, 243, 244
Bosut, selo 241
Bosut, rijeka, vidi Bić
Bošković J. Ruđer, pisac 91
Bourdeaux, grad 235
Bracciano, knez 205
Branković, grof 115
Bratislava, vidi Požun
Brestovac, selo 186
Breuner, general 231
Brod, grad 133, 170, 241
Brodska pukovnija 152, 239-242
Budalia, grad 105
Budim, grad 69
Bugari, narod 107
Bugarska 54, 108, 111, 112, 168, 247
Bukovac, manastir 207

Cabuna, selo 167
Cage, mjesto 244
Cange, pisac 85, 103
Carigrad, grad 112, 234
Cedren, pisac 247
Cernik, mjesto 186, 240, 243
Cezar Gaj Julije, vojskovođa 17
Cimbri, narod 104
Cincari, narod 93
Colopiani, narod 105
Cornacum, grad 105, 164
Crna Gora, planina 246
Crno More 17, 19, 37, 95, 102, 105, 111, 138
Crnogorci, narod 195
Cuccium, grad 105

Čaglin, selo 188
Čalma, mjesto 208
Čečavac, selo 186
Čepin, mjesto 161
Čeralije, selo 167
Čerević, mjesto 208
Česi, narod 145
Češka 51, 99, 106, 108, 122
Črnojević Arsenije, patrijarh 117

Dacija 102
Dalmacija 48, 53, 54, 61, 97, 98, 101, 102, 104, 108-111, 114, 116
Dalmatinci, narod 57, 145, 195

Dalj, posjed 67, 162
Danska 133
Daruvar, grad 24, 94, 126, 146, 174, 178, 180, 183, 184
Delminij, grad 104
Dijane hram 206
Diogenes, vođa 247
Dioklecijan, car 104, 106, 136
Diokleja, grad 104
Divoš, selo 207
Dnjepar, rijeka 158, 159
Drava, rijeka 17, 18, 20, 23, 25, 38, 102, 145, 149, 152, 159, 160, 164, 165, 170, 235
Drenovac, manastir 170
Drenovac, selo 238
Drina, rijeka 101, 241
Dubrovnik, grad 91
Dunav, rijeka 17-19, 23, 37, 38, 54, 95, 99, 102, 105, 106, 108, 136, 138, 149, 152, 159, 162, 164, 201, 223, 224, 227-229, 232, 235
Dünewald, general 162

Đakovo, grad 62, 95, 129, 145, 164, 165, 240
Đurađ, despot 247
Đurđevac, grad 69
Đurđevačka pukovnija 152

Egipat 97, 131, 133
Eltz, grof 200, 202
Emerik, kralj 111
Engleska 27, 97, 116, 128, 133, 235
Englezi, narod 171, 210
Epir 103
Erdelj 17, 44, 64, 116, 130, 159, 216
Erdödy, grof 167, 170, 174
Erdut, mjesto 162
Eugen Savojski, princ 115, 226, 231, 235, 238
Europa, princeza 103
Europa, zemlja 55, 64, 105, 107, 108, 111, 133, 235, 245

Feničani, narod 102
Ferdinand, kralj 114, 159, 160
Filip Makedonski, kralj 103, 185
Foka, car 108
Franačka 42
Francuska 128, 131, 185, 236
Fresne du, Karlo, pisac 85, 103
Fridrih, car 113
Friulija 113
Futog, mjesto 208, 209

Gaboš, selo 197
Gade Josip, crtač 15
Gaj, selo 179
Galija 107
Garić, plemić 186
Gentije, kralj 104
Genua, grad 97
Gepidi, narod 107, 108, 247
Germanski vojskovođa 104
Giletus, vođa 247
Goleši, mjesto 244

Golubinci, selo 238, 242
Gorjani, selo 165
Gothard Sv., mjesto 115
Goti, narod 102, 107, 108, 237, 246
Gradac, selo 169
Gradiška pukovnija 240, 243, 244
Gradiška, grad 20, 133, 170, 243, 244
Granica vojna 125-127
Grci, narod 96, 154, 245
Grčka 102, 104, 108, 192
Grgetek, manastir 208, 238
Grimaldi, pisac 147

Hadik, grof 208
Hadrijan, car 104, 157
Hale, grad 87
Hannover, kneževina 124
Heraklije, car 106, 108
Hercegovina, područje 116
Heruli, narod 107
Hohenhausen, barun 87
Homan, kartograf 15, 235
Honorije, car 107
Hopovo, manastir 207
Hrnjevac, selo 188
Hrvati, narod 57, 106, 102, 108-110, 145, 160, 244
Hrvatska 17, 18, 20, 21, 23, 29, 36, 40, 54, 61, 69, 97, 98, 101, 102, 105, 108, 110, 113, 114, 116, 117, 128, 149, 152, 164, 167, 235, 239, 241, 243
Hum, selo 167
Huni, narod 102, 107, 108, 237
Hunjadi Janko, vojskovođa 112, 233, 248

Ilir, princ 103
Iliri, narod 245, 246
Ilirija, naziv 17
Ilok, grad 20, 23, 114, 126, 196, 203, 205
Ilova, rijeka 15, 23, 174
Ilova, selo 174
Indija 53, 74, 89
Inđija, selo 238
Inicernum, kolonija 172
Irig, mjesto 207
Irska 41
Istra 97, 101, 111, 113
Italija 32, 33, 47, 51, 96-99, 101, 103, 107

Jadransko more 97, 98, 101, 102, 110, 241
Jahiroglu Muhamed, paša 159
Jajce, grad 113
Janko Hunjadi, vidi Hunjadi
Janković, grof 174, 176, 179, 180, 182, 185
Janković, ravnatelj 90
Japidija 101
Jarak, selo 237
Jasi, narod 105
Jasora, država 105, 183, 184
Jazak, manastir 207

Jelena, kraljica 111
Jordan, pisac 158
Jornandes, pisac 107
Josip II., car 21
Jovanović Arsenija, patrijarh 245
Julije Cezar 104
Juraj Kastriota, vojskovođa 112
Justiniana prima, grad 105
Justinijan, car 108, 129, 247

Kadmo, knez 102, 103
Kamengrad, selo 179
Kamenica, selo 227
Kanada 31
Kapistran Ivan, sveti 206
Kaptol, opatija 188
Karansebeš, grad 69
Karašica, rijeka 165, 167
Karlo Lotarinški, princ 115
Karlo VI., car 205, 212, 225
Karlovac, grad 97
Karlovački mir 231
Karlovci, grad 15, 20, 23, 56, 66, 67, 69, 89, 116, 129, 130, 162, 193, 220, 227-231
Karolinška cesta 97
Katančić M. Petar, pisac 158
Keglević J. Bužinski, pisac 85
Kelti, narod 102
Kešinci, selo 165
Khevenhüller, maršal 15
Kinezi, narod 107
Kip, selo 180
Klaudije M. Aurelije, car 237
Klement V., papa 185
Klement, biskup 245
Klementinci, narod 148, 245
Klenak, selo 238
Klisa, selo 179
Kobaš, mjesto 241
Kolhida, područje 105
Koller Franjo, grof 11
Koloman, kralj 111
Komod, car 183, 184
Königgrätz, tvrđava 226
Konstantin Veliki, car 158
Korčula, otok 101
Koruška, pokrajina 20, 32, 33, 98, 113
Kostajnica, grad 69
Kraljeva Velika, mjesto 172, 244
Kranjci, narod 145
Kranjska, pokrajina 20, 32, 33, 95, 98, 113, 235, 241
Krčelić A. Baltazar, pisac 91, 143
Kreta, otok 102, 103
Križevci, grad 69
Krušedol, manastir 207
Kukujevci, selo 207, 208
Kupa, rijeka 234, 239
Kupinovo, selo 238
Kutina, grad 174, 243
Kutjevo, grad 126, 187, 188
Kuzmin, selo 167
Kvadi, narod 108, 237

Ladislav I., kralj 110, 111

Lakušije, selo 188
Langobardi, narod 107, 108
Lanka, selo 197
Leipzig, grad 87
Leopold v. Schlick, grof 116
Leopold Veliki, car 110, 115-117, 210, 211
Leopold, kralj 160
Lepa Jelena, kraljica 110
Liburnija 101
Linne, profesor 191
Lipa, selo 186
Lipik, selo 179
Lisabon, grad 91
Livorno, grad 97
Lombardija 52
London, grad 26, 91, 125
Lonja, rijeka 174
Lovro Iločki, vojvoda 196, 205
Ludovik I., kralj 111
Ludvig Badenski, princ 115
Lukač, mjesto 241
Luxenburg, tvrđava 226
Lužice 106

Ljudevit II., kralj 205

Madrid, grad 91
Mađari, narod 54, 61, 145
Mađarska (Ugarska) 110-116, 127-129, 235, 247
Makedonija 72, 93, 103
Maksimilijan, car 114
Mala Vlaška, područje 15, 20, 28, 69, 172, 174, 243, 244
Mala, selo 186
Maljevac, plemić 186
Manđelos, selo 207
Manet, graditelj 208
Mantua, grad 235
Maradik, mjesto 207
Marcelin Amijan, pisac 225
Marija, ugarska kraljica 168
Marinci, selo 197
Marko Aurelije, car 183
Marković, plemić 186
Markušica, selo 197
Marsigli, grof 116
Matija I., kralj 233
Matijaš Korvin, kralj 112, 113, 196
Mauricije, car 108
Medari, mjesto 244, 245
Mehmed Reis-Efendi, poslanik 116
Mehmed, sultan 112, 113, 115, 116
Meljani, selo 169
Mezija 102, 108
Mihaljević, plemić 167
Miholjac, grad 169
Militar, područje 118, 125
Miljanovac, selo 180
Mitrovica, grad 15, 133, 220, 237
Mlečani, narod 116
Mohač, grad 114, 160, 162
Moldavija, pokrajina 111, 159
Molovin, selo 207
Monte Negro, planina 109

Moravska 106, 122
Moreja, zemlja 116
Muhamed, sultan 179
Murat, sultan 111, 112
Mursia, grad 105, 153, 157-160
Mustafa, sultan 116

Namur, tvrđava 226
Napulj, grad 97
Našice, grad 94, 188, 189
Neiperg, feldmaršal 213
Neradin, posjed 67, 208
Neštin, mjesto 208
Nijemci, narod 22, 54, 175, 212, 218, 234, 245
Nikola Iločki, knez 196
Nil, rijeka 131
Nizozemska 41, 116, 133, 235
Nizza, grad 97
Noreja, grad 104
Norik, područje 102
Nova Subocka, selo 244
Novi Sad, grad 69, 96, 98, 222, 224, 225
Noviodun, grad 158, 159
Novo Selo, mjesto 244
Novoselci, selo 188
Nuštar, mjesto 162, 164, 197, 200

Njemačka 13, 17, 19, 22, 25, 26, 32, 36, 39, 40, 45, 47, 48, 51, 93, 96, 98, 99, 104, 105, 106, 128, 133, 192

Odescalchi, grof 205
Olimpija, majka 103
Olmutz, tvrđava 226
Opatovac, selo 203
Opršinac, selo 186
Orahovica, grad 167
Orahovica, manastir 170
Orfelin Zaharija, pisac 91
Orolik, selo 203
Osijek, grad 20, 22, 37, 49, 56, 67, 69, 87, 98, 115, 126, 152-161, 165, 167, 226
Osmanlije 110-115, 131, 159, 160, 162, 165, 168, 169, 179, 184, 195, 196, 216, 222, 225, 226, 231, 232, 247, 248
Ostoja, kralj 112
Ovidije, pisac 107

Pakra, rijeka 175, 176, 244
Pakrac, grad 20, 21, 24, 28, 69, 94, 126, 129, 174, 176, 178, 179
Palestina 184, 185
Palfy, grof 162
Palfy, pukovnija 224
Pankovci, mjesto 208
Panonija, područje 17, 102, 104-108
Pariz, grad 26, 91
Patuina, selo 238
Pečuh, grad 20
Peć, mjesto 228
Pejačević, grof 168, 169, 189, 208
Perzija 96

Peterffy, barunica 185, 187
Petersburg St., grad 87
Petrijevci, selo 165, 167
Petrovaradin, grad 20-23, 49, 56, 96, 98, 114, 145, 173, 193, 221, 225, 226, 235
Petrovaradinska pukovnija 220
Petrovci, selo 203
Petrovo Selo, mjesto 244
Piacenca, grad 235
Pleternica, mjesto 186, 240
Plinije, pisac 142
Podborje, vidi Daruvar
Podolija, područje 116
Poljaci, narod 116
Poljana, selo 179
Poljska 27, 105, 106, 108, 116, 133
Popinci, selo 238
Popovac, selo 167, 179
Požarevački mir 116
Požega, grad 28 ,37, 90, 99, 114, 119, 121, 129, 172-174
Požeška županija 149, 170
Požun, grad 42, 87, 117, 121, 124, 170
Prandau, barun 165
Prob M. Aurelije, car 192, 237
Provincijal, područje 118
Ptolomej, geograf 158, 225, 232
Ptuj, grad 113

Rača, utvrda 239, 241
Radinci, selo 207
Rakovac, selo 238
Rama, zemlja 111
Raša, rijeka 101
Rašani (Raci), narod 17, 109, 225
Raška, područje 111, 247
Raška, rijeka 109
Regensburg, grad 115
Rijeka, grad 97, 99, 171
Rim, grad 104, 165, 205
Rimljani, narod 52, 101, 103-107, 153, 157, 164, 168, 169, 194, 205, 245
Rittium 105, 232
Romi (Cigani), narod 50, 54, 195
Rousseau, pisac 120
Rugijci, narod 107
Ruma, grad 207, 208
Rusi, narod 55, 95
Rusija 74, 116
Ruzzini, mletački poslanik 116

Sandor, barun 197
Sarmati, narod 102, 158, 237
Sase, selo 179
Saska 42
Sava, rijeka 17, 18, 22, 23, 31, 36, 38, 41, 42, 54, 97, 113, 133, 136, 145, 149, 232-235, 238-241, 244, 247
Schmettau, general 236
Schmutzer Adam, tiskar 15
Schröder, general 223
Segesti, narod 105
Selci, selo 165

Senj, grad 171, 239
Sermo, vođa 247
Sicilija, otok 97
Siget, grad 114, 160
Singidunum, grad 247
Sinlije, selo 186
Sirač, selo 174, 180, 181, 184
Sirmium, grad 17, 105, 109, 237, 247
Skadar, rijeka 102
Skandinavija 107
Skenderbeg, vojskovođa 113
Skordisci, narod 101
Slankamen, mjesto 20, 114, 115, 232, 248
Slatina, selo 169
Slaveni (Iliri), narod 17, 105, 109, 147, 158, 159
Slavonska granica 239-244
Snježna Gospa, kapela 231, 232
Solin, grad 103, 104
Sopje, selo 169
Sotin, mjesto 164, 203
Srbi, narod 102, 105, 106, 108, 109, 225, 231
Srbija 17, 18, 22, 40, 41, 45, 50, 52, 54, 67, 108, 111-115, 194, 195, 235
Srijem 190, 196
Srijemska županija 149, 197
Starhemberg, grof 233
Stjepan II., kralj 247
Strabon, geograf 225, 232
Stražeman, mjesto 94, 185, 186
Stritter J. G., pisac 87
Strižić, plemić 186
Strug, rijeka 243
Sulejman, sultan 111, 113-115, 159, 160
Susek, selo 207
Svinjar, selo 243

Šabac, grad 113, 238
Šarengrad, mjesto 203
Šeovica, selo 186
Šid, mjesto 208
Škoti, narod 245
Šleska 106, 108
Šopron, grad 40, 42
Španjolska 107
Štajerska, pokrajina 20, 27, 32, 33, 95, 98, 113, 235
Švabe, narod 53, 107, 195
Švapsko Selo, mjesto 230
Švedska 107
Švicarska 41

Tacit, pisac 44, 107
Tatari, narod 179,245
Taube Fridrik V., pisac 11
Teba, grad 103
Temišvar, grad 69, 90, 136, 226, 239
Tenje, mjesto 164
Teodorik, vođa 107
Teodozije Veliki, car 107, 237
Teuta, kraljica 103
Teutobok, kralj 104
Teutoni, narod 104

Thunman, pisac 87
Tiberije, car 104
Tir, grad 102, 103
Tisa, rijeka 38, 105, 106, 136, 232
Titel, mjesto 136
Tokaj, mjesto 100
Tordinci, selo 203
Torino, grad 235
Trajan, car 106
Trebeš, potok 243
Trenk, barun 119, 178, 179
Trenkovi panduri 178
Tribonijan, pravnik 129
Trnava, selo 165
Trst, grad 171, 239
Turanovac, selo 170
Turanj, selo 179
Turci, narod 54, 58, 61, 106, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 236, 239, 245
Turnašica, selo 169
Turska 22, 41, 52, 54, 95, 96, 98-102, 131, 133

Ugarska 17, 18-20, 25, 33, 40, 43, 51, 54, 61, 90, 95, 96, 98, 99, 159, 160
Ugri, narod 102
Ukrajina 116
Una, rijeka 116
Uroš, kralj 111

Valpovo, grad 20, 164, 165
Vandali, narod 107
Varaždin, grad 69
Varna, grad 112
Vaška, selo 169
Velika, mjesto 185
Vendi, narod 105
Venecija, grad 91, 94, 97, 98, 102, 111, 114
Vera, selo 203
Viljevo, selo 169
Vinkovci, stožer pukovnije 241-242
Virginija, zemlja 171
Virovitica, grad 167
Virovitička županija 149, 152-170
Visla, rijeka 158, 159
Vlasi, narod 54, 60, 136, 145, 172, 245
Vlaška, pokrajina 111, 116, 159
Voćin, mjesto 167, 170
Vojna granica 210
Volfgang v. Oettingen, poslanik 116
Vrbas, rijeka 146
Vršac, mjesto 69
Vučica, rijeka 165, 167
Vrdnik, manastir 207
Vuka, rijeka 162, 164, 200, 201
Vukovar, grad 23, 37, 91, 145, 162, 197, 201

Winkler, izdavač 15

Zagreb, grad 62, 91, 113, 128
Zarilac, selo 188

Zemun, grad 15, 20-23, 35, 56, 96, 126, 133, 145, 193, 220, 232-238, 247
Zenon, car 107
Zvonimir Dmitar, kralj 111, 113, 114
Židovi, narod 54, 95, 96, 101, 117, 195, 222, 225, 233, 236

KAZALO PREDMETA I POJMOVA

aba-platno 94
ajvar 38
amnestija razbojnika 119, 120
arhimandrit 74
arhiv 85
armalist 121, 129

badem 191
bakrorez 15
ban 109, 112
barbar 105
barbarstvo 147
barut 99
biber 230
bilje – ljekovito 26, 180
bilje 191
biskup 62, 164, 165, 209
biskup đakovački 121
biskupija Mursija 158
biskupija zagrebačka 169
bivol 41
bogatstvo Srijema 191, 192
bogoslužje 55
bojadisaone 94
bojanje (šminkanje) 26
bolnica 131
botaničar 191
brahman 74
brdo 23
breskva 191
brkica (riba) 39
broć 48
brodarstvo 95, 103, 235, 237, 239
buka 98
bukavac 34
buna Mađara 115

Carina 125, 126, 235
carstvo zapadno 106
cesta – nasip 160, 161
cesta 21, 97, 172
ciglana 224
cijena 91, 92
crkva 181
crkva parohijska 229, 230, 233
cvijeće 191

čaplja 33, 193
čardaci – stražarnice 239
časnik 218, 219
čelik 95
činovnik 128
čudo 177, 179

dabar 31, 98
danak, porez 114
derviš 74
desetina 124, 126, 168
despot raški 247
divljač 27, 100, 175, 180, 193

djetlić 36
dnevnica 91
doseljenik 54
drhtulja 39
droplja 33
drozd 33
drveća – vrste 24, 25
drvo 99
država Ilira 102-104
dud 25, 36, 191, 193, 200, 202
duhan 48, 98, 99, 133, 171, 186, 187, 241
dukat 100, 101
dvorac 20, 23, 49, 50, 125, 184, 185, 189
dvorac Eltz 201
dvorac Ilok 205
dvorac Valpovo 165
dvorska deputacija ilirska 130

džamija 236

đeram 40

episkop 69-71, 176

fazan 33
filatorij (predionica svile) 37, 202
franjevački samostan 186, 189, 201, 203, 205, 206, 233, 244
franjevci 63, 89, 90, 156, 165, 168, 185

glagoljica 55, 145
glasnik – ptica 193
gljiva 26
gnojidba 45, 46
gnjurac 33
golub 33, 43
gostionica 22, 131
govedo 40
govor (jezik) 54-56
grad 49, 50, 145, 149
gradovi slobodni 121, 122
građanski rat 171
građanstva stjecanje 173
grah 46
grahorica 46
granica vojna 210
granice – uređenje 213, 216-219
graničar 120, 127, 133-135, 216-218
grašak 192
grčka crkva 152
grijanje 91
grlica 33
groš 100
groznica 22
gusarstvo 103
guska 33, 43
gušter 36

harambaša 119, 120
heljda 46
hematit rudača 243
hmelj 48
hrast 26
hrčak 33

husara stožer 238
husar 134, 135, 245

igla 99
iguman 74
Ilirska deputacija 11
ime 59
imena postanak 146
instrument 99
iseljavanje 53
isusovci 50, 63, 90, 91, 119, 126, 173, 187, 188, 222
izbjegli Iliri 117
izgovor 145
izopćenje 71
izvori povijesni 85
izvori topli 170, 179, 182, 183
izvoz robe 97, 98

jabuka 25
janjičar 131
jarebica 33
jastreb 33
jazavac 32
jegulja 39
jezik Klementinaca 245, 246
jus tripartitum 129

kajsija 191
kaluđer 72-76, 89, 90
kamenjarka 33
kanal plovni 23
kanal rimski 136
kapa 99
kapela Marije Mira 228, 230, 231
kapela Snježne Gospe 231, 232
kaptol 165
karakter naroda 57, 58, 91, 211
karantena 41, 42, 132, 133, 216, 233, 234, 237, 239, 241, 244
karta Homanova 235
kartograf 15
katolici 61, 62, 152
kava 99
kavijar 98
kazalište 131, 234
kažnjavanje 71
kelj 46
kesten 25, 191
kip 182, 184
klija (ljepilo) 38
klima 22
kmet (rob) 53, 122-124, 126, 177
kmetstvo 92, 93
knez seoski 119
knjiga 99
kobac 33
kokoš 43
kolac – nabijanje 120, 244
kolonija 210
kompanija 217-219, 246
koncert 131
konoplja 48
konzistorij 129, 173, 228
konj 43, 194
konji husarski 218

konjogojstvo 43
kornjača 39
kornjaš 36
koza 43
koža 98, 99, 241
kožara 95
kraljevsko namjesništvo 128
križar (krajcar) 100
kršćanstvo 61, 62, 109
krumpir 46
kruna sv. Stjepana 124
krvnik 120
krzno 94, 98
kuga 41, 96, 99, 131-133, 234, 237
kukac 36
kukuruz 45-47, 124, 192, 204, 241
kuluk (rabota) 49, 122-124
kuna 27, 31
kupalište 206, 236
kupke 24, 93, 179, 182-184
kupus 46

labud 33
lan 48
lasica 36
lasta 36
latinica 145
latinski jezik 128
lazaret 131
leća 46
leptir 36
liječnik 133, 168
lijek 99
lijenost 58, 91-93
limes, nasip 106
lisica 27, 30, 193
liska 33
losos 38
lov 29, 30, 35, 125, 175, 180, 204
lovačka kuća 206
lubenica 191, 192, 221
luk 46

ljekarna 26, 168
ljekovita voda 24
lještarka 33
ljetnikovac 182
ljevaonica 95

mačka 131
magarac 43
magnat 121, 122
magnetska igla 20
manastir 72-76, 85, 90, 170, 190, 207, 208, 238
mane stanovnika 58
manufaktura 91-94, 97, 186
maslac 41
maslina divlja 191
matične knjige 52
med 98
medvjed 27-30, 36, 170, 175, 180, 193
miljokaz – natpis 158
mina 223
mineral 186, 188

mineralna voda 182
mineralno stanje 44
mir u Karlovcima 116, 231
mirodije 99
miš 32
mitropolit 66, 67, 69, 71
mjenično pravo 95
mlin na vjetar 95
mlinar 231
močvara 20, 22, 23, 36, 165, 167, 170
monah (đakon) 74
moruna 37, 38, 98, 164, 221
most 19
most kod Osijeka 160, 161
mravi 36
mučenja 120
muhamedanci 195, 236
muhamedarstvo 112, 115
musliman 54, 61

nadbiskupija Sirmium 237
namirnice 91
naseljavanje Slavonije 53, 54, 93, 122, 126, 175, 195, 202
nastava 90
natpis rimski 183
nesit 33
nošnja 59
novac 100, 235, 237-238
novac rimski 184

običaji stanovnika 58-60
obrazovanje 90
obrtnici 93
odgoj 92
odjeća graničara 134
odjeća Klementinaca 245
odvjetnik 128, 129
opatija 187, 188
oporuka 76
opsada Beča 115
oranje 45
orao 33-35, 193
oružje graničara 134
oslobođenje Slavonije 116, 210, 211
osuđenici 224
osvajanje tursko 113
ovca 42, 43, 194
ovčarstvo 42, 43, 98, 174, 221

palača 182, 184, 185
pamuk 96, 99, 191
pandur 49
papa 185
papir 99
pas ovčar 194
pastrmka 39
paša 114, 244
patka 33, 43
patrijarh 67, 130, 244, 245
patrijarhijsko sjedište 227-229
pavlini 90, 173
pčela 36
pčelarstvo 193
pečurke 26, 191
pepeljika 189

perad 43
perad domaća 194
piaster (novac) 100
pijanstvo 58
pijavica 36
pir 46
pisac 90, 91
piškor 39
pivar 193
pivo 193
pjesnik 90
pjevač 90
platno 99, 181
plemić 121, 122, 129
plemstvo 50, 51
plovidba 95
pljačka 211
pljačkanje 131
poljoprivreda 48, 49
popis stanovništva 52, 53
popovi (parosi) 71, 72, 74-76, 89
popravni dom 131
porez 126
porijeklo Ilira 102
posjed 50, 51, 125
poskok 36
poštanska postaja 203, 208
potaša (pepeljika) 27
povjesničar 109
povlastice (privilegije) 124, 125, 130
povrće 100
prava staleža 125
pravoslavci 61, 62, 64
predziđe kršćanstva 213, 236
prehrana stanovništva 60
prepelica 33, 193
preslica94
prijelaz 20
primalja 131
priručnik 90
pristojba (štolarina) 76
promet 225, 232, 234, 241
proso 46, 192
prosvjetiteljstvo 11
protestant 230
provala Turaka 113
provala barbara 106-109
pšenica 46, 47, 98, 180, 207, 208, 221, 238, 241
ptice 33, 193
puh 32
pukovnija 134, 135, 217-219
pura 44
pustara 40
puška 99

radinost 91, 92
rakija (šljivovica) 25
rakija 49, 98, 221
rakovi 36, 39
razbojnik 75, 118-120, 131, 179
red sv. Stjepana 11
redarstvo 131
redovnice – samostan 205
reformirana vjera 152
regulament 90

religija 195, 197, 202
religija u granici 219, 225, 234
rezidencija pakračka 176
riba 37-39
ribnjak 182
ribolov 200, 204, 221, 237
rijetkosti 146, 147
rimske kupke 183
ris 32
riža 191
roda 34
rotkva 46
rublja (novac) 101
rudača 44, 167, 188
rudnik 44, 95

Sabor 115, 117, 121
saborna (stolna) crkva 229, 230
sač 48
sajam 96
selo 50, 52
selište 123, 124, 126
seljaci 121-123
sinagoga 233
sinod (sabor) 66
sir 41
siročadski dom 131
sirovina 93
sjedinjeni (unijati) 62-64
sjekira 95
sjemenište 72, 229
skakavci 36
skela (prijevoz) 170, 222
sladić 98
slanutak 46
sloboda 93, 120, 121
smokva 191
sodomija 206
sokol 33
sol morska 99, 239
spomenici rimski 207, 237
spomenik 147
srebro 167
srna 27, 175, 180, 193
staklana 94, 189, 190
staklenik 176
staklo 98
staleži 121, 122, 125
stanarina 91
stanovništvo 51-54, 194, 195, 202
staračkí dom 131
starina 146, 147
stjenica 36
stočarstvo 39, 40, 180
stoka 40, 97, 98, 100, 197, 204, 208, 221, 241
stranac 93
strdanica 33
stršljen 36
sudbenost 175
sudovi plemićki 129
sudstvo 126, 128, 129
suknar 94
svećenstvo 71, 72, 122
Sveto Pismo 55
sveučilište 90, 173

svila 98
svilac dudov 36, 37
svilana 186, 197
svilarstvo 93, 94, 174, 193, 200, 202
svilena buba 36, 37
svinja 27, 41, 42, 98, 99, 180, 194

Šafran 48, 191
šajkaš 136, 138
šaran 39, 230
šećer 99
šišarka 26, 98
škola 90
škriljac 189
šljive 25, 170, 174, 180, 182, 191
šljivovica 98, 171, 208
šljuka 33
šparoga 191
štakor 36
štipavac 36
štuka 39
šturka 36
šuma 20, 24, 26, 27

tartufi 26, 171
templari 63, 184, 185
tesar 93
tetrijeb 33
tijelo stanovnika 56
tiskar 15
tiskara 91
toplice 170
topografija 143, 146
topografija granice 220
trgovina 95-98, 177, 225, 232, 234, 241
trska 194
tvor 33, 36
tvorničar 175
tvrđava Osijek 153, 155
tvrđava pakračka 177

ubožnica 131
ugljen 44, 189
uljudba stanovništva 212
umjetnik 93
umjetnost 89, 91, 104
umobolnica 131
uniforma 218, 240
uprava 126, 128
utvrda 168, 169
utvrda Osijek 160
utvrda Petrovaradin 221-224, 226
uvoz robe 98-100

vatrogastvo 131
vidra 32
vile 36
vino 25, 48, 99, 100, 192, 197, 204, 208, 221, 235
vinograd 20, 25, 48
vinova loza 192
vitez 185
vivak 33
vjera 61, 62
vjerske razlike 65, 66

vlasništvo 93
vlastelinstvo 96, 126, 129, 152-170, 197
vlastelinstvo Ilok 205-210, 220
voće uz cestu 172
voćnjak 174, 221
vodenica 95, 182
vojarna 120, 135, 206, 207
vojno ustrojstvo 217-219
vojska 134, 135
vol 40, 98, 99, 194
vosak 98
vršidba 46
vuk 27, 30, 193, 194, 203
vuna 43, 181, 194, 197, 241

Začinsko bilje 191
zakup 51
zaraza 133
zdravstvo 133
zec 27, 35, 175, 180, 193
zemljište – plodnost 45
zemljoradnja 45, 46, 161, 237
zemljovid 15
zidar 93
zlatnik 100, 101
zmija 36
znanost 89, 91, 104
zob 46
zrikavac 36

Žaba 36
ždral 33, 193
željezna roba 99
željezna ruda 20
željezo 44, 95, 241, 243
ženidba 60
žir 26
žitarice 46, 97, 98, 192, 197, 204
župan 128
županija 117, 118, 121, 122, 124, 127, 128, 149, 170, 197, 247
županijska zgrada 173
župna crkva 230, 233



ISBN 978-953-6446-23-0
Cijena: 70 kn